

BEELDENSTORM IN MIDDELBURG

ONDERZOEK VAN 'S KONINGS WEGE INGESTELD

**OMTRENT
DE MIDDELBURGSCH E BEROERTEN
VAN
1566 en 1567**

naar het oorspronkelijk handschrift uitgegeven

door

Dr. J. VAN VLOTEN.

UTRECHT

KEMINK EN ZOON

1873

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2005**

Versie 2, 2016

VOORWOORD

De hier meegedeelde bescheiden raken de Middellurgsche Geuzenberoerte van 't jaar 1566, gelijk daarvan voor Margaretha's beide Commissarissen bleek. Zoals toch bekend is, werden in den nazomer van 1567, al aanstonds na Alva's komst, in verschillende gewesten, een tweetal hooge rechtsbeambten afgevaardigd, om onderzoek te doen naar alles wat er, met betrekking tot die beweging, was voorgevallen en verricht. Naar Zeeland kwamen, als zodanig, Anthonis de Meulenaere en Jean Auxtruyes, raadsheeren van Mechelen, die in de maanden September en October te Middelburg werkzaam waren, en de vruchten van welker onderzoek in deze „Informatie” geboekt zijn.

Op een enkele bladzijde na, en vroeger reeds, ter opheldering van Haeck en Tolouses mislukte onderneming op Walcheren, elders uit overgenomen. (Zie de Losse Aanteekeningen, betr. den Vrijheidsoorlog in Janssen en Van Dale's Bijdragen tot de Oudheidkunde en Geschiedenis, 11. bl. 6872.) bleef zij tot dusver, onuitgegeven, in 't Belgisch Rijksarchief bewaard. Slechts de aan haar toegevoegde „Interrogatoriën aan die van der Wet”, met dezer „Antwoerde” (bl. 190 en vv.), werden in der tijd, achter 't „Naauwkeurig Verhaal der aanstelling van den eersten bisschop van Middelburg” (bl. 187 en vv.), meegedeeld, doch dienden hier natuurlijk mede te volgen. Ook de in de Bijlagen vervatte brieven en berichten zagen tot dusver niet het licht. Zij, zowel als de gansche „Informatie”, doen van menige belangrijke bijzonderheid blijken, en lichten verschillende punten uit de gebeurtenissen op Walcheren in 1566 en 1567 toe. Zo zien wij bijvoorbeeld uit de eerste Bijlage, dat ook reeds drie dagen voor de bekende hagepreek van Bredamme, waarvan tot nog toe steeds alleen melding gemaakt werd, een andere bij Dijkshoek (Dishoek) in de duinen onder Koukerke gehouden was, terwijl ons bijlage 2 omtrent den Middelburger beeldstorm nadere berichten geeft, de derde ons nog een en ander omstandigheid in betrekking tot Haeck en Jan van Marnix' onderneming meedeelt, en de 4de eindelijk de door 's Gravesande min of meer verward voorgedragen zending van Adolf van Bourgogne naar Vlissingen toelicht.

De „informatie” zelve is, zoo voor Haecks mislukte poging als op verschillende andere punten, van gewicht, en vertegenwoordigt ons in 't algemeen, met de meeste levendigheid, de belangwekkende stand van zaken, gelijk den benardere staat, waarin vooral de Middelburgsche Overheid verkeerde, en waaromtrent onderscheid van haar leden zich zo onverholen uitten, zeggende, dat zij zich „dikwijls gevonden hebben in zo grote perplexiteit, dat zij kwalijk wisten, wat hun te doen stond”.

Gelijk uit de stukken blijkt, kon men trouwens — naar de uitdrukking van den mede niet al te strengen baljuw — „de meeste part van henlieden voor Geuzen of immers den Geuzen zeer toegeneegen” aanzien, en hadden de weinige andersgezinden een des te hachelijker stand.

Kleveroord, onder BLOEMENDAAL,
27 November 1872.

Dr. J. van VLOTEN

INHOUD

Informatie	bl. 1
Rollema	bl. 1
Jhr. Phr, van Serooskerke	"26.
Jan Turck	„ 47.
A. Coene	„ 59.
Noël Adren	„ 62.
Mr Benedictus, en anderen	„ 64.
Joris van Grypskerke	„ 66.
J. Harmans, Lyon d'Amours, en and	„ 75.
Adriaen van Rebecquen, en and	„ 82.
Quirijn Anthonisz	„ 86.
Adriaen Claesz, en Adr. Jacob Joosz	„ 91.
Thomas van Merevoirt, Gillis Pietersz. Schijs, en anderen	"121.
Pasquier Ellewout, en and	„ 146.
Pieter Sebastiaensz, en and	„ 169.
Mr Jan Bekercke, en Hugo Bontius	„ 178.
INTERROGATORIËN AEN DIE VAN DER WET, en	
ANTWOORDE	„ 190.
Namen der bekende uitgewekenen	„ 201.
VERDERE INTERROGATORIËN	„ 207.
AAN DEN BALJUW EN ANTWOORD,	
met overgelegde stukken	„ 224.
BIJLAGEN	„ 245.

Informatie, genomen by ons Anthonis de Muelenare ende Jan Auxtruyes, Raiden 's Coenincx, ons genaedichs Heeren, ende Commissarisen in desen, op de troubelen oproer preeckinge vande sectarisen, aennemen van waepenen, onbehoirlicke vergaedinghen, ende ander seditieuse ende schandaleuse acten, int voorleden jaer gebeurt inden lande van Zeelandt; al achtervolgende zeeckere openen brieven van de Oommissiën van Zijne Maj.t, in date den IXen Augusti anno xvclxvij, (1567) mitsgaders der schriftelicke instructie, onderteeckent by der Hertochinne van Parme, Regente, etc. ten zelve daghe ende jaere ons dairtoe gegeven.

Den eersten Septembris xvclxvij binnen der stede van Middelburch.

Joncheer Tsomme Rollema¹, bailliu van der stede van Middelburch, oudt xxxix jaeren off dair ontrent; gehoirt ende geëxamineert op de poincten, begrepen in onse instructie; secht ende verclairt by den eede by hem gedaen, ter cause van zijn officie, dat aengaende de generaliteyt van 't gundt datter gebeurt sonde sijn in den lande van Zeelandt, geduyrende de troubelen opgeresen deur de sectarisen, alsoe hy maer omtrent vijff maenden daer te voeren was commen resideren tot Middelburch, om te bedienen 't voorn. bailliage, hy anders noch voordere en soude connen deponeren, dan dat hy gesyen heeft, in 't beginsel van de voorseyde troubelen ende corts naerdat **de Heere van Brederode** ende andere zijn consorten gepresenteert hadden requeste aen de Hertoginne Gouvernante etc., dat groote menichte van volcke uyter stede van Middelburch gegaen es ter predicatie, die'r gedaen werdt op zeecker velt, gelegen omtrent Bredam², tuschen. Middelburch, Vlissingen ende Veere. Alsoe hy oock verstondt, dat van dezelve steden Veere ende Vlissingen veele ende diverse personen hem insgelicx aldair vonden, ende merckelick diverse personen van estimacie ende rijcke van goede; ende onder anderen, soe hy verstaen heeft, uyter stadt van Middelburch PIETER HAECK³, JACOB JANSZ⁴, zijnen schoonzoon, LANGEN HANS, cleërmaecker, OLIVIER CORBAULT, JAN VAN DE PERREN, CLAES TUYNS ende meer andere, die hy nu ter tijt nyet en sonde weeten te noemen, zonder nyettemin tzelve gesyen te hebben, alzoehy ter predicatie nyet geweest en heeft; ende zoe hy verstondt zoe werdt aldair geprediekt by eenen schoenlapper, genaempt onder hemluyden M. ADRIAEN,⁵ nyet konnende lesen noch scrijven, zoe men seyde. Om welek te beletten ende dairinne als officier zijn debvoir te doen, es in communicatie gecommen met Joncheer PHILIBERT VAN ZEROISKERCKE, rentmeester van Bewesterschelt, ADRIAEN JACOB JoOSSEN, ende ADRIAEN CLAESZ, alsdoen burgmrs van Middelburch, ende Mr. HUGO BONTE, pensionaris der zelve stede.

Ende hebben tsamen geadviseert, den voorn. predicant voor hemluiden tontbieden, om met hem te communiceren, hem dairtoe beteeckenende seeckeren ach ende plaetse

¹ Uit Sneek; zelf als niet streng genoeg in Maart 1569 gevangen genomen en naar Brussel gevoerd, maar in Mei 1570 vrijgesproken, doch binnen Friesland gebannen.

² Brigdamme, buiten 't rechtsgebied der stad. Tussen Middelburg en St. Laurens

³ Toegenaamd VAN DER MEERSCH.

⁴ Baljuw van Middelburg van Jan. 1552-1566.

⁵ Toegenaamd Obry, uit Vere, anders ook, om zijn handwerk, Dr. Leest bijgenaamd. Zie de Sententien, enz., uitgeg. door Marcus, bl. 233. Predikte in Middelburg

buyten der voorseider stede van Middelburch, omtrent der voorn. plaetse van Bredam, alwair hy deposant metten voorn. rentmre, burchmrs ende pensionaris hem]. gevonden hebben, zoe oock gedaen heeft den voorn. predicant met noch een anderen predicant, genaamt onder hemluyden Mr. GISLAIN,⁶ scrijwercker van Brugge, ADAM de lijndrayer, JACOB brandewijnman. ende eenen schailedecker, wyens naeme hy nyet en weet, wesende alle drye onder heml. gereputeert als seniores ofte ouderlingen, ende eenen rijckman van Vlissingen, genaemt WILLEM JANSZ, mitsgaders eenen apotecaris van der Veere,⁷ aldair welbekent, nu fugityff, wesende oock van heurluyden officiers, ende diverssche andere heurluyden assistenten, wesende raspailen van volcke. Ende alvooren te commen ter voorseider communicatie, hadden de voorn. predicanten met heurl.consorten besproocken, dat hy deposant metten zijnen mair commen en zouden in cleyngen getaele, om bat verseeckert te wesen van heurl. persoonen. Ende sulca lach hy deposant, dat sy wel sterck wairen drye persoonen jegens een, boven heurluyder accouters⁸ ende wachten, die zy hadden op diversche plaetsen dairomtrent. Ende is hy deposant metten zijnen secretelick gecommen uyer stadt, zonder eenighe dieners met hemluyden te nemen, omdat zy van der gemeente van der stadt nyet gevolcht en souden wesen. Ende nair seecker vertooch ende vermaen by hem deposant, ende andere zijn assistenten voors. aldair gedaen van der Coe Mat weghe, van te willen ophouden van gelijcke predicatiën meer te doen, ende tvolck aen te haelen jegens den wille ende verboden van Sijnder Mat, hemluyden vertoogende de dangieren, die dair uyt commen mochten; soe hebben de voors. predicanten dairop geantwoirdt, dat men meer moeste obediëren God dan den menschen, ende dat zy nyet en deden sonder last ende consent van den Edelen ende Heeren van der Oordene. Ende by hem, deposant, metten zijnen, versocht wesende heurluyder last ende commissie te toógene, hebben geseyt, dat hy deposant metten zijnen heur dies gerust souden houden, ende hielden hem wel verseeckert, dat, indien die vander stadt met heml. accorderen ende een lijne trecken wilden, dat den lande nyet miscommen en sonde. Ende alzo, onder andere propoosten, by hem deposant vermaendt werdt van der ordonnance ende bevelen van HairHoocheyt, seyden, dat deselve hadde een gelimiteerde commissie, ende dat zy nyet en vermochte zonder den **Prince van Orangen**, den **Grave van Egmond**, ende den **Grave van Holmes**, die zy expresselicken noompden, ende anderen heeren van der Ordene in genere. Ende eindinghe, nair diversche andere propoosten, wairen de voorn. predicanten te vreden, seeckeren tijt op te houden met heurluyder predicatiën, om middelretijt te scrijven ofte spreekken, soe zy seyden, metten ouders ende die van t Consistorie van Antwerpen.

Ende omtrent zesse ofte achte dagen dair naer weder vergadert zijnde, hebben hem deposant metten zijnen voor antwoorde gegeven, dat zy voortgaen wilden met heurl. voors. predicatiën, ende dat. God tselve soe voirsien hadde, alleguerende dairby zeeckere scriftuyren, ende zeggende, dat den lande dair deure nyet miscommen en soude. Ende dyenvolgende hebben gecontinueert heurl. voors. predicatiën in diverssche plaetsen, buyten ende omtrent der voors. stede. Ende eyntelick, op eener tijdt dattet regenachtich weêr was, hebben hem vervoordert te commen preecken in de

⁶ Gislein of Gelein d' Hoorne, reeds sedert 1559 als predikant, onder 't kruis, werkzaam, in 1567 naar Norwich uitgeweken, en na de verovering der stad, in Febr. 1574, teruggekeerd. Door de toegevoegde aanduiding van zijn oorspronkelijk ambacht wordt nu voor goed een einde gemaakt aan de door Boxhorn in zwang gebrachte overlevering, dat hij ook schoenmaker zou geweest zijn. Zij sproot waarschijnlijk uit de onwillekeurige verwarring met zijn bovengenoemden ambtsbroeder voort.

⁷ Jan van Reigersberg. Zie Sententien, enz., bl. 104.

⁸ verspieters.

stede, in seecker schuyre ofte packhuys⁹ van den voorn. Jacob JanSZ, behauden¹⁰ zoone van Pieter Haeck; 't welck hy deposant met die van der wet verstaan hebbende, is hem aldair gevonden met burgmrs, scepenen ende raiden der voorseyder stede, wel tot zesthyen personen in getaele, ende hebben aldair gevonden den predicant Mr. Gislain, den scrijwerckere, rittende op eenen hooghe tonne, met een vergaedinghe van volcke tot omtrent duysent persoonen, dairoff den meestendeel was van buyten der stede gecommen, van Vlissingen ende der Veere metten omleggende dorpen, die meestal voorsyen wairen van zinckroeren, rappieren ende ander geweer. Ende binnen commende, alzoë sy besich wairen met singen zeeckere Salmen, zoë is hy deponent met zijn voorseyde assistenten gegaen neer den predicant, zeggende: „hola! haudt op, ende gheeft gehoir!”

Mair sy nyet ophoudende van singen, zeyde de voorn. predicant: „mans ende broeders, gheeft geheid” metdien afdaelende van der tonne, dairop hy zadt. Ende die van der vergaedinghe, meenende dat denzelven predicant by hem deposant aengetast ende gevangen genoemen. was, maeckten groot rumoer, ende, naer hy depozant gehoiren eenste, eenighe van heml. riepen: „slaet doet; slaat doet!” maar den predicant wederomme clmmende op de tonne, zyende alzoë dat hy niet gevangen en was, soe cesseerde tvoorseyde rumoer. Ende dezelve predicant willende arguëren ende in disputatie sommen, alleguerende eenighe scriftuyren, zoë seyde Mr. Hugo Bonte, pensionaris: „wy en commen hyer nyet om u te hooren arguëren, maer om u te verthoogen, dat ghy dit doet tegens d'ordonnance, wille ende verboden vande C^e Ma^t; maeckt u terstondt wech!” ende naer groot rumoer ende geruchte, zoë zijn zy al tsamen vertroeken; ende wairen hy deposant ende degheene met hem aldair gecommen in groeten dangiere van heurluyder lijve, 'ten hadde geweest, datter een ofte twee van der voorseider vergaedinge 't zelve belet hadden, soë hij naederhandt verstaen heeft, nyet wetende hoe dat die genoempt wairen; ende' worde hem tzelve geseyt by een man van eeren, oock wetende catolyck, die hem verclairde, dat hy dair gecommen was alleenlick uyt nyeusgiericheyt, ende noydt zedert meer heurl. geselstap ofte prediciën gehanteert en heeft.

Ende naer desen en es binnen der voors. stede nyet meer by de voorn. sectarissen gepreëckt geweest (mair wel dair buyten int ronde, onderweghen van Vlissinghe ende elders); dan naer den tijt, dat zy sin commen om de beelden ende kereken te stormen ende demoliëren, dat zy alsdan binnen de stede zijn oock commen preëeken, tot drie oft vyer reysen toe, in de kereke, genaempt Westmonstre.¹¹

Aengaende welcke **beeldenstormen** zecht hy deposant, dat, hoorende onder 'tgemeente rumoer, dat zulcx geschyet was t'Antwerpen, t'Ypre, te Gent ende ander plaetsen, heeft hem gevonden by burchmrs, scepenen ende raiden op de stadt huyse, ende heeft hen vertooch gedaen om zulks te beletten, ende verhoeden, dat sales alhyer nyet geschieden en Boude. Ende was hy deposant, mitsgaeders beyde de burchmrs, van advyse, dat men behoirden tontbieden ende nemen assistentie van den gilden ende scutteriën van der stede, om de kereken ende goidshuyseu te doen bewairen, ofte met eenighe ander middelen dairinne te voorsienne. Dairop deliberatie gehouden was onder die van de wet metten raide, ende alzoë hy deposant, om meerder quaet, twelek apparent was, te beletten, vertrocken was naer de poorten ende vesten, en weet nyet,

⁹ Achter 't huis "de Gouden leeuw" in den langen Delft; zie 's Grave-ende, Tweede eeuwgedachtenis der Middelburgsche vrijheid, enz. bl. 36. Nachtglass, de algemeene kerkeraad der Ned.-hem gemeente te Middelburg, (1860) bl. 17, en verg. nog beneden, bl. 9.

¹⁰ behuuden, behuwd.

¹¹ Op de groote markt, maar in 1575 afgebroken

wat zy dair op gesloten hebben, verwachtende vair heurluyder resolutie ende off zy hem aensoecken zouden, om metter assistentie van den voorn. gildens ende scutteriën zijn debvoir te doene; mair en heeft van heurl. nyet vernoemen. Ende op denzelven cl'aghe in den avont, heeft verstaen, dat eenighe van den consistorie deden adverteren in de abdie van Middelburch, dat men uyster kercken weren zoude al datmen begeerde te salveren; soedat, nair zijns deposants beduneken, indien men goet debvoir hadde willen doen, geduyrende dien nacht, men zoude meest alle zaecken uyster kercken gebracht ende gesalveert hebben, zulcx oock in diversche kercken gedaen es geweest; ende en meent nyet dat eenighe juweelen noch ornamenten van de kercken off cloisters genomen, ontvreemdt, ofte bedorven zijn gebleeven dan beelden.

Ende hy deposant heeft in der abdie gerestitueert diversche juweelen van goude ende silveren ende costelicke tappen, wel tetter weerde van xiiij off siijc guldenen, die genoemen hadden geweest by een religieus van der abdie van Middelburch, genaemt **broeder CLAUS JANSZ, van Mechelen**, nu fugityff,¹² dewelcke, met eenighe wanden consistorie, commende ten huyze van hem deponent, brochte ende leverde hem deponent de voorn. juweelen, leggende nyet te willen houden sulck goet van affgoederie, ende opdat den ongodelicken hoop van de muenieken hem nyet nae zeggen en souden, dat hy cloosters beroeft hadde, hetwelcke hem letten sonde in zijn reputatie int woordt Goidts te predycken, dairtoe hy hem begeven wilde. Ende van gelijcken heeft hy deponent oock gerestitueert der kercke van Westmonster eenighe juweelen ende ornamenten, hem geleverd by eenighe geseyt ouders van der consistoirie; alsoe hy deponent, terstont nair hy verstaen (hadde) de beroevinghe ende desolatie van der kercke, hadde doen oprechten een galghe op de merct.

Gevraecht, off hy van wegghen des bisschops oft ander nyet en es aensocht geweest, om assistentie te doen tot beletten van de voorn. desolatie ende beroveinghe van de kereken:

Secht, dat hy noydt versocht en es geweest van wegen des bisschops noch yemandt van der abdie, nochte oock van pastooren off regierders van de kereken off cloisters om eenighe assistentie te doen; ende indien hy dairtoe versocht hadde geweest, en zoude in gheen gebreck gebleven hebben nair zijn uysterste vermoeghen.

Gevraecht, off hy van wegen des bisschops nyet aensocht en es geweest, om te apprehenderen den voorn. broeder CLAES JANSZ, terwijl hy openbairlick achter straeten ghynck in weerlick habyte:¹³

Secht, dat neen; mair es wel aensocht geweest van bisschopswegen, om restitutie te hebben van juweelen ende goet uyster abdie genoemen, ende worde hem deponent geseyt, dat de voorn. bisschop geseydt hadde aengaende den voorn. religieus apostat, dat was quaet danssen met onwillige bruyden, ofte diergel. woorden.

Gevraecht, wie binnen der stede de predicanten van den sectarissen aengehaelt, gelogeert, geassisteert off gefavoriseert hebben, ende ander inconveniënten, aldaer gebeurt, gevoordert:

Secht, dat van de principaelste zijn geweest: PIETER HAECK, eertijts bailliu van der stede van Middelburch, JACOB JANSSE van der Meersch, zijn schoonsoene, ADAM JANSZ seeldrayer, MATRIJS JANSZ goudtsmet, PAUWSLS CRRISTOFFELSZ, brandewijnman van Bruyssel, **HANS de beeldesnijder**, BASTIAEN CLAISZ, JAN

¹² vergelijk Franse fegitif, vergankelijk; rustend

¹³ wereldlijke kleding

CORNELISZ, droegscheerder, een grooten beeldebreecker., SIMON in den Draeck, SYMON JANSZ van Rome, PIETER BUIEL, CLAIS THUYSSZ, VINCENT LAURISZ, JACOB van der Goes, HUGO JOOSSE; dewelcke meest alle lieden zijn wel bekendt in de stede ende wel gesteld van goede, behalve noch veel andere van der gemeente, die hy nyet en soude weeten te noemen; ende was den predicant, genaempt GISLAIN, met zijn wijff ende kynder gelogeert meesttijts in 't huys genaempt Den Gulden Leeuwe, toebehoirende den voorn. JACOB JANSZ, schoonsoone van Pieter Haeck, dair zy heurl. vergaderinghe ende consistoirie hielden, ende dair oock dagelickx aenquamen ende logeerden predicanten ende consistoirianten van ander steden, die oock veele eerstwärts (warff?) aenquamen ende adresseerden voorn. Pieter Haeck ende tsijnen huys. Al twelcke hy zecht te weeten eensdeels van gesien thebben ende van ander gehoort te hebben, dairaff geïnstrueert zijnde.

Gevraecht, off tot Middelburch oock geweest es een consistoirie van den sectarissen, ende wye aldair officiën gehadt off bedient hebben: secht dat hy gemeenlick heeft hopren reputeren PIETER HAECK voor een hooft van de consistoirie, OLIVIER CORBAILT, JAN VAN DER PERRE, CLAES THUYS, SIMON in den Draeck, als seniores ofte ouders; dewelcke alle vijffve meest geweest hebben heurl. gedeputeerde herwärts ende derwärts aen ander consistoiriën, als t' Antwerpen, te Gendt ende elders; SIMPSON den timmerman, die oock geweest es een predicant ende opleser van de Salmen, ende een van de principaelste beeldebrekers, ADAM de lijndrayer, oock een groot beeldebreecker ende van de ouders, MATRIJS JANSZ, goudtsmit, secretaris off houdende 'trolle van degheene, die de belijdinghe ende nachtmael deden, HANS de beeldesnyder, oock als de voorgaende, PAUWELS CHRISTOPHELS brandewijnman, eenen van de ouders, die omme ginek mitten berde voor de armen, PIETER BUIEL, ontfanger van de consistoirie, ende opleser van heurl. gebot, twelck zy publiceerden, als zy de beelden ghingen breecken, JACOB DE QUESTER raidt van de consistoirie, die men zecht, dat meest den beelden de neusen affgesmoten heeft, dewelcke oock gevirtuallieert heeft Pieter Haeck ende Tholouze met heur complicen, als zy op Walcheren met schepen quaemen;¹⁴ CLAIS SINONZ den themsmacker¹⁵, een van de ouders ende een groeten beeldebreecker, SYMON JANSZ van Roome, raidt ende over jair scepen der stede van Middelburch, BASTIAEN CLAESZ, die men zecht oock ontfanger geweest t' hebben van de consistoirie.

Gevraecht, offer tot Middelburch zijn eenighe officiers ofte van de wet ende magistrat, die gehanteert ofte gevordert hebben, off secreet verstandt ende conversatie gehadt metten pred^{ten}:

Secht, dat hy wel weet, dat ANDRIES JACOB OORTSZ tegenwoordich scepen, aisnu ende zeer onlanx fugityff, altijts gevolcht heeft de predicatiën, ende genouch dagelickx met Gislain den predicant geconverseert, ende heeft een zijn kyndt laeten doopen by denzelven predt, op de manieren van de secten, ende wairen die peters SIMON JANSZ Rooms, nu raidt ende overjaer scepen, VINCENT LAURISZ (ende deze drie zijn oock, vair zijn onthoudt, geweest van de ouder consistoirie; want dair zijn onder hemluyden twee consistoiriën); CLAES THUIS, kieser van der wet van der stadt, heeft alle predicatiën gevolcht, tot nachtmael geweest met zijn huys^{te}, den predicant diewils tzijner tafel gehadt; ANDRIES JANSZ BRABANT, alsnu ende alsdoen scepen, heeft altijts de predicatie gevolcht, maer niet totter nachtmael, nae zijn deposants duncken, ende is naemaels affgeweecken, hem houdende nu als goet Catholicq; HUGO

¹⁴ In Maart 1567; zie lager.

¹⁵ zeefmaker

JOOSSE, quartiermr oft rentmr van der stadt, heeft tzijnen huysse twee ofte drie nachten gelogiert **PETRUS DATHENUS**, predicant van. den Palzgrave, die buyten Middelburch aen de poorte oock gepreëkt heeft, hem conduyserende dezelve Hugo, zoe int gaen als keeren tot ende vande predicatie; dezelve heeft oock int laiste, als Gislain den predt hem nyet wel en betrouwede in de stede, denzelven tsijnen huysse gelogeert twee ofte drie nachten, ende heeft altyts de predicatie gevolcht, maer niet ter belijdinghe of nachtmael geweest, zoe hy deposant verstaet; JAN DE NIOSA,¹⁶ alsdoen scepen ende noch raidt, heeft altyt de predicatiën gevolcht ende zijn huysfre de belijdinghe ende nachtmael gedaen, ende den predicant Gislain met zijn wijf dickmale tzijner tafele gehadt, ende heeft zijn soone wonende by mr. JAN HOSTE, schoolmeester tot Duysburch, aldair zijn huysfre oock nu es, ende lange geweest is; JAN VAN CAMPEN, raidt ende notarius publicus, heeft de predicatiën gevolcht ende den predicant driemaal tzijnen huysse gehadt, ende, soe men secht, voor den sectarissen requesten ofte ander gseriften gemaect; JACQUES van der Goes, scepen, heeft oock de predicatie gevolcht met zijn huysfre, ende gesongen Psalmen in de preëkinge, ende de kercken van de Catoliquen nyet gefrequeenteert; SYMON in den Draeck, apoteecker, kieser vande wet der voorn. stede, es geweest van den consistoirie, ende belijdinghe ende nachtmael gedaen met zijn huysfre; ADAM JANSZ Boom alias VAN GENUËCHTEN, eertijts burchmr, nu raidt, heeft eerstmael vele de predicatiën gevolcht, mair es vroeck afgeweeken ende weder de catholicque kercken frequenterende; HUGO JANSZ, stedeboode; heeft van over vijff off zes jaeren, als die sectarissen Calvinisten heuri. secretelicken hielden tot Middelburch, van hemluyder secte geweest, ende, by heurl, naemaels affgesneden wesende mits zijn quaet leven, nair heuri. opinie, es nu weder van den eersten geweest, die heml. aengevolcht heeft in beur predicatie, ende oock van den eersten, die de belijdinghe ende nachtmael gedaen. Al twelck hy zecht te weeten, eensdeels by gesien thebben de voorn. personen gaen ende keeren vair ofte van den predicatiën (als dairomtrent hem somtijts houdende in een huys, ofte voor de deuren, ofte omtrent de poorte van de stede, dair zy passeren mosten), ende eensdeele deur rapport van degheenen die tzelve gesien hadden, ende oock by examinacie van eenighe gevangen, dairvan hy geseyt heeft de confessiën ons over te geven.¹⁷

By welcke confessiën men bevindt, dat de naervolgende personen belast zijn van de belijdinge ende nachtmael gedaen te hebben, ende andere acten van exercitie van huerluyder secten ende pretense religie. (By faulte van overleveringe van den voors. confessiën, en zijn de naomen hyer niet gestelt; maer zijn deselve naemen.by den baillu overgegeven in zeker billet, geëxhibeert met zijn andtwoorde ende justifcatiën op d'interrogatoiren, hein gedaen ende aengegeven by ons Commissarissen.)

Secht voorts, dat gebeurt es omtrent Baefmisse (vair zijn onthoudt), zoe men de wacht hielt aen alle de poorten van der stede, dat ANTHONIS JANSZ Royaert stadsboede, commende al wel gedroncken¹⁸, van een van de poorten opt stadthuys, aldair eenighe van der wet vergadert wairen jegens avent, seggende dat groote menichte van volcke in ghecommen wairen, zoe deur de poorte dair hy geweest hadde, als andere poorten, die aengenomen souden welen by den bisschop oft zijnen volck, ende getrocken in dabdye; dairop de burchmrs heml. terstondt geïnformeert hebbende, hadden bevonden datter nyet aff en was; niettemin, om tvolck t'appaiseren ende stillen van desen geruchte, hadden burchms aen hem deponent verzocht, dien nacht met heml. te willen

¹⁶ Eig. Jan Jansen de Hiniosa, van Spaansche herkomst.

¹⁷ Nota, dat dit niet gedaen en es geweest.

¹⁸ beschonken, dronken.

waecken, twelck hy heml. accordeerde; ende terwijle de burchmr ADRIAEN JACOB JOOSSE met mr. HUGO BONTE, pensionaris, ende mr. ADRIAEN DE JONGE, secretaris, alsnock tzijsen huys wairen (dair zy hem tvoors, verzouck gedaen hadden) zijn aldair commen cloppen op de deure ANDRIES JACOB AERTSZ, alsdoen scepen, SIMON JANSZ van Roomen, alsdoen raidt, met ANDRIES BRABANDER, oock scepen, die by drancke was, zeggende tot hem deposant: „Heer baillu, haest u; lamt ons met allen macht gaen naer d'abdie, alwaer wy zullen vynden groote menichte van volcke; want het geit ons lijff ende pet!” spreekende zeer seditieuselyck ende straffelek, zoe tegens den voorn. burgemrn ende iniuriërende den voorn. pensionaris ende secretaris, nemende hemt. verraders (nae zijn onthoudt); dewelcke heml. antwoorden met goede redenen ende middelen, ende baden humruyden met gevouden handen, zeggende: „gaet thuys, zijt te vreden, syet aen desen periculosen tijdt, ende en maeckt geen rumoer; 't en es maer droneken stedebodens werek; wy hebben met mijnheer den bailliu gesprooken ende maecken ons sterck, datter gheen quaet geschieden en sal”.

Mair desen al nyet tegenstaende heml. nyet kunnende appaiseren, zijn de voorn. ANDRIES JACOB AERTSZ ende SIMON JANSZ van Roome van dair gelooopen, haelende heurluyder geweer, ende gaende cloppen aen de deure van diversche van heurl. factie ende secten, seggende: „houdt goede wacht, alzoe lieff als ghy u lijff ende goet hebt; want het zal gelden!” Zulcx tvolck beroert hebbende, dat allomme lanteernen uytgehangen worden, de voors. ANDRIES aen hebbende eenen rinekraech ende een bloot slachswert op den schouwer, gelijk oock SYMON JANSZ hadde een rynckraech aen ende een hellebaerde; ende dairvan zijn alsoe gecommen op tstadthuys, dair hy deponent met die van de (wet) vergadert wairen, seggende aldair de voorn. Andries ende Symon seer beroerlicke dese oft gelijcke woorden: „den bisscop moeder uyt! men zal hem met eenen bot ofte hotte uytdraghen”, met diversche andere onbehoirlicke ende beroerlicke propoosten; dairop heurl. geseyt worde by hem deponent ende die van de wet, dat elck slapen gaen sonde: „gy soudt de stadt brengen in dangiere, alle heure privilegiën te verliesen”, zeggende de voorn. deponent, „dat hy metten burchmren geweest hadde by alle quartieren van dabdien, ende datter nyet en was, heml. voorts persuaderende met allen goeden middelen, dien nacht te willen affhouden om in de abdie nyet te geen, dairtoe zy altijts tenderden.

Ende 's morgens, omtrent zes oft viij heuren es hy deponent met beede burchmrs, eenighe scepenen ende gecommiteerden van de scutterie, metsgaeders oock de voorn. ANDRIES ende SYMON JANSZ, SYMON apoteecker, ende noch andre heuren complicen, gegaen naer dabdie, aldair een van de burchmrs met seecker hellebairdiers bleeff voor de poorte, om te beletten den inghanck van die van de gbemeente, aldair gecommen in groeten getalle, wel tot vijff off zes hondert. Ende hy deponent metten ghenen die binnen gegaen wairen, allomme dèursouckende, en hebben niet gevonden, datter eenich buytenvolek was, dan de domesticquen van den bisschop ende convente, dair de voorn. Andries en Symon Jansz off eenich van. heml., dit zyende, zeyden totten bisschop: „Domins reoerendiasime”, ende hy deponent, dat hoorende, zeide: „iet nu dne reverendissime? men heeft u desen nacht nyet connen tevreden stellen.” Ende zijn alsoo uyter abbye gescheyden, weerende tvolck dat buyten der poorte stondt, dat zy dair in nyet geraecken en mochten, alsoo tscheen, dat sy dairtoe geneicht wairen.

Gevraecht, volgende 't viije art. onser instructie, off van Middelburch eenighe zouden gesonden zijn geweest in de vergaderinghe van St Truyden; ende off die van de consistorie eenich geit gelicht hebben opt gemeente, ende by wat middelen, ende tot wat

fyne, ende op andere art. naervolgende tottet xvije incluz:

Secht, dat hy niet en weet, gehoord noch verstaen en heeft, datter yemandt soude gesonden geweest hebben in de voorn. vergaderinghe tot St Tron, noch yet anders van tinhoudt van de andere naervolgende aren, dan hy wel verstaen heeft, dat PIETER HAECK, OLIVIER CORBAULT, JAN VAN DER PERRE, veele over ende weder gereyst hebben t' Antwerpen, tot Breda, t'Amsterdam, t'Utrecht ende elders aen den Prince van Oraingen ende Brederode, ende aen de consistoriën in ander steden. Secht voorts, dat hy verstaen heeft, dat omtrent Vastenavont laestleeden oft int beginsel van de Vasten, PIETER HAECK met diversche assistenten gecommen es opt stadthuys tot Middelburch, de wet ende raiden vergadert zijnde, ende heeft aldair gepresenteert seecker requeste¹⁹, by hem ende noch xvij oft xx van zijne complices onderteekent, dair by versouckende, dat die van der wet zouden scicken haerluyder gedeputeerde aen mijn Vrouwe de Gouvernante, om aldair te versoucken van wegen der nyeuwer gemeente liberteyt van religie, ende om in vryheyte van consciëntie te moegen leven ende presenteren Zijn Ma^t dertich hondert duysent gulden; soe die groote Turck in zijn landt houdt die Cristenen, ende die Pauws hoeren ende boeven op tribuyt, ende andere princen ende heeren by heuren heerschappiën, moordenaers ende andere quaetdoenders op compositiën; seggende dairby, dat golijske requeste bedde gepresenteert geweest by den Eedeldom, ende dat dese requeste zonde worden gepresenteert in den naeme van der ghemeente in desen quartier, alsoe oock zoude gedaen worden in ander quartieren; twelck heurl. versouck ende requeste worde hemt. affgeslagen by die van der wet, dairop by den voorn. Pieter Haeck alsdoen ge seyt wordt tot die van de wet: „Orchà, ghy weygert ons dat te doen, wy en zullen ulieden niet meer moyen in deser zaicke; wy zullen een ander hooft zoucken". Seggende hy deponent, hyer nyet present geweest thebben, mair dat den voorn. Pieter Haeck, affcommende van de stadt huys leer beroert, is hem depositant aengecommen, ende heeft hem geseyt: „ick hebbe dair geweest by die van der wet, en hebbe aldair zeecker requeste gepresenteert, mair die beesten en willens nyet verstaen.; het waere een goede saicke voor de Co^e Ma^t, om hem uyt alle zijn quaet te helpen: hy mochte geerijghen dertich hondert duysent guldenen, ende houden alle neeringhen ende sijn volck in zijn landt"; seggende dairby die propoosten ende exemplen van den Pauws, den grooten Turck, ende diergelijcke, hierboven verhaelt, dairop hy deponent den voorn. Haeck zeyde: „hoe,zijdt ghy soo sot? meendt ghy, dat de Coe Mat geit van doen heeft, om zijn religie te vercoopen, ende contrarie zijn consciëntie ende der 'religie catholique doen, om ulieden geit? Jae, soude liever alle dese Nederlanden hem laeten oosten, om te blijven mr van den spel Aerne rotten, dat ghy egt! wat neemt ghy voor u?"

Ende heeft hy deponent van eenighe verstaen in't secrete, dat zy, deur desen middele ende practique, op de voorn. conditiën ende pretext van liberteyt van religie. ende consciëntie, veele personen aengehaelt ende tot hem getrocken hebben, die belooft zouden hebben in den voorn. gevalle te gheven, d'een hondert, d'ander tweehondert, lxx, lx gulden, myn ende meer. Ende dat nyetemin de conducteurs van desen saickenhadden secrete verstandt, dat, indien die van de Co^e Mat hair voorn. requeste nyet tQelaeten en wilden, dat de voorn. penningen soudent geëmployeert werden een Brederode, Grave Lodewijck, . ende heurl. complices, om te wedersteen de Co^e Mat, hoe wel de particuliere contribuanten sulcx nyet geweten en hebben; ende hadden zy 'et gewesten, en soudent nyet hebben willen contribuëren; soe hy zacht verstaen

¹⁹ Het bekende verzoekschrift der Consistoriën, waarover zie Nederland tijdens den Volksopstand tegen Spanje, I. bl. 92 en v.

thebben van eenen JAN VAN DEN HOOGHE, gevolcht hebbende de voorn, prediciën ende exercitiën van heml. secten toen hy woonde tot Bergen op den Soom die hem deponent zeyde sulcx gehoort thebben van een die de penne in de handt gehadt hadde, om te teerkenen in de voorn. contributie, ronder hem dien te noemen; ronder dat hy deposant oock weet ofte kendt eenighe, die hyerin soudē gecontribueert hebben.

Gevraecht, wye tot Middelburch ofte elders hy weeten sonde, die culpable, belast ofte beschuldich es van der emprise ende verraderie, voortgesteld by THOLOUZE, PIETER HAECK ende keur complicen, opt eylant van Walcheren,²⁰ ende wat dair van gedeghen ende naegevolcht es; ende wat debvoir ende neersticheyt gedaen es, om heurluyden te wederstaen, ende afweerera, ende wye dat heurluyder hoop off geselschap ontfangen heeft op Armuyden:

Secht, dat hy vóór d'aencompste van den voorn. Tholouze ende Pieter Haeck mit heuren hoop ende scepen opt eylandt van Walcheren nyet gehoort, verstaen, noch geweeten en heeft van eenyghē, die culpable, belast, ofte beschuldich soudē zyn van der voorn. emprise; dan zecht, gebeurt zijnde, dat sdynsdaechs off woensdaechs *onbegrepen vóóór de voorn. aencompste, hy deposant, wesende in de her-bergti, genaemt de groene poorte*, dair oock mede was CORNELIS HAECK, zoone van den voorn. Pieter Haeck, hem vraechde, wair dat zyn vader was? Dairop hy seyde: "mijn vader is gaen soucken een Heere, sulck als ghy hebt"; dairop hy deponent hem weder zeyde: „ick hoope ende houde, dat u vader ende ick al éēnen Heer hebben, dat is den Coninck van Spaignen; hy zye wel toe!”

Dairop voorn. Cornelis zeyde: „hy ysser zoe diepe in, hy moeder mede deur” sonder dat hy deponent dairop vorder ondervraechde; dan seyde hy deponent: „vermaledeyt is hy, die hem op menschen verlaet; *nam homines rotant cum fortuna!*”

Secht voorts, dat hy verstaen heeft van zynen Stedehouder aldaer op Armuyden, genaempt JAN YPENSZ; dat ten zelven tijde, als de voorn. aencompste gebeurde, zeecker vrouwe wonende aldoen op Armuyden (nu fugityff), wiens naeme hy niet en weet, 'smerghens vroeck aengecommen zijnde van Antwerpen, zeyde tot diversche persoonen, datse gecommen was int scip van PIETER, HAECK, ende dat dezelve Pieter Haeck heur geseyt hadde, dat hy quam tot vertroostinge ende onderstant van den eylande, ende dat die knechten, die dair laeghen voor Rammekens oft Zeeburch, soudē eer acht uren van dien daghe geslaghen worden; ende seyde deselve vrouwe, dat de voorn PIETER gecommen wesende by dander scepen, dair THOLOUSE met heurluyder knechten inwairē, was getrocken uyten scepe, dairin hy gevaren quam metter zelve vrouwe, ende gegaen int scip van den voorn. THOLOUSE metten knechten; zeggende voorts deselve vrouwe op Armuyden onder tvolek: „laet ons goede moet nemen; onsen vertrooster off verlosser PIETER HAECK is commen!”

Heeft voorts verstaen, dat de voorn. scepen van THOLOUSE ende PIETER HAECK omtrent den lande gecommen zijnde, sijn gevictimallieert geweest by JACOB JANSZ VAN DER MEERSCH, schoonsoone van den voorn. PIETER HAECK, ende JACOB DE QUESTER. —

Ende hy deponent, ter stout als hy van der aencompste verstaen hadde, heeft gesproocken met eenighe van der wet, die hy hielt voor Catholiek ende der Co. Maer goet ende getrouwe; ende hebben aen de poorten ende allomme daert behoorde goede

²⁰ In maart 1567

wacht doen houden, vermaenende tvolck tot getrouwicheyt ende goeden dienst van de Co. Ma: ende heur aller ghemeen welvaert.

Secht oock, dat, donderdaiehs vóór de voorn. aencompste, hy deponent, wesende 'sachternoens omtrent drie heuren²¹ up den Dam tot Middelburch, heeft gesien de Heere van BOCKSTEL, zoe hy hem naemaels heeft hooren noemen (die hy aldoen niet en kende), gaen ter poorten uyt met twee knechten, denwelcken hy deponent volgde, ende vraechde de wachters aen de poorte, dair off een genaempt was JAN LIEVISZ, wat man dattet was, dewelcke zeyde, dat sy 't hem gevraecht hadden, ende geseyt hebbende te wesen eenen wijncooper, ende gegaen naer der Veere.

Secht voorts, verstaen hebbende naederhandt van eenighe van der wet, dat de voorn. Heere van BOCKSTEL²² gecommen was op 't Stadthuys tot Middelburch, de wet vergaedert zijnde, tsaterdaechs ten x huuren, als de voorn. THOLOUSE ende HAECK, met heuren scepen, sondaechs daeraen aenquaemen; begheerende deselve BOCKSTEL binnen te wesen, zeggende te commen van wegen des Prinsen van ORAINGEN; ende hadde aldair gedaen zeecker verthooch, ende dat alle zijn propoosten vielen ende tenderden dairtoe, dat die van der wet ende stadt nyet doen en zouden sonder advertencie ende advys van Zijner Excellentie; ende dat de voorn. BOCKSTEL hem altijts toochde droefachtich ende verslaegen, ende en bleeff off vernachte in de stede nyet, mair vertrack 's avents naer der Veere, dair hy logeerde totten bailliu genaempt ROLLE.

Ende terwijlen de voorn. BOCKSTEL noch was op Stadshuys, es aldair gecommen hy deponent, commende der wet adverteren, datter knechten gecommen wairen, gesonden van de Hertochinne voor Rammekens. Ende zyende de voorn. BOCKSTEL hem deponent bailliu in de camer Gommen, ghinck terstondt van dair, zeggende tot dien van der wet: „ick verstae, datter knechten commen zijn tot Rammekens, ick hebbe brieven van mijnen Heere den Prince aen de Capiteyn”; gaande alzo met haesten naer de poorte; dat alsdoen hy deponent zeyde tot dien van der wet: „wat is dal voor een? wat comt hy hier maecken?” Pair op zy seyden, dattet was den Heer van Bockstel, Lieutenant van den Prince van Oraingen. Ende hemluyden dan vraeghende, off zy nyet versocht en hadden zijn commissie, zeyden, dat hy verclairthadde, gheen commissie te hebben; dair op hy deponent weder seyde: „dat licht op een quaet moer; sulck volck es my belast aen te tasten of te vangen”; 'twelcke de voorn. van der wet hem ontrieden te doen, om gheen oproer te maicken onder 't gemeente. Ende worden alsdoen by der wet gedel .teert eenighe van hemluyden, als ADRTAEN JACOB JOOSZ burchmr. JAN VAN CAMPEN, JACQUES VAN DER GOES, mr. ADRIAEN PROOST, dewelcke, mitsgaeders de rentmeester gene van Seelant Bewesterschelt ende zijn Stadthouder, zouden gaen besyen de knechten aen lande gecommen tot Rammekins ende te verstaene wat last zy hadden. Ende heeft hy deponent verstaen, dat de voorn. gedeputeerde commende omtrent Rammekins, es de voorn. Bockstel van verre gesyen geweest, wandelende ende spreekende metten Capiteyn van Rammekins, genaempt

²¹ uren

²² Jan de Homes, Heer van Boxtel, Luitenant van Oranjes bende van ordonnantie. "Es by ons geweest", zoo schreven naar aanleiding van dit bezoek Burgemrs en Schepenen van Middelburg aan Margaretha, 8 Maart 1567, "sekere Heere van Boxtel, dewelcke ons mondelinghe verclaerde, dat hy binnen desen lande van Walcheren gecommen was, geëxpédieert van wegen d'Excellie van mijnen Heere de Prince van Orangiën, om te vernemen, hoe hier alle saken stonden, met denwelcken wy sonderlinghe gheene communicatie gehadt hebben, alsoe hy daertoe egeene last ofte commissie en hadde; ende es deselve veer een dach of twee uyt desen eylande van der Veren vertrocken, sonder dat wy weten werwaert henen."

GHISTELLES, omtrent Welsinghe; dewelcke zyende dezelve gedeputeerde aencommen, verlaetende den voorn. Bocxstel, zoude by heml. gecommen zijn met eenen brieff in de handt, seggende: haddic dien bryeff drie off vyver hueren eer gehadt, dese knechten en wairen hier te lande nyet gecommen.

's Maendaechs dairnae es de voorn. Bocxstel wedercommen by die van der wet op Stadthuys, metten rentm. gn Bewesterschelt (in absentie van hem deponent), doende aldair seecker vertooch, soe hy deponent verstaen heeft, ende dat die van der wet aen hem versocht soudén hebben, dat hy zoude doen vertrecken Tholouze ende PIETER HAECK, met heuren volcke ende scepen, alzoë sy tot Armuyden geseyt hadden, dat sy gecommen wairen van 's Princen van Oraingen wegen, ende dat de voorn. Bocxstel sonde geantwoordt hebben: indien zy van der wet raedt wisten, te doen vertrecken de knechten, die tot Rammekens aen lapt gecommen wairen, dat hy oock raidt wiste om te doen vertrecken THOLOUZE ende PIETER HAECK met heuren scepen ende volcke, zoe verre zy van svoors. princen wegen gecommen wairen.

Ende worde alsdoen by der wet gesloeten (zoe hy deponent verstaen heeft), dat men scrijven sonde twee brieven, eenen aen Mevrouw de Gouvernante ende eenen aen den Prince van Oraingen, al ten eynde om alle de knechten aen wederzijden gelicht thebben; weicke brieven gesonden worden by Adriaen Claesz, burchmr, ende mr Adriaen de Proost, vair Antwerpen (dair de Prince van Oraingen alsdoen was), ende voorts vair Bruyssel aen de Hertochinne. Ende worden oock gecommiteert twee scepenen, als SYMON Cost ende Andries JACOB AERTSZ, alias langen Andries, die metten voorn. heere van Bocxstel gesonden wairen by den Capiteyn van den knechten tot Rammekins, om die te doen lichten ende vertrecken. Maer de voorn. BOCXSTEL bleeff achter omtrent Welsinghe, ronder hem te laeten zyén by den voorn. Capiteyn, ende dairnaer es metten voorn. scepenen wederom gekeert, zeer droeffgelatich; ende commende omtrent de poorte van der stede, sceedende van den voorn. scepenen, es gegaen ten huysen van eenen zynen ouden dienaar, genaempt PASQUIER, totten welcken hy sonde geseyt hebben met clagende woorden: „ick heb dair een commissie van den Prince, ick wilde om duysent daelers, dat ickse nyet aenveert en hadde.” Al, alzoë hy deponent verstaen heeft, ten selven dage is de voorn. Boegstel geweest in de herberge van der groenen poorte tot Middelburch, dair hy by hem entboodtConxELls, Pieter Haecx soone, met hem spraecke hebbende; ende van dien van der wet words by hein gesouden re Jan Bekercke, pensionaris, om hem geselschap te houden, denwelcken hy toonde brieven van credentie, die hy hadde van den Prince van Oraingen, deselve Boegstel hem draeghende seer drovich, nyet willende eten noch drincken, ende vertrock naer der Veere tot Rolle (oock we hy deponent verstaen heeft).

Secht voorts, dat ten tijde als de voorn. THOLOUZE met PIETER HAECK ende haeren hoop tscepe lagen voor 't ey landt, hy deponent met eenighe van der wet gaende besichtighen de wacht ofte waecke aen de poorten van de stede, ende commende aen de Chijsp 'prte hebben geroepen losa, aldair dat voortquam Jacob Jansz, schoonsoon van Pieter Haeck, roepende: *vive le Geux!* presenterende tscherpe van zijnder spyetse voor hem deponent ende ADRIAEN VAN CAMPEN, alsdoen burchmr; ende waren op deselve wacht noch diversehe Guesen gemingelt met eenighe goede burgers.

Ende heeft hy deponent sedert verstaen, dat de voorn. Jacob Jansz zoude geseyt hebben tot zyn medewaekers in de voorn. poorte: „off mijn vaeder nu voor de poorte quaem, ick soude hem innelaeten, ende haelen de sluetelen van den burchmre; wilde hy die niet geven, ick soudtse hem mit geweld affnemen”; vraagende zyn voorn.

medegesellen, off zy hem niet helpen en zouden, om den voorn. Pieter Haeck zijn vader inne te laeten; dairop zy zeiden, dat jae.

Secht noch, dat in denselven tijde hy deponent, gaende op eenen nacht ommesyen de waecke, ende commende in de Dampoort, heeft een LEYN JOLYT, oom van den voorn. Jacob Jansz, sittende in de wacht, geseyt totten bailliu deponent: „ick bringhe u desen dronck wijns op condiciën, dat ghy sult roepen: *vive le Geux!*” daerop hy bailliu zegde: „ick en salts nyet doen, liever te verliessen duyssent guldenen”; roepende hy bailliu, *vive le Roy*, soe seyde de voorn. Leyn totten burchmre Adriaen Claisz: „ick brenget u dan”, sonder te versoucken, dat hy roepen sonde: *vive le Geux!* seggende totten voorn. bailliu: „dat schaet u dien dronck.” Ende hy bailliu seyde wederom: „gheen arger en moet my geschyen”, scheydende alzoe van dair.

Secht oock ten selven tijde gehoord thebben in den raidt van der stede, dair gesproocken worde van zeecker brieven te scrijven aen Mevrouw de Gouvernante, dat AERT JANSZ Boom, alias van Geneuchten, openbaerlick zeyde: „wy staen onder den Prince van Oraingen, onsen Gouverneur; wat willen wy scrijven aen Mevrouw?”

Es oock gebeurt in den zelven tijde, dat hy deponent, by die van der wet zittende in de scepenencamer op zijn gewoonlicke plaetse, dair getracteert worde van eenighe saicken der waecke aengaende (nae zijn onthoudt), eenen PIETER VAN DEN BOGAERDE van Mechelen, wesende van den lede van der schutterie, zeide: »de bailliu en behoorde dair niet te zitten”; dairop be burchmr PIETER CLAES DOMNUSZ zeyde: „het zijn Conincx saecken, hy hoort daer emmers te sitten”. Secht oock verstaen thebben, dat, naer zijn vertreck uyten stadhuyse, de voorn. PIETER VAN DEN BOGAERDE sonde geseyt hebben tegens burchmrs ende seepenen, dat zy wairen eerraiders van der gemeente; ende alzoe hem gethoont wairen zeecker brieven van de hertoginne regente, geteekent by hair Hoocheyt, soude deselve PIETER BOGAERT geseyt hebben: „wy en hebben mit Madame nyet te doen, wy staen onder onzen Eedelen Heer, die Prince van Oraingen, onsen Gouverneur, dat es een Eedel, geschickt ende verresiende Heer; wat is Margarita? zy en heeft maer gelimiteerde commissie; sy en mach nyet zonder den Prince van Oraingen, den Grave van Egmond, ende den Grave van Hornes”.

Ende aengaende den afscheit ende vertreck van den voorn. THOLOUSE met PIETER, HAECK ende heuren troupe, heeft hy deponent verclairt, ons dair aff te leveren secker schriftelicke informatie, alsoe hy dairoff andersins van wel weeten nyet en soude tonnen deposeren.

Deselve deponent heeft ons noch te kennen gegeven seecker ander poincten, om dairop interrogatoiren geformeert te worden ende gehoord te zijne seecker personen, die hy ons genomineert heeft.

Ende hebben wy commissarisen hem deponent voorgehouden zeecker interrogatoriën, aengaende de debvoiren ende neersticheyt by hem, als bailliu ende principael officier, in desen zaicken ende troubelen gedaen, dairop hy ons overgegeven heeft zijn schriftelicke antwoorde ende justificatie.

Noch gevraecht den voorn. bailliu, hoe lange dat tot Middelburch gecesseert is geweest vak missen ende dienst Goeds te doen in der kercken, ende off hy nyet gehoord of geweeten en heeft, dat int doen ende celebreren van der misse eenighe storinglie gebeurt es:

Secht, dat neer d'eerste beeldebrekinge gecesseert ende opgehouden es geweest van missen ende dienst Goodts te doene, in de kercken ende cloosters, acht ofte neghen daghen (nair zijn onthoudt); ende hy deponent heeft, zoe haest als hem gedocht heeft, dat moegelicken was van doen, den pastoor van der prochiekercke, genaempt Westmonster, vermaent ende moet ghegeven, dat hy misse doen ende preêcken soude, ende dat hy deponent met zijn hellebairdiers ende volek hem assisteren zoude, soe hy gedaen heeft, wesende de voorn. pastoor deerste, die misse gecelebreert ende gepreêkt heeft nair de voorn. brekinghe; ende zijn tetter voorn. misse ende preecken gecommen vele goede lieden.

Secht voorts, dat, naerdien geseyt worde ende rumoer was, dat de tweede reyse tot Antwerpen kerckstoornisse gebeurt was, hy deponent op zeeckeren dach, hem niet voorcommende, wesende op stadthuys, es aldair hem ende der wet aengebrocht, dat in Synte Pieters kercke zeecker vergaderinghe van volcke was, om aldair wederom beelden te breecken; ende hy deponent, met bede de burehms terstondt dairtwairts commende, heeft aldair gehoort, datter geweest hadde een priester aen den aeltaer misse doende, denwelcken, zijne misse genouch ten eynde ende voldaeen zijnde, zy hadden van den outaer doen gaen, seggende: „neempt u cramerie wech; ghy hebt hyer lange genoech gestaan”, oft diergelijcke woorden, zoe hem gerapporteert was. Ende soe hy deponent in de kercke quaem, en wairen dair nyet boven xx off xxx personen; mair hy gegaen zijnde in den choir, dair de voorn. priester misse gedaen hadde, zyende in 't midden van den choir, datter een was, wesende een stoeldrayers knecht, wyens naem hy nyet en weet, die met een yseren hamer sloech op den aultaer; ende doende hy deponent zijn beste om denselven te apprehenderen, es hem ontweecken, deurdien datter sedert noch veele ander, wel tot vj of viijc in der kercke toegekommen wairen, stootende op hem deponent, d'ander op de burchmrs, ommekerende heur aensichten om nyet bekend te zijne, roepende: „roert u eens, tast eens aen!” hebbende syncroeren ende caulchiesteenen²³ voor geweerd; zoedat hy deponent nyet vorder noch ander debvoir gedaen en conste, ende worde alzo de vergaderinghe in 't gelijcke gescheeden; sulcx dat gheen vorder beeldebreekinge in eenighe kercken en geschiede.

Noch gevraecht, hoe dat bycommen es, dat de gevangnisse opgebroecken is, ende de gevanghenen aldaer doen wesende, sectarissen ende ander delinquenten, gelost zijn:

Secht, dat de vanghenisse nyet en is opgebroeken geweest met geweld, mair dat die by ordonnance van de wet opgedaen es geweest, naardien gesien ende bevonden was, datter een groot getal van sectarissen, wel tot iij off iijj personen, gereet stonden met bijlen ende hamers voor de vanghenisse, in meeninge (soe't scheen) om met crachte dezelve open te breuken, sulcx datter cleen apparentie was by justitie daer tegens te moegen resisteren; ende gebeurde tselve, vair zijn onthoudt, eenera ach ofte twee naer de breekinge van de beelden, wairoff zeeoker acte gemaect es geweest by bailliu, burchmren ende scepenen, geteeckent by den secretaris van der stadt theurl. ontlastinghe, alzo doen ter tijt diverssche gevanghen aldaer laegen merkelick galeyboeven, wel tot een hondert toe, dieven ende schelmen, mitsgaeders eenighe, zoe Anabaptisten als Calvinisten, tot viij ofte ix toe; dewelcke inabaptisten ende Calvinisten alleenlick uytgelaten worden, blijvende alle d'ander gevangen als voiren; ende worde alsdoen geseyt, dat tselve alsoe geordonneert was, om te stillen de rebellen

²³ straatsteen (vgl. 't fr. chaussée).

ende oproerers van der ghemeente, al naer uytwijzen der voorn. acte, dairtoe hy deponent hem refereert. — Aldus onderteeckent: TZOMMO ROLLEMA.

Den iij^{en} September lxvij.

Joncheere Philibert van Seroiskercke, raedt des Conincx ende rentmeester general van Zeelant Bewesterschelt, oudt xxxij jaeren oft daicontrent, gehoort ende geëxamineert onder eedt by hem gedaenter saken van zijn officie, op de pointen in de artielen begrepen in onser instructie.

Eerst gevraecht op de toecompst ende begintsele van de troublen ende desordre, geschiet in den lande van Zeelant, duer middele van sectarisen ende hueren adherenten, seeght ende verclaert, by den voorscreven eedt, dat, naerdyn hy ontfangen gehadt heeft zekere beslotene brieff van der Hoocheyt van der Hertoghinne, Regente etc., in date ix van April 1565 voer Paesschen,²⁴ inhoudende advertentie van 't effect van der appostille, gestelt op de requeste, gepresenteert aen huere Hoocheyt by diversche Edelen van den lande van herwaerts overe, ordonnerende hem, rentmeester, als officier hem te reguleren in't executeren van Zijne Maj. placaten ende ordonnantiën opt stuck van der religiën, modestelyck ende discretelick, sonder nochtans te gedoghen, dat enighe nyeuwicheyt oft veranderinghe op de oude Catholicque religië, tot noch toe herwärts overe geobserveert, noch oick eenighe scandaleuse oft seditieuse acten voortgesteld ende attenteert [geättenteert] zouden worden; ende indyen tzelve geschiede, dat men Inter Hoocheyt daervan adverteren soude, metter informatie dairop genomen, om, al tzelve in den raedt van Zijn Ma^t gezien, daerop geordonneert te worden zoo behoiren sonde.

Soe heeft hy depositant alle andere officiers, ressorterende onder Bewesterschelt²⁵, volgende den last, hem gegeven by dezelve brieven, van den inhouden van dyen geadverteert (mits hemlieden oick sendende copie), ende corts daernaer van daghe tot dagha heeft bemerct, datter in de stede van Middelburch, Veere, ende Vlissingen overgecomen zijn diversche persoenen, ballinghen ende fugytyven om tfeyt van der religië, secten ende andere delicten, hemlieden fonderende (zoo de gemeyne farce ende mare liep) op d'inhouden vander voorn. appostille, gegeven op de requeste van de voornoemde Edelen, ronder nochtans dat t'zijnder kennisse zoude gecomen zijn van enighe publicque scandaleuse asten, die gebeurt zouden zijn in de voornoemde stede oft limite van zijnen bedrijve; dan dat hy, op den laetsten dach Junij 1566, geadverteert es geweest, dat ontrent Coudekercke by de duynen gepreëctis geweest by zekeren predicaat sectaris, woonende, zoe men seyde, binnen der Vere oft Vlissinghe, alzoer daer twee ministers sectarisen onderhouden worden, d'een tot Vlissinghe ende d'ander ter Veere, ronder te wetene (dyes gevraecht zijnde) by wye, noch in wat hupsen; hebbende nochtans te dyen tijde hy depositant gescreven aen de bailluus van de voorscreven steden, omme daernaer te vernemen ende huerlieder devoir te doene, om hemlieden te apprehendexen. Ende sulcx als boven geadverteert zijnde van der voorscreven prekinghe, heeft hy zijnen Stadthouder ende dienaers, mitsgaders zekeren notaris, gesonden nae de voorscreven plaetsen, welcke daer gecomen zijnde, ontrent der poene, hebben bevonden, dat de voornoemde predicant met zijn auditeurs van der

²⁴ En dus, naar de latere tijdrekening, 1566.

²⁵ Dit rechtsgebied strekte zich over geheel Walcheren en de andere eilanden ten Westen der Schelde (Noord en Zuidbeveland, Wolfaartsdijk, St Joostland, Oostbeveland, enz.) uit, waarvoor hij in 't lijfstrafelijke te Middelburg aanklaagde.

plaetssen vertrocken waeren, aensiende de vestigiën, daer de vergaderinge geweest hadde, ende hem informerende van den ommesaten²⁶, daerby zy bevonden hebben, dat de voornoemde vergaderinge wel geweest hadde van twee hondert vijftich persoenen oft daerontrent, gecomen uyster steden ende plaetsen aldaer omme liggende, ende dat de predicaat geaccompagneert ende beweert hadde geweest met zeker goet getal van persoenen met wapenen ende geweer. Welcke informatie in geschrifte gestelt by den voornoemden notaris, heeft hy deponent met haeste gesonden aen huer Hoocheyt mitsgaders aen Mijnheer de Prince van Oraison, als Stadthouder en Gouverneur van den lande van Zeelaat. Al naer uytwijse van zekere beslotene brieffe van huer Hoocheyt aen hem gesonden, in date van den xjen der voerscreven maent Aprilis, inhoudende dat van allen occurrentiën hy deponent adverteren zoude huer Hoocheyt ende den voornoemden Prince van Oraison, ende met hemliedeu alle goede correspondentie houden.

Daar naer, als den ijen in Julio, anno voerscreven, is gebeurt dat ontrent der stede van Middelburch, by zeker dorp, genaempt Bredam, op zekere weyde, gepreëct es geweest (alzo hy verstont van denghenen, die hy aldaer gesonden hadde) by eenen van den voorn. twee ministers, aldaer geweest is groote menichte van voleke, zoe hem gerapporteert was, wel tot xv oft xvj hondert, daeraff hy oick groote menichte heeft gezien derwaerts gaen ende wederkommen van der stede van Middelburch, ende datter oick uyster stede van der Vere ende Vlissinghen diversche gecomen waeren met wagenen ende andersins; ende alzo hy deposant last gegeven hadde zijn commisen, die hy daer gesonden hadde, sonderlinge regard ende oogemerck te nemen opte predicant, ende waer hy zoude mogen belenden, heeft van hemlieden verstaen, dat terstont naer de voors, predicatie gedaen, hem ommegegaen worde eenen anderen mantel ende op een peert wechgevaren, met groote assistentie ende getale van personen, voorzien van wapenen ende geweer, sulcx dat zijn voorn. comisen, overmits dat de voorn. assistentie van den predicant naer hemlieden omme saghen, zy denselven predicant nyet langer en dorsten vervolgen. Van alle twelck hy deposant ten selven daghe by zijne missive geadverteert heeft, zoe haer Hoocheyt als den voorn. Prince van Oraison, omme daerinne voorzien te worden, alzo in zijne macht nyet en was met zijne ordinaire assistencie tzelve te mogen beletten; op welcke zijne advertentie, zoo wel dese laetste als de voorgaende, hy gecregen heeft brieven van antwoorde, daer vair hy hem heeft gereguleert, alzo hy soyde ons breeder te willen betoonen van den debvoiren, in als by hem gedaen, met justifficatie daertoe dienende. Ende aleer antweerde by hem te gecrygen op zijn voorn. laetste advertentie, heeft allomme binnen de limiten van zijnen bedryve met clockslach doen publiceren. zeker gebot, in den naera van der Co. Mat ende zijnder officiën, dat nyemant hem zoude vervorderen te gaen, hanteren oft favoriseren de onbehoirlijke predicatie ende vergaderinghe cortelinge opgestaan ende gebeurt, op peyne van arbitrale correctie ende indignatie van Zijnder Mat; ende middelertijt, als merckelijck op den dach van den ommeganck van der Vere, wesende in de maent van Julio, ende enighe daghen daernaer, is gepreëct geweest buyten der stede van der Vers, ontrent der justicie, de predicant alsdoen comende van binnen de voors. stede, alzo hy verstaen heeft van zijne commisen aldaer gesonden, diewelcke hem zedert zwaricbeyt maeeten hemlieden meer daer te vinden, overmits dat zy mercten ende verstonden, dat de auditeurs ende aenvolgers van der voorn. prediciën d'ooghe op hemlieden name, dreygende hemlieden te smijten ende onder voeten te worpen; van denwelcken hy insgelijcx advertentie gedaen heeft als vooren.

²⁶ navragende bij de omwonenden.

Ende om te volcomen de tweede missive aen hem gesonden van Haerer Hoocheyt, inhoudende onder anderen, by alle middelen te beletten de voornoemde predicatie, ende tot dyen fyne metten bailliu ende die van der Weth van Middelborch goede correspondentie te houden, ende tsamen tadviseren die beste middelen daertoe dienende, soe heeft hy deposant mette bailliu, twee burchmeesters ende meester Hugo Bonte, alsdoen pensionaris, geadviseert te comen in communicatie metten voorn. predicant ende huer adherenten; want alzoehy daer te vooren in meyninge geweest hadde, om met zijn volcke ende assistenten hem te vinden tot in de vergaderinghe van der voorn. predicatie, omme die te stopren ende den predicant te becomen, haddet mogelijk geweest, zoo was hy geadverteert dattet nyet wesen zoude sonder merckelijck dangier van zijnen persooene ende van de zijnen, alzoehy op hem wachten zouden, wesende in groote menichte entrent de predicant, met pistoletten ende andere wapene; soe heeft hy, als vooren, metten voornoemde burchmeesters ende pensionaris van Middelburch, gesloten ende geaccordeert tot zekere plaatse buyten der stadt, ontrent de bogaert van den bisschop, tontbieden de voors. predicanten, hemlieden te vooren gedaen hebbende assurance van huer persoon, dewelcke tzelve geaccordeert hadden, behalvens dat zy van der stede oom en souden sonder dienaers oft assistentie; ende aldair ter gestelde ure gecomen zijnde, hebben aldaer bevonden twee predicanten met huer adherenten ende andere, in den getale van xv oft xvj, behalve noch diverschen andere, die daerontrent laghen op huere wachte, ende worde by hem deposant, naar diversche remonstranciën bij hem gedaen, als van den dangier ende pericle daer zy huer selven ende tgemeene laat inne brochten, duerdien dat int laat wel knechten mochten gesonden worden, mitsgaders van der indignatie van Zijnder Mat, daerin zy vallen zouden, ende meenighe onnoesele mensschen bringhen in verdrieten ende ellendicheyt, heeft hemlieden versocht, ende daernaer van wegen Zijnder Mat expresselijck verboden ende bevolen, te desisteren ende op te houden van meer eenighe prediciën ende vergaderinge te doene ende houden, hebbende daerop diversche propoosten; ende es eyndelinge affscheyt genomen, dat zy binnen acht daghen met hen adherenten spreken souden ende antwoorde geven, ende middelertijt ophouden van preken. Ende ten gesetten daghe hebben hy, deposant, metten voorn. vander stede ende de voorn. predicanten metten hueren hen wedergevonden ter voors. plaatsen, ende hebben de voornoemde predicanten verclaert, dat zy van preken nyet ophouden en zouden, ende dat zy wel verzekert waeren, dat daerduer gheen knechten int lant gesonden en souden worden, ende dat zy wel wisten hoe dat ij stonden metten Heeren van der Ordre. Daerop hy deposant hemlieden toochde contrarie brieven, zoo oick deden die van der stede, zoo van huerder Hoocheyt als van den voorn. Prince. Daerop die voorn. predicanten weder seyden, dat zy daerop nyet en achten, ende dat huer Hoocheyt nyet en vermochte sonder de Heeren; daerop zy gescheyden zijn, hemlieden nyetemin vermaenende ende voorhoudende de pericule ende inconveniënten, die hemlieden nakende waeren, alzoehy tzelve nyet geleden en zoude worden.

Naer desen, om te volcomen noch zeker missive van haer Hoocheyt, in datum van den ven Julii, by dewelcke hem geordonneert was, dat hy metten bailliu ende die van der weth van Middelburch adviseren soude de bequaemste middelen, omme te beletten de voorseyde predicatie; hebben tsamen gecommuniceert, ende hy deposant int particulier met mijnen Eerw. de Bisschop van Middelborch ende eenighe andere notable personen van den Staten van denselven lande, om tadviseren zekere goede middelen om 't lant te preserveren van alle voordere inconveniënten, ende belettene tgene dat begonst was; ende considererende, dat de steden ende plaatsen, resorterende onder t' Marquisat van der Veere, alsdoen waeren zonder Heer ende regiment, ende in onverstant met

malcanderen, heeft hemlieden goet ende expediënt gedocht, dat huer Hoocheyt alhier soude committeren zeker persoonagië van autoriteyt, hebbende generael macht ende autoriteyt over tgeheel eylant van Walcheren, en dat mijnheere de Bisschop presenteerde zijn logis, om de voornoemde personagië te logeren. Ende van desen heeft by deposant advertentie gedaen aen huer Hoocheyt by zijne missive in date den xiiij^{en} Julii, ende insgelijcx aen den Prince van Oraigniën, oick van derselver date; waerop hy deposant van haer Hoocheyt gheen antwoorde ontfangen en heeft, maer wel van den voorn. Prince van Oraigne, in date den xviijen derzelver maent, inhoudende dat hy wel gedaen hadde, de voornoemde advertentie gedaen te hebben aen haer Hoocheyt, ende dat hy hoopte dat haer Hoocheyt zulcke personagië daertoe committeren zoude, oft dat haer Hoocheyt hem scrijven zonde, hoe hy hem zoude hebben te reguleren; ende desen alle nyettegenstaende, es noch twee oft dryemael onbegrepen gepreëct geweest omtrent Vlissinghen, wel in meerder quantiteyt van vergaderinghe van volcke, dan te voeren geweest hadde; ende hebbende hy deposant daer gesonden zijn commisen, om te bezien watter ommeginck, hebben hem gerapporteert, dat zy daer nyet gezien en hadden eenighe oft luttel lantsaten, woonende onder zijnen bedrijve, maer meest alle inwoonders der steden van Middelburch, Vere ende Vlissinghe; ende eenighe van zijn onderlaten, die daer mochten geweest hebben, heeft hy by hem ontboden, in meyninge zijnde tegens hemlieden te procederen, volgende de verboden, bij hem in den name van der Co. Mat, als hierboven gepubliceert; ende alzoe zy hen excuseerden tzelve gedaen te hebben, meer uyt curieusheyte ende nyeuwsachiericheyt dan anders eins, ende op beloftenisso van tzelve nyet meer te doene, heft henlieden verdreghen.

Hiernaer is gebeurt, dat ontrent den ix oft x^{en} Augusti, weesende sondaehs voer half oegst, ende hy deposant daer zijnde int sterfhuya van zijn schoonmoeder, t'zijnen huyse es geadverteert geweest by meester Adriaen, de Proost, in persoone, ***hoe dat de minister sectaris met menichte van volcke was preekende in zeker packhuys, achter thuys van wijlen Fernande Ernede, nu behoirende Jacop Jansz. van der Meersche, schoonzone van Pieter Haeck.***

Daeroff by deposant verwondert ende perplex wesende, naer communicatiën metten voorn. meester Adriaen, de proost, ende den Heer van Herenshouck, zijnen schoonvader, heeft by hem ontboden de burgemeesters van der stede, die by hem gecomen zijn met tien scepene, nae zijn ontleent genaempt Jan de Niose, ende meester Hugo Bonte, pensionaris, denwelcke hy deposant metten voorn. na; Adriaen, Proost, onderrecht ende geraden hebbende, dat zy by alle middelen ende spetter daet behoirden de vpirse vorgaderinge te turberen ende beletten, twelck zy, met assistentie van den bailliu ende andere van der weth ende rade van der voors. stede, alzulcx gedaen hebben.

Secht voorts dat in deaelve weecke, aenstaende d' jaermerct van der **Goes**, alzo tot zijn kennisse gecomen was, dat de sectarissen dreychden aldair oock te comen preken, boven tbehvoir by hem gedaen aen zijn gecommiteerde, aldaer residerende, van op heer hoede te wesene, heeft hem (nek aldaer gevonden met zijnen stadthouder ende dienaars, omme by alle middelen te beletten, dat binnen der Goes, noch ten platten lande van **Zuytbevelandt** gheen preekinge oft vergaderingo gebeuren en zonde, twelck oick belet ende nyet gebeurt en is; ende alzoe hy deposant, aldaer wesende met den Heere vare **ZEROISKERCKE** zijnen vader, commissie hadden van heer Hoocheyt, omme te induceren de geestelycheyt van Zeelant tot zekere leeninghe, mitsgaders de steden van Middelburch en Ziericxzee, zoo is hy, met zijnen voorn.

vader, van deer vertrocken op den xxij^{en} Augusti neer Middelburch, latende aldaer JAN TURCK, zijnen stadthouder met zijne dienaers, om op alles goeds toezicht te nemen in zijn absentie.

Ende gecomen zijnde binnen Middelburch naer de noene, heeft ontboden den burgmeester ADRIAN JACOB JOOSSEN, op hem begerende, de weth ende reedt te doen vergaderen, om te vertboogen haerlieder last ende commissie; zulcx hy gedaen heeft; ende corts daernaer, ontrent drye uren, wesende opt stadthuys ten eynde als boven, zoo worde aldaer geadverteert, datter enighe waeren in S. Mertens kercke daer neffens staende, die begonsten de beelden te stormen ende te breken, ende enighe andere, diezelve afdoende ende ewech dragende. 't Welck hoirende de burgmeesters, wesende perplex, zijn naer der kercke gegaen met enighe van der wet, ende tot meerder assistentie is hy deposant met zijn vader daer mede gegaen, ende hebben zoe veele gedaen, met alle middelen, dat de voorn. quaetdoenders uyter kercken vertrocken zijn, ende worde die kercke ende oick alle andere binnen der stede toegesloten; hy deposant ende zijn vader den voorn. van der wet vermanende, dat hierinne zoude moeten voorzien zijn met geweld ende andere behoorlijke middelen. Ende 'sanderdaechs 'snachtens, hy deposant noch wesende in huys, t'zijn opstaen, es hem gerelateert, dat zy de kercken overall met geweld opgelopen ende de beelden gebroken ende gedestruet hadden. Ende eenera dach eft twee daernaer is hy met zijn vader vertrocken naer Ziericxzee, om te voldoen haerlieder commissie van de voorn. leninghe, ende hebben aldaer de voornoemde van Ziericxzee vermaent van den inconveniënte van den beeldtstormen, gebeurt tot Middelburch, omdat zy daerinne zouden voorzien, zoo zy oick gedaen hebben; zulcx dat aldaer tzelve nyet gebeurt en is. Ende gelijcke vermaninghe ende waerschouwe is by hem gedaen geweest tot **Brouwershaven, Bellom [Bethlehem], Renesse ende Wellant in Schouwen**, sulcx dat dair oick gheen scandalizatie geschiet en is.

Ende van gelijcke heeft hy oick gedaen te **Rommerswale**, ende elders ten platten lande van Zuytbevelant; ende alzoo ontrent ten zelven tijde enighe gecomen waeren van Antwerpen ende Middelburch, tot **Bakendorp** int zelve lant van Zuytbeverlant, ende aldaer begonst hadden te breken enighe beelden in zeker capella ofte cleyn kercke, zoe is tzelve, duer zijn ordonnantie ende bevel, zulcx als boven, belet ende wederstaen geweest.

Nae desen heeft hy deposant ontfangen brieven van den Prince van Oraiguen, in date den xxvij^e Augusti, daarmede sendende copie van'taccoort metten geconfedereerden Edelen, ten eynde dat hy terstont tzelve zoude doen, vercondigen over alle de steden ende plaetsen van Bewesterschelt, ende dat een yegelijck hem daarnaer zoude reguleren; twelck hy deposant zulcx gedaen heeft; ende corts daernaer, als de xxiiije Septembris, heeft hy deposant haer Hoocheyt geadverteert van tgene dat in Zeelant gepasseert was, ende tzelve by recueil in geschrifte overgegeven den Raetsheere Bruxelles, om haere Hoocheyt daarop rapport gedaen te zijne, ende onder anderen daerby versoekende tegens den aenstaenden winter, om voerder inconveniënte te schouwen, assistentie te hebben van zekere persoon; ende is sdaechs daernaer geantwoort geweest by den voorn. «aetsheer Bruxelles, dat haer Hoocheyt nyet en bevondt des van node te wesen.

Gevraecht, by wyien de predicanten, gepreëct gehadt hebbende int quartier van Zeelant, eerstmael aldaer innegebracht, ontfanghen ende gefavoriseert zijn geweest, seght: dat hy van de eerste introductie ende aenhalen van de voorn. predicanten in den lande van Zeelant ende quartier van Walcheren, nyet en weet anders, dan zoe hy boven

in partye geseyt heeft, dat de twee ministers sectarisen, die daer meest gepreëcht hebben int voorleden jaer, lange daer te voeren onderhouden zijn geweest ter Vere ende ter Vlissinghen; ende terwijle dat men tot Middelborch ende daerontrent openbaerlijck gepreëcht heeft; merckelijck naerdatt alhier de beelden gebroken waeren, heeft verstaen ende hout voor zeker, dat Ghisleyn, den predicant, gelogeert heeft met zijn huysgezin ten huysse van Jacop Janssz van der Meersche, schoonsone van Pieter Haeck, ende es voorts gehanteert ende gefavoriseert geweest by Pieter Haeck, Olivier Corbault, Claes Thuys, Jan van de Perre, Pieter Boreel ende meer andere, die hy nyet en zoude kennen noemen noch zekerlijck en kent.

Gevraecht, oft alhier tot Middelborch een consistorie van sectarisen geweest is, sedert wat tijt, ende wie hen des gemoeyt ende onderwonden hebben, ende wie last oft officiën daerinne gehadt ende bedient hebben?

Seeght: dat hy wel verstaen heeft, by gemeene fame, datter tot Middelborch geweest ende gehouden es geweest een consistorie van de sectarisen ende dairaff de vergaderinghe gehouden worde ten logiese van den voorn. predicant, zoo hy gehoort heeft, sonder int particulier te weten wie van denzelven consistorie geweest zijn, noch wat last oft officie zy gehadt oft bedient hebben, dan vermoeyt wel, dat de voornoemde PIETER HAECK, OLIVIER CORBAILT, CLAES TURYS, JAN VAN DE PERRE ende PIETER BOREEL van dezelve consistorie geweest zijn, ende heeft hoiren seggen, dat de voornoemde PIETER BOREEL zoude geweest hebben almoessenier. Ende alzoe hy deposant laat gehadt heeft van haer Hoocheyt, sunderlinge regard te nemen op enighe apostaten ende daeriune tassisterene den Bisschop, zoe hadde hy doen halen ende apprehenderen den pastoor van Bekercke, genaempt BERNARDUS, d' andere, die hy den Bisschop overleverde; ende is des anderen daechs ten huysse van hem deposant gecomen de voornoemde PIETER HAECK, hem verclarende, dat die van den consistorie zeer beroert waeren, overmits den voorn. pastoor by hem geápprehendeert was ende de Bisschop overgelevert, ende dat hy deposant hem sonde wachten sulcx meer te doene, oft zy soudén hem de knodse geven. Daerop hy deposant hem antwoorde, dat hy nyet laten en sonde t'effectueren zijne last, nyet achtende haer dreygemente, ende dat hy wel toezien zoudq wat hy dede, ende dat een groote stouticheyt van hem He.ECx was, hem sulcx te comen relateren.

Gevraecht, oft die van de consistorie tot Middelboreh enich geit gelicht hebben over teelpk, hoe,veele, by wat middelen ende tot wat fyne, ende wat verstant oft conferentie zy gehadt mogen hebben motte consietorianten van andere steden;

Seeht: dat hy int zekere, daerat nyet en weet, dan heeft wel gehoirt, by farce ende rumoer, dat zy soudén enich geit gelicht hebben, ende dat Pieter Haeck ende Olivier Corbault daeraff last ende commissie hadden, ronder voerder te weten te antwoorden.op de voorn. interrogatorie.

Gevraecht, oft enighe notable van der stede, geweest hebbende in officie derzelver stede, gefavoriseert, behulpich geweest, oft gevoirdert zouden hebben de voornoemde sectarisen, openbaerlijck oft int secrete.

Seeht: dat alzoe hy verataen hadde, dat de voornoemde seetarisen tot kermisse lestleden houden zouden huer nachtmael, heeft daer eenighe gesonden, om te zien wie daer frequenteren ende medepleghers zouden zijn; ende is hem gerelateert datter veele waeren, die tzelve nachtmael gehouden hebben, ronder te wetene tzeker getal, ende onder andere eenen SYMON VAN ROOMEN, eertijts scepene tot Middelburch, ANDRIES JACOB ORTSEN, alsdoen scepene van Middelborch, de huysfrau van

JACOP JANSSEN VAN DER MERSSCHE, dochter van PIETER HAECK, CLAES THUYS, JAN VAN DE PERRE, ronder dat hy oyt gehoord heeft dat PIETER HAECK noch oick JACOP JANSSEN VAN DER MERSSCHE, zijn schoonzone, totten nachtmael geweest hebben.

Gevraecht, ofter zijn enighe officiers oft van der wet ende magistraet der voorn. stede, die gehanteert oft gevordert zouden hebben de voornoemde predicatie, oft secreet verstant ende conversatie gehadt metten predicanten?

Seeght: dat die ghene hier voeren genoempt geweest hebbende van der weth, oick gehanteert hebben de voornoemde predicatie, alzo oick gedaen hebben ANDRIES INT VOSKEN, JACOP VAN DER GOES, beyde alsnu scepenen, JAN DE NIOSA, eertijts scepene, HUGO Joossen, oick eertijts scepene, nyet wetende oft dezelve eenich secreet verstant, intelligentie oft conversatie metten predicant gehadt hebben.

Gevraecht, oft van den begintsele, die officiers ende die van der wet ende magistrat der voors. steden nyet en hadden connen beletten alle dese inconveniënten, eenderlinge met assistentie van den ghilden ende scutteryen, ende wat debvoir diezelve ghilden ende die van den eedt van der scutteryen gedaen hebben, om tassisteren die van der wet ende magistraet, ende oft zy des versocht zijn geweest.

Seeght: dat hy op deselve interrogatorie nyet en zoude weten zekerlijck tantwoorden, alzo dese saken aengaen de bailliu, burgmeesters ende scepenen der voors. stede, tot wiens bevel staen de voorseyde ghilden ende scutterye, dan heeft wel gezien in partië ende gehoirt, dat de voor noemde van der weth wel huer debvoir gedaen hebben, met woorden, als vermanende, biddende, dreggende ende bevelende, ende zulcx hebben belet den gersten avont, datter nyet gebroken en worde in de kereken, ende eens gestoort de predicatie binnen der stadt, zoo hier boven geseyt is; ende en dunet hem nyet, dat anders hadde mogen wederstaen zijn dan met macht ende gewelt; ende en weet oick nyet, oft die van den ghilden zouden dáertoe gewillich geweest hebben, dies versocht zijnde.

Gevraecht, ofter enighe van der stede van Middelburch zijn gesonden geweest in de vergaderinghe tot St. Truyen, ende wat saken daer gehandelt zijn geweest, mitsgaders op alle dandere navolgende articlen onser instructie hiervan dependende totten xvijen article incluz.

Seecht: naer de lecture ende verclaeren van elck point besondere ende distinctelijck ondervraecht, daeraff als deels nyet te wetene ende oick nyet gehoord thebben, dat in de voorn. stede oyt yemant zoude gecomen hebben, edelen oft andere, om van zulcke saken te tractoren.

Gevraecht, oft hy nyet en weet eenighe binnen der stede van Middelburch, die culpabel oft beschuldich zoude zijn van den aenvanck ende verraderie, die Toulouze, PIETER HAECK, ende die van hueren, hoepen oft geselschap, wilden doen opt eylant van W'alcheren, int beginsel vander maent van Meerte lestleden, ende hoe't met de sake vergaen es;

Seeght: dat hy nyet en sonde weten te verclaeren by namen yemant van den complices, oft die culpable zoude welen van den voorn. aenvanck oft emprinse; dan heeft wel gehoirt, dat hier groote presumptie ende suspicie valt, dattet tzelve nyet begonst noch aengeleyt en is, daer en moet geweest zijn enighe secrete intelligencie ende verstant tuschen den voorn. PIETER HAECK ende eenighe, zoo tot Middelburch als Vlissinghen, duerdien dat men gezien ende gemerct heeft, dat de voorn. PIETER

HAECK dondredaehs, xxvije February voor de voorn. emprinse (die gebeurde den ijen Martii) was gesien vertrecken van Middelburch naer Antwerpen, hebbende corts daer te voeren gedaen noch een oft twee reysen, zoo tot Antwerpen ende Breda als elders, zoo men stede; ende de voorn. HAECK met drye scepen hier gecomen wesende, ende hy deposant doende vernemen naer de sake, is hem gerelateert geweest, dat hy victuallie uyter stadt van Middelburch gecregen heeft met enighe schuyten, daeraff onder andere conducteur sonde geweest hebben eenen JACOP DE QUESTER van Brugghe, alsnu fugityf, sonder van andere te wetene.

Secht voorts: dat hy deposant, op dien tijt geweest hebbende tot Mechelen in zekere affairen van zijnder officie, om metten fiscalen aldaer te communiceren, es gereyst van **Mechelen** naer Middelburch, duer tbevel van haer Hoocheyt, ende es daer gearriveert met meester ADRIAEN, proost, op den xxvije February, wesende Dondredach, ontrent der noon; ende op den eersten Martii daarnaervolgende is gearriveert ontrent tcasteel van Zeeburch een vendele knechten, wesende onder tbevel van den heere van BEAVOIR; waervan hy deposant geadverteert wesende, ende oick die van der weth van Middelburch, es terstont na den casteele gegaen met JAN TURCK, zijnen stadthouder, meester ADRIAEN, de proost, ADRIAEN VAN DOMBURGH ende ADRIAEN JACCP JOOSSEN, zoo uyten name van de Staten van Walcheren als van der voorn. steden, om achtervolgende zekere missive van heer Hoocheyt, een hemlieden gesonden, hemlieden tinformereren van der compste van de voorn. knechten, ende uyt wiens last.

Op twelck de capiteyn van dezelve knechten hemlieden gethoocht heeft zekere missive van haer Hoocheyt, addresserende aen GHISTELLES, capiteyn van Zeeburch, inhoudende dat hy, GHISTELLES, de voorn. capiteyn met zijn volck innemen ende accomoderen zoude, ende tsamen houden goede correspondentie; twelck gezien ende verstaen hebbende, hemlieden recommanderende de knechten te willen houden in obediëntie, om de lantsaten nyet te foulleren, zijn van daer vertroeken naar Middelburch; ende terwijl zy dair waeren, hebben dair gezien, ontrent den dijk van Welsinghe, een edelman, hemlieden alsdoen onbekent; meer worde hemlieden geseyt by den voorn. GHISTELLES, dat het was den Heere VAN BOCXTEL lieutenant van den Prince van Oraignien, ende dat hy gebrocht hadde aen hem zekeren brief, gescreven by den Grave van Horne ende geteekent by den voorn. Prince.

Ende sanderdaechs, wesende den tweeden van Maerte, hy deposant van morgens vroeck bescreven hebbende alle dondersaten van den platten lande, mitsgaders die van de steden van der Vere ende Vlissinghe, om tsamentlijck tadviseren (indyne eenighe invasie opt laat van Walcheren by de rebellen gedaen worde, by wat middele tzelve zoude moghen wederstaen worden), heeft ten selveu daghe op eenen sondach, wesende in S. Pieters kereke, ontfien by een stadtbode van Vlissinghe zeker huerlieder missive, gedateert van denselven daghe, inhoudende in effeete, hoe dat zy verstaen hadden, by rappoort aen hamlieden gedaen, by eenen van huerlieder Collegie, aldaer gearriveert inder nacht metten merchtscepe, diewelcke gezien hadde zeker huedescip van Vlissinghe, toebehoorende FRANS MERTSZ den ouden, liggende aen thoof van Oostrueele, daarby hy gezien hadde groote menichte van knechten, begheprende (soo hem dochte) tscepe te wesen; dan sach den zelve wipper zijn zeyl optrecken ende wechvaren, sonder de voorn. knechten inne te nemen; welcke FRANS MERTSZ mede corts naar tvoorn. merchtschip tot Vlissinghe oick gearriveert was; ende ontboden wesende by die van der wette verclaerde, dat hy by PIETER HAECK gehuyert hadde geweest, om tot Oostruweele Duytsche knechten inne te nemen ende die te bringhen tot

Vlissinghe, daerop ontfangen hebbende van denselven PIETER HAECK eenen dobbelen dueaet op de kant; ende comende tot Austruweele aen thoof, alzo hy den zelve PIETER HAECK daer nyet gevonden en hadde, ende oick mitsdyen dat gheen duytsche knechten en waeren, is hy van daer tzeyle gegaen zonder die knechten inne te komen; ende voirts hadde by verelaerst, datter noch drye scepen waeren, die met hem oick gehuyert zijn geweest, om van dezelve knechten mede inne te nemen, daeraff den eene gehuyert was om te varen op Rammekens, ende een op Middelborch, ende een ander op der Vere; welke schipper oick seyde huerlieder sceyn te wesen een lanck smael vaenken, hangende onder de vane van t' schip boven aen de mast. Welcken brieff hy deposant ontfangen hebbende, is terstout uyter kereken gegaan ende in dilligentie naer tstadthuys; ende aldaer vergadert vindende die van der Vere ende de landssaten, heeft kiemlieden de voornoemde missive getoocht ende doen lesen, ende werde aldaer by gemeene resolutie gesloten, dat men by alle middelen den voornoemden PIETER HAECK, met zijne consorten, wederstaen ende van den lande houden zoude; ende dienvolgende heeft hy deposant den lantsaten gelast ende bevolen thuis te gaan, ende hemlieden sterek te maken ter wapenen ende metten yerste te trecken naer den dijck op zuleken wachte, als hy hamlieden ordonneren zoude, hebbende hemlieden doen verzien van ghescut ende cruyt ende van twee oft drye hopmannen; twelek zulcx gedaen hebbende, zijn dezelve lantsaten, wel in getale van leven oft acht hondert, met vendelen aen den dijk gecomen. Naer dezen, zoo is hy deposant getrocken, met eenighe van der Weth, van Middelburch naer Vlissinghe ende eenighe andere, als te wetene, ADRIAEN VAN DOMBURGCH; JORIS VAN STEYNEMOLEN, ende ADRIAN JACOP JOOSSEN, naer 't casteel van Zeeburch, elck respectelijck om te wetene wat devoir zy zouden willen doen, om alle emprinsen van rebellen te belettene ende wederstaene, ende der Co. Mat getrouwen dienst te doene; ende hy deponent gecomen zijnde op stadthuys tot Vlissinghe, heeft gevonden die van der weth aldaer vergadert ende besich zijnde met die van der scut-terye aldaer, den welcken hy gedaen heeft vertooch ende vermaninghe, hemlieden te quytene in den dienst van de Co. Mat, gemeret de nu aenstaende periculen, waerop zy geantwoort hebben daertoe gereet te wesene, ende dat zy hoopten de stadt wel te bewaren. Ende aldaer wesende, heeft voorts gesonden JAN TURCK, zijnen stadthoudere, met twee dienaers aen de vrye scepen, die laghen aen zeker hooft genaempt het Lange hooft, tusschen Vlissinghe ende tcasteel van Zeeburch, hem belastende te becomen ende spreken de Capiteyn oft bevelhebbende van dezelve scepen, ende te vragen, uyt wat macht ende autoriteyt zy daer gecomen waeren, ende te tooghen huerlieden last ende commissie; twelck de voorseyde stadthoudere zulcx gedaen heeft; ende heeft op een van de selve scepen gezien PIETER HAECK, den welke hy aensprekende, heeft gevraecht, wat hy' mette voorn. scepen aldaer te doen hadde; dewelcke HAECK hem seyde, dat hem nyet ane en ghinck, wysende op een jonckman, die hy verstont te wesen Tuolouse, ende leggende: „spreect dyen ane, die heeft er last aff”; twelck de voors. stadthouder dede, ende worde hem geantwoort: „wy weten onsen last; ten raect u nyet.”

Daerop hy hemlieden geseyt heeft: „ick hebbe last ulieden te vermanen, van stonden aen van hier te vertrecken”; ende is mitsdyen dezelve stadthouder vertrecken naer Middelborch. Ende onder weghen heeft vermaent de lantsaten te spoeden ende aen den dijck te comen, twelck zulcx gedaen is geweest. Ende zijn daernaer gebleven die voorn. wachthouderen in diverssche plaetsen tot langhe naer Paesschen ende totter compste van den Heere van Wackene. Ende hy deponent in den avont ten acht uren ende vermoeyt thuis gecomen zijnde, heeft aen enighe van der weth van Middelburch (die hy vant opt stadthuys met meester ADRIAEN, proost) rapport gedaen van zijn

gebesoigneerde tot Vlissinghe, ende heeft oick van stonden ane, by zijne missive, van als geadverteert haer Hoocheyt, ende den Prince van Oraison.

Ende tsanderdaechs smorgens vroegh, heeft hy verstaen, dat die voornoemde drye scepen van 't lange Hooft waeren gecomen varende voorby de havene van Middelborch naer Armuyden toe, daer zy afgeweert zijn geweest met schieten ende anders; ende enighe van hemlieden, als THOULOUSE, zijn aen 't lant gecomen met een schuyte, ten huysse van LENART DIERICXZ; ende daer geweest hebbende een wijle tijts, zeer verbaest zijnde ende biddende dyen van Armuyden, aldaer present, nyet meer naer hemlieden te willen schieten. Ende zy van Armuyden hem lastende van stonden ane te vertrecken, oft zy soudien die scepen in de gront schieten. Ende zulcx is de voorn. THOULOUSE metten zijnen wederom tschepe gegaen, dragende met hemlieden wat victuallie, die PIETER HAECK hadde doen coopen door eenen creupelen, die hy uytsant, hem daertoe gegeven hebbende drye Philipsdaelders, zoe hy verstaen heeft.

Sanderdaechs, den derden Marcii, is hy deposant geweest opt stadthuys van Middelborch, met die van der wet aldaer vergadert, om in als te voorziene zulcx behooren sonde, alwaer gecomen es de Heer van Bocxtel, begerende binnen te wesen ende audiëntie te hebben; ende dienvolgende binnen gecomen zijnde, heeft zeker vertooch gedaen van de goede affectie, die de Prince van Oraison was dragende ten welvaren van desen lande; ende alzoo tlant hem bevolen was van der Co. Mat, seyde, dat men hem behoorde van als te adverteren. Ende hem gevraecht zijnde, oft de voorn. Prince weten mochte van de voorn. Scepen ende emprinse van THOULOUSE, PIETER HAECK, ende complices, seyde, *dat neen*, ende dat hy insgelijcx daeraff nyet en wiste te sprekene.

Ende jegens den avont van denzelven daghe, ly deponent geadverteert wesende, dat de voorn. toepen gezien waeren op de custen van Vlaenderen, als ter Nuese²⁷ ende daerontrent jegensover Zuytbevelant, es tsanderdaechs vroegh gereyst naer der Goes, aldaer gevende te kennen die voorn. emprinse van THOULOUSE, PIETER HAECK, ende complices, ende heeft sanderdaechs, opt stadthuys doen vergaderen de lantsaten, ende hemlieden gedaen vertooch ende vermaninghe, hemlieden te stellen tot deffenoie ende bewaren van heer weten ende limiten, daerinne zy hem zelven wel ende beloorlijk hebben gequeten; ende insgelijcx heeft hy deposant gedaen aen die van Bommerswale, diewelcke oiek in alles behoorlijk devoir gedaen hebben.

Ende hy deposant, int voorn. quartier gebleven zijnde noch eenen dach oft twee, is zekerlijk geadverteert ende geïnformeert geweest, dat de voorn. scepen vertrocken waeren ende zichtent niet meer gezien en zijn; ende words geseyt, dat PIETER HAECK al van Armuyden getogen was met zijne scepen, deer Joncker Fransse gat neer Antwerpen, Hiernaer is hy deposant wederomme naer Middelborch gecomen, hebbende terstont van als geadverteert haer Hoocheyt.

Ende omme bethooh te doene van alle de devoiren, hy hem deposant in alla des voors. es, gedaen, heeft in onsen handen overgegeven diversche copiën van brieven ende munimenten, tot justifficatie van deselve; ende heeft dese zijne depositie onderteekent aldus:

PHILIBERT VAN SEROYSKERCKE

Den V^{en} Septembris 1567.

²⁷ Terneuzen

JAN TURCK, stadthouder van den rentmeester van Zeelant Bewesterschelt, geboren van Ypre, oudt xxxvj jaeren oft dairontrent, gehooft ende geëxamineert, onder eedt by hem gedaen ter saken van zijn officie, op de punten ende articlen van oneer instructie.

Eerst gevraecht op de toecompste ende begintsele van den treuble ende desordre, geschiet in den lande van Zeelant, duer middele van de sectarisen ende huere adherenten.

Seyt ende verclaert, by den voorn. eedt, dat hy int voorn. officie van stadthouder van den rentmeester van Zeelant, gerat aengecomen is, ende zijn residentie comen houden tot Middelborch den exen Aprilis xvelxvj, neer paesschen, hebbende te vooren gewoont in den Haghe in Hollant, daer hy duerweerder was.

Seecht voorts, dat op den laetsten Junij, int zelve jaer, wesende Sondach oft Heylichdaeh, de voornoemde rentmeester geadverteert wesende van zekere prekinghen van een minister sectaris, ter plaetee genoempt Slokerduyne, onder de prochie van Coudekereke, heeft hem deponent last gegeven hem derwaerts te vinden om de voors. prekinge te stooren ende belettene. Volgende welcken, is hy deposant, met zijn dienaersen de GUILLAME DEYNoot, notaris, derwaerta, gereyst; meer gecomen zijnde int dorp van Coudekereke, ia hem geseyt dat de vergaderinghe gesobeyden was; dan heeft hy deponent informatie genomen ende gedaen stellen by geecrifte by den voorn. notaris van diaes gebeurt was (Copie van dese informatie es overgeleyt by den rentmeester op zijn depositie); daerby bevonden es, datter geweest was vergaderinghe van diversche persoonen, wel in getale tusschen twee ende drye hondert, gecomen zoo uytter stede van Middelburch als Vlissinghe ende omliggende plaetsen, ende dat de predicant gecomen was uytter stede van Vlissinghe, alwaer hy, zoo hy deponent naderhant verétaen heeft, lange tijt ende zekere jaeren daer te voeren Bewoont ende onderhouden hadde geweest, ronder to weten in wat bugs noch by wyen hy onderhouden was; welcke informatie hy geleverd heeft den voorn. rentmeester, die deselve overgesonden heeft' haer Hoocheyt. Ende tsanderdaechs heeft de voorn. rentmeester hem (daer) oick gevonden, ende gaen bezien de plaetse daer de voors. prekinghe gebeurt was. Naer dese, als int begintsele van de maent van Julii, heeft de voorn. rentmeester van haer Hoocheyt brieven gecregen, dat hy by alle middelen zoude zien de voorn. predicanten te becomen ende doen apprehenderen, daertoe hy rentmeestere, by hem deposant ende andere, zijn devoir gedaen heeft, hemlieden tot dyen eynde sendende in de voors. vergaderinghe ende prediciën; ende heeft die voorn. rentmeester, by zinder missive, daeraff geadverteert dofficiers van den steden van der Vere ende Vlissinghe, van gelijkcke devoir tè doene. Maer aleer de

voornoemde rentmeester die voornoemde brieven gecreghen hadde, zoo was noch eens gepreëct geweest, nyet verre van der stede van Middelburg, ter plaetse van Bredam, op zekere weyden, al. daer, enighe persoonen by den voorn. rentmeester ende hem deposant gesonden werden, om te gaen bezien de vergaderinghe ende te bemercken, gadeslaen ende vervolgen de predicant, zoo verre het doenlijck waere; diewelcke gerelateert hebben, dat deselve predicant terstont naer de predicatie verduystert ende versteken worde onder tvolck, die waeren wel in getaele van vijff oft zes hondert, ende voorts wech geholpen te peerde, hebbende ontrent hem diversche persoonen met wapenen ende geweer.

Ende ontrent deselven tijt es aen den voorn. rentmeester gesonden zeker placaet van der Co. Mat, gedateert van den iijen Julii xvcIxxvj, om te stooren ende beletten de voornoemde prediciën, twelck by denselven rentmeester gesonden zijnde aen de wet van der stede van Middelburch, en hadden tzelve uyet willen publiceren om zekere redenen hemlieden moverende, zoo zy zeyden; ende van gelijcken gesonden wesende aen die van der Vere, Vlissinghe, Westcaple ende Dombureh, en haddent oick nyet willen publiceren, hemlieden fonderende op de weygeringe van die van Middelburch. Ende dyen nyettegenstaende hadde de voornoemde rentmeester commissie ende last gegeven HENDRICK VAN BEKERKEN, duerweerder, om die publicatie van den voorn. placaten in aen voorn. steden selve te doene, natter en hadden tzelve nyet willen toelaten. Ende omme by den voorn. rentmeester voort zijn debvoir te doene, zoe verre in hem was, heeft hy selver in de naem van der Co. Mat ende zijader officie, zeker verbot ende bevel vuytgegeven, dat nyemant hem vervorderen en zonde de voorn. prediciën ende vergaderinghe te frequenieren (Overgeleyt copie van tgebot ende relatie van de notaris, marquée B.), tzelve doende publiceren by den voornoemden GUILLAME DEYNOOT, notaris, by gebreke van duerweerder, in allen dorpen van zijnen bedryve, denwelcken nyettegenstaende is noch, in den ommeganck van der Vere, twee daghen gepreëct geweest buyten derselver stede ontrent der galghe, alwaer de voornoemde rentmeester wederom zijn volck gesonden heeft, om te bezien ende verhooren watter ommeginck; ende worde alsdoen gerapporteert hem deponent, dattet scheen dat men nyet meer preken en zoude, ende dat de predicant vertrecken zoude; desnyetemin es daer naer noch gepreëct geweest ter plaetsen genoempt ten Abeele, onder de Westzuburchmoelen ende onder den moeien buyten de Vlissingher poorte, all tusschen Vlissinghe ende Middelburch; tot al welcke plaetsen ende prediciën, hy deponent, telcke gesonden heeft eenighe van zijnen volcke, om te besien ende vernemen als boven, maer worde een van zijne dienaar, die aldaer gesonden was, by eenighe van der voornoemder vergaderinghe gedreycht; dat zy hem slaen oft duerschieten soudent.

Seyt voorts: dat de voorn. rentmeester, om hem noch meer in alles voors. es te quytene, heeft hem deponent gesonden over alle dorpen daerontrent, daer de voors. prediciën geschieden, met zekere brieven, gedateert den ven Augusti anno lxxvj, daerby preadviserende ende vermanende den ingesetenen van 't evident pericle, hemlieden aenstaende duer de hanteringhe van de voorn. prediciën ende vergaderinghe, als dat men, omme tselve te beletten, gescepen was alhier int lant crijchslieden te senden, tot groote schade ende traváille van den lantsaten ende meest van d' eghenen die bevonden soudent sijn de voors. predicatie ende vergaderinghen gevolcht te hebben, op dewelcke men scherpe toesich nemen soude; welcke publicatie ende vermaninge by hem deponent zijn gedaen geweest, ende heeft bevonden dat zeer luttel van'denselven lantsaten de voorn. predicatie ende vergaderinghe gefrequeenteert

hadden, dan eenighe meer uyt nyeuschiericheyt dan anderssins, die oick int particulier' by den,voorn. rentmeester ende hem deponent daeraff gereprimandeert zijn geweest.

Hiernaer es gebeurt, dat by eenen minister van de voorn. sectarisen is gepreëct binnen der stede van Middelborch, in een zeker pachuys, toebehoirende Jacop JansSZ van der Merssche, behoudtzone van PIETER HAECK; daeraff de voornoemde rentmeester geadverteert zijnde (hy deposant alsdoen by hem wesende), beeft terstont by hem ontboden de burgmeesters,der stede van Middelburch, hemlieden vermanende, dat zy by alle middelen behoirden de voornoemde predicatie te beletten; twelck deselve burgmeesters, met assistencie van de bailliu derselver stede ende andere, by hemlieden daertoe genomen, tot xv oft xvj persoonen in getaele, zoo hy verstaen heeft, zulcx gedaen worde, ende de voornoemde predicatie gestoort ende belet, sonder dat hy weet dat de voornoemde sectarisen meer gepreëct hebben binnen de voorn. stede vóór den fijt van der brekinghe ende desolatie van de beelden ende kereken, dewelcke in de voorn. stede van Middelburch gebeurt es, zoo hy verstaen heeft, s Donderdaechs vóór S. Bertholomeeus dach, hy deponent alsdan wesende ter Goes in de jaermerct, aldaer hy gecomen was specialijck om goeden toesicht te nemen, om metten officiers ende wethouders aldaer te belettene, dat de voorn. predicatie int zelve quartier nyet geschieden en zoude, zoo tot dyen tijde oick nyet gebeurt en is. Ende daer wesende, zoo tijdinghe gecomen was, dat tot Antwerpen ende oick tot Middelborch beeldestorminghe gedaen was, waerduer groot geruchte onder tvolck aldaer oprees, ende groote menichte in der kercke gecomen waeren, in den avont naer 't loff, die schenen totte zelve brekinghe geneghen te zijne, es tzelye by hem deposant, met assistencie van den officiers ende wethouders aldair, belet geweest, doende tvolck, zoo met schoone woorden als met dreygementen, uyter kercke gaen, ende zijn officiers deselve blijvende bewaren tot late in der nacht, dat het volck van der strate was, salverende ende transporterende uyter kercke dornementen ende juweelen die transporteerlijck waeren. Ende tsanderdaechs is hy deponent gegaen op de dorpen daerontrent gelegen, ende heeft alomme gedaen zuleke vermaen, als hier boven verhaelt is by den brieven van den voorn. rentmeester, in date den ven Augusti; ende van daar wederomme gecomen zijnde naer Middelburet, heeft gezien ende bemerct by tloopen van den volcke naer de kercke, oft van daer wedercomende, dat op S. Bertelmeeus dach, wesende Saterdach ende Sondaechs daernaer, es gepreëct geweest by de voorn. sectarisen in S. Martens kercke, ende oick in S. Pieters kercke, ende noch corts daernaer op de puye van den stadthuys tot Middelborch,

Ten zelve tijde heeft hy deposant, in absentie van den rentmeester, brieven ontfanghen van den Prince van Oraigne, inhoudende advertencie van de brekinge van den beelden, geschiet t'Antwerpen, ende dat de sectarisen hen vermeten hadden in andere plaetssen oick van getijeken te doene, ten fyne dat men toezien zoude tzelve te beletten; daeraff hy deponent voorts geadverteert heeft; mitsendende de copie van de voors. brieven, in de steden ende plaetssen sorterende onder Bewesterschelt; ende noch heeft ontvangen, oick in absentie van de voorn. rentmeester, zeker placaten van der Herthoginne, in date den xxv^{en} Augusti lxvj aengaende de brekinghe van de beelden ende desolatie van de kercke, twelck hy deposant allomme daer tbehoorde ende gewoonlijk is, heeft gedaen publiceren; alsoo hy oock gesonden heeft an de wetten van den steden van der Vere, Vlissinghe, Goes ende Romerswale darticlen van zeker accoort, by de Herthoginne gemaect metten edelen, hem gesonden by den voorn. Prince van Oraigne, in absentie van den voorn. rentmeester; ende is hy deposant voorts gegaen op den dorpen van Zuytbevelant, ende heeft aldaer publicatie gedaen

van 't effect van de voorn. placate van den xxv^{en} Augusti, ten fyne dat een yegelijck zijn debvoir doen zoude ende elekandere assistentie te doen, om de voorn. beeldenbrekinghe weder te stane, zoo't oick gedaen es geweest; want, alzo enighe van Middelborch, alzo men seyde, comende van Antwerpen, liggende aen thooff van Baerlant, om huer getye te stoppen, opgecomen waeren in zekeren getalle ende gelooopen in de kercke van Bakendorp, ende aldaer begonsten beelden te breken, zoo zijn die van Baerlant ende andere, daerontrent geseten, tzelve gewaer wordende, derwaerts gecotnen, die de voornoemde beeldebrekers verjaecht hebben, zoo hy verstaen heeft. Naer desen, hy depositant geadverteert wesende van zekere predicatie van de Herdoopers, die gedaen worde ten platten lande²⁸ zoo in Walcheren als in Zuytbevelant, heeft hem gevonden ter plaetse met zijn dienaers, ende heeft de voorn. predicant ende de vergaderinge gestoort ende beleth; ende daernaer in de maent van Octobri, verstaen hebbende datter zeker dach van der disputacie gestelt was't tusschen de Calvinisten ende Herdoopers in zekeren bogaert buyten de Noordampoorte van Middelburch, heeft hem derwaerts gevonden met zijne dienaers ende Guillame Deynoot, notaris, aldaer hy gevonden heeft groote vergaderinghe van volcke, wel tot twee hendert, daer disputanten waren eenen JAN JANSSEN BOSSCHART, gecomen uyt Brabant, van wege de Mennonisten ofte Herdoopers, ende eenen ADRIAEN JEROENSSZ, alsdoen woonende ter Veere, van der zijde van de Calvinisten, elck met veele van huere adherenten, daer hy onder anderen van der zijde van de Calvinisten oick gezien heeft den predicant, genaempt GHISLEYN, ende PIETER HAECK, sittende aen een langhe tafele, elck met huere beuken ende notarisen; dewelcke hy van 's Coninex wegen bevolen heeft op te houden, ende van daer te scheydeue in alle stillicheyt, sonder oproer, ende hemlieden te verdragene meer 'sgelijcx te doene; twelck zy gedaen hebben.

Ende aengaende het debvoir by den voorn. rentmeester oft hem deponent als zijnen stadthouder gedaen, om te pugniëren de delinquanten in dese stücke onder huer ieder jurisdictie, seecht: dat hy over alle plaetsen, daer brekinghe van beelden oft kercke geschiet was, hebben informatie genomen, ende die zy besculdich bevonden hebben gedaen vanghen, als: eenen ADRIAEN CORNELISSZ, decker met zijne huysvrouw ende jonckwijff, ende JACOP ANTONISSZ van Coudekereke, jeghens dewelcke criminelijck geprocedeert wort.

Gevraecht, by wye de predicanten gepreëct hebbende, int quartier van Zeelant, eerstmael aldaer aengehaelt, entfangen, onderhouden ende gefavoriseert zijn geweest. Seecht: dat hy daeraff nyet en zoude weten te deponeren, mits (zoo hy boven geseyt heeft) dat hy nyet boven twee maenden in Zeelant gewoont en hadde, ende was comen resideren, als dierste openbaer preëkinghe van Walcheren gebeurde; dan heeft zichtent wel gehoirt ende verstaen, dat van langen tijt daer te voeren twee van deselve predicanten gewoont ende onderhouden hadden geweest, deene genaempt ADRIAEN JEROENSSZ, ter Vere, ende dandergenaempt GUILLEYN DE HORNE, tot Vlissinghe; die welcke GUILLEYN zichtent dat de openbaer prekinghe ontrent Middelborch begonst is, heeft gelogeert ende onthouden geweest ten huise vin eenen Pauvans, in den Trechter, brandewijnman, nu fugityf.

Gevraecht, oft alhier tot Middelborch geweest. is een consistorie van sectarisen, zichtent wat tijt ende wie hem des gemoeyt ende onderwonnen hebben, ende wat last

²⁸ Overgeleyt zeker instrument van den xxven Septembris 1566, marqué G.

oft officie yegelijck daer inne gehadt ende bedient heeft:

Seecht: dat hy wel int gemeyne gehoirt ende verstaen heeft, dat tot Middelborch een consistorie gehouden is geweest van sectarisen, ten huysse toebehorende JACOP JANSZ VAN DER MERSSCHE, daer GUILLEYN den predicant als doen logeerde met zijn familie; deselve JACOP JANSZ als doen woonende met PIETER HAECK, zijn schoonvader, sonder te wetene int speciale wie van den consistorianten geweest zijn, oft aldaer eenighen last oft officie bedient hebben; dan heeft daer voor wel hoiren houden ende reputeren int gemeyne PIETER HAECK, PAUWELS in den Trechter, JAN DE HOORNE, broeder van den predicant, OLIVIER CORBAULT, SAMPSON MORISZ, mede predicant ende PIETER BUREL; den welcke BUREL, mitsgaders GUILLEYN, JAN, zijn broeder, ende PAUWELS in den Trechter, op S. Bertelmeeus dach zijn geweest in zekere vergaderinge van enighe van de Staten van Zeeland, daer hy deposant mede was, in d'abdy van Middelburch, daer zy ontboden waeren, om hemlieden voor te houwen hemlieden te verdraghen van voordere spoliatiën ende plunderinge in der abdy ende kercke te deene; aldaer, naer diversche propoosten, de voornoemde PIETER BUREL toochde zeker concept van ordonnantie, by hem geraempt, die hy seyde, dat men van weghen der consistorie publiceren soude in de publicatie, die hy aldaer liet olesen, inhoudende in effecte teerbod van weghen der consistorie, dat nyemant hem vervorderen soude, eenich kerckelijck goet te nemen ende t'ontvrempten.

Gevraecht, oft die van de consistorie eenich gelt gelicht hebben onder tvolck, hoe veele, by wat middelen ende tot wat fyne, ende wat verstaat oft conferentie zy gehadt mogen hebben metten consistorianten van de andere steden.

Seecht: daeraff nyet te wetene, gehoort noch verstaen te hebben.

Gevraecht oft eenighe notable van der stede van Middelborch, aldaer wesende oft geweest hebbende in officie der selver stede, gefavoriseert oft gevoirdert hebben de voorn. prediciën ende andere inconveniënten, openbaerlyck oft in secrete.

Seecht: dat hy nyet en weet eenige van de notable van der stede wesende oft geweest hebbende in officie van derzelver stede, die gefavoriseert ende gehanteert zoude hebben de prediciën ende andere saken van de sectarisen; dan dat ANDRIES JACOP OORTSSZ, alsdoen ende nu ter tijt scepene ende fugityf, SIMON JANSZ ROOMS, eertijts scepene, oick fugityf, JAN DE HYOE, schepene int voorleden. jaer, HUGHE JOOSZ, eertijts scepene ende nu tesorier, ANDRIES JANSZONE, Brabander, alias int Vosken, als nu scepen, JACOP VAN DER GOES, oick als nu scepen, alle de voornoemde prediciën gevolcht hebben; ende men heeft willen segghen, dat de voorn. ANDRIES JACOP OORTS met zijn huysvrouwe oick gehouden zoude hebben het Nachtmal, ende een van haeren kinderen gedaen doopen by de sectarisen. Alle twelcke hy sulex verstaen heeft by gemeene sprake, sonder tzelve nochtans gezien te hebbene.

Dan op een reyse heeft present geweest, om de factie te gaen zien, als een apostaat, geweest hebbende de pastoor van Bekereke, genaempt BERNAUT DONDER, in de schuere daer die sectarisen huer predicatie hielden, buyten der Zuytdampoorte, openbaerlyck abjuratie dede van zijn priesterschap ende van der Roomscher kereke, wechwerpende zijnen brevier ende doende professie van huerlieder secte, aldaer hy, naer zijn beste onthout, gezien heeft de persouen, hierboven genoempt, ende diverssche andere in groeten getale, die hy nyet en soude Bonnen genoemen.

Gevraecht, oft van den begintsele die officiers ende die van der wet ende magistraet

der voors. stede nyet en hadden connen beletten alle dele inconveniënten, sonderlinghe met assistencie van de ghilden ende scutterye, ende wat debvoir dezelve ghilden ende scutterye gedaen hebben, om te assisterene die voorn. van der weth, ende oft zy des versocht zijn geweest.

Seecht: alzooy hy int begintsel van deler sake ende nyeuwicheyt oniancx was nomen woonen tot Middelborch, dat hy nyet en zoude connen daerop zekerlijck gedeposeren; ende heeft wel gbezien ende verstaen, dat die van der weth int begintsel huerlieder devoir deden, met verboden ende interdictiën op huerlieder poorters, mits oick doende de poorten bewaren, omme te belettene de hanteringhe van de voorn. prediciën, ende naderhant dunct hem wel dat qualijck hadde geweest te beletten, ten hadde geweest met machte ende geweld, sonder oick te wetene oft die van den ghilden ende scutterye versocht zijn geweest, om daerinne assistentie te doene, ende oft zy daertoe zouden gewillich geweest hebben.

Gevraecht, oft enighe van der stadt van Middelborch zijn gesonden geweest in de vergaderingha tot S. Truden, ende wat saken daer gehandelt zijn geweest, ende voorts op alle dandere navolgende articlen onser instructie totte xvije article toe incluz, ende naer vertooch ende verclaers hem gedaen van elck point besunder ende distinctelijck op alles ondervraecht:

Seecht daeraff van als nyet te wetene, dan heeft wel hoiren seggen, dat die van der consistorie tot Middelborch aen die van der wet aldaer gepresenteert hadden zekere requeste van te furnieren de drye millions gouts, begerende aen de voorn. van der wet, dat zy dezelve zouden willen senden aen de Hertoghinne Gouvernante, ende dat de voorn. van der wet gerefuseert zouden hebben de voornoemde requeste tontfangen.

Gevraecht, oft hy nyet en weet enighe binnen der stede van Middelborch, die culpable oft beschuldicht zouden zijn van den aenvanck ende verraderie, die TOULOUZE, PIETER HAECK ende die van hueren hoope wilden doen opt eylant van Walcheren, int begintsel van der maant van Meerte lestleden, ende hoe dat metter saken vergaen is.

Seecht: dat hy nyet en zoude weten te verclaren yemant binnen der stede van Middelborch, oft elders, van den complicen oft die zouden mogen culpabel wesen van de voorn. emprinse oft aenvanck van TOULOUZE, PIETER HAECK ende adherenten; dan heeft geweest metten rentmeester van Bewesterschelt tot Vlissinghe, op genen Sondach, int begintsel van Meerte, te welcken tijde aldaer geseyt worde, dat PIETER HAECK daerontrent gezien was leggende met drye scepen volog aen d'Lange hooft, tusschen Vlissinghe ende Rammekins, ende worde hy deposant derwaerts gesonden, om te vernemen wat zy voeren hadden, ende te thooghen huerlieder last ende commissie; ende ziende op een van de voorn. drye scepen den voornoemden PIETER HAECK, hem vragende van wegghen den Staten van Zeelant, ter wat meeninghe hy daer comen was met dat volck, versoeckende te zien zijne bestellinghe oft commissie; daerop deselve PIETER HAECK seyde: „ick en, hebbe gheen last u yet te segghen, spreek toe denghenen diet beleet²⁹ heeft van den volcke”, hem wijsende op een jonckman, by hem staende boven op tzelve schip; denwelcken hy, deponent, vragende in Francoissche tale naer zijn bevel ende bestellinge, als boven, heeft hem die geantwoort, dat hy gheen last en hadde hem yet te verslaren.

Seggende daerby: „men heeft wel toegelaten, als ghisteren, aen lande te comen die ander violeurs van vrouwen ende scellemen” (denoterende de Walen, wesende van der

²⁹ beleid, bewind

compagnie van den heere van Beauvoir, die onder tcasteel tot Rammekins laghen), „ende, ons maect men zwaricheyt, die gecomen zijn om nyemant hinderlick te welen”; daerop hy deponent hem seyde, dat dieghene, die ghister gecomen waren tot Rammekins, hadden laten blijcken, dat zy gesonden moeeren van haer Hoocheyt, hem seggende voorts van weghen den voorn. Staten, dat zy vertrecken zouden eender te pooghen aen tlant te comen, want alle die lantsaten waeren op de beenen, om hemlieden te wederstaene. Ende hy deposant van daer treckende, heeft gezien dat zy huer zeylen ophaelden ende begonsten te vertrecken; ende sanderdaechs heeft hoiren segghen, dat zy voor Armuyden geweest hadden, ende van daer afgekeert met geweld, sonder voerder te weten, hoe de saken aldaer gepasseert zijn; ende worde alsdoen by hem deposant wachte gestelt op den dyck, tusschen Vlissinghe ende Rammekens, die aldaer by de lantsaten gecontinueert worde tot naer Paesschen, behoorlick verzien wesende van geschut ende munitiën by hem gedaen ende geadministreert.

Ende tot justifficatie van allen de devoiren by hem deposant in tgene des voors. gedaen, heeft ons overgegeven zekere copiën van brieven ende munimenten, hem voorts refererende tot dieghene, die by den voorn. rentmeester oick overgeleyt zijn, zoo verre die he deponent in zijn voornoemde verclaringhe concerneren moghen. Aldus geteeckent: J. Turcx.
Den IXen van Septembre lxxvij.

Andries Coene, clercq ten comptoire van den rentmeester Bewesterschelt tot Middelborch, oudt xxvj jaeren oft daerontrent, gevraecht op de hantieringhe ende frequentacie van der predicatie van de sectarisen, zoo buyten als binnen der stede van Middelborch, ende van den acten oft exercitie van haerlieder pretense religie, aldaer gedaen ende by wat personen:

Seecht ende verclaert op zijnen eedt, dat hy ontrent vier jaeren gewoont heeft tot Middelborch, ende gedient als clercq Joncker Phillibert van Zeroiskercke, rentmeester van Zeelant Bewesterschelt, ende dat ten tijde als men begonste buyten ende ontrent der stede van Middelborch te preken by de sectarisen, hy deponent gesonden es geweest by den voorn. rentmeester, om te gaen bezien watter ommeginck, ende merckelijck oft er enige lantsaten, sorterende onder de jurisdictie, van den voornoemden rentmeester, frequenteerden, ende oick omme te mercken ende gadeslaan den predicant; int welcke hy gezien heeft, dat tot derzelver prediciën zeer luttel lantsaten oft dorplieden gecomen zijn, maer meestall volck uyter stede van Middelborch, Vlissinge, ende Vere; *ende als de predicatie gedaen es geweest, heeft gezien dat de predicant teleker reyse worde omringelt met menichte van volcke, die hemlieden namaels deylden in hoopen, ende alzo vertrocken in diverse weeghen; ende de voornoemde predicant onder enighe van dezelve hoopen, zulex dat men hem zekerlijck nyet en coste bemercken onder wat hoop dat hy was, noch werwaerts dat hy vertrock.*

't Welck alzo gebeurde tot vier oft vijf prediciën toe; maer namaels zy in hueren saken meer verstout wesende, ende hemlieden betrouwende op de menichte van den volcke die haerlieder prediciën frequenteerde, heeft men hemlieden wel openhaerlijck gezien gaen ende vertrecken; ende heeft gezien datter zijn geweest twee predicanten, daeraff, zoo hy hoorde epde verstout, den eenen genaempt was ADRIAN, woonachtich, zoo men seyde, ter Vere, ende den andere genaempt GHISLEYN, diewelcke hem hielt (geduerende de voornoemde prediciën, binnen der stede

van.Middelburuh) ten huysse genaempt den Gulden Leeu, toebehoorende JACOP, JANSS VAN DER MERSCHE, schoonsone van PIETER HAECK.

Ende aengaende d'acten oft exercitie van huerlieder geseyde religië, seecht: dat hy, gesonden wesende als voors. is, gezien heeft, te diverschen stonden, kinderen doopen ende dooden begraven op heurlieder maniere, ende dat, zoo wel int doopen als begravinghe, do predicant oft minister dede een sermoen oft vermauinghe van tbedietsel oft misterie van den doopsele ende van stervende, ringende oick telcker, reyse enighe sallmen, sonder dat hy weet (dies gevraecht zijnde) wat persoonen oft wyens kinderen hy zulcx heeft zien doopen ende begraven; dan dat hy sulcx heeft gezien begraven een jonck kint, gebrocht uyten huysse van PIETER HAECK, ende worde voor 't huys van denzelven HAECK, by den minister gedaen een vermaninge ofte sermoen ende gesonghen eenen salme, daer groote vergaderinghe van volcke was; ende ghingen zoo in de kercke genaempt Westmonstere, daer tvoorn. kint begraven worde in de sepulture van de ouders van de voorn. PIETER HAECK.

Seecht voorts: dat hy oick tweemale gezien heeft (gesonden wesende by de voornoemde rentmeester als boven, om te zien huerlieder ceremoniën van den Nachtmael aldaer), dat sdaechs te voeren, eer dat zy den Nachtmael hielden, by den minister opgeroepen worden by namen alle deghene, die 't Nachtmael houden sullen; ende wort yegelijcken van hemlieden voorgehouden ende gevraecht, oft zy zulcken ende zulcken pointen gelooven ende houden willen; ende daernaer: oft zy nyet en versaken de Roomsche kercke, ende alle andere kercken dan henliedker kercke; ende t'anderdaechs worden alle deghene, die de voornoemde professie oft belijdinghe ende versakinge gedaen hebben, ontfangen omme 't Nachtmael te houden ende doen; ende seecht, dat hy ter eerster reyse aldaer nyet gezien en heeft dan gemeene, slechte lieden, die hy nyet en kent, noch by name soude weten te verslaren; maer de tweetste reyse, daer hy alleene present geweest is tot de voorn. belijdinghe, heeft daer gezien veela ende diverssche persoonen van reputatie, als treffelycke cooplieden ende andere bergers, meest alle van Middelborch; ende onder andere CLAES THUYS, wijncooper, met zijn huysvrouwe, ANDRIES JACOB OORTSSZ, geseyt „langen Andries”, coopman van lakenen, SYMON JANSSZ VAN ROOME, meester SYMON, in den Draeck, apoteker, ende zijn huysvrouwe, de dochter van PIETER HAECK, huysvrou van JACOB JANSZ, JAN VAN DE PERRE, coopman, PIETER BUREL, JACQUES DE QUESTERE, de huysvrou van Jan de Nyosa. Alle dewelcke ende veel meer andere, hem onbekent, die, int oplesen uyt zeker briefken of rolleken, gedaen by den minister, by hem deponent getelt worden ende, naer zijn onthout, beliepen wel tot ontrent twee hondert.

Seecht noch: *dat hy oick geweest is int packhuys buyten ende vast aen de stede van Middelburg, daer zy gemeynlyck deden huer prediciën, aldaer de pastoor van Bekercke (nyet wetende zynen name) op den stoel, in groote vergaderinge van volcke, dede een lanck sermoen van den thien geboden, van den geloove ende sacramenten, ende eyntelijck dede openbaer versaekinghe van zyn priesterschap, schuerende ende in stucken treckende zynen brivier, die hy seyde vol afgoderie te wesene, ende wechwerpende de voornoemde geschuerde brivier, versakende oock de Roomsche kercke ende 't geheel Pausdom, twelck hy seyde te wesen al afgoderye.*

Ende heeft zyn depositie geteekent: A. COENE.

XIIJ Septembris lxvij.

NOËL ADRIANSSONE, geboren van Bergen op den Zoom, burger tot Middelburch, ketelaere van zijnen ambachte, oudt gag jaeren oft daerontrent, heeft hem gepresenteert voor ons commissarisen, opt betrouwen van zekere brieven van der Hoocheyt van der Herthoginne, in date den iijen in Julio lxvij, gepubliceert tot Middelborch den ven derzelver maent, bekennde, dat hy duer misleytheyt ende quade exemple van andere (die hem dochten beter ende degelicker te wesen dan hy was) gevolcht heeft de predicatiën van de sectarissen **GISLEYN** ende **PETRUS DATENUS**, ende oick eens gedaen de belijdinghe ende Nachtmael ontrent Lichtmisse lestleden, verclarende tzelve hem hertelijck leet te wesen ende hem te willen bekeeren, tot obediëncie ende onderhout van den ordonnantiën van der heyliger Catholicker kercke, begerende hierop van zijn misdaet in gratie ende genade van der C. Mat ontfangen te wesen.

Gevraecht op de ferme van der voorn. belijdinghe, seeght, dat hy anders daeraff nyet en weet te spreken, dan hy gezien heeft dat een yegelijcken voorgehouden wort een point of article van den geloove, ende hem worde gevraecht of hy gelooffde, dat Christus gestorven was voor der menschen salicbeyt ende ten darden daghe verresen is van der doet; seggende dat alsdoen hem nyet vertoocht en was te moeten versaken de Roomssche kercke ende andere religiën, nyet wetende oft hetselfde anderen van den geselscape verthoocht oft gevraecht is geweest.

Gevraecht, wie alsdoen mede de Nachtmael gedaen te hebben?

Seecht: aldaer gezien te hebben ende mede tNachtmael doen oft ontfangen **ANDRIESS JACOB OORTSS** ende zijn huysvrouw, **SYMON JANES VAN ROOME**, **VINCENT LAURISSZ**, **CLAES THUYS**, **LINCKEN VAN DE PERRE**, **JAN VAN DE PERRE**, **SYMON** in den Draeck, **JAN** de blauververe, **BERTEL-MEEUS CLAES DOMESZ**, **HUGO JANES**, stadtbode, **MATHYS JANSS**, goutsmit, **PAUWELS** in den Trechter, **ADAM JANSSZ**, lijndrayer, **PIETER BERTELMEEUS**, droochscheerdere, de huysvrouwe van **JAN DE NYOSA**, ende meer andere, die hy alsnu nyet en soude weten te noemen op zijnen eede.

Seggende voorts, dat heeft hooren houden voor ouderlinghen van hueren secten den voorn. **MATHYS JANSSZ**, goutsmit, **PAUWELS** in den Trechter, ende **ADAM JANSS**, lijndrayer; ende de voorn. **MATHYS JANSS**, screeff alsdoen de name van hem, deponent, als hy de belijdinghe dede; ende daer waeren noch andere die hy oick inscreve, hem onbekent.

Seecht voorts, daerop gevraecht, dat hy noyt geweest en es in eenighe consistoriën, noch geroepen over enighe communicatiën, noch oick verzocht noch handadich geweest tot eenighe contributiën. Ende heeft zijn verelaers geteekent aldus: bij mij **NOËL ADRYAENSEN**, ketelaer.

Den xvijen van September lxvij.

Meester BENEDICTUS VAN BORSSELE, stadt chirurgijn tot Middelborch, oudt lx jaeren oft daerontrent.

REYNIER THIELMAN, notaris publieq, oudt xxxix jaeren oft daerontrent.

MAYKEN DE WITTE, huysvrouw van den voorn. REYNIER, oudt xxxiiij jaeren.

MAYKEN Jerons dochter, huysvrouw van DIERICK WOUTERSZ DE BYE, crieerder der stadt van Middelburch, oudt xxix jaeren oft daerontrent.

Alle tsamen ende elck besonder gevraecht, oft zy wel kennen eenen CORNELIS JANSS VAN EVERDYCK, alias den Bour, ende oft zy tsamen op eenen tijt geweest hebben ten huysse van den rooden Leeu, wyntaverne, woonstede van de voorn. DIERICK WOUTERSZ, aldaer de voors. CORNELIS JANSSZ zoude geseyt hebben onder andere propoosten: „ick hebbe noch duysent gulden, om met PIETER HAECK de Coninek uyten lande te houden, ende alle dese Papisten zullen't becoopen ende ontgelden”;

seggende tot de voorseyde huysvrouw van REYNIER THIELMAN: „ghy grove soch,³⁰ ghy zult mede aen met PIETER SEBASTIAENSZ, scepene; die zal dysterste zijn die men verdryven oft om den halse brengen zal.”

Ende op alle tzelve gevraecht, segghen ende verclaeren by huerlieder eedt, dat zy elck wel kennen CORNELIS JANSS VAN EVERDYCK, woonende tot Middelborch; ende die voornoemde BENEDICTUS ende REYNIER hebben verstaen, dat hy eertijts ende over zekere jaeren heeft geweest scepen ende weesmeester der voors. stede van Middelborch; seggende voorts alle tsamen, wel gedachtich te wesen, dat in de heylich Kersdagen lestleden., den tweeden oft den derden dach, zy tsamen ende byeen geweest hebben in de voorn. taverne van den rooden Leeu, tsamen nemende een ontbijt naer hoochmisse, daer by hemlieden gecomen is uyter achtercamer van denzelven huysse de voornoemde CORNELIS JANSSONE, wel by drancke zijnde, die daer begonst te spreken van meester GHISLEYN den predicant, afdoende zijn mutse toleken als hy hem noemde. Daerop de voorn. huysvrouw van Reynier Thielman seyde: „wel is dese mr GEISLEYN zoo heylich, dat men de mutse afdoen moet als men hem noempt ?” ende de voorn. mr Benedictus hem vragende: „wel, waeraff is by meester, van schoenlapperie oft weverye?”

Daerop de voornoemde CORNELIS JANSZ VAN EVERDYCK seyde tot de huysvrouw van den voorn. REMNIER: „ghy zijt een papisten vrouwe”; daerop zy seyde: „hoe weet ghy dat?” ende hy seyde: „ghy sit alle dach in de kereke; ghy ende PIETER SEBASTIAENSZ zouden mogen dysterste wesen, die dootgeslagen zouden mogen zijn.” Ende alzoo de voornoemde BENEDICTUS seyde: „waeroní PIETER SEBASTIAENSZ meer dan een andere?” zoe antwoordt by daerop: „hy wilt altijts mijn wijff hebben, waer ick doot”; ende de voornoemde BENEDICTUS seyde tot hem: „ghy set, ghy dwaes, ghy en weet nyet wat ghy clapt; ghy heet den bour, ende ghy bewijst wel dat ghy een bour zijt!”

Seggende voorts zy deposanten alle ende een yegelyck, dat se nyet gehooft en hebben noch verstaen, dat de voorn. CORNELIS JANSZ VAN EVERDYCK ten zelve oft anderen tijde ende plaetse zonde geseyt hebben, dat hy noch duysent gulden hadde, om met PIETER HAECK den Coninck uyten lande te houden, ende dat noch alle de papisten 't becoopen ende ontgelden zouden, oft diergelijcke woorden.

Seggende voorts: dat zy nyet gehooft noch verstaen en hebben, naer haer beste weten, dat de voornoemde CORNELIS JANSS sonde gefrequeenteert hebben de prediciën van den sectarisen; maer zecht de voornoemde REMNIER ende zijn huysvrouw, dat

³⁰ soch is iemand die zoogt

geduerende den troublen int voorleden jaer, zy de voornoemde CORNELIS JANSZ hebben gezyen commende ten sermoone in S. Pieters kercke, daer dat preechte de terminaris³¹ van de predickheeren, genaempt broeder FRANS; ende dat de voorn. CORNELIS ommeginck met de berde voor de kercke ofte voor de arme, als kerckmeester oft heylichgeestmeester. Ende hebben dese depositie geteekent aldus:

B. THIELMAN, Notaris

B. de BORSSELE

FLORIS CORNELISZ van Griepskercke, alsnu clercq van de Tresoriers, ende eertijts Scepenen van der stede van Middelburch, oudt lij jaeren oft daerontrent, gehooft ende geëxamineert op de navolgende articlen, volgende onse instructie:

Eerst gevraecht, hoe ende by wat manieren ende by wyen oft wye de auteurs ende principale conducteurs zijn geweest, duer wyen de troublen ende desordre gebeurt zijn in der stede van Middelburch, duer de sectarisen ende huere adherenten; ende wat neersticheyt de officiers en die van der wet, mitsgaders die ghilden ende die van den eede van der scutterye gedaen hebben om dat te belettene; ende wat punitie oft castiëment daer naer gevolcht es:

Seecht ende verclaert by zijnen eedt, by hem gedaen int stuck van zijn officie, dat hy van den eersten begintsele, cause ende motyve van de voorseyde inconveniënten ende troublen anders nyet en weet, dan dat hy verstaen heeft dat eenen, genaempt meester GISLEYN, schoenlapper oft knopmaker van zijnen ambachte, vier of vijf jaren vóór de voors. predicatie hem onthouden heeft tot *Vlissinghe, aldaer secretelyk leerende in conventiculen*, ende van daer int voorleden jaer hem vervordert heeft te comen preken openbaerlyck, met vergaderinghe van volcke, te platten lande ontrent der stede van Middelburch, alwaer hem gevolcht hebben, alzoe hy verstaen heeft, diversehe persoonen van Middelburch, der Vere, Vlissinghe ende Armuyden ende zeer luttel volcx van den platten lande, dan eenighe uyt nyeuwicheyt.

Ende zoo hy oick verstaen heeft, by gemeene fame, dieghene die de voors. predicant aengehaelt, gevolcht, getracteert ende gefavoriseert hebben zijn geweest PIETER HAECK, JACOB JANSZ, zijn schoonsone, SYMON JANSZ VAN ROOME, VINCENT LAURISZ, JAN DE NYOSE, ANDRIES JACOB OORTSSZ, alias langen Andries, SYMON in den Draeck, Hugo JOOSS, SEBASTIAEN CLAESZ, ende meer andere, daer hy gheen kennisse aff en heeft; waervan (naer zijn duncken) de voorn. PIETER HAECK thoofst geweest es, alzo duer zijn middelen (zoo men vermoet) de voornoemde predicant es comen preken binnen der stede, in't pachuys, toebehoorende den voorn. JACOB JANSZ, zijnen schoonsone.

Ende de voornoemde JACOB JANSZ ontboden wesende by die van der wet, daer hy deponent present es geweest, om te wetene, waeromme hy toegelaten hadde de voornoemde predicatie in zijn packhuys te geschieden, hadde geseyt dat tzelve gebeurt was sonder zijn consent; hoewel hy bekende in de predicatie aldaer geweest te hebbene, ende dattet gebeurt was, duerdien eenighe cooplieden van Vlissinghe huerlieder goet daerinne gebercht hadden, begerende tzelve packhuys open gedaen ende huerlieder goet daeruyt te halen, ende dat de voorseyde sectarisen met huerlieder predicant by zuleke middelen daerinne gecomen waeren. 't Welck hoorende die van der weth, hebben hemlieden corts daernaer aldaer gevonden metten bailliu der voors. stede, ende hebben de voorn. predicatie gestoort ende de vergaderinghe doen scheiden

³¹ termijnprediker

ende vertrecken, nemende voorts de sluetel van den pachuyse naer hemlieden.

Ende, naer zijn duncken ende onthout, zoo heeft te selven daghe BASTIAEN CLAESZ, coopman van lakenen (hebbende een rappier aen zijn zijde), den voorn. GHISLEYN, predicant, geleye gedaen naer een herberge, genaempt de Groen Poorte, ende van daer uysterstadt; ende en heeft hy deposant nyet gezien, dat van alle desen desordre ende inconveniënte, noch oick van alle andere daernae gevolcht, oyt enige pugnitie oft correctie gedaen is geweest, dan dat eenen MARINUS JANSZ, zagher van zijnen ambochte, gebannen es geweest, ter cause van der tweetster beeldebreekinghe; ende, naer zijn beduncke, men soude de voors. troublen int eerste begintsels wel hebben mogen beletten by den officiers en die van der weth, met assistencie van veertich oft vijftich mannen, die men tot. dienst hadde moghen aennemen, oft uyten ghilden zoo veele van den besten ende getrousten uytkiezen. Ende dyenvolgende zoo heeft hy gehoord, dat GIELIS PIETERSZ, alsdoen voorscepende, zoude geseyt hebben totten baillui ROLLEMA: „heer baillui, deer ghy voore gaet, wy zullen u assisteren”; twelck gebeurde in de tweetste brekinghe in S. Pieters kercke. Ende dyenvolgende is hy, baillui, met die van der wet derwaerts gegaen, ende hebben de vergaderinghe van de quaetdoenders doen scheyden ende vertrecken met die van der wet; maer aleer de voornoemde baillui ende weth aenquamen, zoo hadden de voornoemde quaetdoenders, alzo men seyde, zekeren priester, staende aen de altaer, misse doende, zijnen dienst belet ende doen ophouden naer de consecratie, hebbende dezelve priester gequetst in zijn hant, daeraff hy hem deponent getoocht heeft het licteecken, seggende tselve gedaen geweest te hebben by eenen cleeremaker, wiens name hy nyet en wiste.

Seecht voorts, daerop gevraecht, dat dierste brekinghe van de beelden ende kercke, die gebeurde op eenen Donderdach, smorgens vroeck, naer zijn onthout den xxjen oft xxijen Augusti onbegrepen, hadde oick wel te beletten geweest met assistencie van de officiers, ende zoo veel volcx als voors. is, zoo verre als zy de kercke hadden doen bestellen met nachtwake; want zy taavonts te vooren dezelve beeldebreekinghe (die alsdoen wat begonst was) belet hadden, mits doende de misdoenders vertrecken uyster kereken ende deselve toesluytende.

Gevraecht, oft hy van de voorn. beeldebreekers eneghe weet oft kent?

Seecht: dat op den voorn. Woensdach savonts, hy was in de kercke genaempt Westmunster, ende sach aldaer afbreken den biertappers outaer, daer hy gezien heeft eenen MATHEEUS, schoenlapper, daerane besich wesende ende enighe stucken wechdragende, diewelcke naderhant hem heeft doen excuseren by zijn huysvrouw, seggende dat hy tselve gedaen hadde om de beelden te berghen; ende namaels gevraecht by hem deponent, weer die gebleven ende gebercht waeren, en wiste daerop nyet te antwoorden, maer seyde, dat de gordijne ende enige andere ornamenten waeren geleverd in handen van de deken van den ambachte van dyen jaere, daeraff de voorn. MATHEEUS knaep was; ende t'sanderdaechs is hy, deponent, uyt beroerte ende veranderinghe, zieck geworden, sonder binnen acht dagen daernaer uyt zijnen huys te comen; sulcx dat hy de beeldebreekinghe, die t'sanderdaechs smorgens al vóór den acht uren gebeurde, nyet gezien en heeft; maer heeft duer zijn vengster gezien uyster kercke comen, met bijlen ende andere instrumenten, loopende zeer beroert ende bezweet, onder andere eenen genaempt lange HANS, cleermakere, JAN de droochscheerdere, SAMPSON de tymmerman, den knaep van JAN ANTHONISZ, blauverver, de knaep van JAN MAHIEUX, stoeldrayer, ende heeft noch gehoord van eenen oucleêrcooper, „gaende met een stelte, die alle nu fugityff zijn, maer zedert de voors.

brekinghe hebben noch lange in stede gebleven ende openbaerlijck achter strate gegaen, sonder enich devoir te doen om kiemlieden te apprehenderen; alzoe hy oick gehoort ende versteen heeft, dat eenen ADAM, de lijndrayere, MELCHIOR, de scaliendecker, CORNELIS, de schildere, ende JAN DE LANNOY geweest zouden hebben tot Zoetendale, buyten Middelborch, wesende den vrouweclooster, aldaer zy de beelden ende tafereelen van den outair gebroken hebben, die noch lange daernaer zijn blijven gaende binnen der stede achter strate, die nu alle fugityff zijn, behalven de voornoemde JAN DE LANNOY, die, zoe hy verstaet, nu onlanex gevangen is.

Gevraecht, oft tot Middelburch geweest is een consistorie van sectarisen, ende wie hem daarmede sonde onderwonden hebben ende eenighe last oft officie bedient, ende oft zy enich geit gelicht hebben over tvolek, by wat middele ende tot wat fyne, ende wat verstant oft conferentie zy gehadt hebben metten consistorianten van den anderen steden.

Seecht: dat hy verstaen heeft, datter zijn geweest twee consistoriën, als enen aengaende d'exercitie van huerlieder secte oft superstitie, daeraff dat waeren veele gemeene, slechte lieden, ende dander wesende van huerlieder raedt ende polieie, daeraff dat geweest zijn (zoo hy verstaet) de voornoemde PIETER HAECKX, zijn schoonzone, ende andere hierboven genoempt, mitsgaders oick OLOVIER CORBAULT, CLAES THUYSS, JAN VAN DE PERRE, PIETER VAN DEN BOGARDE, JAN VAN DEN BOGAERDE, PIETER BUREEL. Ende heeft oick wel gehoort by gemeene fame, datter collectacie van gelde gedaen is onder de voorn. sectarisen, sonder te wetene hoe veele noch by wat middelen, noch wie de collecteurs daervan geweest zijn; dan dat men geseyt heeft, datter eenich geit t'Antwerpen gesonden es geweest aen die van huerlieder secten ofte consistorie aldaer; ende heeft wel gehoort, dat de voornoemde PIETER HAECK, zijn schoonzone, SYMON JANSZ, VINCENT LAURISZ, ende den broeder van GHISLEYN, predicaent, die huerlieder alderyerste ende voorganger was, veele over ende weder reysden naer Antwerpen ende elders, als by den Prince van Oraison ende Brederode, zoo de gemeene fame was, in huerlieder affaire; ende zoo wanneer zy wederquamen, wasser telcker reyse een nyu vergaderinghe onder de sectarisen ende beroerte in der stede.

Gevraecht, oft hy weet oft kent enighe notablen, wesende oft geweest hebbende in officie van de stede, dewelcke hen zouden vervordert hebben te favoriseren ende assistencie te doene in den voorn. troublen ende inconveniënten, oft datter zouden geweest zijn enighe officiers oft van der wet ende magistraet van der stede, die gefrequeenteert ende gevordert zouden hebben de voorn.preëkingen, ende secreet verstaat gehadt mette predicaenten:

Seecht: dat hy affirmativelijck ende int zeker nyet en zoude weten te verclaeren, datter enighe van de officiers, als te wetene de rentmeester Bewesterschelt ende de bailliu van Middelborch, soudent hen vervordert hebben te draghen, favoriseren oft assisteren de voors. sectarisen ende inconveniënten, duer middele van hemlieden gebuert, oft dat zij gefrequeenteert oft geadvancheert zouden hebben huerlieder predicatie, ende secreet verstant oft conversatie mette predicaenten gehadt; dan laet hem wel duncken, dat de bailliu ROLLEMA wel hadde mogen van den gersten aff apprehendeeren de beeldebekers, diewelcke hy heeft laten huer neringe ende negociatie doen, wel zes oft zeven maenden naer date van huerlieder misdaet, die naderhant all vluchtich geworden zijn; waerinne hem deponent dunct, dat de voornoemde bailliu hem nyet genoeghe gequeten en heeft, hoewel hy, deponent, hem daeraff sprekende ende vermanende, seyde, dat hy daertoe gheen last oft commissie en hadde, ende dat hy daerin niet en

eenste ghedoen, sonder te communiceren met mijnheer van WACKEN.³²

Ende nopende die van der wet oft magistraet der voors. stede, seecht: dat hy hiervooren genoempt heeft alle deghene, die hy verstaet, gefavoriseert oft geassisteert te hebben de voors. inconveniënten ende gefrequeenteert t'hebben de voorseyde prediciën, oft verstent ende conversatie gehadt roette predicanten, te wetene: ANDRIES JACOP OORTSSZ, JAN DE NYOSE, Hugo JOOSZ, alle drye scepenen int voorleden jaer lxxvj, met welcken de voorn. GHISLEYN, predicant, veele geconverseert heeft, gaende t'huerliedder huysse ter maeltijt ende anderss, SYMON JANSS ende VINCENT LAURISZ, raden derzelver stede, sonder van eenighe ander wethouders te weten spreken. All twelcke hy weet, zoowel by gemeen sprake, als verstaen hebbende van enighe van huerliedder gebueren.

Gevraecht, oft die van den ghilden ende eedt van der scutterijen eenighe assistentie gedaen hebben der weth, om te wederstaen ende beletten de voorn. inconveniënten, ende oft zy des verzocht zijn geweest by den officiers oft dyen van der weth: Seeght: dat hy daeraff nyet en weet te sprekene.

Gevraecht, op den viij^{en} article onser instructie, aengaende die vergaderinghe gebuert te St Tryuden, ende wat aldaer gehanteert es, ende op andere navolgende article, totten xvij^{en} incluz.

Seecht: daervan nyet te weten deponeren, dan dat hy present geweest is opt stadthuys, sonder den gesetten tijt onthouden te hebben, aldaer PIETER HAECK, met diversche assistenten, als namentlijck JAN VAN DE PERRE, CLAES THUYS, OLIVIER CORBAULT, PIETER VAN DEN BOGAERDE, SYMON ADRIANSZ SMIT, PIETER BUREEL, SALVADOR DE LA PALMA, SEBASTIAEN CLAESZ, SYMON in den Draeck, JAN LAEVISZ, schipper, JACOP FOY, PIETER SIMONET, PIETER VAN DEN BOGAERDE ende JAN VAN DEN BOGAERDE, gepresenteert hebben aen die van der weth zekere requeste, onderteekent (zoo hy verstaen heeft) by de bovengenoemde, uyten name van de consistorie, ten fyne dat dezelve van der wet soudén willen lenden huerliedder gedeputeerde aen Mevrouw de Gouvernante, omme aldaer te versoecken van wegen den consistorianten te mogen leven in liberteyt van religie ende vryheyte van consciëntie, ende daervoren te presenteren Zijne Mat dertich hondert dusent guldenen, daertoe vertooghende, dat den groeten Turek in zijn lant houdt de Christenen, ende die Pauws hoeren ende boeven op tribut, ende diergelijcke redenen;

seggende oick, dat van gelijcken t'Antwerpen ende te Ghendt geconsenteert was; al 't welcke nyetegenstaende, worde 't voors. huerliedder versoeck by dye voorn. van der weth gerefuseert ende afgeslaghen; twelck hoorende de voornoemde PIETER HAECK, seyde openbaerlijck in teollegie: „wy soudén moghen hiermede 't gemeente in peyse ende vrede houden; meer alzoo ghy daertoe nyet en wilt verstaen, ende dat wy aen u gheen hoeft en vinden, zoo protesteren wy, ende ick zal maken dat ick een ander hoeft vinden zal”; hebbende by hem eenen notaris, genaempt GUILLAME DEYNOT met twee getugen, hem deposant onbekent, om van zijnen voorn. versoeke ende protest note te houden; ende is de voornoemde PIETER HAECK corts daer neer vertrocken van Middelborch, ende en es nyet wedergecomen, dan als hy hem daarnaer vertoocht heeft ontrent Zeeburch met drye scepeuknechten.

³² Adolf van Bourgogne, hoogbaljuw van Gend en Gouverneur van Zeeland, 6 July 1568 te Middelburg onverwacht overleden, en toen weldra opgevolgd door zijn broders zoon Antonie, die zelf reeds den Zien Juny 1573, tijdens 't beleg van Middelburg, sneuvelde.

Gevraecht, wie hy weet oft verstaet, dat zouden wesen beschuldicht, belast oft medepleghers van der emprinse, aenvanck ende vercaderye, die TOLLOUZE met PIETFR HAECK ende die van hueren hoop geattempteert hadden opt eylant van Walcheren, int beghintsel van de Meerte lestleden, ende hoe die sake vergaen es ende wat devoir gedaen es geweest, om hemlieden te wederstane, ende wie denzelven hoop ontfangen heeft op Armuyden?

Seecht opt yerste point, wie dat culpable oft beschuldicht oft mededadich zonde moghen wesen van de voornoemde emprinse, dat hy int zeker nyemant en weet te verclaeren; dan hy verstaet datter presumptie zoude wesen op eenen SEBASTIAEN CLAESZ, lakenvercooper, diewelcke te selve tijde als PIETER HAECK met Toulouze ende huerlieder scepen aenquamen, metten zelven getijde aen tlant gecomen is, met een ander schip, ontrent Zeeborch, hebbende aldaer, zoo de fame was, gesproken de voorn. PIETER HAACK; ende binnen Middelborch gecomen zijnde, is gemeyn fame ende opinie van veele geweest, dat hy verstandt gehadt heeft van der emprinse van PIETER HAECK; want dezelve SEBASTIAN ten zelven daghe, als hy in Middelborch gecomen was (twelck was Sondaechs 's achternoens), heeft tsavons ende in de navolgende nacht hem gestelt in wapenen ende om wake te gaen houden met JACOP JANS VAN DER MEERSCHEN, schoonzone van den voorn. PIETER HAECK, ende noch diversche andere, die zy thunwarts gecregen ende genomen hebben, sonder dat zy by die van der weth oft andere, daeraff last hebbende, tetter wake gestelt oft geordonneert hadden geweest; ende zijn in dezelve nacht bevonden geweest comende op de wake van stadtsweghe geordonneert, ende waeren in zineken getale, dat indyen de voorn. PIETER HAECK met zijn scepen in de havene van Middelburch hadde tonnen geraken, zoude de wakers die aen de Dampoorte ende Zeghersstratepoorte waeren (beyden responderende op de havene) wel machtich geweest hebben ende mogen overvallen hebben, alzoo in elcke poorte nyet en waeren wakende boven vijf oft zes personen, ende zy waeren wel sterek in de dertich personen; ende de fame es, ende men seyt, dat onder hemlieden in denselven nacht was mede wakende eenen slotmakere, genaempt JACOP EVERTS, dewelcke hemlieden geassisteert zoude hebben om de poorten op te krijgen, die oick geweest is een groot beeldebreker, zoo men seecht, nu fugityff.

Seecht voorts, daerop gevraecht, dat opt stadthuys men by den rollen van de waken zoude mogen bevinden, wie alsdoen de hooplieden van de wake in elcke poorte geweest zijn; uyten welcken men sal mogen weten, wie op huerlieder wake gecomen zijn, ende wat daer ommegegaen is.

Seeght voorts, dat die van der weth van Middelburch, geadverteert welende, Sondaechs vóór de noene, van der aencompste van Toulouze ende HAECK met hueren scepen, hebben gesonden huere gedeputeerde, om te vernemen, waerom PIETER HAECK uyten scelepe gegaen was opt casteel van Zeehurch spreken metten capiteyn, zoo zy verstaen hadden, dat gebeurt was; ende hebben voorts alle devoir gedaen, herlieden mogelijck zijnde, om den voorn. HAECK metten zijnen te beletten, dat zy nerghens aenslach doen en zouden, zoowel op Armuyden als op andere huerlieder limiten, sonder nochtans dat hy weet (des gevraecht zijnde) oft op de entrée van der havene van Middelburch eenich wachte oft stercte gestelt es geweest oft nyet; ende voerder en zoude weten te deposeren van den affscheyt van der voorn. emprinse van den voornoemden PIETER HAECK, dan hy verstaen heeft dat zy eyndelinge op Armuyden afgekeert zijn geweest. Aldus dese geteekent:

Jorys van GRYPKERCKE.

Den xixen Septembris anno lxxvij.

Jan HARMANSZ op den Velde, burger tot Middelburch ende kieser van der wet van der stede, oudt lxxxiiij jaeren of daerontrent.

Gevraecht op tgene hy weet, gesien of verstaen moet hebben aengaende den trouble, gebeurt in de voorn. stede duer die sectarisen ende heur adherenten in den voorl. jare: Secht, op den eede by hem gedaen ter zaken van zijn officie: dat aengaende de hantieringe ende frequentacie van der predicatie van de sectarisen ende tgene daer ommegegaen es, hy van wel weten nyet en weet, als daerby noch ontrent nyet geweest hebbende. Ende als d'eerste beeltbrekinge ende beeltstormen gebeurde, was ziecijck, ende wel zes weken zijn huys houdende: zulcx nyet wetende wat des geschiet es. Maer zecht, dat zekeren tijt daernaer, nyet onthouden hebbende hoe langhe, ende als men wederomme bestaen hulde in alle kercken missen ende andere dienst Gods te doene, soe heeft hy op eenen Vrydach (nyet onthouden hebbende de maent) present geweest in de kercke van S. Pieters, sittende voor den choor, terwijle dat men de hoochmisse dede, ende heeft gezien, dat eerstgancx, in't begintsele van der missen, gecomen zijn x oft zij manspersonen, hem onbekent, sittende op een banck, tsamen sprekende; ende allencx isser noch meer ende meer toegecomen, ende de misse gevordert zijnde tot ontrent de consecratie, dat Sanctus, Sanctus gesonghen was, ende, naer zijn onthoudt, alzo de priester die elevatie doen zoude van den heiligen Sacramente, zoo zijnder vij oft x den choor innegelopen ende hebben de dweele³³ van den autae fortselinge afgetogen, zulcx dat de priester metter hostie ende kelcke wechliep nae de sacristie toe; ende hebben de voorn. misdadige begonst te houwen ende smijten opten outaer, zulcx datter eenen hoeck van den steen afginck; ende van gelijcken hebben oick gesmeten ende gebroken an den autae van den heyligen Sacramente, staende voor den choor; ende in 't selve doende heeft oick gezien, dat de bailliu metter weth gecomen zijn in de voors. kercke ende choore, ende ziende de groote menichte van den volcke, ende dat zy die nyet machtich en waeren, hebben met zoete woorden ende alle goeden middelen zoo veele gedaen, dat de voorn. vergaderinge uyter kercke gescheyden ende vertrocken zijn, seggende hy deponent, dat hy gheen van de voorn. beeldebrekers en heeft komen te kennen; ende voorts, dat hy van al 't gene, dat geduerende den voorn. troublen tijt gebeurt mach wesen, zoo op 't stadthuys als in de abdye ende andere cloosters oft kercken, nyet en weet te spreken.

Sire LYON DAMOURS, natyf de Valenchiennes, prebste chanoine de l'eglise cathedrale de S. Pierre à Middelbouch, eagé de xl ans ou environ, requis sur les troubles, brisement des imaiges, advenuz en lad. eglise de S. Pierre, et turbation du service divin y advenu, comme bon entendt, dit et depose in verbo sacerdotis que, à la premiere invasion de lad. eglise et brisement des imaiges, qui advint par ung Jouedy octave de nre Dame d'assumption, estant adverty que du matin dud. jour on avoit commenchié à rompre et briser à l'abbaye après avoir fait le semblable en l'eglise de S. Martin, qui est sur le marchié de lad. ville; luy deposit avecq aucuns autres ses assistans saulverent de lad. eglise de S. Pierre plusieurs tableaux, imaiges, reliquaires, ornements et livres, et mesmes le S. Sacrement et la Ste huile. Mais ils ne se sceurent tant haster, qu'ils furent surprins desd. briseurs, de sorte qu'ils ont rompu et deschiré plusieurs serrures au service delad. eglise et autrepert, emportant et deschirant aucuns de leurs lettriaiges et privileges, et mesmes l'argent estant en certain coffre bendé de

³³ Vergelijk dweil, doek, dekkleed

fer jusques à la somme de quatre livres de gros avecq stel ou casset d'argent du chapitre. Dict en oultre que à la seconde fois qu'on at fait brisement, qui advint au mois d'Octobre (aprez que entre deus 1'on avoit, après le premier brisement, pour quelque temps encommenchié à faire et célébrer des messes) seroit advenu, que sur ung Vendredi, lui deposant estant au grand ostel, celebrant et chantant la grantmesse, ainsy qu'il s'estoit tourné à donner la benediction au diaere, pour chanter l'evangile, veit entrer au beult de la neffe de l'eglise une troupe de gene, laquelle de plus en plus s'augmentoit, et aprez qu'il se tourna à dire *dominus vobiscum* après l'evangile, veit, qu'ils s'approcherent du choeur, et en après, chantant la presentation, il veit, qu'ils le contrefaisoient en hurlaut et parlant bien hault. Et comme ron sonnast la sonnette pour l'elevation, lui, deposant, alant fait la consecration de la sainte ostie et la commenchant à eslever, oyt et s'appercheut, qu'ils s'approchoient de luy, disans à haulje voix: „verbruyt Papa, gaet van hier; wy en willen gheen misse meer hebben; indyen ghy niet en gaet, wy sullen u van hier slaen!”

Au mogen de quoy, il fut constraint de prendre la Ste ostie et calice, non estant encoires consacré, et l'emporta avec le corporal en la sacristie, aiant par haste oublié et laissé sur l'autel la plataine du calice et custode du corporal, et fermant l'huys de la sacristie, il print et consumma hastivement lsd. sainte hostie. Et luy parlant de l'autel, lesd. brigans arracherent la nappe, avec les livres et chandeliers et autres acoustrements de l'autel, les jectans au milieu du choeur. Et s'estant devestu s'en alla vitemment avecq led. calice et corporal en sa maison, estant fort près de l'eglise. Retournant incontinent en icelle eglise lui souvint delad. plateine, laquelle avoit este enlevée par le maistre des enfans du choeur, qui rendist jcelle aud. deposant. Et veit commectre grant desroy par lesd. briseurs, aians des gros marteaulx de fer et autres instrumens, rompans les coins de la pierre de Postel, faisant leur effort pour l'abbattre et demassonner (tant qu'elle fut par le posté de devant abbattue et inclinée par terre), chantans cependant aucuns psaulmes à leur mode, tent que survindrent le bailli et les deux burgmaistres de l'autre année. Les quels entrans au choeur et veians led. brisement, demandoient: „qui vous a fait faire cola” ou „qui a fait cola”, et firent sortir leed. briseurs hors du choeur.

Requis, s'il n'a poinct este blesché desd. briseurs (mesmes en sa main): dit que non, mais oyt, que ung chanoine octant boîteux, nommé Sire JEHAN JEROEN menoit quelque bruid contre eulx, qui les empescha de luy mesfaire, comme depuis il a entendu du Sr'e Jehau et du maistre du chant. Mais neantmoins il en print telle frayeur, qu'il en a prins la fiebvre qu'il a tenu bien deux ou trois mois depuis.

Requis s'il ne cognoist et ne scauroit denommer aucuns desd. briseurs alant faict lesd. oultrages: dit que (dans) son ordre de prebstrise il ne les oseroit denommer, aussy, pour non avoir longtemps auparavant residé aud. lieu, cognoissoit bien peu de geus sinon de veue et par description qu'il en polroit faire. Et a signé Geste sa deposition ainsi:

Ita est;

Damours.

Heer LAMBRECHT SCYLLINCK, religieulx ende proost in der abdye tot Middelburch, oudt xlv jaeren oft daerontrent, Gevraecht, oft geduerende de troublen in den voorleden jaere binnen der voorn. stede nyet gebeurt en es, dat enige personen hem aengecoomen zijn, hem aengevende, hoe dat de bisschop van Middelborch wech moeste, ende dat men gheen meer hebben en wilde, ende of hy wilde verstaen om Abt te worden, men soud'er hem wel aen helpen:

Seecht ende verclaert in *verbo sacerdot proffesionis*, dat ontrent vastenavent Testladen, de gedeputeerde van den Staten van den lande van Walcheren vergadert

waeren binnen der abdy van Middelburch, omme te collationeren de overloopers van der Westwateringe; soe heeft eenen JORIS VAN STEYNEMOLEN, hebbende onderwint in de voors. wateringe, hem aldaer gevonden ende geadresseert aen hem, deponent, alleen ende apart, ende in propooste comende van der veranderinge van den tijden ende saken, alsdoen ommegeende, heeft hem onder anderen geseyt dese woorden: „hier es weder wat anders op handen; ghy zult moeten de paciëncie hebben; men sal comen smijten ende goyen in u camer; nempt paciëncie ende houdt u stille, u persoon en sal nyet messchien.”

Ende hy, deponent, seggende, dat hy tselve nyet en soude connen verdragen, seyde wederomme: „houdt u stille, den bisschop is hier bastaert, ende ingeset van buyten; ghy zijt kint van desen huysen, men sal u abt maken, ende den bisschop moet wech”; daerop hy, deponent, repliceerde: „ghy hebt langhe gesolliciteert om een deecken te maken van Westmunster, ende en hebbes nyet connen vercrijghen, ende den bisschop heeft voor hem den paus ende de Co. Mat, twelck zijn twee groote columnen”; daerop hy, Steynemolen, wederomme seyde: „indyen 't zoo niet wesen en mach, wy zullen u confirmeren in u officie.” Ende alzo hy, deponent, daerop seyde: „ick ben nu in vrede in mijn officie, ende ghylieden zoudet my mogen litigieux maken”, zoo antwoorde hem Steynemolen: „spreect Pieter Haeck, die sal u alle de secreten seggen.” Al twelcke gebeurt es tusschen hem, deponent, ende de voorn. Steynemolen; ende's daechs daerna heeft hy, deponent, tselve verhaelt den vicaris ende andere domesticquen van mijn heer den bisschop, ende naemaels oock denselven bisschop.

Gevraecht, op 't gene dat gebeurt es in der abdie ende derzelver aengaende, geduerende de voorn. troublen;

seecht, dat dondredaechs octave Beatae Marine assumptionis, 's morgenste vijff uren, doen ten vj uren daernaer de beeldebrekinghe gebeurde in de voors. abdy; sijn by hem, deponent, gecomen beede de burgmeesters van Middelburch, alsdoen wesende, seggende dat de pastoor van de prochiekercke van der abdy, wesende een relligieux, aen hemlieden versocht hadde te willen sorghe draghen, dat de tafele van den hoeghen outaer, wesende zeer costelicke schilderye, nyet gebroken oft bedorven en zoude wesen.

't Welcke aenhoirende hy, deponent, heeft heml. geleyt by mijnen heere den bisschop, diewelcke heml. gevraecht heeft, wat raet sy wisten om de brekers te keeren ende beletten; daerop zy seyden, gheenen raedt oft middel te weten; daerop de bisschop heml. vraechde, oft zy niet haerlieder poirterie ende die van der scutterye gesproken hadden, om assistentie te hebben; daerop zy seyden, dat neen, omdat deurdyen dat zy nyet en wisten oft zy, dies verzocht zijnde, zouden getrouwe geweest hebben oft nyet; daerop de voorn. bisschop wederomme seyde, dat zyl. behoirden met heml. gesproken te hebbene, om huerlieder intencie te wetene, oft zy goet oft quaet waeren, ende dat zy't voort in de kercke maken souden, zulcx als zy namaels voor de Co. Mat meenden te verantwoorden. Ende tSaeterdaechs daernaer, de voorn. brekinghe gedaen zijnde, heeft mijn heer de bisschop, vergadert wesende met eenighe van de Staten van Zeelant, ten huysen van Joncker PHILLIBERT, rentmeester van Bewesterschelt, daer oick was den ouden rentmeester van Beoisterschelt, zijn vader, PIETER HAECK, ende meester Adriaen Proost, van wegghen den Edelen voer die Grave van Buren, beide de voorn. burgmeesters van Middelburch, ende hy, deponent.

Ende naer eenighe andere saken aldaer verhaelt ofte gehandelt, heeft de voorn. bisschop, als d'eerste let van den Staten, versocht, dat zy hem ende zijn convent souden willen beschermen van alle voordere invasiën, tot coste van den lande; 't welck hem afgeslagen zijnde, versochte tselve gedaen te zijne ten halven coste; ende tselve insgelijcx afgeslegen zijnde, begeerde hem toegelaten te worden, hem ende zijn abdy

te mogen doen bewaeren t'zyner eygen coste alleenlijk. Al twelcke hem oick afgeslegghen ende geweygert wordt), seggende de voorn. burgmeesters van Middelburg, dat tzelve soude mogen causeren een oproer ende commotie van der gemeente; ende zulex es 't voorn. convent gebleven onvoorzien van bewaernisse, hoewel hiernaer in der abdye nyet meer gebroken oft besehadicheyt gebeurt en is. Daernaer is noch in der abdye geweest een ander vergaderinge van den Staten, daer mijnheer de bisscop was, als d'yerste let, ende van den edelen PIETER HAECK over de Grave van Buren, ende voorts de gedeputeerde van den vijff steden. Aldaer de voorn. bisscop verthoocht heeft, oft nyet oirboirlyck wesen en soude, by autoriteyte van der Hoocheyt van der Hertoghinne Regente, te committeren enich Edelman voor een hooft, omme regardt ende gouvernement thebbene van den lande van Zeelant.

Ende tot zekeren anderen dage daernaer (daer alsdoen was de voornoemde PIETER HAECK ende ADOLFF VAN HAEMSTEDE) worde by resolutie van dens. Staten tzelve aengegeven, ende gestelt tot ordonnancie van der Hertoghinne, ende by heer Hoocheyt, tzelve gestelt ten advyse van den Prince van Oraison, diewelcke versochte aen de voorn. Staten, dat zy daertoe drye personagiën nomineren zouden. Daerop de voorn. Edelen nomineerden Grave LODEWYCX, des Princen broeder, ende die van der Goes den heere VAN CLOETINGHE, sonder onthouden te hebben wie dandere steden nomineerden; maer de voorn. bisscop was van advyse daertoe te kiezen den heer van FnoazExr, ende nyet tonnende daerop accorderen, zoo is de sake aldaer gebleven. Ende heeft dese zijne depositie onderteeckent aldus:
Fr LAMBERT SCYLLINCK.

Den xxen Septembris lxxvij.

Oft de heer van BOCXEL, wesende tot Welsinghen, Saterdaechs voor de compste van PIETER HAECK, by hem nyet en ontboot den Capiteyn van Zeeburch; ende oft PIETER HAECK aengecomen zijnde, ende comende op't huys oft casteel, niet geseyt en heeft, dat hy commissie hadde van der Co. Mat; ende oft hy, Lieutenant, by de Capiteyn ende alle de knechten, die in't casteel waeren, nyet gesonden en es aen den scepen van PIETER HAECK, omme te eyschen ende zyen huerlieder commissie ende last van Z. Mat, oft dat zy daeraff wijeken zouden, oft men sonde se met cruyt ende loot van daeraff helpen?

ADRIAEN BASTAERT VAN REBEOQUEN, Lieutenant van den Capiteyn opt casteel tot Zeeburch, oudt xlvj jaer, PIETER VAN HEMMEREN, busschietier opt zelve casteel, lvij jeren oft daerontrent:

Gevraecht op de voorn. interrogatoriën, segghen ende verclaeren op den eedt, by heml. gedaen der Co. Mat, dat op eenen Saterdach, wesende den yersten in Meerte, ontrent twee uren, naer dat de Walssche knechten gesonden met Capiteyn ADRIAN RENAIX van weghen der Hertoghinne Regente, aen 't laat gecomen waeren, ende gelegiert onder ende ontrent 't voorn. casteel; soe ysser gecomen, ontrent twelf uren op den noon, een jonckman sonder mantel, zeer verhit van loepen, begheerende te spreken den Capiteyn van denzelven casteel, genaempt ROELANT VAN GHISTELLES, die alsdoen boven op 't huys was metten voorn. Capiteyn van de Walen; ende zoo de poorte gesloten was ende nyet op en ginck vóór een uren, heeft aldaer soe langhe vertoeft, sonder te willen segghen van waer hy quam, des gevraecht zijnde by den voorn. Pieter ende andere bystaenden. Ende de poorte open zijnde, is de voorn.

Capiteyn gegaen metten voorn. jonckman. Ende ontrent een ure wech geweest hebbende, wederomme comende op 't voorn. casteel, heeft de voorn. Capiteyn geseyt tot heml., deponenten, ende andere knechten, dat hy geweest hadde tot Vlissinghen by den heere van Bocxsel, die hem gebrocht hadde een brieff van eredente van den Prince van Oraignen, addresserende aen hem Capiteyn, ende dat de voorn. heere van Bocxsel van des voorn. Printen wegghen hem geseet ende belast hadde, de voorn. Walsche knechten niet te laten op 't casteel comen; ende zulcx en heeft hy die voorn. knechten op 't voorn. casteel niet laten comen, die dezelve anderssins sou hebben laten opcomen tot zulcken getalle, als de plaetse soude vermoghen hebben; want zy van binnen waeren vijftich knechten meer dan huerl. ordinaris.

Seggende voorts, dat 's anderdaechs, wesende Sondach opten middach, is gecomen op de plaetse voor 't voorn. casteel, de poorte alsdoen gesloten zijnde een manspersoon koopmansgewijse, met eenen knecht achter hem, met een bougette op den hals, dyen zij niet en kenden; dan namaels hebben verstaen van dye hem kenden, dattet was PIETER HAECK, diewelcke begeerde te spreken den capiteyn. Ende de poorte opengedaen zijnde, om hem inne te laten, es gegaen by den voorn. capiteyn GHISTELLES, met hem sprekende apart, ontrent een half ure, wandelende over ende weder over op de plaetse van den casteele, zoo zy, deposanten, saghen. Ende de voorn. PIETER HAECK, afcomende ten een uren, wort by den voorn. lieutenant, by laste van den capiteyn, geleyt duer de Walsche knechten totten cruythofkens, schijnende al oft hy verveert geweest hadde van denzelven knechten; ende hy, lieutenant, hem niet kennende, vraechde hem al gaende, van waer hy quam; daerop hy seyde te comen van Antwerpen, ende hem voorts vragende watter nyeus was, ende wat hy daer gehoirt hadde, seyde: „nyet”, hem tooghende genoeg verbaest, hy, deponent, alsdoen noch niet wetende, dat hy met scepen ende knechten gecomen was.

Ende hy lieutenant gescheyden zijnde van den voorn. PIETER HAECK, ende wedergekeert totter poorte van den voorn. casteele, werde boven ontboden by den capiteyn, die hem last gaf d'outste van den soldaden van denselven casteele te vergaderen; ende dezelve vergadert zijnde in 't capelleken, zoo vertoochde hemlieden de voorn. capiteyn, dat PIETER HAECK by hem geweest hadde, ende hem verclaert, dat hy gecomen was met drye scepen knechten, liggende voor E,ammekens aen 't lange Hooft, begeerende op 't lant te mogen comen van 's Conincx weghe, ende dat sy in meyninghe waeren de voorn. Walsche knechten af te slane. Daerop de voorn. capiteyn begheerde en vraechde 't advis van de voorn. soldaden, diewelcke daeroppe antwoorden, dat men tselve gheenssins en behoorde te gedooghen, ten waere dat de voorn. Pieter Haeck toochde commissie ende last van der Co. Mat of van haerder Hoocheyt, gelijk als de Walsche knechten gedaen hadden; ende dochte hemlieden vrent ende gheen apparentie te hebben, dat zy beyde commissie ende last hebben zouden van éénen heere, ende malcanderen te moghen slaen. Soe worde by hemlieden eyntelinghe besloten ende geaccordeert, dat men den voorn. Pieter Haeck metten zijnen veradverteren zoude, dat hy aen 't lant met zijn volck nyet comen en zoude, oft men soude hem daeraff weren, zoo verre cruyt ende loot soude moghen strecken. Ende worde de voorn. lieutnt by laste ende accorde van den capiteyn ende gemeene soldaden gesonden, om den voorn. Pieter Haeck ende sijne complicen dat te verclaren; zoo hy gedaen heeft. Ende, gecomen zijnde ontrent 't lange Hooft, heeft voren gesonden lijnen jonghen, om te roepen aen de scepen, datter yemant aen 't lant comen zoude. Zulcx is de scipper van tscip van Pieter Haeck op 't lant gecomen, denwelcken hy gelast heeft, denzelven Pieter Haeck te segghen, dat hy aen 't lant comen zoude, om te spreken den lieutenant van den casteele. Dienvolghende is de

voorn. Pieter Haeck uyten scepe op 't lant gecomen, totten welcken de selve lieutenant geseyt ende verclaert heeft, dat de capiteyn ende soldaden van den voorn. casteele tsamen gesloten hadden, en hem deden ontbieden, dat hy hem niet vervorderen en zoude met zijn knechten aen 't lant te comen, sonder te tooghen last ende commissie van de Co. Mat oft haer Hoocheyt, zulcx als de Walsche gedaen hadden, of zy souden hem daeraff weeren, zoe langhe zy yser ende cruyt hadden.

Daerop de voorn. Pieter gheen ander antwoorde en gaff, dan seyde: „wel, 't es goet, 't es goet!” loopende terstont al zeer verbaest naer zijn scip toe. Ende zedert en hebben zy, deposenten, den voorn. PIETER HAECK noch zijn scepen nyet meer vernomen, anders dan zy verstaen hebben, dat zy op den avent vertrocken waren naer Armuyden, aldaer zy 's nachts hoirden zeer schieten. Ende hebben huerl. depositie onderteckent aldus:

PETER VAN HAMMERT, ADRIAN Bt VAN R.

Den xxjen Septembris xvcxvij.

QUIRIJN ANTHONISZ uyten Wijngaerde, eertijts burgemeester, ende alsnu weesmeester der stadt van Middelburch, oudt lvij jaeren oft daerontrent, gehoirt ende geëxamineert op de punten ende article onser instructie.

Eerst gevraecht, wie de predicanten van den sectarisen eerst aengehaelt ende in 't lant ofte stede gebrocht hebben ? Seecht ende verduwt, by den eede by hem gedaen ter saken van zijn officie, dat hy daeraff nyet en zoude weten te deposeren, alsoo hy secht, dat hy begheert hem stille te houden ende leven met vrede, naer sulcke ende diergelijcke saken ende nyeuwicheden nyet vernemende, noch hem vele moeyende dan met zijnen handel, neeringhe, ende huysgezinne, ende, als hy tot eenige officie geroepen is, hem daerinne te quyten naer zijn vermoghen; mits welcken hy oick nyet en weet, wye de principael auteurs, beleeders, ende vorders zouden geweest zijn van den troubie, oproer ende inconueniënten, die hiernaer gevolcht zijn.

Insgelijcx zeecht oick nyet te wetene, wat debvoir oft neersticheyt d'officiers ende wethouders der voorn. stede gedaen hebben, om de voorn. inconueniënten te beletten; o dan seecht, dat hy nyet gesyen oft verstaen en heeft, datter eenighe castigatie oft punitie van misdoenders in desen saken ende streeke gedaen is; maer alleenlyck dat oenen, genaempt MARINUS, eertijts geweest hebbende coster van Westmunster, gebannen es geweest, die men seyde mede geholpen te hebben in de tweede beeldebrekinghe gebeurt in S. Pieterskercke; ende laet hem duncken, naer zijn verstant, dat men de beeldebrekinghe wel zoude belet hebben, indyen men de kercken hadde doen bewaeren, met xx oft xxx mannen, jae, zoe sommige seyden, met x oft xv mannen, oft dat die van der wet hadden laten uytgaen zeker edict ende verbot, alsoe hy nu hoort seggen diversche van den neeringhen ende ambochten (die men verordineert ende gebiet, de kercken ende huerlieder autaren te repareren): „had men in tijts tzelve scherpelyck verboden de voorn. beeldebrekinghe, wy en zouden nu in desen oost nyet vallen.”

Gevraecht, wie dat meest de prediciën gevolcht ende gefrequiteert hebben tot Middelburch oft daerontrent, merckelyck van lieden van oenige reputacie of gestaethede.

Seecht: dat hy noyt geweest en heeft ontrent de plaetse, daer men de prediciën ende vergaderinghe van den sectarissen gedaen oft gehouden heeft; dan, als men eerstmael in de stede preëcte in 't packhuys achter de goude Leeu, toebehoirende JACOP

JANSZ, dat hy, deponent, alsdoen scepene wesende, met die van der wet gegaan is in 't voors. **packhuys** om de voorn. predicatie te beletten, alzoo gedaen worde. Seggende, dat daer alsdoen zoo grooten vergaderinge van volcke was, zowel buyten als binnen den voors packhuys, ende hy, deponent, in zuleke vreesse ende verbaestheyt was, dat hy nyemant, en zoude by namen connen verclaeren, dan eenen, genaempt **LANGEN HANS**, die naemaels es geweest een van den meesten beeldebrekers, zoo men seecht, die welcke alsdoen riep: „*staet, staet!*” zulcx dat hem, deponent, ende meer andere van der wet dochte, dat men riep: „*slaet doet, slaet doet!*” alsoo zy oick nyet en waeren sonder groot dangier van hueren leven, by denwelcken, ende oick uyt dye, dat hy zijn huysgesin altijt zeer scerpelick verboden ende gehouden heeft, dat zy de voorn. predicatie nyet volgen en zouden, zoe zy oick niet gedaen hebben; jae, en soude hy, deponent, van wel wetene oft van gesien thebbene nyet connen verclaeren, wie de voornoemde predicatie meest gevolcht ende gefrequiteert hebben; dan heeft wel gehoort ende verstaen, by gemeene fame ende sprake, dat van den meesten ende principaelsten zijn geweest: PIETER. HAECK; ARENT JANSZ Boom, alsdoen raet; ANDRIES JANSZ Brabander, alsnu scepene ende eertijts raedt; VINCENT LOURISZ, raedt; HUGE JOOSZ, alsdoen scepen; JACOB VAN DER GOES, alsnu scepene, ende zijn huysvrouwe; JACOB JANSZ VAN DER MERSCHE, met zijn huysvrouwe, dochter van PIETER HAECK; ANDRIES JACOP OORTSZ, alias LANGE ANDRIES; SYMON JANSZ VAN ROOMEN, raedt; PIETER BUREEL; JAN DE NYOSE, scepen; JAN VAN CAMPEN, notaris ende raedt; JAN SEBASTIAENSZ, apteker; GEERT LENARTSZ, cleêrmaker; MATTHEUS, knape van den lakesnyers met zijn huysvrouw; SAMPSON, den tymmerman; ADAM JANSZ, lijndrager; MATTHEUS JANSZ, goudsmet; PQUWELS PHILIPSZ in den Trechtere; OLIVIER CORBAULT; JAN VAN DE PERRE; CLAES • THUYSZ; BASTIAN CLAESZ; PIETER VAN DEN BoGAERDE; BERTELMEEUS CLAES DOMESZ, GUILLAME DE FOSSE; SYiaoN in den Draeck; JAcoP DE QUESTERE; THOMAS BROEDDBE, aptekere; CORNELIS JANSZ VAN EVERDIJCK; LEYN JOLYT; GIYLLAME DEYNOT, notaris; JAN CORNELISZ, droochsceerder; JACOP EVERTSZ, slootmakere, alias Goppen Slot; WILLEM, geseyt compatre, castmaker; meester GEEBART de barbier; ende MELSSEN de scaliedeecker.

Gevraecht, oft tot Middelborch geweest is een consistorie van den sectarisen: seecht, daeroff nyet te wetene, dan dat hy zulcx gehoirt ende verstaen heeft by gemeene fame, ende dat hy 't alzoo heeft hoiren noemen, dat zulcke oft zulcke saken gedaen waeren by 't consistorie. Ende heeft verstaen, ende gehoirt segghen, dat tzelve consistorie somtijts gehouden worde ten huysse van PIETER HAECK, HUGO JOOSZ, ende in den *Gouden Leeu*, daer GHILEYN den predicaat logeerde, sonder dat hy weet oft zekerlijck verstaen heeft, wie dat van denzelven consistorie geweest zijn oft aldaer oenigen last oft officie bedient hebben; dan dat hy gehoort heeft, dat PIETER HAECK, LANGHEN ANDRIES, SYMON JANSZ ROOME, PIETER BUREEL, PAUWELSZ in den Trechter, JACOP EVERTSZ, slotmakere, hemlieden veele onderwonnen hebben metten saken ende affairen van den voors. consistorie.

Gevraecht, wie hy weet oft verstaen heeft, dat gedaen soudén hebben de belijdinghe ende Nachtmæl, oft haer kinderen laten doopen, trouwen in huwelycke, ende doode begraven, op de maniere van de sectarisen:

Seecht daeroff nyet te wetene, dan dat hy verstaen heeft, dat tot twee oft dry reysen: nachtmæl gehouden is geweest **in de schuere buyten Middelburch by der poorten**, ende datter telcker reyse de tafele tot twee oft drie stonden verandert worde van

verschen volcke, sonder dat hy in't speciael yemant heeft hoiren noemen, die 't voorn. Nachtmael zouden gedaen hebben; maer heeft gehoirt ende verstaen, dat de voorn. ANDRIEs JACOP OORTSZ, alias Langen Andries, een zijn kint zoude hebben laten doopen op huerlieder maniere, ende dat SEBASTIAN CLAESZ getrouwt es oick op huerlieder maniere; ende dat een kint van JACOP JANSZ, schoonsone van PIETER HAECK, ende SYMON de Smet, ende eenen JAN in de Tuymelere zijn begraven geweest op dezelve maniere.

Seecht voorts, nyet te wetene, dies gevraecht zijnde, oft die van den voorn. consistorie eenich geit gelicht hebben op 't gemeente, noch oick wat verstant oft conferentie zy gehadt mogen hebben met andere consistoriën in andere plaetsen. Noch insgelijcx en weet oick nyet in 't speciale ofter eenige zijn wesende oft geweest hebben in eede oft officie van der Stede, die gefavoriseert, getracteert, conversatie, verstant, oft conferentie gehadt zouden hebben metten predicanten, de prekingen ende andere inconveniënten gevordert oft voorgestaan.

Gevraecht, wie daer geweest zijn van de beeldebrekers, kerckstormers, oft huere assistenten:

Seecht, gezyen te hebben, dat SAMPSON den tymmerman, ADAM JANSZ, lijndrayer, JAN de droochscheerder, met eener magt de kercke van Westmunster opengeloopen hebben, ende daer binnen komende hebben met diversche huer assistenten in grooten getale (dan oft hy veele kende van gesichte, maer nyet en zoude connen noemen) al in stucken gesmeten dat in der kercke was, roepende tot elcanderen: „*het moet all aff*”; maer onder anderen sach daer eenen STULTE, oucleërcooper, die veel quaets dede.

Ende heeft verstaen (zoe hem alsdoen gezeyt worde), dat onder hemlieden oick was eenen AELBRECHT, den tymmerman, die naderhant ten Augustijnen al in stucken gesmeten heeft (zoo hy, deponent, van den Prioer van dens. Augustijnen verstaen heeft). Ende insgelijcken heeft verstaen, dat een cleêrmaker, woonende in de Ghistraate tegenover de Crabbe, wyens naem hy nyet en weet, 't heylich Sacramentshuys in Wesmonsterkercke met een touwe geheel afgebrocken heeft; ende werde hem, deponent, alsdoen gezeyt, onder den hoop in de kercke wesende (ne weet nyet by wyen) dat COPPEN SLOT zekere hostiën van den heyiligen Sacramente mette voeten trede, zeggende: „*wat Goeikens dit volck heeft! waer hy Godt, hy mochte my mijn teenen afbyten.*”

Heeft oick verstaen, dat eenen MELSEN, scaliedecker, zoude geweest hebben van de beeldebrekers in de abdye.

Gevraecht, oft die officiers ende wethouders dese trouble desordren, scandalisatiën, ende inconveniënten nyet en hadden connen beletten, merckelyck met hulpe ende assistentie van den ghilden ende eeden van der scutteryen:

seecht, daeroff hierboven in 't begintsele gedeposeert te hebbene, naer zijn beste kennelijkheid.

Gevraecht, wat devoir of neersticheyt die van den ghilden ende eeden van der scutterie gedaen hebben tot hulpen ende onderstande van der wet, ende oft sy hemlieden daertoe gepresenteert hebben, oft dat sy des versocht zijn geweest:

Seecht, van al delen nyet te wetene, dan heeft verstaen, datter sommighe van der voors. scutterye ende ambochten duer de voorseyde prediciën geïnfecteert zijn geweest.

Gevraecht op 't viije article aengaende de vergaderinghe tot St Truden, ende andere navolgende article totten xven incluz:
Seecht, van allen nyet te weten deposeren.

Gevraecht aengaende d'emprinse van Toulouze met PIETER HAECK ende huere complices, volgende 't inhouden van den xvijen article onser instructie:
Seecht daeroff anders nyet te wetene, daer hy, deposant, alsdoen wesende ter Goes, wel den tijt van xvijj dagen, verstaen heeft, dat PIETER HAECK met scepē ende knechten voor 't lant geweest hadden, ende dat zy tot Armuyden afgekeert waeren.
Ende heeft zijn depositie geteeckent aldus:
QUIRYN ANTHONISZ uyten Wijngaerde.
Le xxij Septembre xvclxvij.

ADRIAEN CLAESZ, raedt der stede van Middelburch, oudt hij jaeren, ende **ADRIAEN JACOP JOOSZ**, alsnu scepene, oudt xxxix jaeren, beyde geweest hebbende burgemr. der voors. stede in 't voorleden jaer lxxvj. Gehoort ende geëxamineert op de punten ende article van onser instructie.

Eerst gevraecht, wie oft by wien de predicanten van den sectarisen eerstmael aengehaelt ende in 't lant van Walcheren ofte stede van Middelburch gebrocht zijn geweest:

Seggen ende deposeren elck op den eedt, by hen gedaen ter saken van huer officie, dat zy daeraff nyet en weten, maer hebben wel hoiren leggen by gemeene sprake, dat van zekeren tijt te voeren, eer men openbaerlyck heeft gepreëct, zoo ten lande als in oft ontrent der stede, een predicant genaempt GRISLAIN hem secretelyck onthouden heeft te Vlissinghe, ende een andere genaempt ADRIAEN ter Veren, beyde wesende uyt Vlaenderen ende mechanicke personen, als van huerlieder neringhe de voorn. ADRIAEN een schoenmaker oft schoenlappere, ende de voorn. GUNLEYN scrijwercker oft knopmakere, zoo men seide.

Gevraecht, wat debvoir oft naersticheyt d'officiers ende wethouders van der stede gedaen hebben, om eerstmael, als de voorn. prediciën begosten, dezelve te beletten oft stopren ende verdrijven:

Segghen, dat zy zoo haeste als zy geadverteert hebben geweest, dat men begonste te prekene tot Bredam, wesende ontrent een half ure gaens van der stede, zoe es van wegen der weth zeker verbot ende ordonnantie uytgeleyt ende gepubliceert op huerlieder poorters ende ingesetenen, ten eynde nyemant hem vervorderen en soude, hem te vinden oft volgen eenighe ongeoirlofde prediciën van sectarisen; ende alzoo, nyettegenstaende 't voorn. verbot, noch eens gepreëct worde by **der muelen van Zouburcht**, tusschen Middelburch ende Vlissinghen, zoo hadden zy burgmeesters met die van der wet gesproken ende geadviseert om middele te vinden, om de voorn. prediciën te stopren; maer alzoo zy verstonden, dat de rentmeester van Zeelant Bewesterschelt, enige van zijnen volcke uytgesonden hebbende, bevant dat deghene, die de voors. prediciën hanteerden, voorzien waeren van zinsroeren, bussen ende, ander geweer, zoo en dorsten zy de voors. stoorringhe nyet bestaen, ende worde geadviseert by die van der wet, met den bailliu van Middelburch ende den voorn. rentmeester eenich middel te vindene om te commen in communicatiën metten predicanten, doende te dyen fyne spreken eenen ADAM de lijndrayer, alsdoen woonende binnen der stede by St Pieterskercke, die men verstont te wesen van huerlieder volcke ende secten, diewelcke seyden, dat hy wel zoe veel doen zoude, dat men metten predicanten te sprake mochte commen, behalven dat men heml.

verzekeren soude van huerlieder persoon. Ende dyen volgende deselve ADAM, met heml. gesproken hebbende, heeft gerapporteert, dat de voorn. predicanten tevreden waeren in communicatiën te commen op zekere plaetse buyten der steden, wesende by Nyeuwen Hove, op conditie, dat zy van der stede commen zouden in cleynen getale ende sonder dienaers.

Ende ten selven daghe, wesende Vrydach oft Saterdach, hebben heml. uytter stede derwärts gevonden de bailliu ROLLEMA, de rentmeester Bewesterschelt, de voorn. ADRIAN JACOB JooSZ, een van huerl. deposanten, ende meester Hugo BONTE, pensionaris; ende worden geconduiseert by den voorn. ADAM, alwaer zy gevonden hebben twee predicanten, als den voorn. GGHISLEYN ende ADRIAN, met wel xvj oft xx ander persoonen, zoo van Vlissinghe als van der Vere, ende, naer huerl. onthout, was daeronder mede eenen SAMPSON, tymmerman, ende de voorn. ADAM van Middelburch, behalven noch diversche andere, die, zoo hemlieden dochte, hier en daer in't toren laghen, op huerlieder wachte, alzo zy presumeerden.

Ende zoo vergadert ende byeen zijnde, werde by den voorn. pensionaris ende rentmeester den voorn. predicanten ende huerl. assistenten, verthooch gedaen van den placaten ende ordonnantiën van der Co. Mat ende van zekere missive brieven van de Hertoghinne Regente, ten fyne zy hen verdragen zouden van huer predicatie ende vergaderinghe, heml. betooghende by diversche redenen alle d'inconveniënten, die henlieden, den lande, steden ende gemeenten zouden mogen toecomen, ende eyntelinghe versochten, dat zy zouden willen afhouden van te prekene den toecomenden Sondach, daertoe zy nyet en wilden verstaen, seggende dat zy huerlieder volck daerop hadden doen adverteren ende vergaderen, ende dat huer consciëntie nyet vermochte; meer waeren tevreden, dat zy van der toecomender weke nyet preken en zouden, dan dyen Sondach, ende voorts soudent scieken eenighen van hemlieden naar Antwerpen ofte Ghendt, om aldaer te spreken met die van huerlieder state, ende te wetene, oft zy afhouden zouden van meer te prekene oft nyet, daertoe zy (lach namen tot acht daghen ende alsdan antwoorde te gevene, sonder te segghene tot wat plaetse.

Ende 's Vrydaechs daernaer (naer huerlieder best onthout) soe heeft de voorn. ADAM, de lijndrayer, metten voorn. SAMSON, heml. deposanten, als burgmeesters geadverteert, dat zy gereet waeren antwoorde te geven, ende zouden heml. legden ter plaetsen daer zy waeren; dienvolghende zijn zy deposanten, als burgmeesters, metten voorn. bailliu, rentmeester, ende pensionaris derwaerts gegaen, ter plaetsen genaempt *'t Geldeloose paetgen*, tusschen twee bogaarden, ontrent drye boochschoten van der stede, aldaer de voorn. predicanten, geassisteert als voren, voor antwoorde gegeven hebben, dat zy van huerlieder preêcken nyet aflaten en zouden, ende dat sy op den voorn. placaten ende missyfbrieven van haer Hoocheyt nyet en achten, alzo die nyet uytgegeven noch geteeckent en waeren by *den grooten meesters*,³⁴ sonder yemant te noemen. Ende zoe hemlieden vertoocht worde by heml., deponenten, ende pensionaris, dat de voorn. placaten gemaect ende uytgesonden waeren onder denzeghele van der Co. Mat ende by advyse van de Ridder van der ordre, zoo was dat zoo veele te houden, als oft by den grooten meesters geteeckent geweest hadde, hemlieden daerby vertooghende d'inconveniënten daeruyt te mogen comen, merckelick d'indignatie van Sijnder Mat, oproer van der gemeynte, verlies van privilegiën, ende crijchsvolck in 't lant gesonden te werden tot grooten laste van een yegelijcken, ende oft haer consciëntie wel vermochte, dat zy daer occasie aff zouden wesen, zoo hebben zy nyettemin blijven persisteren, by huerlieder antwoorde, seggende, dat men behoorde meer God te gelieven dan de menschen. Ende alzo de bailliu ende rentmeester

³⁴ Zij bedoelden daarmee natuurlijk den Prins, Egmont, en Hoorne.

seyden, dat zy tegens hemlieden zouden procederen, zoo zy bevinden zouden te behoiren, seyden, dat zy hadden bescheet om heml. daarmede te verantwoorden, ende wisten wye 't hemt. uytdragen zoude.

Ende zy, deponenten, met huerlieder assistenten versoeckende, dat zy haer bescheet tooghden ende daeraff copie geven zouden, seyden, dat zy 't nyet doen en zouden, 't en waere, dat zy daertoe metten uystersten bedwongen worden. Ende hiernaer zoo es noch gepreëct geweest tot clincktente, onderweghen Vlissinghen, ontrent twee oft drye boochschoten van Middelburch, wesende nyetemin buyten de jurisdictie van derzelver stede; ende daarnaer noch een vergaderinge geleyt zijnde, om terzelver plaetse te commen preken, op eenen Sondach vóór Onser Vrouwen assumptie, alzo 't alsdoen zeer regende ende wayde, zijn gecomen in de voors. stede, **in 't packhuys van den Gouden Leeu**, toebehoirende JACOP JANSZ van der Mersche; twelck zy, deposanten, als burgmeesters verstaen hebbende, hebben teollegie van der wet ende raedt doen vergaderen, mitsgaders den bailliu.

Ende by gemeene resolutie, aldaer genomen, zijn zy, deposanten, metten bailliu ROLLEMA ende tgeheele collegië, gegaen naer 't voorn. packhuys, ende es de voorn. bailliu, met heml., deponenten, ende HUGO BONTE, pensionaris, gegaen in 't voorn. packhuys, tot zeer by den predicant, diewelcke was sittende op een *wijnpijpe*, ontrent eender veynstere;³⁵ ende vonden aldaer vergadert groote menichte van volcke, wel tot **ses oft seven hondert** onbegrepen, zoo binnen als buyten 't voorn. packhuys, gecomen van diversche plaetsen; ende ten innecomen van heml., deponenten, waeren zy zingende eenighe Salmen. Ende de voorn. meester Hugo, gaende tot by den predt, met heml., deposanten, seyde ende beval denzelven predt: „ghy, GHILEYN, hout op, ende vertrect u van hier; ende ghy, gemeente, vertreckt, ende elck gae naer zijn huys; want nyet geoirloft en is, in zulcke vergaderinghe ende predicatie te comen”

Ende alzo dezelve Ghisleynd afdaelde van der pijpen, daer hy op sat, zoo rees daer groot rumoer onder 't volck, meenende (zoo 't te presumeren es), dat den predicant gevangen was; ende hoorden, datter een, genaempt langhe HANS, cleermaker, staende achter ende ontrent henl., deposanten, riep totten volcke: „staat, staet!” belettende tvolck te vertrecken, alzo evele als zy, deponenten, • met haer assistenten debvoir deden om tzelve te doen vertrecken; roepende diversche ende overal „waer es den predicant?” zulcx dat hy, predicant, wederomme op 't vat geclommen es, opstekende zijn hant met eenen boeck, seggende totter gemeente: „weest tevreden!” ende zy, deponenten, metten hueren vertreckende, zijn oick diversche heml. nagevolcht, ende eyndelinge zijn alle vestroeken, ende de predicatie is gecesseert.

Ende zoo zy, deponenten, zedert verstaen hebben, waeren in groeten dangiere van haeren lyven, 't en hadde belet geweest duer eenighe. Ende corts daarnaer, zy, deponenten, vergadert wesende op 't stadhuis, ende verstaen hebbende dat die voorn. GHISLEYN, de predicant, met eenich geselschap waeren in de herberghe genaempt *de Gruen Poorte*, is de voorn. ADRIAAN JACOB JOOSZ, een van henl., deponenten, met mr HUGO BONTE, pensionaris, derwaerts gegaen, alwaer de voorn. pensionaris den voorn. GHISLEYN ende die by hem waeren, onder mans ende vrouwen, tot ontrent dertich personen, vertooght heeft, dat zy qualijck gedaen hadden, de voorne vergaderingti ende predicatie gedaen ende gehouden te hebbenein de stede, teghens danck ende wille van de wet, ende heml. belastende te vertrecken terstont uyer stadt, ende aldaer nyet meer te comen preken.

Ende corts daarnaer zijn van daer vertroeken metten voorn. den predt naer Vlissinghe; onder de voorn. vergaderinghe geweest hebbende eenighe, die zeer qualijck ter sprake

³⁵ venster

waren ende treckende de rappieren half uyte, ende dreyghende den voorn. burgmeester ende pensionaris.

Ende tenzelven daghe is by der wet ontboden die voorn. JACOB JANSS, ende hem gevraecht oft de voorn. prekinghe in zijn packhuys gedaen was by zijnen wete ende consente; daerop hy seyde, dattet geweest was tegens zijnen wille, dancke ende consent; maer seyde tzelve toecomen zijnde, duerdien dat een man van Vlissinghe, genaempt FRANCHOIS, scrijwercker, daerin was hebbende liggende zekere baleken ende ander tymmerhout, die de slotels hadde van den voors. pachuys, ende soudet opengedaen zijn, mocht geweest zijn duer last oft consent van den voorn. man van Vlissinghe; ende naer 't onthout ende beste wetenheyt van hen, deponenten, zoo worden alsdoen de slotels van 't voorn. pachuys gecregen ende geleyt oft bewaert onder den bailliu oft wet van der stede.

Gevraecht, wat dilligence oft neersticheyt d'officiers ende wethouders der voorn. stede gedaen hebben, om te belettene de voorn. inconveniënten, ende wat castigatie oft punitie van den misdoenders gedaen is geweest:

Segghen hierboven in partie voldae thebbene op 't voorn. interrogatoir, daertoe voegende, dat den baillue in dyen tijden vernomen hebbende van zekere conventiclen, gehouden binnen de voors. stede, ten huize van eenen **HANS de beeldtsnijder** oft antycksnijdere, achter S. Pieterskercke, dezelve bailliu heeft die gaen besoecken, maer nyemant aldaer gevonden. Ende alzo zekere missyfbrief van lifter Hoocheyt gesonden is geweest in Aprili xvclxv voor Paesschen, naer het beste onthout, inhoudende o. a., dat men in 't executeren van de placaten ende ordonnanciën, uytgegeven op 't feyt van der religie, modestelijck ende secretelijck useren zoude, zoo en weten zy nyet datter enighe punitie oft castigatie van den misdoenders gedaen es geweest geduerende dyen tijden.

Gevraecht, oft alhier te Middelburch geweest es een consistorie van den sectarisen, ende oft die van der wet versocht zijn geweest daerinne te consenteren; tzichtent³⁶ wat tijde ende wye aldaer eenighe last oft officiën gehadt oft bedient hebben:

Segghen, dat zy nyet en weten dat de sectarisen versocht zouden hebben van dien van der wet, om consistorie te mogen hebben ende houden binnen der voorn. stede; maer hebben wel verstaen, dat *de facto* aldaer een consistorie geweest es, ende dat naerdien de preëkinghe gebeurt was in 't packhuys van den Gouden Leew, zoo hierboven geseyt es, zoo es binnen een maent oft daerontrent daernaer, de voornoemde GHISLEYN, predicant, commen wonen in 't huys van den voorn. Gulden Leeuw, alsdoen leêgh ende onbewoont welende; ende es aldaer die consistorie gehouden geweest, zoo de gemeene sprake was, ende datter waeren twee consistoriën, d'eene genaempt d'oude, ende d'ander tnyeuwe; ende in d'eene getracteert worden alle saken aengaende haerliedder pretense religie, ende in d'andere de saken van policie; ende hebben gehoort ende verstaen by gemeene fame, dat van der oude consistorie geweest zijn GHISLEYN, de predt; JAN VAN HOORNE, zijn broeder; PAUWELS in den Trechter, brandewijnman; ADAM, de lijndrayer; SAMPSON, den tymmerman; MATRIJS, de goutsmet; PETER BUREL; HANS, de antycksnijder; LANGHEN HANS, de cleêrmaker; MEESEN, de scalièdeckere.

Ende van der nieuwe consistorie zouden zijn geweest PIETER HAECK, CLAES THUYS, OLIVIER CORBAULT, JAN VAN DER PERRE, GUILLAME DELEFOSSE ende meer andere, die heml., deponenten, nyet voren en comen, ende

³⁶ sedert

naer huer beduncken, daer hebbender mede geweest diversche van der Veeren ende Vlissinghe, zoo zy oick verstaen hebben. Ende en hebben nyet vernomen noch verstaen, datter consistorie geweest is te Middelburch, dan naer de beeldebrekinghe ende naer 't accoordt, gemaect tusschen Mevrouw de Hertoghinne ende den Edeldom.

Gevraecht, wat verstant oft conferentie die van der consistorie van deser stede gehadt mogen hebben metter consistorie van andere steden, ende oft zy enich geit gelicht hebben op tgemeente, by wat middelen ende tot wat eynde:

Segghen: dat zy nyet en weten noch verstaen en hebben in 't particulier, wat conferentie oft verstant de voorne consistorianten gehadt mogen hebben met dieghene van andere steden; dan hebben wel verstaen in gemeene sprake, dat JAN DE HOORNE, broeder van GHISLEYN, predt; GUILLAME DE LE FOSSE; HANS, de cleêrmakere, ende oick PIETER HAECK, tot diversche stonden uytgereyst zijn tot Antwerpen als elders, zoo men seyde in d'affairen van der consistorie; ende en hebben noch nyet verstaen datter enich gelt gelicht zoude zijn op tgemeente by den voorn. consistorianten.

Gevraecht, oft zy enighe weten oft kennen binnen deser stede, die de belijdinghe, Nachtmæl, oft andere acten van exercitie van der pretense secte oft religie gedaen zouden hebben:

Seggen, perst de voorn. ADRIAN JACOP JOOSZ, wel te wetene, dat die van der weth van der stede van Middelburch huerlieder devoir gedaen hebben, om te beletten dat de sectarisen gheen Nachtmæl houden noch doen en souden; ende hy, deposant, heeft tot drye reysen toe gedeputeert geweest niet eenighe van der weth, op rade van der stede, als ANDRIES JACOP OIRTSZ, alsdoen scepene; JAN DE NYOSA, raedt; ende JAN VAN CAMPEN, oick raedt; ende, een reyse meester JACOP Zagenus, ende gedaen diversche remonstrantiën ende vertooch aen GHISLEIN, den predt, dat hy hem wilde deporteren van 't zelve Nachtmæl te houden, hem allegerende de dangieren ende inconveniënten, die hiervan zouden mogen comen, ende hem voor houdende zekere missyfbrieffven, dienaengaende gesonden van haer Hoocheyt.

Daerop hy dysterse reyse, 't welck was ontrent Kersmisse voor oft naer, onbegrepen, seyde dat hy nyet en achte op alle de remonstrantiën, ende hebben voortgegaen ende Nachtmæl gehouden; ende de tweede reyse, twelck was ontrent Vastenavont, alzo alsdoen rumoer was, datter knechten laghen op oft ontrent 't Sas van Gendt, zoo worde het Nachtmæl alsdoen by heml. uytgesteld; ende die voorn. ANDRIES JACOP OIRTSZ rapporteerde dyen van der weth, dat hy heml. daertoe gopersuadeert ende verwillicht hadde, sulcx sy oick ophielden van tzelve Nachtmæl te houden oft te doene.

Maer ontrent veerthien dagen daernaer, vernemende datter gheen knechten en quamen, hebben tzelve Nachtmæl gehouden; ende de derde reyse, 't welck was naer Halfvasten, doen zy nader verzocht waren huerlieder predicatiën te laten, volgende zekere missyfbrieff van hare Hoocheyt, en hebben tot d'een noch d'ander nyet willen verstaen, seggende alsdoen de voorns GB=sLEnv, dat hy 't Nachtmæl eens opgehouden hadde duer begeerte van burgmrs ende scepenen; màer hy maecte daeraff groote consciëntie, ende en zoude tzelve nyet meer willen laten om een tenue gouts.

Seggen voorts, dat zy wel gehoort hebben telcke reyse als 't Nachtmæl gehouden es geweest, datter zeker getal, als van een, twee oft drye tafele geweest zijn, maer en zouden nyemant weten te noemen van dieghenen dyer³⁷ geweest hebben; dan de

³⁷ die er

voorn. Alma». JACOP JoosSZ seecht gehoort te hebbene uyten mende van A»DRIEs JACOP OIRTSZ, dat hy hem bereet hadde om 't voors. Nachtmael te doene. — Segghen noch zy beyde deposanten, wel gehoort te hebben van diversche kinderen, die gedoopt hebben geweest in 't pachuys op huerlieder maniere, ende van sommige die daer getrouwt hebben, ronder yemant te

1) die er.101

weten noemen, dan van 't kint van ANDRIES JACoP OORTSZ, twelcke gedoopt ende daernaer gestorven zijnde, es begraven op de voors. maniere. Ende oick het kint van JACOP JANSZ, ende noch een kint van Joos, de trompetter, die daeromme verlaten is geweest van zijn officie.

Gevraecht, oft alhier tot Middelburch zijn eenighe notable, welende oft geweest hebbende in wette oft in eede ende officie van der stede, die de voorn. prediciën gevolcht, de predicanen gefavoriseert, getracteert oft conversatie met heml. gehadt zouden hebben, de prekinghe ende andere troublen oft inconveniënten gevordert oft voorgestaen:

Segghen, dat zy gezien hebben tetter prediciënwaert gaen ANDRIES JACOP OORTSZ, scepene; ANDRIES JANSZ BRABANDER, scepene; HUGO Joost, eertijts scepene ende nu tresorier; JACOP PAN DER GOES, scepene; SYMON JANSZ van Roomen, raedt; JAN DE NYOSA, raedt; VINCENT LOURSZ, raedt; ARENT JANSZ Boom, raedt; JAN VAN CAMPEN, raedt; ende HUGE JANSsONE, der stadt bode; Joris VAN STEYNEMOLEN, GUILLAME DEYNOT, notaris; CORNELIS PIETER HAECK; LEYN JOLIJT, cruënier; CORNELIS JANSZ van Everdijck; SALVADOR DE PALMA; HANS VAN DEN BOGAERDE; BARTHOLOMEUS CLAESZ DOMISZ; PIETER SYMONET; CLAES THUYS; JAN VAN DER PERRE; OLIVIER CORBAULT; JACOP JANSsONE VAN DER MERSCHE; PIETER HAECK; SYMON, in den Draeck; ADRIAEN WILLEMSZ; SYMON VAN DER MUELEN, backer; JAN DE WILLEMONT; FRANS BALTISZ; ADRIAN BALTISZ, ende veele meer andere, die heml. nyet te voeren en comen, oft gheen speciale kennisse daeraff en hebben.

Ende aengaende dieghene, die de predicanen zouden gefavoriseert hebben, getracteert, oft met heml. conversatie gehadt:

Segghen daeraff nyet en zouden tonnen deposeren, dan dat de gemeene sprake zulcx es geweest van PIETER HAECK, ende hebben oick hoiren segghen, dat eenen predt van den Palsgrave, die men noemde **PETRUS DATHENUS**, die eens gepreëkt heeft in 't packuys, vast by de stede van Middelburch, ter maeltijt geweest is tot HUGHE JOOSZ, sonder verstaen te hebbene, dat hy daer zoude gelogeert geweest hebben; ende hebben oick wel verstaen dat GHISLEYN, den predt, somtijts ter maeltijt geweest zoude hebben tot JAN DE NYOSA.

Gevraecht, wie dat alhier geweest hebben van de beeldebrekers ende kerkenstormers of hun assistenten:

Segghen, dat zy gezien hebben ende hopren segghen, daerinne mede doende waeren PAUWELS in den Trechters, brandewijnman; ADAM de lijndrayer; SAMPSON den tymmerman; JACOP DE QUESTERE; **LANGHEN HANS**; CLAES de cuypere; een creemere met een krommen hals, nyet wetende zijnen name; FANS de cleërmakere; CLAES de smit; HANS de antycksnijdere; MATHEUS, schoenlappers; JAN CoENELISZ, droochscheerder; MELSEN de scaliendecker, ende PAUWELS de metselaere, ende veel meer andere die heml. niet te binnen en comen. Seggende, datter oick onder gemingelt waeren ende mededoende eenighe **Ingelsen ende Franssoisen**, die met scepen alsdoen hier aen lant laghen.

Gevraecht, wat debvoir ofte neersticheyt zy, deposanten, alsdoen burgmeesters wesende, gedaen hebben, om te beletten de beeldebrekinghe endestorminghe van der kercken, ende merckelijck in der Abdyen, daer men verstaet dat zy present geweest hadden:

Segghen, dat zy, als burgmrs, den xen Augusti xvcxvj 's achternoens ten twee uren, vergadert zijnde met tcollegie van der wet ende raeden op 't stadthuys, om te anhoiren zekere propositie, die aldaer te doen hadden Heer Jeronymus van Zeroiskercke met zijnen sone, jegenwoordich rentmeester van Bewesterschelt; soe is by een van de dienaers van der stadt aldaer geadverteert geweest, dat men in de kercke van Welmonster daerby staende, al in stucken smet. Ende worde voorn. ADRIAN CLAESZ, een van desen deponenten, als burgemeester, mitsgaders SYMON JACOBSZ MAGNUS gedeputeert met huerl. twee, om te gaen zien in der kercken wat men dede; ende wedercomende op 't stadthuys, hebben gerapporteert, dattet waeren de dekens ende beleeders metten knapen van den ghilden ende ambochten, die huerlieder ornamenten van huerlieder outaren afnamen, duer zekere tijdinghen, die van Antwerpen gecomen was, dat men 't daer alle gebroken hadde; welck rappoort zoo gedaen zijnde, hebben zy, deposanten, als burgmeesters geproponeert den collegië van der wet ende raden, omme middele te vinden de kercken te beschermen ende bewaren jegens zuleke inconveniënten. Ende de resolutie es sulcx gedragen, dat men gheen middele daertoe en wiste duer de groote perplexiteyt. Daeraff zy, deponenten, hemt. gedragen aen 't voors. collegie tzelve voerder te mogen verantwoorden.

Heml. gevraecht, oft in de voorn. deliberatie nyet en is by eenige geseyt geweest, dat zy om gheen kercken, papen oft monicken vechten en wilden:

Segghen, dat zy wel gehoirt hebben, onder andere propoosten gevallen in de voors. deliberatie, datter geseyt worde by een: „ick en wil om gheen papegoet vechten, maer wille mijn huys bewaren.” Ende gevraecht zijnde, wie tzelve geweest is, die sulcx gesproken heeft, hebben begheert daerof verdragen te zijne, ende dat wy 't zelve zouden willen vernemen van andere; ende zoo verre wy tzelve van andere nyet en dunnen vernemen, sullen alsdan huerl. verclaers daeraff doen.

Segghen voorts, dat 't collegië scheydende, zijn zy, deponenten, burgmeesters, mitsgaders de rentmeester Bewesterschelt, ende JAN DE NYOSA, gegaen in Westmonsterskercke, om huerlieder debvoir te doene, zoo verre in heurl. was, de brekinghe ende stoorringhe van de beelden ende kercken te belettene; ende dair comende hebben gesien, dat de beelde van ons Heer opten esel was uytter kercke gebrocht, ende het beelt van ons Heere affgeworpen ende in stucken gesmeten, den esele alnoch gheheele gebleven, ende verstonden, dat hetzelfde gedaen hadde geweest by eenen Engelsman.

Ende in de kercke comende, was affgeworpen ende gebroecken de boeide van theilich cruys, dwelck men pleech alle jaer in den ommeganck van Middelburch omme te draeghen; hewwelcke zy aenmerckende, hebben met schoone woerden ende goede middelen het volck, dat daer was in grooter menichte, wel van vijff oft zeshondert, uytter kercke gecregen, hoewel datter waeren wel dertich oft veertich, daermede sy groote moeyte hadden, ende bevolen den coster de kercke toe te sluytene, hem belastende niemant inne te laeten, ten waere van de dekens ende beleeders van de gulden, om heurlieder dingen te salveren; ende gelijck debvoir hebben zy gedaen binnen denzelven avont in alle d'ander prochiekereken, dewelcke dienvolgende alle toegesloten zijn geweest ende gebleven dien nacht.

Tzanderdaechs smorgens voir zes uren, den xxijen Augusti, es de pastoir van de prochiekercke van der abdie gecomen ten huysse van hem ADRIAEN CLAESZ, deponent, te kennen gevende van wegen mijnen heere den bisschop, dat zeker persoon hem verclaert hadde tsavonts te voren, dat sy 's anderdaechs 's morgens in meninge waeren in d'abdye te comen, ende aldair al in stucken te smijten, versoeckende aen hem als borchmr, zoe vele te willen, dat men zoude mogen salveren de tafle van den hoogen alter, welende costelen schilderye, ende dat zy die begierden den Coninck te schicken; ende oic te willen salveren **de sepulture van Grave Willem**, zonder van ander altaren oft beelden te vermanen; dienvolgende heeft hy, deponent, terstont gegaen nair den voorn. ADRIAEN JACOP JOOSSE, zijn medeburgemr, denwelcken hy ontmoet heeft opt straete, ende zijn tsamen gegaen in der abdie, dair zy int incomen gevonden hebben een religieus van der abdie, die henl. geleet heeft by den bisschop, alwair zy by hem gevonden hebben den proost van der abdie met twee oft drie andere religieusen. Ende heeft de voorn. bisschop aen heul. versocht, te willen doen salveren den voorn. hoogen altair ende sepulture; daerop zy burgmrs, deponenten, antwoorden, dat zy bereet waeren nyet alleene te salveren den voorn. hoogen altaer ende sepulture, mair oic de geheele kercke, zoe verre zy 't gedoen konsten by bequame middelen, alsoe zy gheen ander assistentie by heml. en hadden, dan heurl, beider persoonen, die onvoirsien waeren van wapenen oft geweere; versouckende aen deus. heer bisschop, dat oenige van zijn religieusen medegaen zouden om heurl. te helpen bidden om tgene voirs. es te beletten, ende voirts sien, wat debvoir zy zouden mogen doen. Ende alsoe niemant van de religieusen en begeyrde mede te gaene (vreesende geslagen te worden), zoe zijn zy, deponenten, onder hen beeden alleen gegaen nair der kercke van derzelve abdie, die zy bevonden open te wesen ende vol volcx, zoewel in den middelcoire als in de oerkercke, ende bevonden aldair eenen slaende aen 't slot van der middelcoir, twelck hy, ADRIAAN JACOP JOOSZEN, geerne zoude belet hebben, maer en wilde degene die 'r mede besich was, nyet ophouden.

Ende versochten zy, deponenten, aen die van der voirs. vergaeringhe eerst, dat zy hen zouden willen wachten van te breken eenige beelden ende altaren; ende daernair ziende dat tselve niet gebeuren en mochte, begeerden dat se immers zouden willen salveren den hoogen coir, daertoe zy nyet verstaen en wilden; ende eyntelicke hebben zoe vele versregen, dat zy salveren zouden het tafereel van den hoogen altair ende de voirs. sepulture, op conditiën, dat men die weeren solide binnen xxiiij uren, ende datter zes oft zeven van heml. geselschap mede in den coir met heml., deponenten, gaen. zouden, om te helpen weeren 't volck uyten coir; ende mitsdien alzo zy, deponenten, stonden voir de coirdeure, zoe heeft eenen PIETER BUREEL opgelesen zekere gebodt, „dat niemandt hem vervoirderen en zonde, eenig goet van der kercke uyt te draegen, noch eenige geestelijcke persoonen te misdoen, op pene³⁸ van de galge”, nair heurlieder beste onthout; doen riepen alle de hoop: „**vyfve les Geus!**” ende begonsten vast te brekene in de voirkercke ende voircoir; ende nair heur duncken dair waeren wel **vijff oft seshondert** persoonen, dairaff de sommige braken ende d'ander dair op saghen; ende omme in den coir secretelijck te komen, zulcx dat d'ander henl. niet volghen en zouden, hebben zy, deponenten, verzocht aen heer JAN, coster ende capellaen van de voirs. kercke, om deur een ander deure dair inne te komen, vreesende dat zy, innegaende deur die voirdeure van den choire, overvallen zouden zijn van den volcke; zoe es hy theurlieder versoucke gaen halen de sleutels, ende heeft henl. van bezijden deur de sacristye in den choir gebrocht, met zeven oft acht van de principaelste van de voirs. vergaderinge, namentlick PAUWELS in den Trechter,

³⁸ poene, straf

brandewijnman, MELCHEN de schaliedecker; JACQUES DE QUESTER ende ADAM de lijndrayer, d'ander namen henl. vergeten.

Ende heeft de voirn. JACOB DE QUESTER, nyettegenstaende de belofte, die zy gedaen hadden, uytgesmeten zeker vergulden berderen oft trailliën, staende in 't heylich sacramenthuis, ende een ander heeft, met eenen hamer een gat geslagen in een van den gestoelten, staende in 't midden van den coir, zonder dat alsdoen eenighe ander brekinghe gedaen is in den voirn. choir. Ende den ander hoop, in de'voirkercke al gebroken hebbende, zijn met macht gecomen ende hebben willen de coirdeure openloopen, tot twee oft, drye reisen toe; twelek belet worde by henl., deponenten, ende de voirn. ander, die by henl. waeren in den choir; ende tselve aensiende eenen SAMSON, den tymmerman, heeft met eenen bijle in de coirdeure gehouwen, zoedat de voirn. ADRIAEN JACOP JOOSZN met zijn been daertegen staende, in dangiere³⁹ was zeer gequest te worden; ende, deur bede van henl. ende de voirn. andere, heeft opgehouden van meer te bouwen op de deure, mair heeft affgehouden zekere beeldeken, dat dairop stont. Ende zijn zy, deponenten, zoe lange gebleven in den choir voirn., totdat alle tgeselschap uyster kercke vertroeken waeren.

Ende gaende naer de merct omtrent elve uren voirnoene⁴⁰, es henl. geseyt geweest, dat zy de Westmonster kercke opgelopen hadden ende aldair al gebroken; zoe zijn zy metten bailliu van daer gegaan vair St Pieters kercke, dair zy gevonden hebben oic gebroecken te zijne.

Van dair gaende in de kercke van den Beghinhoffve, hebben daer oic gevonden al gebroecken, ende insgelijca totten Minnebruers.

Gevraecht, wat debvoir oft nersticheit die van den gulden ende van den scutteren gedaen hebben tot hulpe ende onderstant van de wet, om de voirne inconveniënten van beeldebrekinge ende anders te belettene, ende oft zy henl. daertoe gepresenteert hebben ofte des versocht zijn geweest.

Seggen: dat zy nyet en weeten, dat de voirne gulden ende scutteren hemluyden gepresenteert zouden hebben, noch oic dat zy daertoe zouden versocht zijn geweest voir de voirne beelbrekinge, die zeer subitelyck opquam, ende zonder dat zy eenighe voirgaende rumoer dairaff gehoirt hadden.

Gevraecht, oft zy weten, dat jemant geweest zoude hebben van wegen de consistorianten oft anderssins in de dachvaert ende vergaderinge tot St Trude, ende wat zaicken aldair gehandelt zijn geweest; ende ofte alhier eenighe brieven gevonden zijn geweest van de consistorie van Antwerpen, merckelick 'om contributie te doen in de drye millioenen gouts voor de liberteyt ende vryheyt van der consciëntie ende religië; ende oft zy aensocht zijn geweest om te aenvaerden die confessie van Auxburch ofte van de Calvinisten, ende wapen te nemen tot hulpe van die van Valenchijn, ende requeste te presenteren van de voirne drie millioenen gouts.

Seggen van 't gene begrepen in 't voirne interrogatoire nyet te weten noch verstaen te hebben, dan dat by tijden, dat zy, deposaliten, noch burgeros waeren, gepresenteert es geweest zeker rechte aen die van der wet by die van der consistorie tot Middelburch, ten fyne dat zy van der wet dezelve zouden willen adresseren ende oversenden aen de Hertoginne Regente, aengaende de drie millioenen gouts; twelcke henlieden by 't collegië van der wet ende raedt geweygert ende gerefuseert was, zeggende des gevraecht zijnde, dat dezelve rechte gepresenteert worde by PIETER HAECK, CLAES THUYS, JAN VAN DE PERRE, OLIVIER CORBAULT, ende ander heul. niet te voeren comende, ende was oic by eenighe, zoe wel van d'oude als nieuwe consistorie

³⁹ gevaar

⁴⁰ voormiddag

onderteeckent.

Gevraecht, oft zy nyet en weten oft kennen eenighe, die moghen geweest hebben wetende, besculdich, oft mededadich van de emprinse oft aenvanck ende verraderye, die Toulouse met PIETER HAECK ende die van heuren hoope begrepen ende begonst hadden opt eylant van Walcheren, int begintsel van de maent van Meirte lestleden; hoe de saeeke vergaen es; wat debvoir ende nersticheyt alhier gedaen es, om dat te beletten ende wederstaen; ende wie den voirn. hoop aengehaelt oft ontfangen heeft op Armuyen:

Seggen, ierst de voirn. ADRIAEN CLAESZ op de voirn. interrogatorie nyet te weten deposeren, alzoehy alsdoen geen burchmeester geweest en es, ende oio in dien tijt vele absent ende uytter stede van Middelburch in zijn particulier affairen. Ende de voirn. ADRIAEN JACOB JOOSZ seght, dat hy aldaer heeft gedient als scepene, maer en zoude van wel weten ende affirmativelick niemant weten te verclaeren in speciale, die welcke wetende, besculdich, oft medadich zoude geweest hebben van de voirn. emprinse oft aenvanck. Ende omme hetgene dies dese zaecke zoude moeghen aengaen nair zijn wetenschap van den beginsel te verhalen: segt, dat gebeurt es, naerdien die van der wet van Middelburch ontfangen hadden zekere beslotenen brieff van de Hertoginne by den secretaris Mesdach, dairby keur Hoocheyt begeirde van die van der wet geadverteert te zijne, oft zy hem sterck genouch kenden om de vianden, die hemluyden opcomen mochten, te wederstaene. Dairop terstont den voirn. secretaris mondelinge geantwoert was, dat zy henselven sterck genouch kenden, zoe voir de stede als jurisdictie van. Middelburch; maer aengaende d'ander steden ende platten lande van Walcheren (dairaff zy mair een let en waeren) en zouden dairop nyet weten t'antwoirden dan alvoeren metten anderen leden ende Staten in communicatie te commen, ende diezelve communicatie gedaen zijnde, zouden haer Hoocheyt adverteren van de resolutie. Ende omme daertoe te commen ende by die van Middelburch te weten, wat zy souden moegen adviseren over huerlieder let ende contingent; zoe hebben zy gedaen vergaren de drie scutteryen van de voirn. steden. Ende zijn gedeputeert geweest beede de burgmrs, als: GILLES PIETERSZ ende PIETER CLAES DOMMESZ, hy, deposant, voir scepene, JACOB VALIDOLIT, raedt, ende mr ADRIAEN DE JONGE, secretaris; dewelcke op eenen Maendach henl. gevonden hebben by de voirn. drie schutteryen, die vergadert waeren in de Voetboge hoff, aldair henlieden vertoogt worden 't effect van den voirn. besloten brieff van de Hertoginne; ende, indien zy van der wet bevonden noot te veesen, volck up te nemen tot bewairnisse van der stede ende wederstaen van den vianden, oft zy daertoe zouden willen contribuëren, 't waere by impost oft by capitale taxatie. Dairop elck van de voirn. drie schutteryen apart in 't voirn. Hoff heur vertreck naemen, ende geresolveert zijnde, hebben gedeputeert elck ses personen; dewelcke de voirn. gedeputeerde van der wet geantwoirt hebben, dat zy bereet waeren de stadt t'assisteren met lijff ende goet ende consenteren, dat bnrgemrs ende seepenen zonden moegen volek opnemen ende dairtoe contribuieren by capitale ommestellinge, imposten, oft andere middelen, zulcx die van der wet oirbaer bevinden zouden.

Ende de voirn. antwoirde alsulx gegeven zijnde, soe heeft op 't selve instant PIETER HAECK, geassisteert van PIETER VAN DEN BOGAERDE ende Jan LEUWSZ, naer zijn beste onthout, wesende van de voirn. gedeputeerde van de schutteryen, met noch eenige andere, hen nyet te voeren comende, versocht dat die van der wet verbieden zouden, dat geen vremdelingen en zouden moegen gaen achter straete met eenig

geweer, ende oic gebieden, dat de poerters ende ingesetene alle dagen met geweir gaen zouden.

Dairop de voirn. gedeputeerde van der wet den voirn, PIETER HAECK seiden, dat de stadt was onderhouden van de vremde natiën ende coopliden aldair frequenterende, ende daeromnē nyet oirboirlijck te wesen, emmers alnoch; zulcken eerbot uyt te geven; ende dat oic van egeenen noode en was, de poorters ende ingesetene te gebieden te moeten gaen. met geweir; maer dat een iegelijck hem wel mochte voirsien binnen zijnen. huys; soe heeft de voorn. PIETER HAECK voirts versocht, dat die van der wet van alle brieven, die zy ontfangen zouden van den Hove, oft die zy derweirts scrijven zouden, den gedeputeerden (zoe hy zeyde) copie geven zouden.

Wairop hy, dept, hem vertooghde, dattet zelve een onbehoirlijck versouck was, ende dat hy, HAECK, als officier ende wethouder geweest hebbende, wel wiste zulcx nyet te behoiren, seggende hy, deponent: „het schijnt, oft ghy die van de wet nyet en betrouwt.” Dairop deselve Hinez seyde: „neen wy, wy en betrouwen u nyet”; twelck hoorende, ander van de bystaenders zeyden, by gemeene wisse wel van zes oft achte, nair zijn duncken: „wy betrouwen se wel.” PIETER HAECK zeer verborstich,⁴¹ hem wat vertreckende, ende omtrent der deuce verwach

tende den uytganck van den burgmrs, zeide: „waer zijn de burgerars?” Dairop de voirn. HAECK zeyde: „wy willen een acte hebben van 't gene, dat hier gedaen es.”

Dairop hy, dept, zeyde, dat hem dochte een onredelgek versouck te zijne, ende dat burchmrs. ende scepenen eer behoiren te versoucken acten van den consent oft gelofte by den voirn. scutteriën gedaen, ende onder die geliefte van die van der wet, men zoude wel bescheet geven in geschrifte van 't gene, dat versocht was geweest aen die voorn. schutters, volgende den last van hare Hoocheyt, ende dat sy oic bescheet geven zouden van der belofte ende consent, dat sy. gedaen hadden.

PIETER HAECK zeide: „wel dan, wildes nyet doen, je zal ander raedt soucken, dat iet wel gecrygen zal.” Ende mitsdien es de voirne Haeck al zeer verstoirt (zoe 't scheen) van daer gescheyden, ende, nair 't beste onthout van hem, deponent, es des anderdaechs vertrocken nair Antwerpen, ende es alhier nyet gesien geweest, dan als hy gecomen es met drie scepen ontrent Ramekens.

Tenselven dage oft 's anderdaechs hebben de voirnen van den raet van Middelburch doen bescrijven d'ander steden van Walcheren, als ter Vere ende Vlissinghe, zoe van gelijcken gedaen heeft de rentmr Bewesterschelt dien van den platten lande. Dairop een vergaderinge gehouden es 's Donderdaechs dairnair volgende; ende es aldair vertoogt geweest, by wat middelen dat men het lant beste zoude moegen bewairen jegens oploop ende vianden. Dairop by de compairanten vertreck genomen was om elck metten zynen te spreken, ende es geresolveert weder te commen op Sondaechs दौरaenvolgende. Ten welcken dage wedergecomen zijn de schout ende scepenen van allen prochiën van den platten lande, mitsgaders die van der Vere, maer nyet die van Vlissinghe, dewelcke geduerende de voirn. vergaderinge, ende aleer eenige resolutie genomen was, gesonden hebben zeker missive, inhoudende heurlieder excusatie, uyt dien zy geadverteert waren by een van,heurl. scippers, dat hy gehuert geweest was van PIETER HAECK, omme knechten in te nemen ende die te brengen op Vlissinghen, dewelcke deselve knechten nyet en hadde willen innemen, adverterende dat de voirn. PIETER HAECK comen zoude met drie andere scepen; welcken brief gesien zijnde, worden in de voorn. vergaderinghe geresolveert, dat de lantsaten zouden volck op de dijkenscicken, elc in keur quartier, tevreden wesende herlieden te reguleren nair

⁴¹ weeerbarstig

d'ordonnantie van den rentmr ende Staten.

Ende de voirn. ADRIAEN CLAESZ segt, dat Saterdaechs, als PIETER HAECK 's anderdaechs gecomen es met drie scepen knechten op Walcheren, hy, dept, heeft geweest t'Antwerpen op de werff, omtrent thien uren voirmiddach, verwachtende om t'scepe te gaen nair Middelburch, ende dat de schipper zeyde, dat hy verwachte nair den ouden bailliu PIETER HAECK, die t'Antwerpen gelogeert was in *de oude Zwane* op de Coperbrugge; ende omtrent een ure verwacht hebbende, es de voirn. PIETER HAECK gecomen met een Edelman, soe't scheen, wesende van middelbaer stature, nyet vet van aensicht, van der ouder van vier oft zesendertich jaeren, ende stille van manieren, in 't aensien, met eenen knecht, langer van statueredan de voirn. Edelman ende PIETER HAECK, ende tsamen in 't scepe gegaen zijnde, ende varende voirby Austruweel, sach hy, dept, op den dijck vele knechten met roeren ende ander geweerd, ende drye scepen dair liggende, zee tscheen, dair de voirn. knechten jnne wilden, ende heeft hy, dept, metgaders eenen PIETER SIMONSZ COST in den gouden Pot, mede wesende in 't voirn. stip, gesien, dat de voirn. PIETER HAECK ende Edelman vele heymelicke spraken tsamen hadden. Ende voirts gecomen zijnde totter plaatse, genaempt Calffsteert, omtrent Hontenisse, mits dat 't getijde verlopen was, heeft de scipper geanckert, wesende omtrent drie uren naer noene;⁴² ende hebben diegene die int scip waeren, gedaen hair refectie, bringende heuren tost byeen; dair mede geweest es de voirn. Pieter Haeck ende Edelman; ende de voirn. knecht, die met henl. gecomen was, track uyt een onderrocxken, zoedat men sach dat hy aen hadde een zwert harnasch, twelck hy die uyttrack. Ende tsamen wat tijts geten ende gedroneken hebbende, zijn gaen wandelen op 't schip; ende siende comen een heude van Vlissinghen, heeft de scipper deur last van Pieter Haeck aengeroupen, vraegende ofter egeen knechten in Zeelant gecomen en waeren?

Dairop de voirn. scipper van Vlissinge autwoirde, dat jae, ende dat zy gisteren gecomen waren; ende gevraecht zijnde, waer zy lagen, zeyde: onder 't casteel van Zeeburch ofte by Welsinghe; ende voirts, hoe vele zy wairen?

Zeyde de scipper, dat zy zeyden te wesen vijffhondert, maer dat die se getelt hadden, zeiden, dat se maer en waeren hondert ende tachtentich; twelck gehoirt by den voirn. Pieter Haeck, zeyde overluyt., ten aenhoiren van jegelijck, die op t'schip waeren: „jae, zy zullen een morgen avont geknapt worden ende geslepen worden”, tselve ten diverschen stonden verhalende. Ende in den avont zijn zy, die in 't scip waeren, sommige aen 't lant gegaen, in de herberge op Calffsteert, dair de voirn. Pieter Haeck mede gecomen es; mair de voirn. Edelman met zijn knecht bleven in 't scip; ende over maeltijt heeft de voirn. Pieter Haeck vele proposten ende kijvende woerden ende arguatiën genomen tegens eenen knecht oft diener van den proviseur, heer Frans, beke tot Middelburch, sprekende Lattijn, zulcx hy, dept, nyet en verstont; dan hoirde dat de voirn. knecht eintelijck in Duytsche⁴³ zeyde: „wat wilt ghy my vele leggen? ick en beu maer een dienaer, zegget mijn meester”; ende in den nacht hebben bemerct, dat de voirn. Pieter Haeck, rittende in een stoel ende sliep voor 't vier, es dicwille opgeschoten ende uytgelopen aen den dijck, ende 's mor

WERKEN N°. 18. 8

114

gene vroeg metten dage es de voirn. Pieter Haeck twee boechscheuten weegs lancx den dijck gegaen tot op eenen hoeck, daer hy gestaen heeft, roepende aen een schip, dat van Antwerpen quam: „schipper, hebt ghy geen schepen met knechten

⁴² Na de middag

⁴³ Nederduits, Nederlands

vernoemen?" dairap de schipper zeyde: »jat', daer liggen drie schepen knechten omtrent Hontenisse, twelck hoirende de voirn. Pieter Haeck, heeft de bant opgestoken als hem verblijdende; ende hy, dept, ende PIETER in de Pot by hem comende, zeiden: „Heer bailliu, hoe nair. zullen wy hier geselschap crygen?" dairap de voirn. Haeck zeide: „eest niet best, Pieter?" ende de voirn. Pieter zeyde: „jac, heer bailliu, my dunckt, dat ghy desa zaicke zeer aenbint oft ter herten neemt?" dairap dezelve Haeck weder zegde: „jae, Peeter, eest nyet beter te gaen met een hooft op twee schouwers, dan met twee schouwers zonder hooft?" Mitsdesen zijn zy weder t'scepe gegaen, ende t'scepe wesende ende reetscap maeckende om vaeren, zoe zijn aengecomen drye scepén met knechten, van denwelckon d'een quam aen 't boert van den scepe, dair hy, dept, met Peetar Haeck in was. Ende zulex es de voirn. Pieter Haeck mitten Edelman ende zijn knecht overgegaen in 't scip, daer die knechten inne wairen, ende hoirden hy, dept, ende ander die by hem wairen, dat men preêete in 't voirn. scip, dair Pieter Haeck inne gegaen was. Ende hy, dept, omtrent vier uren thuya tot Middelburch gecomen zijnde, es terstont gegaen op 't Stadhuys, te kennen gevende aen bailliu, burgemrs, ende ace penen 't gene hy gesien ende gehoirt hadde van den voirn. Peeter Haeck, zulcx als voirs. es.

Ende de voirn. Adriaen Jacob Joossen heeft voirts verclaert, hem kennelick te wegen t dat, opten voirn: Sater daeh voir middach, 't collegië van der wet ende raedt vergadert zijnde, es op 't Stadhuys gecomen eenen Edelman, die men zeyde te commen van wegen des Princhen van Araingiën, ende begeirde binnen te veesen; ende binnen gecomen zijnde es hem gevraecht geweest, oft hy eenige last oft commissie hadde by geschrifte van den voirn. Prince; dairap hy geseyt heeft, dat neen, mair hadde last by monde, ende dat de voirs. Prince begeirde, dat die van der stad correspondentie met hem zouden willen houden, volgende de missyfbrieff, gesereven aen henl. by de Hertoginne; ende dienvolgende, dat zy, in cas van zwaricheyt, hem van alles zouden willen veradverteren, ende dat hy in al's sonde voirsien, zulcx als hy zoude willen verantwoirden voir de Co. M^r, die hem de bewairnisse van den lande bevolen hadde; zonder dat hy, dept, gehoirt heeft, dat de voirn, Heer van Bocxtel eenich vermaen dode van de knechten, die aengecomen zouden zijn ontrent 't casteel van Zeeburch, noch oio dat die van der wet hem dairaff jet vertoogt hebben; hoewel dat zy te voeren geadverteert waeren van de aencompste van de voirs. knechten. Dairap de voorn. van der wet den voirn. Heer van Boxstel deden antde, dat zy, ingevalle van swaricheyt, de B ertoginne ende den voirn. Prince van al's adverteren zouden. Ende is dezelve Heer van Boxstel alsoe vertrocken van den Stadhuys ende gegaen naer de herberge van de Groen Poorte, aldair, by last van der wet, mr Jan Bekercke, pensionaris, hem geselschap gehouden heeft, zonder dat hy, deponent, gedachtich is, dat de bailliu van der voirn. stede, in presentie van den voirn. Heer van Boxstele oft nair zijn vertreck, eenich vertooch aen die van der wet gedaen zoude hebben.

Seght voirt, dat Sondachs in de vergaringe, dairaff hier boven gesproken es, hy es by die van der wet gedeputeert geweest met JAN van Campen, raedt, omme met ADRIAN van Domburch ende Joris van Steynemolen, gedeputeerde van wegen den platten lande, te gaen by den capitain van Zeeburch, ende hem t'adverteren van de resolutie, genomen by die van der stede ende lande, ende dat hy met henl. zoude willen houden goede correspondentie, om t lant te bewaeren ende de vianden dairaff te weiren. Ende aleer zy aenquaemen op 't voirn. casteel, hebben van verre,genien, dat de voirn. capitain was sprekende metten voirn. Heer van Boxstele, tusschen Welsinghe ende 't casteel van Zeeburgh; ende zylieden gedeputeerde, gecomen zijnde by den

voirn. capitain, es de voirn. Boxstele van hem gescheyden ende vertronken, ende zy zijn metten zelven capitain gegaen vair 't voirn. casteel; ende dair gecomen zijnde vertoogden haerl. last, zulca als boven; dairop deselve capitain zeyde, dat hy tzelve volcomen zoude. Ende dair te voren, in 't gaan nair 't voirn. casteel, passerende neffens de Walsche knechten, die daer laeghen, hoirde hy, deponent, onder ander proposten, dat den voirn. capitain zeyde: „had je zulck bescheet⁴⁴ te voeren gehadt, als ic nu hebbe, dese knechten en zouden zoe naer alhier nyet opgenomen hebben”; hebbende deselve capitain, doen hy dat zeyde, in zijn hant zeker briefken oft papierken. Ende de voirn. gedeputeerde wesende op't voirn. casteel, es by henl. gecomen de capitain van de voirn. Walsche knechten, die aldair getoocht heeft den last ende commissie, die hy hadde van de Hertoginne aen henl., versouckende, dat zy hem zouden willen toescicken eenige victuallie, alsoe hy dairaff claechede van 't gebreke. Ende alsoe de voirn. gedeputeerde den voirn. capitain van Zeeburch ooc vertoogde d'advertentie henl. gedaen van die van Vlissingben, van den schepen van Pieter Haeck, dairaff de voirn. capitain hem, dept, geen vermaen gedaen en hadde, zoo zeyde deselve capitain, dat, alsoe lange als hy cruyt ende loot op 't huys hadde, dat hy nyet gedoegen en zoude, dat de: voirn. Walsche knechten yet mescomen⁴⁵ zoude.

Ende zy gedeputeerde van dair scheedende, hebben de capitain. van de voirn. Walsche knechten ge adverteert van de compote van Pieter Haeck met zijn schepen, volgende 't advertisement heul. gedaen by die van Vlissinghen; ende zijn voorts gegaan omtrent de plaetse, daer zy meenden, dat de schepen van Pieter Haeck aen lagen, twelek was aen 't hooft te Rammekens. Dair gecomen zijnde, hebben geroupen, dat. Pieter Haeck zoude willen aen 't lant comen, begeirende met hem te spreken, twelek hy nyet en heeft willen doen; ende versocht zijnde, dat zy by hem mochten comen op zijn schip, en heeft dat oio nyet willen toelaten; zoo zijn zy, zonder voirdere proposten met hem te houden, wedergekeert nair de stede van Middelburch, ende hebben van alle heurlieden gebesoigneerde rapport gedaen. Ende hebben de voirn. deponenten verstaen, dat de voirn. Pieter Haeck, met zijn scepen, in den avont op denselven Sondach aengecomen es voir Armuyden, ende dairaff Beweert, zonder dat zy in 't speciale weten, wat aldair omgegaen es, dan dat de voirn. Adriaen Jacob Joossen in denselven avont, omtrent thien oft elve uren, opgeclopt zijnde, es gegaen by den burgmr Peeter Claes Dhomisz, wesende op de brugge aen die Dampoerte; dair hy hoirde, dat deselve burgmr, sprekende jegens eenige van Armuyden, die dair gecommen wairen, om te weten wat henl. te doen stont, seide: „doet volgende de commissie ende last, die ulieden van dage gegeven es; watter aff compt, ic sal 't u uytdragen.”

Seyt voirts, daerop gevraecht, dat in den nacht tusschen Maendach ende Disendach dair nair volgende es gebeurt, dat .hy, dept, hebbende de wake op 't Stadhuys, datter eenighe geweest zijn, die een waecke houden wilden op haer selven, zonder dairtoe geordonneert oft gestelt geweest te hebben by der wet; ende sules is by hem, dept, gecomen op 't Stadhuys een GUILLAME DE LA FOSSE met een Ingelsman, genaempt Benne oft Benedictus, ende noch een oft twee, hem vergeten; ende versochten hem te hebben de lose, seggende dat zy van den burgmr Pieter Claes Domisz consent hadden te moegen waecken; dairop hy, dept, zeide; dat hem dochte, dat die wachte, die gestelt was by burgemrn ende scepenen, voir die nacht sterck genouch was, ende dat zy wel doen zouden dek te gaene in zijn ruste.

Ende alsoe zy persisterden, seggende consent t'hebben van den voirn. burgmr, soe heeft hy, dept, gevonden Cornelis de Cryerder, die met hem, dept, was wakende, aen

⁴⁴ beleid

⁴⁵ iets overkomen

den voirn. burgemre Peeter Claes Domisz, om te vragen oft hy heul. de lose geven zonde, oft nyet; ende wort hem, dept, gerapporteert by den voirn. Cornelis, dat de voirn. burgemr geseit hadde, dat zy hem hadden comen quellen voir zijn bedde, om te moegen waecken, ende dat hy 't hemt. hadde moeten consenteren, ende dat zy aen hem, dept, zouden comen om de lose; belastende den voirn. Cornelis, hem, dept, te seggen, dat hy dairinne doen zoude zulck als hem goetdochte, ende als hy hem wel betroude.

Soe heeft hy, dept, den voirn. De la Fosse ende zijn complicen gevraecht, hoe sterfik dat zy waeren, ende hoe zy begeirden te waecken; dairop zy wayden te wesen in getale van xxxvj, ende dat zy begeirden te stellene in elcke poirte van de stadt zes mannen. Op 't welcke hy, dept, heul. vertoochde dat, zy zouden willen, zy xvij nonnen waecken by hem op 't Stadhuys, ende dat d'ander xvij zouden gedeilt worden in elcke poorte drie, om aldaer te waecken metten waeckers, aldair gestelt van, der stad wegen, daermede zy tevreden wairen. Twelck hy, dept, alsoe dede, omdat hy de lose by hem houden zoude, ende sy die nyet weten en zouden.

Ende omtrent drie uren in der nacht; alsoe HENDRIK MARTENSZ van der Mortelee, dewelcke hy assistent tot zijnder hulpe genomen hadde, de visitatie ginck doen van der wachten van de poerten, hebbende met hem zeker gedeelte van voleke; soe heeft hy gevonden, comende omtrent de Noertpoorte, een zeker vergaderinge van volcke, hebbende vele woerden jegens elcanderen ende sprekende van pijpen ende van trommelen; twelck hy aenhoirende, hadde hem by. heul. gevoecht, om te weten, wat dat aldair ommeginek. Ende hoirende enige oprourige woerden onder henh, heeft zoevele gedaen, dat zy met hem gecomen zijn op 't Stadhuys, alwaer zy hem geadresseert hebben aen hem, dept, die heul. vraegde wat zy begeirden; daerop een van henl., genaempt HANS VAN DEN BOOAIKDE, metten schoonsone van Pieter Haeck, genaempt JACOB JANSSEN, metgaders Guillame DE la Fosse, zeiden, dat zy begeirden consent om de Walsche knechten, die omtrent Zeeburch lagen, te moegen opsmijten; waerop hy, dept, antwoerde, dat een onredelick versouck was dat zy hem deden, ende dat de Mats⁴⁶ knechten wairen, die men zulcx nyet en vermochte te doene, ende dat deselve nyet gecomen en waeren, om henluyden oft 't lant eenighe schade te doene. Ende hebben vele proposten ende vele arguatiën met hem, dept, genomen; dan esser een van heml. geweest, hem nu onbekent, die hoirde seggen: „heer hopman, wat belieft u dat ick doe?” dairop de voirn. Jacob Janssen zeyde: „doet dat ic u belast hebbe. Ende alsoe de voirn. quidam wederomme vraechde: „zal ic dan pijpen ende trommelen halen?” zoe seyde hy, dept: „wat zoudy dat doen? wat meendy daermede?” Doen zeyde de voirn. Hans van den Bogairde: „wy willen met pikte ende trommele ende vliegende vendel op de merct,⁴⁷ om ons vele te monstere, ende sien hoe sterck dat wy zijn.” 'tWelck hy, dept, heul. ontseyde, leggende met goeden woerden, dat zy de stad in't roure stellen zouden, ende datter mochten wesen vele vrouwen met kinde, die dair deur misbaren zouden, ende dat zy 's anderdaechs 's morghens comen zouden beur versouck doen aen die van der wet, om heur monstre te mogen doen by dage, met diversche andere proposten, dairmede hy, dept, den tijt vertrack, zulcx dat den dach aenquam, dairmede zy allincxskens vertrocken zijn, om nyet bekend te zijne; onder welcke proposten oio gebeurt es, dat de voirn. Hans van den Bogairde zeide, dat Pieter Claes DomuSZen, burgerar, 's nachts dair te voren, sprekende met die van Armuyden, geseit hadde, dat hy op den Prince van Oraingnen nyet en achte oft hem nyet en kende, ende dat zy hem wel zouden leeren kennen; wairop hy, dept, zeide, dat hem dochte,

⁴⁶ Majesteits

⁴⁷ markt

dat de burgemr zulcx nyet geseit en radde, ende dat tselve zulcx nyet te verstaen en was, ende dat zy den voirn. Prince hielden voir heurlieder Gouverneur, zoe lange zijn commissie nyet gerevoceert en was.

Ende de voirn. Jacob Janssen, hebbende een gespannen sinckrour⁴⁸ op zijnen arm liggende, staende voir ende tegens hem, dept, seide, dat zy tot Armuyden van zijn vader een verrader gewied hadden, ende datter een hem hadde willen deursteken, hadde hy nyet hart geweest; dairap, hy, dept, zeide, dat al 't zelve hem nyet en raeckte, ende dat hy daertoe geen schuit en hadde; doen zeyde de voorn. Jacob Janssen: „hy en es geen verrader; hy es gecomen, om zijns vaders lant te beschermen ende tgemeente te vergaderen, gelijk een henne zijn kieckens doet onder heur vleugels”; zoe wasser noch een ander in den hoop, van achter staende, die oick riep: „hy en es nyet gecomen als een verrader, mair om zijn patrie te beschermen ende tgemeente te vergaëren, gelijk een henne heur kiecken doet”, alsoirs. es, roepende: „eest nyet waer, lieve broeders?” Daerop eenige riepen overluyt: „jae, jae !”

De voirn. Adriaen Jacob Joossen, gevraecht op zeker interrogatorie aengaende het in oft uytlaten ter poerten der stede van zeker lacquaey van den Heere van Wacken, segt dairaff nyet te weten deposeren.

Ende was hairl. depositie geteeckent aldus;

ADRIAEN CLAYSEN,

by my, ADRIAEN JACOB JOOSSEN.

Den xxv^{en} Septemb. xvelxvij.

De voirn. ADRIAEN JACOB JOOSSEN, anderwerff ende alleene gehoord ende geëxamineert, wat hem kennelick wesen mach van eenen Bastiaen Claessen, Loopman, broeder van Adriaen Claessen, zijn medeburgemr geweest hebbende, ende hier te voeren met hem tsamen gehoirt: te wetene, oft de voirn. Bastiaen Claessen de voirn. predicatie van de sectarisen gevolcht, metten predicanten geconverseert, deselve getracteert heeft, ende hem in desen oprour ende trouble onderwonnen; ende merckelick oft hy nyet geweest en es in 't geselschap van dengenen, die wilden waecken op heur zelve, zonder last oft ordonnantie van der wet, ende heur monstren in den nacht, dairaff by hem in zijn voergaende depositie breeder verhaelt es. Segt ende verclaert onder eed als boven, dat hy wel gesien heeft, dat de voirn. Bastiaen Claesz de voirn. predicanten van den sectarisen gevolcht heeft, nyet wetende oft hy eenige conversatie, familiariteyt oft tractatie metten predicanten gehadt zoude hebben, maer heeft wel hoiren seggen, dat de voirn. Bastiaen zijn overleden huysfrouwe heeft laeten begraven metten sermoenen ende op die manier van de sectarissen, ende dairnair een ander huysfrouwe getrouwt in huerlieder vergaderinge ende op heurlieder maniere; ende aengaende allen den anderen poincten, in 't voirn. interrogatorie verhaelt, en weet dairaff nyet te deposeren; ende en es nyet gedachtich den voirn. BASTIAEN gesien te hebben int geselschap van deghenen, die begeerden op hen selven te waecken, als hier boven in 't voorn. interrogatorie ende in zijn voergaende depositie verhaelt es;

ende was geteeckent: by my,

ADRIAEN JACOB JOOSSE.

⁴⁸ geladen geweer

Heer **THOMAS VAN MEREVORT**, presbtre, canoniek Ste Mertins tot Middelburch, capelaen van den eerweerdigen Heer den bisschop aldair, out xxxix jairen, ende mr JAN AERENTSZ VAN BRECHT, secretaris van den voirn. Heer den bisschop, out xxxiiij jaeren oft daeromtrent, gehoert ende geëxamineert op 't gene dat gehandelt es geweest niet ende tusschen den voorn: Heer den bischop ende die van der wet der stede van Middelburch, ende voirts van de zaicken, gebeurt in der abdye aldair, geduerende den oprour ende fractie van de seotarissen, in den voer, leden jaere binnen der stede van Middelburch circonstantien ende dependentien.

Seggen ende verclairen de voirn. mr THOMAES, *in verba sacerdotis*, ende de voirn. mr JAN, onder zynen behoirlicken eed, indachtich te wesen, dat, omtrent xj oft tij dagen eer de brekinge van den beelden in de kercken gebuert es, in de abdie ende andere kercken aldair, hebben zy, deponenten, verstaen, dat mijn Heer de biscop geadverteert es geweest deur WILLEM, den pater van den bogairden tot Middelburch, dat die spraecke was, dat de sectarissen voir hen genomen hadden, ende zeker van beur complices daertoe gebuert, ende ter hapt ende bereet hadden, omme binnen xv dagen d'abdye t'invaderen, ende deselve, mitsgaders andere kercken ende godshuysen van der stede, te violeren ende tot desolatie te bringen, de beelden ende oornementen van deselven te niete te brengen ende spoliëren; op welcke advertentie heeft den voirs. Heer biscop den voirn. mr Jan, zynen secretaris, last gegeven by hem t'ontbieden de burgemeesters van der voorn. stede; alsdoen wesende ADRSAEN CLAESZ ende Adriaen Jacob JOOSZ, dewelcke by den voirn. Heer biscop gecommen zijnde in der abdye in de groote salette, heeft deselve Heer biscop den burgemeesters vertoog gedaen, van tgheene hy verstaen hadde van de voirn. invasie van der abdie, brekinge ende stooringe van de beelden ende kercken, omme te wetene hoe hy hem dairjegens beste zoude moegen versien, ende bewairen de voirn. abdie ende kercke van zulcke scandalisatie ende inconveniënten, ende wat raat zy dairjegens zouden weten, om dat te resisteren, indien zulcx gebeurde; nair welcke vertooch, by den voirn. biscop gedaen, es de voirn. mr THOMAES vertroocken uyster saletto, ende de voirn. mr JAN daerby blijvende, by laste van de voirn. biscop, heeft gehoirt, dat de voirn. burgemeesters zeyden, dat zy nergens aff verstaen oft gehoirt en hadden, ende dat zy hoopten dat zulcx nyet geschieden en zoude; en indien zulcx gebeurde, zeyden, dat hetgene mijnen Heere⁴⁹ ende zijnder abdye overgaen zoude, hemlieden mede overgaen zoude, ende zoude henluyden loet wesen, ende dat Mijnheer hem dairaff wilde gerust ende tevreden houwen, hopende dat zoo qualijck nyet zijn en zoude; daerop Mijnheer hemlieden wederomme zeyde: „ic ben zekerlick gewaerschouwt, 't es tijt dat ghy toesiet; ghy behoirt wel met u schutteren ende gilden te spreken, dat zy mochten henlieden gereet houden, omme zulex te belettene, indient noot was.”

Daerop zy zeyden: „wy zullen op de saicke letten, verhopende dat zoe quaet nyet zijn en zal”; ende neer eenighe andere propoosten, die zy tsamen gehadt hebben van andere zaicken, zijn de voorn. burgemeesters van dair gescheeden, ende en zijn zy, deposanten, nyet gedachtich, dat alsdoen enich pensionaris van der stede daerby geweest es.

Segt voorts de voirn. mr JAN, secretaris, dat vijf oft zes daghen dairnair zijn by den voirn. biscop weder ontboden geweest beede de voirn. burgemeesters ende oio de bailliu ROLLEMA, aldaer in presentie van hem, deponent, zylieden vergadert

⁴⁹ Monsigneur, de bisschop

wesende in de voirn. salette, de voirn. Heere biscop henlieden gevraecht heeft, oft zy niet tsamen gesproecken en hadden aengaende de saicken, die hy henlieden voorgehouden hadde, ende oft zy die van der schutterye nyet gesproken en hadden, omme te helpen resisteren de voirn. inconveniënten, ende henlieden dairtegens gereet te houden; dairop de voirn. burgemeesters zeyden: „dat neen, ende dat zy hoopten dat zulcx niet gebeuren en zoude”; seggende de voirn. burgemeesters daertoe, dat zy nyet en wisten, hoe allen die van der sehutteryen gesint wairen, ende oft men op alle van henlieden zoude moegen betrouwen: d'een zoude moeghen medevallen ende d'ander tegens; dairop de voirn. biscop zeyde, dat zy dairomme ende zoe vele te meer behoirden de voirn. sohutteriën t'ontbieden ende ondersoucken, wie men zonde moegen betrouwen oft nyet, ende hemlieden te doen vernieuwen heuren eedt van de Co. Mat, der heyliger kercke, ende religië voir te staene ende beschermen; ende diegene die denselven eedt nyet doen en wilden royerende, ende ander in heur plaetse te nemen; daerof de voirn. ADRIAEN JACOB JOOSSZ, burgemeester, seyde, indien zy dat soudén doen, het zoude onder tgemeente seditie ende oproer maicken, ende en zonde nyet goets uytbringen; soe zeyde dan de voirn. biscop, dat zy wel toesien zouden henlieden officie te doen, zoe sy, schier oft morgen jegens de Co. Mat zouden willen verantwoorden; leggende noch de voirn. bistop: „wel dan, zoe Bal ic blijven zonder hulpe ende beschermen, ende men zal dit quaet volck al laeten gewerden!” Dairop zy zeyden, dat zy hoopten als voeren, dat zoe quaet nyet wesen en zoude, ende Mijnheer hem gerust houden zoude Segt voirts de voirn. mr JAN, dat opten Donderdach, smorgens omtrent zes uren, als de brekinge van den beelden gebeurde in de voirkercke van der abdie, hy, deponent, verstaen heeft, dat de voirn. twee burgemeesters wairen boven by Mijnheer den bistop in zijn camer, zonder te weten wat zy dab gehandelt hebben; ende hy, deponent, gaende van in den papt in den convents coir⁵⁰ van der abdye, van daer men siet in de voerkereke, heeft gesien, dat men al "in stucken smeeet; ende als onser Liever Vrouwen altair in de voirn. voirkercke in stucken gesmeten werde, heeft gesien dat beide de burgemeesters dairby stonden, ende voirts do kercke vol voles wesende, de sommige (die hem dochten te wesen in cleynen getaele) brekende ende dander dairop siende, eenige daeromme lachende ende dander dairomme crijtende; ende sach hy, deposant, dat een van de burgemeesters, ADRIAEN CLAESZ, mede loech; dwelcke siende hy, deponent, tselve hem verdrietende, es van daer vertrocken, zonder te weten watter voirts gebeurt es.

Segt noch voorts de voirnoemde mr Thomas, dat Saterdaechs nair de voorn. beeldebrekinge, in do voorn. abdie, vergadert zijn geweest enige van de Staten, aldair hy, deponent, gesien heeft mr ADBIAEN, proost, Mr ROULANT DE POTTERE, pensionaris van de Staten, ende PIETER HAECK; ende alsoe de sectarissen uytgegeven hadden, dat in de librarye⁵¹ van den convente zoude gevonden geweest hebben zeker rolleken oft parapier, dairinne gescreven zouden zijn wel drie hondert burgers, genoteert als hereticken,⁵² seyde de voors. PIETER HAECK tot hein, deponent, zoe verre dat rolleken genomen weer, hy en wiste geenén raed om de geestelicke te hulpen; dairop hy, deponent, zeyde, datter geen zulcke rolleken en was noch geweest en hadde, ende indien dat bevonden worde, dat men zien zoude wie dat gescreven hadde; ende de voorn. mr ROULANT DE POTTERE zeyde tot hem, deponent, (mits dat hy van de familie⁵³ was van Mijnheer den biscop ende geestelick

⁵⁰ het zijpad van het koor

⁵¹ boekerij

⁵² heretiken, ketters

⁵³ gevolg

persoon), dat hy hem vertrecken zoude, dwelck hy, deponent, dode; ende corts daernaer heeft versteen, dat onder de voorn. vergaderinge in der abdie mede geweest hadde Gislain, den predicant, met eenige zijn adherenten, ende datter gesloten hadde geweest, dat zy ophouden zouden van meer eenighe brekinghe ofte schade te doene in der abdye, behoudens dat men volcomen⁵⁴ soude drye poincten oft conditiën, te weten: dat men de beelden, die zy zeyden onder 't coren verborgen te zijne, wechdoen zouden; item, dat men zeker drie beeldeken, mitsgaders de wapene van mijnen Heere den biscop, staende in de vierschaer oft auditor episcopael, affdoen ende werpen zoude; ende ten derde: dat men den naeme van mijnen Heere den biscop, staende gegraveert in latoene⁵⁵, op de sepulture van den laetsten overleden abt in de coir van der abdye, daeruyt doen ende royeren zoude; welcke twee eerste poincten hy, deponent, heeft helpen volcomen, ende effectueren, behalven dat int toren egeene beelden bevonden en zijn geweest, ende de neme van den biscop, staende up de voorn. sepulture, es ooc uytgeslegghen geweest; ende de voorn. vergaderinghe uyt r abdye gescheeden zijnde, es de voorn. Gislain gaen preken in de Wesmonsters kercke, smorgens ten zeven uren, daertoe hebbende gedaen luyden de groote clocke.

Seggen noch, dat gebeurt es op de vj oft de zeven dach Septembris, dat op zekere onwarachtich roumour, loopende achter de steden, dat Mijnheer de biscop eenighe knechten oft krijgsvolcken in der abdie innegenomen zoude hebben, zoe es smorgens vrouch voer vijff uren de geheele comprinse van der abdye ommeringelt geweest met menichte van volcke van der stede, voirsien van geweir, zulcx datter niemant uyt oft inne en mochte, ende alsoe die voirn. mr JAN, secretaris (die snachts in de abdye gewaecht hadde), smorgens voir vijff uren nair huys meende te gaen, zoe wert hy gevangen genomen, ende werde met hellebardiers geleyt op stadhuys, alwair hy by de burgemeesters ende wet ondervraecht was opt voirn. crijsvolck, dat in der abdye wesen zoude; dairop hy zeyde ende verclairde, datter gheen en was, ende worde dair gehouden tot tuschen negen ende thien urent dat alsdoen de bailliu, beede burgemeesters ende LANGEN Andries, scepen, ende drie uyt elcke van der schutteryen, metten pensionaris mr HUGO BONTE gecomen zijn in dor voorn. abdie by mijnen Heere de biscop, ende hebben begeirt openinghe van allen staten, cameran ende quartieren van der abdie, om alomme ondersouck te doene ende te sien, wat volck ende wapenen datter binnen was; dwelck de voirn. Heere biscop hemlieden heeft toegelaeten, omme t'eviteren eenighe oprour, ende dienvolgende hebben alomme in alle houcken ende quartieren van der voirn. abdye ondersouck gedaen ende nyet bevonden; naer welcken (zy wedercomende by de voirn. biscop) de voirn. bailliu ROLLEMA protesteerde jegens de voirn. biscop, dat hy ofte de zijne oirsaecke wairen van die beroerte; dairop de voirn. biscop zeyde:,,wasser iemant van zijn volcke die misdaen hadde, hy zonde se puniëren, seggeude dairtoe de voirn, biscop tetter voirn. vergaderinghe, dat zy't alles duersien ende onderzocht hadden, ende mochten nu weten hoe cranck dat hy binnen waere, begeirende aen herlieden, dat zy hem ende zijn convent zouden beschermen.

Dairop zy zeyden, dat zy zouden in als d'beste doen, ende nair diversche andere proposten zijn uyter abdye vertrocken, ende hebben mede doen vertrecken alle tvolek, dat dairomtrent geweest hadde.

Onderstont aldus: EGO, THOMAS MEREVORTIUS, pbre, Joh. ARNOLDI.

⁵⁴ nakomen

⁵⁵ latoen, koper

GILLIS PIETERSZ SCHYS, burgemeester der stede van Middelburch, out lix jairen oft dairomtrent, ende **PIETER CLAIS DOMISZ**, ooc burgemeester derselver stede, out vijftich jairen oft dairomtrent, beede tsamen gehoirt ende geësamineert op de pointen ende articulen, begrepen in oneer instructie. Eerst gevraecht, wie de predicanten van de sectarisen eerst aengehaelt ende in den lande oft stede gebrocht hebben, leggen ende verclairen, elc by heuren eedt, gedaen ter saecke van heure officie, dat zy daeraff uyet en weten, mair laeten hen duncken, dat de voirn.. predicanten, ziende de genegentheyt van den volcke tot aller nieuwicheyt, hebben henluyden van zelfs begeben totte voirn. predicatie, ende en hebben niemant gekent van de voirn. predicanten dan eenen, genaempt **GISLAIN**, ende naderhant een ander, die hem ook vervoirdert heeft te prekene nair de beeldebrekinge, genaempt **SAMPSON**, den timmerman.

Gevraecht, wie auteurs ende beleyders oft voirderers geweest hebben van den trouble, oprour, ende andere inconveniënten, die nairgevolcht zijn:

Seggen, dat zy henluyden dese zaicke noyt onderwonden en hebben, int groote oft int cleyne; ende alsoe en zouden nyet weten int speciale te antwoorden opt voirn. in-terrogatorie, dan by gemeene fame ende spraecke, dat

PIETER HAECK, **JACOB JANS VAN DER MERSCHEN**, Zijn schoonzone, **ANDRIES JACOB OORTSZ**, alias langen **ANDRIES**, **SYMON JANSZ** van Roeme, hemlieden dies vele onderwonden en hebben.

Gevraecht, wat debvoir ende nersticheyt d'officiers ende wethouders gedaen en hebben, om te belettene de voirn. inconveniënten, wat castigatie oft punitie van de misdoende gedaen is; seggen, dat als dese saicken begonnen zijn, zy geen burgemeesters geweest en hebben, ende om voirder 't voirn. interrogatorie te verantwoirden, gedragen hemlieden aent collegie van der wet.

Gevraecht, oft alhier tot Middelburch geweest es een consistorie van de sectarissen, lichtent⁵⁶ wat tijt ende wie aldair eenige last oft officie bedient hebben: seggen, dat zy gehoirt ende verstaen hebben by gemeene spraecke, datter geweest zijn twee consistoriën, zonder te weten wanneer die begonst zijn, ende dat d'eene consistorie genaempt was d'oude ende d'ander de nieuwe, sonder te weten de distinctie, noch wat saecken in cie van den consistoriën getracteert wordden; .ende hebben by gemeene fame hooren houden ende reputeren te wesen van deselve consistorie de voirn. **GIISLAIN**, predicant, ende zijn broeder, **PEETER BURREL**, **JAN VAN DE PERRE**, **MELCHEN**, de scaliedecker, **SAMPSON**, de timmerman, **ADAM JANSZ**, lijndrayer, **MATTHEEUS JANSZ**, goutsmit, **OLIVIER CORBAULT**, **PIETER HAECK**, **JACOB JANSZ**, zijn schoonzone, **PIETER VAN DEN BOGAIRDE**, **BASTIAEN CLAESZ**, **SYMON** in den Draeck, **JAN LEWYSZ**, **JACOB DE QUESTERE**, **SYMON JANSZ** Van Roemen, **CLAIS SYMONS**, den theemsmaker, by de Noortpoert.

Gevraecht, wie de belijdinge ende Nachtmael gedaen zouden hebben, ende van der acten van exercitie van haerlieder pretense religie, als kinderdoopen, trouwen oft doeden begraven: seggen, dat zy wel weten ende gehoort hebben, by gemeene fame, dat Nachtmael gehouden es tot' twee oft dry reysen toe, ende hebben hoiren seggen, datter vele personen geweest zijn, d'eene seggende van een hondert, d'ander wel van

⁵⁶ sedert

twee hondert, zonder dat zy int speciale yemant weten te noemen, dan dat zy gehoirt ende verstaen hebben van HUGE JANSZ, stadbode, denwelcken de voirn. PIETER CLAES DOMUSZ dairaff vermaent heeft, ende hem geseyt te doen verdragen⁵⁷ van zijn officie, zoe verre hy nyet desisteren en wilde, die hem belooffde tselve te doene; ende hebben ooc gehoirt, dat de schoonsone van PIETER HAECK ende langen ANDRIES heurlieder kinderen hebben laten doopen op de manier van de voorn. sectarissen.

Gevraecht, oft zy weten dat die van der consistorie zouden eenich gelt opt gemeent gelicht hebben, by wat middele ende tot wat fyne:

Seggen, dat zy dairaff nyet gehoort noch verstaen en hebben; dan de voirn. PIETER CLAES DOMUSZ legt, dat een van de weesmeesters, genaempt QUIRIJN ANTHONISZ, hem te kennen gegeven heeft, dat die van de consistorie begeirden enich gelt te lichten van de weesenpenningen, ende dat y dair voren borgha stellen zouden, twelcke hy, deponent, hem verboot als burgemeester, nyet te laeten gesebien.

Gevraecht, wat verstant oft conferentie die van der consistorie van deser stede gehadt moegen hebben met degene van de andere steden:

Seggen, dat zy daeraff niet gehoirt noch verstaen en hebben, om int particuliere te leunen deposeren.

Gevraecht, oft alhier enige notable, oft wesende oft geweest hebbende in wette, oft in eede ende officie van der stede zijn, die de 'predicatie gevolcht oft de predicanten gefavoriseert, getracteert, ende met henlieden conversatie, verstant oft conferentie gehadt hebben:

Seggen, dat zy nyet en woenen int quartier daer den wech gelegen was, omme tot de predicatie te gun, ende en hebben daeromtrent nyet geconverseert, zoedat zy zekerliek nyet en weten, wie de voirn. prediciën gevolcht hebben als van tselve gesien t'hebben.

Gevraecht, wie dat geweest zijn van den beeldebrekers, kerckestormders, oft assistenten:

Seggen, dat zy, ten tijde als tselve geschiede, henlieden in huys hielden, zoe van sieckten als van benautheyt ende van verdriete, dat zy hoirden dat tselve geschiede; zoe dat zy niemant er zouden weten te noemen; dan de voirn. PIETER CLAES DOMISZ seght, dat hy gesien heeft loepen voirby zijn deure, comende van Westmonster ende gaende nair St. Peeters kercke (zoe men zeyde), SAMPSON, de timmerman, JACOB DE QUESTER, HANS de cleêrmaker, PAUWELS de metselaer, Cornelis de schilder en zijn zone, met hamers ende andere instrumenten, ende dat men zeyde, dat zy gingen omme te breken in Ste Pieters kercke, gelijek zy gedaen hadden in Westmonster.

Gevraecht, oft die officiers ende wethouders de voirn. trouble, beeldebrekinghe, ende andere scandalisatie nyet en hadden kunnen beletten, merckelyck met hulpe ende assistentie van de ghilden ende schutterie, ende oft die van de gilden henlieden nyet gepresenteert en hebben tot hulpe ende onderstaen van die van der wet, ende oft zy daertoe zijn versocht geweest:

Seggen, dat zy alsdoen geen burgemeesters en wieren, ende de voirn. GILLIS PIETERSZ was alsdoen scepene, mair deur sieckte ende benautheyt bleeff twee oft

⁵⁷ verdagen, ontzetten

drie dagen in huys; ende de voirn. PIETER. CLAES DOMUSZ was alsdoen raedt, ende sWoensdaechs sachternoens⁵⁸ de wet vergadert zijnde, ende hy aldair ontboden als raed, heeft gehoirt datter deliberatie gehouden was, om middelen te vinden, omme de voirn. brekinge te belettene, ende dat hy van advyse was, dat men behoirde de schutteryen te doen vergaderen; mair en worden tselve nyet achtervolcht, ende, alsoe hem dunckt, en werter geen zeker resolutie genomen.

Gevraecht denselven Pieter, oft onder de voirn. deliberatie hy nyet gehoirt en heeft, datter een oft meer zouden geseyt hebben: „wy en willen voir kereken, papen ende monicken nyet vichten, maer dat een jegelyck zin huys wel bewaere”:

Segt gheen onthout thebben, dat hy zulcx zoude gehoirt hebben; mair hoirde wel datter geseit worde, dat een jegelyck zijn hups wel bewaren zoude, zonder te wetene wie dat tselve spraken.

Gevraecht, oft alhier iemant geweest es, die hem gevonden zoude hebben in de dachvaert ende vergaderinge tot St Truyden, ende wat zaicken aldair gehandelt zijn geweest, volgende 't viije article van onser instructie, ende voirts op andere navolgende articulen, tot zeventhienste incluz:

Seggen, dat zy van alle d'inhouden van dezelve articulen nyet en weten te deposeren.

Gevraecht, oft zy alhier iemant weten, die geweest zoude zijn, wetende, beschuldich oft mededadich aan de emprinse oft aenvanck ende verraderye die THOULOZE, PIETER HAECK, ende die van heures hoope, begrepen ende begonst hadden opt eylant van Walcheren, int begintsels van de maent van Meerte lestleden, hoe de saecke vergaen es, ende wat nersticheyt gedaen es, omme dat te belettene ende wederstaen, ende wie den voirn. hoop aengehaelt oft ontfangen heeft t'Armuyden:

Seggen, dat zy zekerlick nyet en weten, noch en zouden kennen noemen iemant die wetende, mededadich oft beschuldich zoude moeghen zijn van den voirn. Aenvanck van PIETER HAECK.

Seggende de voirn. GILLIS PIETERSZ dat hy ten selven tijde sieck was, ende zijn huys houdende wel drie weken oft een maent; ende de voirn. PIETER CLAES DOMUSZ segt, dat die van der wet, geadverteert zijnde by brieven van die van Vlissinghen, dat PIETER HAECK op handen hadde te comen met drie scepen volcx opt eylant van Walcheren, hebbende alle debvoir ende nersticheyt gedaen metten rentmeester van Bewesterschelt, om alle die limiten ende quartieren van den landen, daer men zoude moegen aencomen, te bewarene met volcke, ende waken by dagen ende by nachte, doende oic visiteren alle scepen, die op dier tijt aenquamen oft dair omtrent passeerden; hebbende oic die van der stede uytgereet drie houden, voersien van mannen ende geschut, die varende waeren twee oft drie mylen verre, zoe vair 't Zas van Gent als vair die Neuse,⁵⁹ over ende weder over, tot aent casteel van Zeeburch, hebbende oic gesonden heurlieder gedeputeerde aen den capitain van denzelven casteele, om goede correspondentie te houden ende goede toesicht te nemen. Ende in der nacht tuschen negen ende thien hueren, hy wesende opt stadhuys als hooftman, stellende ordre ende wijkmeesters van der wake, soe zijn, omtrent xj uren in der nacht, gecomen twee oft drie persoonen van Armuyden, cloppende aen de poerte, leggende: „wy begeren den burgemeester te sprekene”, daeraff hy, deponent, geadverteert wesende by die van der wacht van de Noordam poerte, es derwaerts gegaen met zekere zijn assistenten, ende gaende boven op de Leugen-Brugge, om

⁵⁸ namiddag

⁵⁹ Terneuzen

tbet⁶⁰ te verstaine, wat zy van Armuyden begeerden, hebben geseyt, dat PIETER HAECK was voir Armuyden met drie scepen knechten in wapene, ende begeirde aent lant te comen; dairop hy, deponent, zeyde: „ghy weet wat last dat ghy hebt, ende wat brieven van luier Hoocheyt dat ic ízlyuden getoocht hebbe van desen dage opt stadhuys, ten eynde dat ghy niemant aent lant en zoudet laeten commen”; daerop de voorn. van Armuyden zeyden, dat de voirn. PIETER. HAECK commissie hadde van mijnen Heer den Prince van Oraison; ende hy, deponent, vragende oft zy die gesien hadden, zeyde: „dat neen”. Daerop hy, deponent, zeyde: „waeromme dan segt ghy, dat hy commissie hadde van denzelven Prince?” Zeggende voorts, hy, deponent: „alwaert dat zy commissie hadden van den Prince, wy en staen onder den Prince nyet, maer onder Co. Mt, die wy ende ghyliden eedt gedaen hebben, ende siet wel toe, dat ghy ulieder eedt wel quijt”; daerop zy weder seyden: „zy staen alle int vol harnas ende willen niet crachte aent lant comen”; ende hy, deponent, zeyde: „houtse van den lande, volgende de commissie ende last, die ghy hebt; ende kunt ghyse met zoeticheyte oft goede woerden nyet affkeeren, schietse in de gront”; dairop zy van Armuyden zeyden: „ofter ons eenighen last oft inconveniënten aff quame, wie zou't ons uytdraegen⁶¹?” dairop hy, deponent, zeyde: „ic, als burgemeester van Middelburch.

Doen zeyden zy: „wy begeeren assistentie van ulieden te hebben; doet de poerten open ende doet de cloeken alarme slane”; daerop hy, deponent, zeyde, dat hy dat nyet doen en zoude, ende dat hy gheen last en hadde, by nacht de poerte open te doene, oft vloeken oft trommelen te doen slaen. Ic heb u geseyt, wat ghy te doen hebt, reguleert ulieden daernair”; ende stont hy, deponent, op de brugge, ommeringelt van diversche inwoenders van der stad, nyet ten besten te vertrouwene, als wesende meest alle van den Geusen; dan hadde omtrent hem thien oft xij hellebardiers van de stadt; seggende voirts, dies gevraecht zijnde, dat hy nyet gekent en heeft deghene, die van Armuyden gecomen wairen, dan eenen JAN Rombouts.

Segt voirts, dat hy acht oft thien dagen daar te voren onbegrepen, hy, deponent, als burgemeester met nar JAN BEKERCKE, pensionaris, hadde geweest tot Armuyden, aldair hy de notablen van den dorpe by hem ontbode, ende hemlieden vertoocht hadde zekere missive van heur Hoocheyt, gebrocht by den secretaris MESDAGH, ten fine dat zy goede wacht houden zouden, ende dat zy niemant aent lant zouden laeten comen, zonder te toogen commissie van haer Hoocheyt, ende alvoren die van Middelburch daeraff t'adverteren; belastende henlieden schanskorvente stellene, ten plaetsen daert behoiren zoude, ende oio geschut, dairaff zy voirsien waeren van die van Middelburch, mitsgaders van cruyt ende loot.

Ende hy, deponent, van de voirn. brugge comende (nairdien de voirn. van Armuyden vertrocken waeren), heeft omme gegaen besien alle de wijeken van der stede, oft zy goede wake hielden, ende es van daer gecomen ten huys van den bailliu, die hy opgeclopt heeft, seggende, dat de vianden voir tlant lagen; ende dairnaer heeft de wet ende raedt doen vergaren opt stadhuys, wesende alsdoen xij oft een uren in der nacht, henlieden te kennen gevende tgene hy gebesogneert hadde met die van Armuyden, ende van de debvoiren by hem gedaen; ende adviserende voirts metten voirn. van der wet ende raide, hoe zy de stadt best zouden moegen bewaren,

Gevraecht, oft ten tijde als PIETER HAECK met zijn scepen voir 't lant was, de Heer van BOXTELE van wege des Princen van Oraison nyet gecomen en es opt stadhuys tot Middelburch by die van der wet, ende wat hy aldair gedaen oft vertoocht heeft:

Secht de voirn. GILLIS PEETERS, zoe hier boven vergaert heeft, dat hy alsdoen

⁶⁰ te beter

⁶¹ verantwoorden

sieck geweest es, zijn huys houdende, ende mitsdien van allen desen nyet en weet te deponeren.

Ende de voirn. PIETER CLAES DOMUSZ segt, wel gedachtich te zijne, dat de voirn. Heer van BOXSTEL gecomen es opt stadhuys, de wet vergadert zijnde, op eenen Saterdag voirnoenen, als men geadverteert worde sanderdaechs dat de voirn. PIETER HAECK aengecomen was by Rammekens, begeirende de voirn. Heer van BOXSTELE binnen te comen; ende innegelaeten zijnde ende geseten by hem, deponent, als burgemeester, heeft hy, deponent, hem gevraecht, oft hy van Zijne Mat oft iemant anders commissie hadde in geschrifte, ende dat hy die zoude willen toogen; dairop hy zeyde: dat neen, mair dat quam van wegen des Princen van Oraison, ende dat zijn Excellentie, als stadhouder, begeirde de welvaert van den lande, ende tselve te beschermen by allen middelen, alsoe hy goet ende getrouwe dienaar was van de Co. Mt, die hem het lant bevolen hadde; versouckende, dat die van der stadt, in'dien eenige saecken overquamen, hem van alles adverteren zouden, ende diergelijcke proposten; ende naer onthout van hem, deposant, terwille de voirn. Heer van BOXSTELE noch in de camer was, es aldair innegecomen de bailliu ROLLEMA, oft iemant anders, die der wet geadverteert heeft, datter knechten aengecomen waeren op oft omtrent den casteel van Zeeburch, ende dat de voirn. Heer van BOXSTELE, tselve hoirende oft gewair wordende, es haestelyck van daer gescheiden, schijnende al oft hy dairinne wat verandert wordde; ende worden alsdoen eenige van der wet gedeputeert om te gaene tot Zeeburch, ende besien wat knechten datter wairen, ende te spreken metten capitain aldair, hen gedragende, van tgene aldair gedaen es geweest, aent rapport, dat dairaff gedaen es geweest van die van der wet; ende eenen dach oft twee dairnaer es de voirn. Heer van BOXSTEL wedergecomen by de voirn. van der web opt stadhuys; mair hy, deponent, en es nu nyet gedachtich, wat alsdoen daar gehandelt es geweest.

Gevraecht de voirn. PIETER CLAES DOMUSZ oft ten voirn. tijde, als PIETER HAECK met zijn volcke voir tlant lach, by hem, deponent, nyet gecomen en zijn, daer hy te bedde lach in zijn slaepcamer,, eenige met sinckrouers ende anderen geweire, dewelcke begeerden te moegen waken dien nacht:

Segt, dat 's Maendaechs, nairdat PIETER. HAECK: tsnachts te voren voir Armuyden gelegen hadde, tsavonts tusschen acht oft negen uren, hy, deposant, wat onlustich zijnde ende te bedde liggende, aen zijn huys zijn commen cloppen enige, die hem begeirden te spreken, ende nyettegenstaende henluyden vertoogt worde dat hy tbedde was, zeyden dat zy begeirden wat zonderlincx met hem te spreken; zoe zijn zy innegelaeten, ende in zijn slaepcamer gecomen twee van hemlieden, dairaff d'een hadde een sinckroer, ende d'ander en sach hy soe wel nyet, mitsdien de gordynen van den bedde toegeschoven waeren; ende die een weynich open doende met zijn hapt, en heeft hemlieden nyet bekent, wie zy wairen, maer dochte hem te wesen persoonen van eleyen conditie, ende heeft verstaen, datter noch wairen drie oft vier andere gebleven voren in den vlour⁶², ende hebben de voirn. twee, in de camer by hem wesende, voir zijn bedde aen hem versocht consent, omme dien nacht te moegen waken, zonder onthouden te hebben, dat zy zeyden in wat getaele, sprekende heuschelyck metten blooten hoofden, nair zijn, duncken; daerop hy henlieden zeide. dat de wake gestelt was by degene die dairaff last hadden, ende dat zy hemlieden behoirden daarmede te ereden te houden; dairop zy zeyden, dat men nyet te wel toesien en mochte; ende hy, deponent, weder seggende, dat de wake henluyden niet bevolen en was; ende zy blijvende persisterende, zeyde hy, deponent, dat zy gaen zouden op 't stadhuys, dair

⁶² voorhuis

alsdoen was ADRIAEN Jacob JOOSZEN, die last hadde van der wake te stellene, ende zijn zulcx van hem gescheyden.

Gevraecht, oft zy nyet en weeten ende present geweest hebben, dair GISLAIN, den predt, op 'tstadhuys gekomen es, met diversche zijn assistenten, begeirende van die van der wet henl. geconsenteert te zijn, in de stad te moegen preken ende consistorie te houden, ende voirts dat eenige van den heuren zouden toegelaeten zijn om present te wesen in alle deliberatie van der stede, ende copie thebben van den brieven, die zy van der stede ontfangen oft scrijven zouden; ende wie geweest zijn de voirn. assistenten van Gislain:

Segt de voirn. PIETER CLAES DOMUSZ, dat hy alsdoen geen burgmr geweest en es, ende was wel zes weken lanck uytter stede; ende de voirs.

GILLIS PIETERSSSEN segt, wel te wetene, dat de voirn. GISLAIN, predt, tot vier oft vijff reysen op 't stadhuys gecomen es, somtijts ontboden zijnde by die van der wet, ende somtijts van zelffs, geassisteert met diversche zijn complicen; maer en es nyet gedachtich wie zijn assistenten geweest zijn, noch wat zaicken dat zy versocht oft geproponeert hebben;

seggende dat hy, deur zieckten ende andersins, zeer gefaillieert es van memorie.

Gevraecht de voirn. PIETER CLAES DOMUSSEN, oft hy nyet gehoirt en heeft, dat eenighe zouden geseit hebben, spreekende van Mevrouw de HertoginneGouvernante: „wat eyst van Madame? 't en es maer een Italiaensche hoere; dat zy wederomme naer Gent loope ende spinne heuren rocke.”

Voirts, oft hy gehoirt hoeft, dat eenighe zouden geseit hebben in de camer van wetten, de bailliu aldair sittende in zijn plaetse: „hy en hoirt dair nyet te sitten; wy en willen ons zaicken nyet verthoogen, zoe lange hy daer sit”; ende voirts, dat zy geseyt zouden hebben jegens burgemrs ende scepenen, dat zy waeren venan's van der gemeente, ende dat zy met Madame nyet te doene en hadden, maer dat zy stonden onder den Prince van Oraison, ende dat hy was een edele, geschickt ende verreziende Heere, ende Madame en hadde mair gelimiteerde commissie, ende dat zy nyet en vermochte te doen zonder den Prince van Aumont, den Grave van Egmont, ende den Grave van Hornes:

Segt, dat hy, aengaende d'eerste point van 't voirn. interrogatorie, dairaff nyet met allen en weet te spreken.

Ende opt tweede point, segt: waer te zijne, dat op eenen tijt, hem nu vergeten, mair dunct hem dattet was ten tijde als de Walsèhe knechten noch laegen onder 't casteel te Zeeburch, op 't stadhuys de wet vergadert zijnde, ende de bailliu sittende op zijn plaetse, zijn aldaer gecommen eenighe van de beleeders van de schutteryen, begeirende binnen te wesen ende wat te verthoogen; ende binnengecomen zijnde ende gevraecht by hem, burgerar, wat zy begeirden: soe heeft eenen PEETER VAN DEN BOGAARDE, een van den beleeders van den Cruysboge, geseyt: „wy en willen nye' spreken, alsoe, lange als de bailliu dair sit”; dairop hy burgemr zegde, dat hy dair sitten moeste: „hy, isser van Coninx wegen.” Ende alsoe hy persisteerde, nyet te willen spreken soe lange de bailliu daer was, soe zijn zy van dair vertrocken.

Ende opt derde point van de voirn. interrogatorie, segt: dat op een ander tijt noch geschiet es, dat de voirn. PEETER VAN DEN BOGAIRDE met eenige zijn adherenten, hem, dept, onbekent oft nu vergeten, by die van der wet gecomen zijn, begeerende bescheet te wetene van zekere brieven van de Hertoginne, die aen de wet gecomen waeren. Ende alsoe by hem burgemr henl. geseyt worde, dat de zaicken henl. nyet en raecten, zeiden: „waeromme en zoude, 'wy 't nyet moegeu wetten?” met

andere proposten, die daer gevielen; ende alsoe zy waeren gedaen vertrecken, zeyde de voirn. PEETER VAN DE BOGAIRDE, wechgaende ende verstoirt zijnde, dat burgemrs ende scepenen hemlieden wilden verraden, „principalyck deghene, die daer in den hoeck sit”, denoterende hem, dept; ende terwijle de voirn. PEETER VAN DEN BOGAIRDE noch binnen was, hoirde hem seggen, dat de Prince van Oraigne was „een wijs, geschickt heer”, ende dat hy was „Gouverneur van den lande, ende weet meer in één zijnen vinger, dan Madame in heur geheel lijff”; zonder dat hy gehoirt heeft, datter geseyt zoude zijn, dat Madame maer en hadde gelimiteerde commissie, noch ander woerden, verhaelt in 't zelve interrogatorie.

Segt voirts de voirn. PIETER CLAES DOMISZEN gehoirt thebben, in 't collegië van der wet ende raet, dat aldair gehandelt wesende, omme van eenighe saecken te schrijven aen meVrouwe de Hertoge, dat AERT JANSEN Boom, alias van Genouchten, wesende raedt, eertijts burgemeester, zeyde: „wat willen zy aen Made schrijven, zy staen onder den Prince van Oraengne, onsen Gouverneur”; ende hy daeraff geaviseert zijnde by hem, dept, zeyde: „t en is maer een vrouwe, ende de Prince is gouverneur van 't landt”; seggende nyettemin zy; depten, dat de voirn. ARENT is een out man, boven de zeventich jairen, wel halff versuft ende lichtveirdich van spreken.

Gevraecht de voirn. P. CLAES DOMUSZEN, oft hy nyet present en es geweest dair by eenighe geseyt zoude zijn, dat zy den bistop quijt wilden wesen, ende dat men hem metten bot oft hotte uytdragen zonde; ende oft hy oic nyet gehoirt en heeft, dat eenige zouden willen oproeyen den proost van der abdy, seggende: „de biscop moet hier uyt, men willer geen meer hebben, hy es een vremdelinck, ende ghy zijt hint van den huys; wilt ghy abt wesen, wy willen u dairan helpen”, oft diergelijcke woerden:

Segt op 't eerste point, dat gebeurt es, ten tijde alsser sprake was achter stede, dat den biscop wel vijffhondert knechten innegenomen hadde in de abdy, die van der Wet ontboden zijnde omme te vergaderen, 's avonts omtrent negen uren, hy, dept, als raidt, dair ontboden ende gecomen zijnde, heeft gehoirt onder andere proposten, die'r verhaelt worden van den biscop, dat ANDRIES JACOB OORTSZEN, al. langen ANDRIES, zeyde van den voirn. biscop: „wy willen hem daeruyt hebben”, ende SIMON JANSZEN ROOME zeyde: „wy zullen hem packen in een bagghe”; dair op hy, dept, zeyde: „hy isser van Co. Mt wegen inne gestelt, dat en zoude ulieden nyet wel vergaen”; dair op zy hem zeyden: „ghy en weet nyet, wat ghy segt; wy hebben wat te verliesen, wy verstaen datter knechten in de abdy zijn”; twelek al gebeurde, eer de geheel Wet vergadert was, onder particuliere proposten.

Segt voirts, aengaende tweede point, dat hy heeft hoiren seggen (zonder alsins t'kunnen verclairen van wye, alsoe 't een goede wijle tijts geleden es), dat eenen Joris VAN STEYNEMOLEN zoude geseyt hebben totten proost van der abdy, dat de biscop wech moeste, ende wilde hy, proost, wesen van heurlieder complices, zy wisten raet omme hem prelaet te maecken zonder abdy, oft diergelijcke propoosten.

Seggen voirts beide de voirn. deponenten, wel te wetene, dat de voirn. Jours VAN STEYNEMOLEN. heeft groote familiariteit gehadt met PIETER HAECK, ende dat deselve PIETER HAEXK zijn borge was voir 's Lants penninghen, dairaff de voirn. Joris ontfanger was.

Ende de voirn. PIETER CLAES DOMISZEN segt noch, dat, nae de beeldebrekinge, die voorn. Jonas, met hem diviserende ende hem, deponent, vragende, wat hem dochte van de voirn. beeldebrekinge? ende hy, dept, zeggende, dat hem nyet en behaechde, ende datter nyet goets uyt comen en zoude; zoe zeyde de voirn. Joris: „t es een cleen

zaicke van de beelden; zy zullen noch al voirden willen comen.”

Ende was geteeckent:

GILLIS PIETERSZEN SCHIJS.

PIETER CLAESZÉN.

Mr HENRICK SONNIUS, licentiaet in den Rechten ende advocaet, postulerende zoe⁶³ ter audiëntie van den biscop tot Middelburch, als voir die van der Wet derselver stede, out xxx jaeren oft daeromtrent.

JAN DE RIDDER, procureur, postulerende ende fiscael in de auditorie van den voirn. biseop, out xxx jairen oft dairomtrent.

Joos OeTE, scolemr van de gemeene arme kinderen van der fundatie van Jacob Henricxsen van Gripskerke, out xxxvij jaeren.

HENRICK MARTENSZEN van der mortel, tresorier ende raedt van der stede van Middelburch, out xl jairen oft daeromtrent.

Al tsaemen gevraecht ende geëxamineert, oft zy nyet geordonneert oft gestelt en hebben geweest ter waecke binnen der stede van. Middelburch, ten tijde als Pieter Haeck met zeker scepen ende knechten es geweest omtrent derselver stede oft voir Armuyden; ende wat henlieden onder deselve waecke van eenige van binnen derselver stede, nyet wesende van de ordinaris waecke, toegecomen es:

Seggen al tsamen ende elc besunder, onder tbehoirlicker eedt by heml. gedaen, dat zy gestelt ende gedeputeert zijn geweest, by degene dairaff last hebbende van der Wets wegen der stede van Middelburch, te houdene de wake binnen der voorn. stede, in der nacht tuschen Maendach ende Disendach⁶⁴, als Pieter Haeck met zijn volck 's nachts dair te voren geweest hadde voir Armuyden, ende zy, deponenten, houdende de wake op 't stadhuys, zijn by zeker, stonden oft poosen omme gesonden, om te gaan visiteren de straeten ende de wachten in allen poorten van der stede; ende de voirn. Joos OSTE, omme gaende voir d'ierste ure ofte poose met zijn geselschap, ende onder ander, die hy nu gedachtich es, met Bertel, den backer in de Noortstraete, ende eenen Cornelis Hermans; ende gecomen zijnde omtrent de Zuytdampoorte, hebben gevonden eenen hoop volcx van acht oft thien personen, nyet wesende van den ordinaris waecke, eensdeels gewapent zijnde; ende de hooftman van hem, dept, wesende VINCENT LAURENSSEN, vragende heml. wat zy dair maeckten, zoe zeyde JACOB JANSZEN, schoonzone van Pieter Haeck, wesende een van den voirs. hoop, tot hem, dept, in 't Latyne: „*es tu noster?*” Ende hy, dept, zeyde: „*sum*”; twelck hy, dept, alsoe zeyde, om te bet⁶⁵ te moegen vernemen van heuren secrete, zonder dat zy den voirn. hoopman eenige antwoerde gaven, ende sonder dat hy, dept, alsdoen ander gekennen conste van den voirn. hoop, dan den voirn. Jacob Janssen; ende terwyle hy, dept, met zijnen hoopman ende geselschap, gingen spreken die van der waecke aen de voirn. Zuytdampoorte, zoe ginck den voirn. hoop voorts lanx der lijnbanen nair 't Blockhuys op de nieuwe haven, alwair zy by hem, dept, ende zijn geselschap achterhaelt worden; ende zyl. voortgaende ende by hem, dept, ende zijn geselschap gevoicht wesende tot aen de Zegers Straetepoorte, hebbense dair wedergevonden; ende hoirde hy, dept, ende zijn geselschap den voirn. JACOB JANSZEN zeggen: „hebt goeden moet, den biscop heeft realen genouch, omme die knechten te betaelen”, leggende voirts van denzelven knechten te verjagen oft slaene.

Ende alsoe voirts omme gaende aen alle de poerten, hebben de voirn. hoop altijts

⁶³ zowel

⁶⁴ dinsdag

⁶⁵ beter

aldaer gevonden; ende wesende omtrent Vlissingepoorte, heeft gesien, dat de voirn. Vincent Lauriszen, heurlieder hoopman, heeft gaen aenspreken eenige van den voirn. hoope, doende hem, dept, met zijn medegesellen vertoeven omtrent de beestemerct, een goede streeck van dair hy was, zulcx dat zy nyet en consten hoiren oft verstaen, wat zy dair handelden. Ende zijnen ommeganck gedaen hebbende, es gecomen op 't stadhuys, dair hy gebleven es tot zijn tweede reyse, dat hy weder ommegeaen moeste. Ter welcker reysen hy, dept, met zijn geselschap heeft wederomme gevonden den voirn. hoop omtrent het blockhuys op de nieuwe havene, die heml. wederomme voirgingen van poorte te poorte, als voeren; timer en hoirde hy, dept, metten zijnen, doen ter tijt herlieden geen ander proposten houden, dan dat zy maleanderen vinden zouden in d'opluyden van der wake, op de meret, ende dat zy met trommele ende vliegende vendel comen zouden; 't weecke hy, dept (zijnen ommeganck voldaan zijnde), gerapporteert. heeft op 't stadhuys, aen Cornelis, de cryeerder, die de deure bewaerde, dewelc hetselve te kennen gaf in de camere.

Ende de voirn. HENRIC MARTENSZEN van moortele, mr HENRICK SONNIUS, ende JAN DE RIDDER seggen, dat zy, wesende van de tweede oft derde wachte van der voirn. nacht, doende heurlieder ommeganck, hebben bevonden omtrent de Noordampoorte eenen hoop volcx, dairaff zy de grootte nyet wel en consten bemercken, mits datter eenige wairen, die hemlieden enige keerskens oft licht voir d'ooge stieten oft hielen; zulcx dat zy niet wel gesien en consten, seggende eenige van denselven hoope aen henl., dep^{ten}: „passeert.”

Ende zy, deponenten, voirts omme gegaen zijnde tot die Vlissinghepoorte, zijn deur zeker redenen wederomme gekeert nair 't blockhuys, aldair henluyden eenen hoop volcx naer gecomen is, ende henlieden achterhaelt heeft; aldair tselve volck vraechde aen de .wake, die op tselve blockhuys gestelt was, wat volck zy, depten, wairen; waerop henl. geseit was by deselve wacht van 't blockhuys, dat zy, depten, metten heuren wairen van der wachte van den stadhuys, twelck de voirn. mr HENRICK zulcx gehoirt heeft, mair d'ander nyet. Seggende voirts, dat zy dairnair, doende de tweede ende leste visitatie in derselver nacht, 's morgens omtrent vier uren, gaende van stadhuys tot aen de Noortpoorte, hebben gevonden op de straete, omtrent der voirn. poorte, eenen hoop volcx van acht oft thien persoonen, sprekende met enige van der wacht, gestalt in deselve poorte, die zy, depten, nyet en kenden, alsoe enige van den geselschpe van heul., depten, henl. dairby oic voichden; soe es de voirn. HENRICK MARTINSZEN ende d'ander twee depten ende de reste van heurlieder geselschap oic by henl. gegaen, vragende de voirn. Martenszen tetter voirn. vergaderinge, watter te doen was, alsoe hen dochte, datter nyet goets gehandelt en was; daerop zy zeyden, dat zy vonden groot gebreck in de wake, ende dat zy wilden de wake doen houden, gelijk in ander steden oft onder knechten⁶⁶ geuseert wort, met pijpen, trommelen ende vliegende vendele; ende zulcx zeyden, dat zy comen wilden, ten afscheiden van de wachte op de merct; seggende, dat zy tselve alsoe vercondicht hadden aen alle de wachten in de poorten; ende wilden zy, depten, met henl. geselschap dair mede comen, zy mochten dat doen; daerop zy by den voirn Henrick MartinSZen gevraecht zijnde, uyt wat auctoriteyt zy 't selve doen wilden, buyten consente van burgemrs ende scepenen, heeft Jacob Janszen, een van denselven hoope, geseyt, dat zy 't deden van wegen den gemeenen bruyck⁶⁷ van der scutterye; dairop den voirn. Henrick zeyde, dat hy oic was van der scutterye, ende nochtans dairaff nyet gehoirt en hadde, met noch andere proposten, die dairop vielen aen wederzijden.

⁶⁶ soldaten

⁶⁷ gebruik

Ende siende, dat zy persisteerden by heurlieder voornemen, heeft . de voirn. Henric, met goede woerden ende persuasie, zoe vele gedaen, dat hy den voirn. hoop met here gebrocht heeft tot op 't stadhuys, alwaer zy wederomme heur voirgaende voirnemen verhaelt hebben ende versocht tselve henliedeu toegelaeten te zijne, begerende voirts aen Adriaen Jacob Joossen voirscepen, aldair welende, als hoofman van der wacht, dat hy wilde zoe vele doen, dat men de Walsche knechten, die tot Zeeburch laegen, opslaen zoude, oft dat men tselve henlieden wilde laeteu doen: zy wisten daertoe raet. Al twelck geseit worde principalick by den voirn. Jacob Janssen ende Hans van den Bogaerde. Ende alsoe de voirn. Adriaen Jacob Jooszen dair op zeyde, tselve zulx nyet te behoiren, mits dat de voirn. knechten gesonden waeren by der Hertoginne van 's Co. wegen, heeft de voirn. Jacob Janssen geseit, dat zy metter Hertoginne nyet te doen en hadden, ende heur niet te kennen, maar alleenlyck den Prince van Orainge, roepende totten bystaenden:

Ik seg't openbaerlyck, draechter van kennisse wat ic begeire. Wel, men zoude geerne des bistops knechten oft papenknechten binnen bringen, ende dat edel bloets knechten wilt men daer, uyt houden, ende daerenboven wilt men van mijn vader een verrader maecken, die compt om 't gemeente voir te staene. Het sal noch bloet kosten, al zou't my al mijn goet kosten"; houdende deselve Jacob Janszen, geduerende alle dese communieatiën, op zijnen arm een gespannen sinekroer jegensover den voirn. Adriaen Jacob Jooszen ende Henrick Martensz.

Ende deselve Adriaen Jacob Joossen dede zijn debvoir met groeten anste, vreese ende dangiere,. by diversche goede middelen, omme heml. t'appaiseren, vertreckende den fijs tot dat al schoon dach was, ende dat die ure, die zy gestelt hadden, verleden was, ende de dachwaecke aengenomen; zulcx dat zy alsdoen van dair gescheeden zijn, affschietende diversche heure sinckrours.

Glevraecht, wie zy, dep^{ten}, in ende onder den voirn. hoop als medepleghers gesien oft gekent hebben:

Seggen, datter geweest zijn den voorn. JACOB JANSZEN VAN DER MERSCHEN, HANS VAN DEN BOGAIRDE; ende de voirn. HENRIC MARTENSZEN legt dair oic gesien t'hebben een DE LA FOSSE, getrouwt hebbende de weduwe van RYCKE de cryeerder; ende de voirn. Joos Hoste, mr. Henric Sonnius, ende Jan de Ridder leggen dair oic gesien t'hebben Salvador de la Palma; ende: deselve Joos ende Jan de Ridder hebben dair oic gesien Adams Stoop.

Ende gevraecht, oft zy daironder ofte mede oic nyet gesien hebben eenen Bastiaen Claeszen, seggen: dat neen.

Onder stont aldus: HENDERICK VAN DER MOERTELE, HENRIC ZONNIUS, JOOS OSTE, J. DE RIDDER.

Den xxvij^{en} Septembris xvclxvij.

Quiuin GISLAINSZ, zydelaken vercooper, woonende tot Middelburch, in den Langen Dult, out xxiiij jairen oft dairomtrent, wesende van den eede van der scutterye van den busschieters.

Gevraecht, oft hy niet gestelt ende geordonneert es geweest van wegen der wet der stede van Middelburch, om wake te, houden in eenige van de poerten der voirs. stede, ten tijde als Pieter Haeck met zijn volcke ende scepen lach omtrent de voirn. stede, oft t'Armuyen, ende wat op deselve wake gebeurt es:.

Segt ende verclairt, onder zijnen behoirlycken eedt, dat hy Sondach tsavonts ende in der nacht, als Pieter Haeck met zijnen volcke was voir Armuyden, is geordonneert geweest met zijn gebuer, genaempt WILLEM WILLEMSE BONTECOE, ooc Cremer, omme wake te houden in de Lange Villepoorte. Ende was hem, dept, by Adriaan Jacob Jooszen, opperhooptman van de wake op 't stadhuis gegeven de lose, hem seggende, dat hy aldair vinden zoude noch andere compaignie van der consistorie, zonder yemant te noemene oft te zeggen, dat hy deselve aldaer gestelt hadde, omme mede te waecken. Ende hy, dept, gecomen zijnde, met zijn voirn. gebuere ende medegeselle, in de voirn. poerte, hebben daer gevonden eenen Guillaeme de la Fosse ende eenen sloetmaker, wiens naeme hy niet en weet, woenende in de Langevile straete, denwelcken zijn huysvrouwe tot twee oft drye reysen quaem roepen ende haelen, dat hy thuys comen zoude, seggende: „wat hebt ghy dair te doene? compt slapen!” Dairop hy zeyde nyet te willen comen, zonder dat hy, dept, gesien heeft, dat jemant meer op de voirn. poerte gewaecht heeft dien nacht, dan hy ende de voirn. Willem Bontecoe, zijn medegeselle, ende de voirn. twee andere, nyet wetende oft dezelve dairtoe oic gestelt hadden geweest van der wets wegen. Ende hy, dept, met zijn voirn. medegeselle aldair geweest hebbende omtrent een quartier huers, ende willende gaen boven op 't bloekhuys, staende aen de voirn. poerte, omme te sien ende hoiren ofter enich gerucht was; soe heeft de voirn. Guillaeme de la Fosse hem, dept, aenveirt, seggende: „segts ons jerst de lose oft blijft hier by ons”, twelck hy, dept, hem ontseyde, comende mitsdyen beneden zonder boven te gaen; ende mitsdien heeft de voirn. De la Fosse hem, dept, afgenomen zijn geweir, dat hy in zijn hant hadde, wesende een hellebarde; hebbende deselve De la Fosse twee sinckrouers by hem; ende terstont dairnair zee es dair aengecomen JACOB JANSSEN, schoonzoon van Pieter Haeck, met noch vier oft vijff andere, hem onbekent; ende hy, dept, roepende tot henl.: tosa! — zoe heeft de voirs. Jacob Janssen overluyt de lose geroupen, nyet wetende hy, dept, hoe hy die moeste geweten hebben. Doen zeyde hy, dept, totten voirn. De la Fosse: „nu weet ghy de lose”, ende de voirn. Jacob Janszen met zijn gezelschap wat heymelyck gesproecken hebbende met De la Fosse ende den sloetmaecker, zoe dat hy, dept, ende zijn medegesellen dat nyet verstaen en consten, ende oic heurlieden geselschap schuwende, zijn voirts gegaen, blijvende de voirn. De la Fosse ende sloetmaecker, by hem, dept, ende zijn gebuere. Ende es de voirn. Jacob Janszen ende zijn geselschap noch een oft twee reysen binnen derselver nacht weder gecomen, zonder jet te seggen. Ende de voirn. Willem Bontecoe, zijn medegeselle, 't selve siende oft aenmerckende, zeyde tot hem, dept: „hoe nae zijn wy hier vermant? hebben zy wat quaets in den sin? zy zullen u ende my om den hals bringen.” Ende heeft hy, dept, zedert gehoirt ende verstaen, dat de voirn. De la Fosse een van de: principael Geuzen ende beeldebrekers was, hebbende groote conversatie met Gislain, den predicant; ende es deselve De la Fosse fugityff, mair van den sloetmaker. en heeft nyet zonderlinge gehoirt.

Onder stont aldus: by my, QURIJN GELEYNSZ.

xxviiiij Septemb. lxxvij, tot Middelburch.

PASQUIER ELLEWOUT, herbergier, woonende buyten de Goorstraete poerté, in den Gouden Helm, tot Middelburch, out xxxvj jaeren, gehoirt ende gerecoleert op zekere attestatie, by hem gepasseert den tweeden dach May xvclxvij voir Gislain Hosius, notarius, hiernaer gelnseret; ende deselve attestatie hem wel ende bescheedelick voirgelesen, ende op elc point, daerinne verhaelt, wel onder. vraecht ende geëxamineert zijnde, heeft verclaert onder zijnen behoorlycken eed., dat hy zulcx

gedeposeert heeft ende alle 't inhouden van deselve attestatie hout over Boet ende warachtich, ende; dairby alsnoch persisteert.
Onder stont aldus: PAESCIER ELLEWOUT.

„Op den tweeden dach der maant van Meye, in 't jaer ons Heeren xvc zeven en t zestich, ter presentie van my, Gheleyn Hosius, openbaer notaris, binnen der stede van Middelburch, in Zeelant, woenende by den hooft, van president ende leden van den secreten raede onse genadige Co. Mt totter exercitie geadmitteert, ende den ondergawreven getuygen, compareerde personelyck Pasquier Ellewout, woonende in den Gulden Helm, buyten de Gorstraetepoorte deler voirs. stede van Middelburch, out xxxvjtiell jaeren oft dairomtrent; dewelcke ter instantie van mijnen Heere den bailliu derzelver stede, op zijnen behoirlicken eedt, hem by my ex officie gestaeft zijnde, zonder eenige inductie oft simulatie verclairde warachtich te welen, als dat omtrent Halffvasten des voirliden jaers van zessentzestich, stilo curie Hollandiae, hier binnen Middelburch gecomen es . geweest, ten tijde Pieter Haeck hier voir 't lant was met drie scepen knechten, Jan van Hoorne, Heer van Boxtel, by denwelcken hy, deposant, negen oft thien jaeren gewoent ende gedient, ende die des deponents outste zone over de voute geheven heeft; ende de voirn. Heer van Boxtel, comende wandelen ten huysse van hem, die spreeckt, onder diversche contagiën, zoe hy, attestant, zeer verwondert was van zijns Heeren presentie, ende wattet beduyen mochte, dat hy hier in Zeelant quam, zeide, dat hy quam om Pieter Haeck te spreken, ende dat hy hem uootsaeckelyck spreken moest, wesende zeer bedrouft, zoe hy zeyde, dat hy hem nyet en vant; waerop hy, deposant, antwoirdende zeide: „Heer, je en sie nyet, dat ghy Pieter Haeck ter spraken zult comen connen, dan meucht by u ontbieden zijn zone ende schoonzone, die hebben hairen vader twee schuyten victuallie op huyden gesonden, die sullen u wel seggen, wair hy es.” 't Welck hy terstont dede ende lietse ontbieden met zijn knechten in de Groene Poorte; beelagende de voorn. Heer van Boxtel jegens hem, attestant, dattet hier binnen Middelburch zoe twistich in de twee religiën stonde, seggendo, dat hy hem binnen der stadt nyet betrouwen en dorste, maer dat by woude gaen logeren te Vere, alzoehy mette bailliu aldaer, Rollee, groote kennisse hadde, ende dat hy wel wilde om duysent croonen, dat hy dele commissie nyet geaenveirt en hadde.” Ende zoe hy, deposant, zeyde, dattet oirboir weeen zoude knechten in der stadt te leggen, die de twistige borgeren in de religie mochten in vrede houden; zoe antwoirde de voirn. Heere van Boxtel dese oft diergelijcke woerden: „ic wilde dat Pieter Haeck met zijn volcke hier binnen waere, en dat ic zelve voir duysent pont borge blijven zoude, datse niemant de weirde van een ey schaide doen zouden; maer wie zoude't den borgeren derven aengeven? ie nyet.” Replicerende hy, die spreeckt, dat de lantsae ten Pieter Haecx volck nyet en begeirden, zeyde de voirn. Heer van Boxtel: „hier zijn wel Waelen ingelaeten; waertoe,laet men d'een meer in dan d'ander?” Seggende hy, deponent, deuralen te weeen van 's Coninex volcke ende van den Hove gesonden; dairop de voirn. Boxtel antwoirdende seyde: „wat eist dan? Soe verre de burgers metten gemeenen lantsaeten hair sterck genouch kenden, 't wair beeter egeene altoos in te nemen”. Ende hy, attestant, naedemael in de woerden ende contagie gecomen wesende metten camerlinck van den voirn. Heere van Boxtel, vraechde: „wat gaet mijn Heere over, dat hy hem met dese beuselinghe moeyt? wat leegt hem dair aen?”

Dairop de camerlinck zeyde: „mijn Heere en. doet nyet zonder advys van mijnen Heere eden Prince van Oraingyen; de Prince es wijs genouch, hy zal mijnen Heere voir de Mat wel verantwoorden.” Verclairde alnoch hy, dept, dat hy hem nyet genouch verwonderen en eenste, dat de voirn. Heer van Boxtel hem metten Calvinisten moeyen

wilde, deurdien hy alle den tijt, die de deponent met hem gewoont heeft zoe catolycq was, dat hy nemmermeer dach en liet passeren, zonder misse te hoiren, ende dat hy plach zultken regaird te nemen ende toelicht op zijn dieners ende familie, dat, zooder een geweest hadde, dia alle hoechtijt nyet te biechte ende t'sacramente gegaan en hadde, ofte dat yemant eenige suspecte boucken gehadt hadde, hy zoude die zwairlick gestraft hebben; seggende eens gezien t'hebben, ten tijde hy by den voirn. Boxtel woonde, datter een palfernier een duutsch zalmbouccken hadde in zynen stal, twelck de voirn. Heere vernemende, beval hem terstont 't zelve wech te doene buyten huys, seggende dese gelijcke woerden: „ghy louter my ende mijn geheel huysgesin mede bederven ende in last bringen.” Anders en wist hy, deposant, delen aengaende nyet te leggen. Aldus gedeposeert ten huys van den voirn. bailliu, ten dage, jaire, ende maende voirs., dair by ende present waeren Hans Mertensz ende Frans Jansen arts getuygen, weirdich van geloove, hierover geroupen ende gebeden; ende is in een naerder corroboratie de minute van delen metten hanteecken van den deponent onderteyckent.

Onderstont gescreven: Ita attestor Hosius, nots publ."

BERTHOLOMEUS CLAESZ, backer van zijnen ambachte, woonende tot Middelburch in de Noortstraete, out xxx jaeren oft daeromtrent; gehoirt ende geëxamineert, oft hy nyet gestelt ende geordonneert en es geweest ter waecken van wegen der wet der stede van Middelburch met ART in den Struys, scaliedecker, mr JOOST OSTE schoolmre, JAN DE RIDDER, ende mr HENDE SONNIUS, ten tijden als Pieter Haeck met zijn schepen ende knechten lach hier omtrent der stede, oft voir Armuiden, ende wat op dezelve waecke gebeurt ende toecommen es:

Segt ende verclaert onder zijnen behoorlycken eed, dat hy geweest es geordonneert van der waecke op 't stadhuys tot Middelburch, in der nacht tuschen Maendach ende Dinsdaechs, als Pieter Haeck, met knechten ende scepen, 's nachts te voren geweest hadde voir Armuyden; ende hebben van zijn geselschap in de voirn. waecke geweest Vincent Lauriszen, mr Henrick Sonnius, Jan de Ridder, mr Joos de schoelmeester, ende, nair zijn onthout, ooc eenen Cornelis Hermansz, dewelcke als nu vluchtieh es. Ende heeft hy, dept, twee reysen binnen derselver nacht ommegegaen, visiterende de straeten ende wachten van de poorten met den voirn. Vincent Lauriszen als hoopman, mr Joos de schoelmr, ende Aert in den Struys, ende noch eenen genaemt MAILLART, eertijts geweest hebbende diener van den bailliu, als na vertrocken van Middelburch ende woonende in Vlaenderen, zoe hy verstaet. Ende doendeden voirn. omraeganeck, sègt, dat hemluyden gebeurt ende toegecomen es in effecte zulcx ende in alder manieren, als hierboven in de depositie gedaen by de voirn. mr Joos Oste de schoelmr verhaelt es, behalven zekere woerden, die Jacob Janszen gesproecken zoude hebben totten voirn. schoelmre, daerof hy nyet en weet. Ende ginck hy, dept, voiren dragende eenen lanterne, hangende aen zijnen stock op zijnen hals: Ende van den hoop volcx, die zy vonden ende ontmoeyten achter straeten gaende ende aen de poenen en heeft niemant gekent dan den voirn. Jacob Janszen, schoonzone van Pieter Haeck, ende eenen Hans van den Bogaerde.

Onderstont aldus: BAERTEL CLAES.

COENELIS HERMANZ, zoutmeter ende cordewagencruyer, woonende tot Middelburch in den Schotschen houck, out xxx jaeren oft daiomtrent; gevraecht als de voergaende getuygen op tselve faict ende interrogatorie, zegt onder zijn

behoirlicken eedt, dat hy met de voergaende getuygen de wake gehouden heeft op 't stadhuys, ten tijden aldairverclairt; ende dat zy tot twee reysen toe binnen der nacht ommegegaen zijn, ende dat hy. aldair gehoirt ende gesien heeft zulcx ende in alle manieren als hierboven verhaelt es in de depositie van mr Joos Oste, schoelmr, dairaff wy de poincten, daerinne verhaelt, hem voorgehouden hebben, ende dezelve sulcx gedeposeert heeft warachtich té zijn.

Onderstont aldus: CORNELIS HARMENSZOOM, soutmeter.

JAN ADRIAENSZEN, goutsmit, scepene van der stede van Middelburch, out vijftich jaeren oft dairomtrent, ende **SYMON JACOBSEN**, magnus, oic scepen derselver stede, out xxxv jaeren of daeromtrent, gevraecht ende geëxamineert op de poincten ende articulen van onser instructie:

Eerst gevraecht op 't artie van onser instructie, mentionerende van de consistorie van de sectarissen, die gehouden zoude zijn geweest in de voirn. stede van Middelburch, lichten wat tijde ende wie aldaer eenigen last oft officiën gehadt oft bedient zouden hebben; ende oft de voirn. sectarissen alvoren versocht hebben consent, omme binnen deser stede te moegen preken ende consistoriën te houden:

Seggen ende deposeren onder heuren behoirlycken eedt ter zaicken van heurlieder officie, dat zy zekerlick nyet en weten, oft de sectarissen versocht oft versregen hebben consent van die van der wet, omme binnen der stede oft dair buyten., oft dairomtrent ende by de stad, te moegen preken ende consistorie houden; ende gedraegen henluyden diesaengaende tot tgene dat tcollegie van der wet dair op zal moegen verantwoirden; maer segt de voirn. Symon magnus, dat, als d'ierste prekinghe gebeurt es binnen deser stede (ten welcken tijde de voirn. Jan Adriaenszen geen scepen en was), dat deselve predicatie by den bailliu ende wethouders (dair hy, dept, Symon magnus mede present es geweest) gestoirt ende belet es, ende es tselve gebeurt in 't packhuys van den Gouden Leeuw, toebehoirende Jacob Janszen, schoonzone van Pieter Haeck.

Seggen voirts nyet te weten, tot wat tijden de voirn. sectarissen eerst begonst hebben consistorie te houden; mair hebben wel gehoirt, datter geweest zijn twee consistoriën, als te wetene: d'oude consistorie ende de jonge, zonder te weten de distinctie noch wat men dede oft tracteerde in d'een oft d'ander, noch wie` van d'eene oft van d'ander geweest zijn; mair hebben wel gehoirt ende verstaen van diversche ne soonen, dat men zeyde: die oft zy zijn van der consistorie, als te weten: **SIMPSON** den timmerman, **GISLAIN** de predieant ende zijn broeder, **ADAM** de lijndrayer, **MATTHIJ9 JANSSEN** goutsmet, **PAUWELS** in den Trechter, **GUILLAME DE LA FOSSE**, **JACOB** de **QUESTERE**, **PEETES BUREEL**, ende **HANS** de anticksnijder.

Seggen voirts, dies gevraecht zijnde, dat zy verstaen hebben, dat de voirn. sectarissen tot twee oft drie reysen het Nachmael gehouden hebben, zonder te weten oft tonnen verclairen •yemant in 't particulier, die 'r zouden geweest hebben; maer hebben wel verstaen, dat 't kint van **JACOB JANSSEN**, ende 't kin t van langen **ANDRIES** gedoopt zijn geweest op heurlieder manieren, ende dat het kint van den voirn. Jacob Janssen es begraven geweest, ooc op heurlieder manieren.

Gevraecht, wie dat alhier van der wet, oft in eede wesende van der stad, oft geweest hebbende, oft van den notablen van derzelver stede, die gefrequeenteert zouden hebben de predicatiën, oft predicanen gefavoriseert, getracteert, ende zonderlinge conversatie oft familiariteyt met hemt. gehouden:

Seggen, dat zy beide woenen verre van de plaetse, dair men de predicatiën gedaen

heeft, twelck was in een packhuys, staende buyten de Zuytdampoorte; ende zy, depten, woonen, d'een op de merct, ende d'ander in de Langeville straete; al twelck es aen d'ander zijde van der stede ende en hebben omtrent de voirn. plaetse, dair dezelve predicatie gebeurt es, nyet vele gefrequiteert noch begeirt te commen, dan als zy omme beur nootsaecke omtrent den Dam te doen hadden. Zulcx en zouden niemant weten te noemen van gesien te hebben ende wel weten, die de voirnoemde predicatiën zouden gevolcht hebben; dan hebben geheid ende verstaen by gemeene fame, ende ooc by gaene ende wederkeeren met trouppen, comende van derwerts uyt, van dese navolgende persoonen, te wetene: Pieter Haeck, eertijts bailliu, Jacob Janssen, zijn schoonzone, Olivier Corbault, Jan van de Perre, Claes Thuys, kieser van de wet, Pieter Simonnet, Bastiaen Claeszen, Pieter van den Bogaerde, Bartholomeus Claes Domisz, Guille de la Fosse, Simon in den Draeck, Thomaes broeder cruyenier, Leyn Jolijt cruyenier, Joris van Steynemolen, Symon Jansz van Roomen, raed, Vincent Lauriszen, raed, Jacob van der Goes, scepen, Hugo Joosz, tresorier, Andries Jacob Oortz, alias Langen Andries, scepen, Jan de Nyose, raedt.

Gevraecht, wie zy gekent oft verstaen hebben, die zouden geweest hebben van den beeldebrekers:

Seggen, dat zy nyet geweest en hebben in de kercke, ten tijde als de voirn. brekinge geschiede; mair de voirn. JAN` ANDEIESZEN segt geweest te hebben 's Woensdaechs 's avonts, als men jegonst wat te breken, in de Westmonster kercke, ende tsanderdaechs in de Prochiekercke van der abdy, maer es terstont van dair gereeden; ende sach in de Westmonster kercke, dat eenen Jan de droochscheerder, mitsgaders eenen langen Hans, cleërmaecker, ende in der kercke van der abdie eenen Frans, de cleermaecker, ende den voirn. langen Hans, nair zijn duncken, zonder enige andere te weten specificeren. Ende de voirn. Simon Magnus heeft gesien Simpson den timmerman met eenen bijle op zijn schouwer, gaende naer de kercke van Westmonster met twee oft drie assistenten, hem onbekent, Donderdaechs 's morgens omtrent negen uren.

Gevraecht, wat debvoir oft nersticheyt d'officiers ende wethouders van der stede gedaen hebben, omme de voirn. beeldebrekinge te belettene, ende oft dair op eenige deliberatie genomen es; ende oft zy dairtoe versocht hebben assistentie van der gulde ende schutteryen:

Seggen, ierst de voirn. Jan Adriaenszen, dat hy alsdoen van der wet nyet geweest en es; ende de voirn. Symon Magnuszen, alsdoen scepene, legt, datter deliberatie gehouden es geweest, omme de voirn. brekinge te belettene, aldair diversche opiniën vielen; ende van der rosolutiën es register ende note gehouden, dairtoe hy hem (gedraecht).

Ende hem gevraecht, oft in de voirn. deliberatie eenige geweest zijn, die geseit zouden hebben, dat zy voir kercken, papen, ende monicken nyet vechten en wilden, maer dat een jegelijck zijn huys bewairen zoude; ende wie dezelve geweest zijn:

Segt, dat hy gehoirt heeft in 't gemeene, zonder alsnu te kunnen noemen, wie dat geweest zijn: „wy en willen daer nyet voren vechten”; oft: „wat zouden wy dairvoir vechten? het zoude moegelijck nyet te beter wesen, ende een iegelijck heeft genouch te doen, zijn huys te bewairen”.

Gevraecht de voirn. Simon Magnus, oft hy nyet present en es geweest, de wet vergadert zijnde, aldair Gislain, de predicant, met, diversche zijn assistenten, versocht zoude hebben aen die vander wet, dat eenighe van de consistorie zouden present wesen in alle deliberatie van zaicken der politie ende tregiment van der stede

aengaende, ende dat men, heml. leveren zoude copie. van alle brieven, die de wet ontfangen oft scrijven zoude:

Segt, dat hy van alle't inhouden van dezelve interrogatorie nyet en weet te spreken.

Gevraecht, oft hy nyet present geweest en es by die van der wet, als Pieter Haeck met diversche assistenten van der consistorie gepresenteert hebben requeste aen die van der wet, ten fyne van zeker ander requeste, aengaende d.e presentatie van de drie millions gouts, omme te vererijgen liberteyt van der eonsciëntiën ende religië, te scickene ende addresscherene by heur gedeputeerde in den naeme van heurlieder gemeente aen Mevrouw de Hertoginne:

Segt, dat hy present es geweest, dair Pieter Haeck met diversche assistenten zeker requeste der wet gepresenteert heeft tot zuleken fyne, als boven verhaelt es; ende worde zijn versouck by der wet gerefuseert ende afgeslagen; dairaff de voirn. Pieter Haeck protesteerde, hebbende dairtoe present Benen notaris, genaempt Guillame Deynoet ende zeker getuygen, die hy nyet en weet te noemen.

Gevraecht, wat hy weet van 't rumoer, dat gestroyt es geweest in der stede van Middelburch, van dat de biscop in der abdie kne' hten innegenomen zoude hebben, dair deur tgemeente zeer beroert es geweest; wie dat oirsaicke geweest es van 't selve rumoer, ende ofter nyet geseyt en es geweest by eenige: „wy willen desen biscop quijt zijn, men sal hem metten bage uytdragen”, ende voirts watter meer vair gevolcht es:

Segt de voirs. JAN ADDRRIAENSZEN, alsoe hy alsdoen nyet en diende in de wet noch raed, en weet van desen nyet te spreken; en de voirn. SYMON MAGNUS weet wel, dat zulck, rumour geweest es, maer en weet nyet noch en heeft oic hoiren noemen, wie d'eerste oorsaicke dairaff geweest es, dan dat eenige, die men zeyde te wesen van de consistorie, hetselve den burgemrn aengegeven hadden, zonder dat hy, dept, weet, oft te deser cause eenige vergaderinge geweest es ten huysen van den bailliu; emmers en heeft hy, dept, dair nyet geweest, maer es ontboden geweest by der wet op 't stadhuys. Aldair geresolveert worde, dat men zoude gaen doen ondersoeck in de abdyen, daertoe eenige gedeputeert zijn van die van der wet ende raet, dewelcke, zoe hy verstaen heeft, tselve ondersouck gedaen hebben, dairaff hy nyet vorder en weet te spreken, noch oic van de vergaderinge van volcke, die van buyten rondomme d'abdyen zouden geweest hebben; dan weet wel, dat den voirgaenden nacht het volck zeer beroert was, ende laternen uytgehangen worden voir vele huysen; twelck, nair zijn onthout, nyet gedaen en es geweest by ordonnantie van der wet, mair by eenige die oirsaicke wairen van 't voirn. geruchte, zonder die te weten noemen.

Segt voirts, dies gevraecht zijnde, nyet gehoord t'hebben, datter geseit zoude geweest zijn onder 't voirn. geruchte: „wy willen den biscop quijt zijn, ende geen ander meer hebben; men zal hem uytdragen met eenen bage.”

Gevraecht, oft hy nyet present geweest en es, dair by die van der wet gecomen zouden zijn eenige, als gedeputeerde van der schutteryen, omme zeker vertooch te doene, twelck zy nyet doen en wilden, ten waere dat men den bailliu hadde doen vertrecken; ende wat woerden daer gevallen zijn aengaende de Hertoginne ende den Prime van Araingne; ende ofter nyet geseyt en worde, dat de wethouders waeren verraders van der gemeente:

Segt de voirn. SIMON MAGNUS, dat op zekeren dach, omtrent den tijt dat Pieter Haeck met zijn knechten voir tlant lach, eenen JAN LUYMUSZ, nu overleden, ende een en PIETER IN DEN BO AERDE, nu fugityff, met eenige andere, hem nu vergeten, hem seggende te wesen gedeputeerde van der schutteriën, hebben gedaen

zeker vertooch oft versouck aen die van der wet,. ende, nair zijn outhout, dat men aen elcke poerte maken zoude noch een slot; ende dienvolgende zijn aen eenighe poerten een slot gemaect met eenen yseren boom, commende van 'tclincket; ende, alsoe ten diverschen stonden, geduerende den voirn. troublen tijt, eenige gecomen zijn om diversche versoucken te doene aen die van der wet, zoe en weet hy nyet, oft dit is geweest van die acten, verhaelt in de voirn. interrogatorie; want hy nyet gedachtich en es, dat men versocht zoude hebben den bailliu te doen vertreeken, noch oio gehoirt t'hebben eenighe woerden aengaende de Hertoginne ofte Prinche van Araignen, ofte datter geseyt zoude zijn geweest, dat de wethouders waeren verraders van der gemeente.

Gevraecht, oft nyet gebeurt en es omtrent Paeschen lestleden, datter questie gevallen es van een zeker lacquay van den Heere van Wacken uyt oft inne de poerte te laeten, ende dat degene, die de wake hadden ter poerte, ende de sluyters by henluyden, tselve nyet doen en wilden, dies nochtans gelast zijnde by den burgemrs, seggende dat er verraders genouch in der stadt waeren, ende dat zy den Heere van Wacken hier nyet hebben en wilden, noch geen crijsvolck in de stede gebrocht hebben:

Segt de voirn. Simon magnus dairaff nyet te weten te spreken, ende de voirn. Jan Adriaenssen heeft wel gehoirt nair dat tselve gebeurt was, datter questie geweest hadde van de lacquay van den Heere van Wacken inne te laeten, ende dat de waeckers aen de poerte wesende (dairaff een was genaemt Bertholomeus Claes Domuszen, broeder van Pieter Claes Domuszen, burgemr), tselve nyet en hadden willen doen; zoedat de burgevers zelve de sleutels van hemlieden gehaelt ende affgenomen hadden ende de poerte opengedaen, omme den voirn. lackay inne te laeten; zonder dat hy weet te spreeken van de weerden, die ter zelve oirsacke tuschen den burgemr ende de voirn. Bertholomeus zijn broeder, oft andere zaicken gebeurt zouden zijn.

Onderstont: S. MAGNUS, J. ADR.

SIMON SIMONSZ COST, scepen der stede van Middelburch, out xlij jaeren.

CORNELIS FRANCHOISZ TAS, raedt, ende 't voirleden jair scepen derzelver stede, oud xxxvij jaeren oft dairomtrent.

Gehoirt ende geëxamineert op de pointen ende amen van oneer instructie, circumstantiën, ende dependn. Heeft gevraicht, wat debvoir ende nersticheyt d'officiers ende wethouders der voirn. stede gedaen hebben, omme te belettene de predicatie van de sectarissen, als die eerst begonst zijn, ende wat castigatie ofte punitie dat gedaen es van de mesdoenders jegens de placcaten ende ordonnantiën van zijne Mat:

Seggen ende verclairen onder hueren behoirlycken eedt, gedaen ter saicke van heur officie, dat, als de predicatiën eerst begonst zijn in 't quartier van Middelburch, 't selve es geweest buyten de jurisdictie derselver stede, ende dat nietemin die van der wet dezelve predicatiën vernomen hebbende, merckelyck dat zy nakende wairen de voirn. stede, blijvende nyetemin buyten de jurisdictie ders stede; zoe hebben zy verbot uytgeleit ende gedaen publiceren, dat niemant van heur poorters ende ingesetene deselve predicatië zouden frequenteren; ende daerenboven zoe hebben zy ooc,. metsgaders de rentmr van Zeelant Bewesterschelt, debvoir gedaen aen de predicanten by communicatie met heurl. gehouden, om. deselve te belettene; sonder dat zy weten, dat eenige punitie oft correctie zoude gedaen zijn geweest van degene, die, nyet-tegenstaende de voirn. verboden, de voirn. predicatiën zouden vervolcht hebben; mair als de. voirn. predicanten heml. vervoirdert hebben te sommen preken binnen der stede

in zeker packhuys van den. Gulden Leeuw.; toebehoirende Jacob Janszen, schoonzone van Pieter Haeck; soe hebben de bailliu, metsgaders die van der wet ende ragde der voirn. stede, deselve predicatie metterdaet gestoirt, ende de vergaderinges aldair wesende. gêdaen vertrecken; dair zy, depten, present zijn geweest. .

Gevraecht, oft alhier is geweest een consistorie van de sectarissen, ende sichtent wat tijt, ende of tselve geweest es by consentevan die van der wet, opt versouck van de voirn. sectarissen, ende wie in deselve consistorie eenige last oft officie gehadt oft bedient hebben: .

Seggen, dat zy wel gehoirt hebben, dat tot Middelburch geweest zijn twee consistoriën, d'eene genaempt de oude, ende d'ander de nieuwe; ende, vair heurlieder duncken, diegene die men noemde te wesen van d'oude consistorie, was eenen hoop rabbauwen ende vyle persoonen, die nyet te verliesen en hadden; ende die van d'ander consistorie wilden wat degelijcx wesen, zonder dat zy weten de distinctie van deselve consistoriën noch van der zaicken in d'eene off in d'andere getracteert wesende; ende hebben hooren reputeren, als wesende van de voirn. consistoriën, Gislain de predicant ende zijnen broeder, Adam de lijn drayer, Sampson de tymmerman, Mels de scaliendecker, Hans de beeltsnijder, langhen Hans cleêrmaker, bode van de consistorie, Pauwels in den Trechter, brantwijnman, Matthijs Janszen goutsmet, Joost de Questere, Pieter Haeck, Pieter Burel, Olivier Corbault, Guillame de la Fosse. Seggen voirts nyet te weten, wanneer oft lichten wat tijde de voirn. consistorie begonst es binnen der stede van Middelburch, ende en hebben noyt gehoirt oft verstaen, dat de voirn. sectarissen aen de Wet versocht zouden hebben consistorie te moegen houden in de voirn. stede, mair hebben tselve vermetelyck bestaen te doen.

Gevraecht, oft zy weten oft kennen eenighe, die de Nachtmale oft ander exercitie van de pretense religie van de voirn. sectarissen zouden gedaen hebben, als kinderen doopen, trouwen, ende dooden begraven op heurlieder maniere:

Seggen, dat zy niemant en weten, emmers herlieden niet te voren en comen, die gereputeert zijn den Nachtmale gedaen te hebben, dan van enen Hugo JANSSEN, stadbode, zoe zy verstaen hebben. Mair hebben wel gehoirt, dat het kint van JACOB JANSSEN van der Mersche ende 't kint van langen ANDRIES zijn gedoopt geweest, ende, naderhant gestorven zijnde, begraven op de maniere van den voorn. sectarissen; alsoe ooc es geweest d'overleden huysvrouwe van Bastiaen Claeszen.

Gevraecht, wie alhier van de notable van de stede, oft wesende oft geweest hebbende in Wet oft in eedt ende officie van de stede, die gevolcht zouden hebben de voirn. redicatie, oft gefavoriseert, getracteert ende conversatie oo't conferentie gehadt hebben metten voirn. predicanten: Seggen, dat zy nyet en weten, dat eenige notable oft lieden van reputatie, oft die ween zouden oft geweest hebben in eedt oft officie van der stede, die de voirn. predicatie zonde gevolcht hebben, dan vair de publicatie van 't assort gemaect tuschen de Hertoginne ende de Edelen; dat alsdoen ende dairnair hebben gehoirt ende verstaen by gemeene fame, ende somtijts oock gesien hebben eenige derwerths gaende oft van dair keerende, te weten dese navolgende persnonen: Pieter Haeck, Jacob Janssen en zijn huysvrouwe, dochter van den voirn. Pieter Haeck, Olivier Corbault, Jan van de Perre, Claes Thuya, kieser van de Wet, Pieter Simonet, Bastiaen Claeszen, Hans van den Bogaerde, Bertholomeus Domuszen, Simon in den Draeck, apotheker, kieser van de Wet, Adolff le Clercq, Joachim Stutelinck, Salvador de Palma, Thomaes Brodder, cruydenier, Cornelis JanSZen van Everdijck, Leyn Bouwents, Leyn Jolyt, Guill. Deynot, notaris, Joris van Stey(nemo)len, Simon Jansen van

Roemen, raet, Vincent LauriSZen, ramt, Jacob van der Goes, scepene, Hugo JooSZen, tesorier, over, jair scepene, Andries Jacob Oortsen, alias Langen Andries, ecepen, Jan de Nyosa, raedt, ende 't voirleden jair scepene, Andries Jans Brabander,, scepene, Jan van Campen, iotaris ende raedt, Hugo Janssen, stedeboode, Jan Arentsen, coopman, mr Geert, barbier, Jan Bastiaenszen, Wouter, de vlascooper.

Ende aengaende degene, die predioaniten getracteert ende, favoriseert oft aengehaelt zouden hebben, ende met. henl. conversatie gehad: seggen, dat zy van niemant gehoirt oft verstaen en hebben, dan van Pieter Haeck, Langen Andries, Jan de Nyosa, Hugu Jooszen ende Salvador de Palma; dat Gislain, de predicant, t'heurlieder maeltijt wel zoude geweest hebben; ende was de voorn. Gislain, predt., gelogiert in den Gulden Leew, toebehoirende den voirn. Jacob Janssen, dewelcke alsdoen inwoende met Pieter Haeck, zijnen schoonvader.

Gevraecht, wie zy weten oft verstaen hebben, dat zouden geweest zijn van de beeldebrekers:

Seggen, dat zy in de kercken niet geweest en hebben ten tijde als de voorn. brekinge gebeurde, ende alsoe en zouden niemant weten te noemen van gesien te hebben, mair hebben wel gesien eenige voirby heurluyder huysen achter straeten loopende, die men zeyde dairmede besich geweest zijnde ende van ander hebben gehoirt, te wetene van: Jacop de Questere, Sampson, de timmerman, langen Hans, cleêrmaker, Coppens Slot, slotmaker, Jan, de droochseheerder, eenen Jacob, timmerman, jonge geselle by den Augustijnen, ende eenen Joos, de timmerman in deselve straete, de zone van Cornelis de schilder, Jacob Joriszen, cuyper, eenen oude cleêrcooper, gaende met een stelte, eenen cramer met eenen crommen hals, eenen cuyper in 't kerckstraetken, eenen tromper op 't stadhuys, die alle fugityff zijn. Ende hebben oic hoiren seggen, datter oic onder geweest zijn diversche Ingelschen ende Franchosen, die hier lagen met heur scepen.

Gevraecht, wat debvoir ende nersticheyt d'officiers ende wethouders der voirs. stede gedaen hebben, omme de voirn. beeldebrekinge, te belettene; ende oft dairop eenige deliberatie gehouden ende genomen es by die van de Wet ende Raedt, ende oft zy versocht hebben d'assistentie van den gilden van der schutteriën:

Seggen, dat de Wet ende Raedt vergadert wairen op 't stadhuys, omme t'aenhooren zeker propositie, die de oude rentmr van Beoosterschelt met zijnen sone, rentmr van Bewesterschelt, te doen hadden van 's Conings wegen, s'Woensdachs 's achternoens, ten tijde als men op 't stadhuys aenbrochte ende adverteerde, dat men de Westmonsterkercke wat begonste te breken; twelcke gehoirt, ende by de burgemrs geproponeert, by wat middelen men hetzelve beletten ende wederstaen zoude mogen, dairop diversche proposten gevallen zijn; mair en weten niet wel, ofter eonige zeker resolutie genomen es, meenende bet jae dan neen hem dies refererende aen 't collegië, ende en weten nyet oft register oft notitie dairaff gehouden es, mits dat alsdoen geen secretarissen thuyt en waeren, zoe zy alsdoen waeren ter Goes in de jaermerct. Ende zijn wel gedachtich, datter vermaent was van te nemen assistentie van der sehutterye, mair dat ander dairop zegden, dat men twijfelde dat zy alle wel te betrouwen en wairen. Ende gevraecht oft alsdoen niet by eenighe geseyt en worde: „wy willen voir kereken, papen ende monicken nyet vechten”:

Seggen, dat zy zulcx oft dierg. proposten wel gehoird hebben, mair en zouden nyet connen verclairen by wyen, mits dat deur beroerte ende verbaestheyt diversche overhoop spraecken ende iegelyck vertrack zijns (weegs) henen.

Gevraecht, oft zy present geweest hebben dair Gislain, de predicant, oft ander van zijne complicen, zouden versocht hebben van die van der Wet, dat in alle deliberatiën van politie ende 't regiment van der stede ende gemeente aengaende, eenige van heuren consistorie zouden present wesen, ende heul. leveren copie van allen den brieven, die'r aen de Wet gesonden oft by henluyden gescreven zouden zijn:

Seggen, dat zyn van 't inhouden van der voirn. interrogatorie nyet en weten te spreken, dair zy present geweest zouden hebben, ende zoude dairaff iet gebeurt zijn in heurlieder absentie, gedragen heml. dairoff te moegen verantwoirden by die van den collegië.

Gevraecht, oft zy nyet en weten oft present geweest hebben, dair Peeter Haeck met diversche assistenten gepresenteert hebben requeste aen die van der Wet, ten fine dat zy eenige heur gedeputeerden zouden schicken oft eenden aen Mevrouw de Hertoginne, omme aldair, gelijck meer ander steden gedaen hadden (zoe zy zeyden), te presenteren zeker requeste, dat men de Co. Mtfurneren zoude drie minionen gouts, omme te mogen levne in liberteyt van religië ende consciëntie, oft emmers te vererijgen zekere tijt, omme vrijelyck te moegen vertrecken met hueren goede:

Seggen, wel gedachtich te zijne, dat zy vergadert hebben geweest met die van der Wet ende Raede, dair Pieter Haeck met zeker zijn assistenten, namentlick Ghislain, de predicant, zijn broeder, Pauwels in den Trechter, ende ander, henl. nyet te binnen comende, gepresenteert heeft aen die van der Wet zulcke requeste, ende ten fine als boven in 't interrogatorie verhaelt es; ende voerde Pieter Haeck 't woirt. Ende alsoe by die van der Wet hem zijn versouck ontseyt ende afgeslagen worde, verclairende die van der Wet, dat zy henlieden dairmede geensins moeyen en wilden; zoe seyde deselve Pieter Haeck: „ic zal een ander hooft zoucken dan ulieden”, hebbende by hem eenen notaris, genaemt Guillaume Deynot, doende voir hem zelve protesteren.

Seggen voirts, dairop gevraecht, dat de requeste, by Pieter Haeck gepresenteert, was onderteekent by diversche personen, alzoe zy sien mochten van verre; welcke requeste, nair 't voirs. refuz hem gedaen, de voirn. Pieter Haeck terstont weder nae hem nam.

Gevraecht, wat zy weten van 't rumoer, dat gestroyt es geweest in de stede van Middelburch, van dat de biscop in de abdie knechten innegenomen zoude hebben, dair deur 't gemeente zeer berourt es geweest; wie dat oirsaeck es geweest van tselve rumour, ende ofter nyet geseyt en is geweest by eenige: „wy willen desen biscop quijt zijn; men zal hem metter hagen uytdraegen” ende voert, watter meer naer gevolcht es: Seggen, dat op zekeren tijt, hemlieden nu vergeten, geduerende de voerleden troublen, de Wet om zeker affairen vergadert zijn, omtrent den avont; dat Anthonis, de stadbode, comende in de camer, gaf te kennen, dat hem aengebrocht was van die van der wacht aen de Vlissinghepoorte (naer heurlieder onthout), datter knechten innegecomen waren, die innegecomen waren omme in d'abdy onthouden te zijne; op welcke aenbringen die van der Wet sonden eenige nair de poerten, omme die te bewarene, ende diegene, die dair wairen, boven te Bommen, omme van henluyden de wairheyte te wetene; ende alsoe zy diverschelyck spraken, zoe verstonden ende estimeerden die van der Wet, dat leugengin ende onwarachtich voirtstel was; mair. diesnyetemin es daeruyt geresen groote beroerte onder het volck; zoedat in dien nacht in diversche huysen lanternen worden uytgehangen, meer dan op ander tijden, zonder dat zy weten, dat alsdoen enige vergaderinge zoude geweest hebben van burgemrs oft anderen van der Wet, ten huysen van den bailliu, omme hierinne te versien; mair 's anderdaichs morgens, omtrent zes uren, was 't collegië van der Wet ende raeden gedaen

vergaderen, ende worde geresolveert, omme tgemeente te atillene, dat men eenige senden zoude in der abdie, omme te gaen ondersoucken, wat daarvan zoude mogen wesen; dienvolgende zijn aldair gegaen eenige van der Wet ende Raede, ende ooc eenighe beleeders van der schutteryën, dewelcke 't voirn. ondersoeck gedaen hebben. Ende heeft de voirn. Simon Cost geweest by Adriaen Claeszen, alsdoen burgemr, dewelcke stoet buyten voir de poorte van der abdie, terwijllen d'ander gedeputeerde binnen wairen, omme 't voirn. ondersouck te doene; dewelcke burgemr zijn debvoir ende neersticheyt dede, omme het volck, dat aldair in groote menichte vergadert was, van de poorte ende inganck in der abdye te houden ende weren. Ende hebben wel hoiren leggen, dat onder 't voirn. geruchte geseyt hadde geweest, zonder te weten by wien, dat men den bisschop met een baghe uytdragen'zoude, oft dierg.

Gevraecht, oft zy niet present geweest en hebben, dair by die van der Wet gecomen zouden zijn enige als gedeputeerde van de schutteryën, omme zeker vertooch te doene, twelek zy nyet doen en wilden, ten waire dat men den bailliu hadde doen vertrecken; ende wat voerden dat gevallen zijn aengaende de Hertoginne ende den Prince van Oraigne; ende ofter nyet geseyt en worde, datde wethouders waeren verraders van der gemeente; ende wie deselve geweest zijn, die henl. daer presenteerden:

Segt de voirn. Cornelis Francois Tas, dat hy dairaff nyet en weet te spreken; ende de voirn. Simon Oost segt, wel present geweest t'hebben, dair eenige van de schutterie binnen de camer gecomen zijn, namelick Pieter van den Bogaerde, Jan Lemusz, nu overleden, ende Pieter Beurel, vair zijn duncken, d'ander nyet onthouden hebbende; dairaff enige van henlieden, nyet wetende nu wie, zouden geseit hebben: „Heer burgemr, wy willen ulieden wel wat verthoonen, ten waire de presentie van den bailliu, ende dat hy dair nyet en behoirt by te wesen.”

Dairop de burgmr Pieter Claes Domszen hemlieden antwoirde, datter zaicken gehandelt worden, die der Co. Mt aenghinghen, ende dat de bailliu aldair behoirde te zijne ende sitten, ende dat hy nyet vertrecken en zoude; wilden zy wat verthoonen, dat zy 't doen mochten; twelck zy hoirende, zijn vertrocken zonder iet te vertooghen, naer zijn deposants onthout, ende en heeft alsdoen van geen ander proposten gehoirt.

Gevraecht aengaende tgene dat gebeurt es in 't collegië van der Wet, als de Heer van Boxtel dair gecomen es in ende omtrent den tijt, als Pieter Haeck met zijn scepen voir 't lant lach:

Segt de voirn. Cornelis Francois Tas, dat hy uyter stadt geweest es als tselve gebeurt zoude zijn, ende zulcx dairaff nyet te weten te spreken. Ende de voirn. Simon Oost segt, dat hy present geweest es in 't collegië van der Wet, dair de Heer van Boxtel tot twee reysen toe gecomen es in 't voirn. collegië, omme te doene zeker vertooch van wegen des Princen van Oraigne; mair van d'ierste reyse en heeft geen onthout van 't gene hy proponeerde, oft watter vair gevolcht es; ende de tweede reyse (twelek, nair zijn onthout, was 's anderdaichs, naerdats Pieter Haeck 's avonts te voren geweest hadde voir Armuyden), heeft de voirn. Heer van Boxtel zeker vertooch gedaen van wegen als voeren aen die van der Wet ende Raide; ende, vair zijn onthout, was aengaende de saicke van Pieter Haeck, ende dat men denselven Pieter Haeck met zijnen volcke nyet en zoude laeten aen't lant commen, ten waere dat hy commissie zoude thoonen; ende worde hy, dept, gedeputeert met Andries Jacob Oortszen, alias langhen Andries, ooc scepene, omme metten voirn. Here te gaen nair Rammekens, ende te vernemen waer de scepen van Pieter Haeck zouden moeghen belent wesen, alsoe zy van Armuyen affgekeert wairen; ende omme voirts t'adverteren den Capitain van de Walsche knechten, die onder 't casteel van Zeeburch lagen, van den aenslach, die Pieter Haeck

gedaen hadde voir Armuyen, ende dat hy dairaff gekeert was; ten fine, dat zy wesen zouden op heurlieder hoede, zoe verre de voirn. Pieter Haeck met zijnen scepen derwerfts uytquaeme, zoe men nyet en wiste waer zy belent waeren; twelck hy, dept, metten voirn. Andries gedaen hadde; maer de voirn. Heer van Boxtel en is met heml. nyet voirder gegaen, dan tot aen 't lange hooft van Rammekens; ende aldair geen scepen van den voirn. Peeter Haeck vernomen hebbende, es de voirn. Heer van Boxtel van henl. gescheeden; ende hy, dept, metten voirn. Andries zijn voirts gegaen by den voirn. Capitain van de Walen, dair zy heurlieder last volcomen hebben, zulez als boven.

Gevraecht, wat zy weten aengaende 't gene datter gebeurt es omtrent Paeschen lestleden, omme innegelaeten t'hebben zeker lacquay van den Heere van Wacken: Seggen, dat zy dairaff nyet en weten dan van hoiren seggen, dat, ter cause van den sleutels van der poerten, daer Bartholomeus Claes DomuSZen alsdoen de wacht hadde, zeker woerden ende geschil zouden gevallen zijn tusschen den voirn. Bertolomeus ende Pieter Claes Domuszen, burgemr, zijn broeder; zonder van de waarheyt anders te wetene; ende hebben verstaen, dat de voirn. Bartolomeus alsdoen zeer by drancke was.

Onder stont aldus: SYMON SYMONSZEN COST;
C. FRANCOIS TAS.

Den lesten Septembris lxxvij.

PIETER SEBASTIAENSZEN, scepen der stede van Middelburch, out xlvij jairen oft dairomtrent, ende Jouffrouw JOSIJNKEN, GISLEINS dr, zijn huysvrouwe, out xliij jaeren; tsamen gehoirt ende geëxamineert: oft ten tijde, als PIETER HAECK met zeker scepen ende knechten geweest es voir oft omtrent der stede van Middelburch oft t'Armuyden, ten huysse van henl. getuygen nyet gecomen en zijn eenige personen, die van den voirn. PIETER SEBASTIAENSZEN (als wesende bewairder van de wapenen van der sehutteryen van den hantboge) versocht ende geheyscht hebben henluyden geleverd te worden de voirn. wapenen van der voirn. schutteryen; ende oft zy, met hooge oft sortchelijcke ende dreygelijcke woerden, hem daertoe nyet en hebben willen bedwingen, als seggende, dat hy hemluyden leveren zoude, oft men zoude hem, eer de middernacht, zijn huys over zijn hooft slechten; ende wie dezelve personen geweest zijn:

Seggen ende verclairen, onder heurl. behoirlicker eed, warachtich te zijne, dat gebeurt es op eenen Maendach 's achternoens, omtrent drie oft vier hueren, als 's daechs te voren men seyde, dat PIETER HAECK, met zeker scepen ende knechten, geweest hadde voir Armuyden ende aldair affgekeert was, de voirn. PIETER SEBASTIAENS alsdoen sieckelijck wesende, ende sittende by 't vier in zijn camer, ende de voirn. zijn huysvrouwe neffens hem, zijn aldair gecomen eenige personen, die men zegde hem te willen spreken. Ende meenende, dat mair geweest zouden zijn één oft twee personen, heeft geseyt, dat zy binnen commen zouden; ende mitsdien zoe zijn innegecomen wel tot seven oft acht personen, behalven noch die hemluyden naemaels geseyt worden, die in de zale bleven. Ende onder ander, die alsoe in de eamer gecomen wairen, zijn geweest mr SIMON in den Draeck, alsnu fugityff, THOMAES JANSZEN broeder, alsdoen coninck van der Gilden, mr GEERD, den barbier, mr BERNAERT GEERTs, wijnvercooper in den Granaetappele, ende; COR-

NELIS JANSZEN VAN EVERDIJCK, alias den bour, beleeders van den gulden⁶⁸; van d'andere namen nu nyet gedachtich zijnde.

Ende de voirn. mr BERNAERT GEERTSZEN, voerende 't weert principalick, ende d'ander oic mede over hoop⁶⁹ sprekende ende thierende, hebben versocht ende geheyscht, dat hy, deponent, henlieden in handen leveren zoude alle de wapenen van der voirs. schutteryen, wesende lange spiesen, slachswerden ende goygen;⁷⁰ al twelcke hy, deponent, hadde in bewairnissen binnen zijnen huys; seggende, dat zy die den selven avont hebben moesten. Dairop hy, deponent, henluyden vraechde, wat zy dairmede doen wilden? seggende, dat se alsoe wel bewairt wairen, als dair zy die bringen wilden, ende dat geen maniere van doen en was, dat men in zulcken tijde deserve wapenen vervoeren zoude.

Dairop zy zeyden, dat hy, deponent, dairmede nyet te doen en hadde, ende dat zy die hebben wilden. Dairop hy, deponent, weder zeyde, dat zy doch de patiëntie wilden hebben tot morgen; hy soude dairaff den burgemre spreken, ende indyen hy't consenteren wilde, zonde hemlieden die laeten volgen. Dairop zy zeyden, zy en hadden metten burgemre nyet te doene, ende 't en raecte hem nyet; 't geweir hoirt der schutteriën toe. Dairop hy, deponent, weder zeide: „de stad die heeft de spiessen becost; ende en zal de voirn. wapenen niet laeten gaeu, zonder ordonnantie oft consent van den burgems, oft ghy zult my fortse doen in mijn huys'.

Dairop de voirn. mr BERNAERT weder zeyde: „wy en hebben metten burgemrs nyet te doen; wilt ghy 't nyet laeten volgen, wy zullen u desen avont zoe vele volcx opsenden, dat ghy blijde zult wezèn, dat ghy 't zult laeten volgen, al zouden wy u huys van den avont slechten. Daerop hy, deponent, zeyde: „doet ghy my geweld, ic moet patiëntie nemen”; ende zijn mitsdien uyt zijn camere vertroeken. Ende doen wilde den anderen hoop, die op de sale wairen, ooc binnen de eamer commen; mair de deure wort toegesloten ende gegrendelt by heurer deposanten dochter. Ende heeft hy, deponent, verstaen, dat zy van zijnen huysse gegaen zijn aen den burgemre PIETER CLAES DOMUSZEN, woonende tegensover henl., deponenten; denwelcken, zoe hy verstaet, zy zulcx gepersuadeert hebben, dat hy geconsenteert heeft, henl. de voirn. wapenen geleverd zijnde. Hetwelck hem, deponent, ontboden ende belast zijnde by eenen stadtbode, heeft heml. de voirn. wapenen denselven avont laeten volgen. Dewelcke, zoe hy verstaen heeft, zy gedistribueert hebben alle onder de Geuzen, tot zes oft zeven spiessen toe in één huys, ende drie oft vier slachswerden ooc in één huys.

Ende was geteeckent:

By my, SEBASTIAENSZ.

JOSINE GHELEINS.

De voirn. **PIETER SEBASTIAENSZEN** alleene gehoirt ende gevraecht, oft nyet gebeurt en es, geduerende den voirliden troublen tijt, hy als deken van der gilde van den hantboge, sprekende met die van derzelver gulden van de misse te doen doene op Ste Sebastiaensdach, nair coustume, dat Benige geseit zouden hebben, dat zy't nyet gedooghen en wilden, ende indien hyt dede, zoude meer handen op zijn hooft gecrygen dan de zijne, oft diergelycke proposten:

Segt, warachtich te zijne, dat, alsoe men gewoon is in de persdagen, den derden oft vierden dach, de voirn. gildebroeders te doen vergaderen, omme. te spreken, van der

⁶⁸ bestuurders van de gilden

⁶⁹ door elkaar

⁷⁰ Fransch gouge, bij Kil. goedsie of goedse, fals, secnris etc. thans yuds.

maeltijt, die men op Ste Sebastiaensdach pleeh te houden; zoe heeft hy, deponent, als deken, in de voerleden persdagen de voirn. ghildebroeders gedaen vergaderen in 't Schuttershoff, ende henluyden vertooch gedaen, oft zy begeirden de voirn. maeltijt gedaen te hebben. opten aenstaenden St Sebastiaens dach, ofte nyet; ende gedrouch de resolutie dat men geen maeltijt houden en zoude, ende zoe hy, deponent, als deken tvoirn. geselschap affgedanckt hadde, zoe hebben eenighe van henlieden geseyt: „waeromme en vraecht ghy nyet van de misse, oft men die doen zal oft nyet”,; dairap by hem, deponent, geseyt worde., dat gheen coustume en was dairaff te vragen, want men de misse altyds dede, weder⁷¹ men maeltijt hielde oft gheen; dairap zy zeyden: „wy en willen geen misse gedaen hebben, ende en raeden u nyet dat ghy de selve doet doen, want wy en willender nyet aen gelden⁷², ende indien ghyt doet, ghy mocht wel meer handen op u hooft krijgen dan uwe”; dairap hy, deponent, zeyde: „ic sal se nochtans doen doen; wilt ghy dairaff nyet gelden, ic salt selva betalen”; „wel”, zeyden zy dan: „dat meucht ghy doen.” Ende gevraecht, wie geweest zijn die desa woerden ende proposten aengaende der voirn. misse gesproecken hebben, heeft verclairt, dat zijn geweest THOMAS BRODDER, alsdoen coninck, mr GEERT, de barbier, SIMON in den Draeck, BERTHOLOMEUS DOMISZ, ende JAN LUYNISZ, nu overleden; van d'ander en heeft geen enthout, mits dat de vergaderinge was in groeten getaele.

Gevraecht, oft geduerende de voirliden troublen tijt, d'officiers oft wethouders der stede van Middelburch nyet versocht en hebben d'assistentie, oft bewairt ende beschermt te zijne by de voirn. ghilden ende schutteryën, omme te beletten de prediciën, ende dairnair o00 de beeldebrekinge ende aenslach van PIETER HAECK, met zijn scepen ende knechten:

Segt, nyet te wetene, dat geduerende den voirn. tijt eenich zulck versouck gedaen zoude zijn geweest by den voirn. officiers ende wethouders; meer segt dat hy, als scepene, wel gehoirt heeft int collegië, dat gesproken es geweest van te nemen assistentie van der voirn. schutteryën, zonder dat men alsdoen wiste oft spraecke was van. der brekinge van de beelden; mair worde bevonden by de deliberatie, dat men nyet en dorste de voirn. gilden ende scutteryën doen vergaderen, uyt vrees, deurdien datter vele gheusen oft sectarissen onder hemlieden waeren, ende datter meer andere quade ende vreemde, die'r daer vele int stadt wairen, hem zouden moegen toevoeghen, die men dan qualick hadde, connen scheeden.

Gevraecht, wie alhier van de notable van de stede, oft wesende oft geweest hebbende in Wet oft in eedt ende officie van der stede, gevolcht zouden hebben de voirn. prediciën, oft die gefavoriseert, getracteert ende conversatie oft conferentie gehad hebben metten voirn. predican:

Segt, dat hy noyt geweest en heeft omtrent der plaetse dair de prediciën gedaen zijn geweest, noch oic derweerts uyt nyet willen gaen,. omme in geen suspicie te comen; dan dat hy eens geweest es met 't collegië van der Wet ende Raede, als zy gestoirt ende belet hebben de predicatie, die alsdoen gedaen worde int packhuys van, den Gouden Leen, toebehoirende JACOB JANSZ, schoonzone van PIETER HAECK; ende zulcx en zoude nyet weten te deposeren opt voirn. interrogatorie van wel weten ende gesien te hebben, dan alleenlick van gemeene fame ende reputatie van de navolgende personen, te wetene: ANDRIES JACOB OORTSZ, scepen, die zijn kint heeft laeten doopen ende den Nachmael gedaen op de manier van de sectarissen, ANDRIES

⁷¹ of

⁷² betalen

JANSZ BRABANDER, scepen, Huao JOOSZ, scepen geweest hebbende ende nu tesorier, gefameert van diversche predicanten gelogiert te hebben, PIETER DE LA PALME, eertijts scepen, JAN DE NIOSA, raedt ende eertijts scepen, dair de predicanten dicwils getracteert ende gefesteert hebben geweest, VINCENT LAURISZ raedt, tot wiens huysse heimelyck gepreêct es geweest ende psalmen gesongen, zoe men zeyde, SYMON JANSZ VAN ROOME, eertijts scepen ende nu raedt, JAN CORNELISZ VAN CAMPEN, raedt, eertijts scepen ende notarius publicus, ende soe men segt seecker acten ende instrumenten gepasseert voir de sectarissen, PIETER HAECK, hooft van der consistorie, JACOB JANSZ VAN DER MERSCHEN, zijn schoonzone, OLIVIER CORBAULT, van de nieuwe consistorie, JAN VAN DE PERRE, Van de nieuwe consistorie, CLAES THUYS, kieser van der Wet, oic van de nieuwe consistorie, BASTIAEN CLAESZ, die GISLAIN, den predicant, geconvoyeert heeft met rappier aen zijn zijde, tot in de groen poerte, als de predicatie gestoirt was int packhuya van de Gouden Leeuw, PIETER SIMONET, PIETER VAN DEN BOGAIRDE, libertijn, HANS VAN DEN BOGAIRDE, begeirende te wesen capitain van de sectarissen, SYMON VAN DER MEULEN, backere, GUILLAME DE LA POSSE, SIMON in den Draeck, kieser van der Wet, apoteker, diaker oft subdiaken, JACOB DE QUESTER, van d'oude consistorie, ADOLPH DE CLERCQ, die de predicant gevolcht heeft, eenen grooten oprour ende vele nieuwe tijdinge uytgevende, ende zijn huysvrouwe de predicatie gevolcht, JOACHIM STUTELINCK, altijts geassisteert de consistorianten, comende met hemlieden opt stadhuys, SALVADOR DE PALME, van gelijcken gedain hebbende ende de predicanten gelogiert ende dickwils getracteirt, mr BERNAERT GEERTSZ, coopman van wijne, die de predicatie gevolcht heeft, THOMAS BRODDE, cruwenier, ende CORNELIS JANSZ VAN EVERDLNCK, idem, JAN DE VILLEMONT, idem, ende men segt dat hy een kint heeft laeten doopen op heurlieder manier, LEYN BOUWENSZ, de predicatie gevolcht, CORNELIS IN DE HARPE, idem, LEYN JOLYT, idem, ende seer oprourich, HENRICK BERNAERTSZ, cruyenier ende eertijts scepen, de predicatie gevolcht ende zeer gestudeert ende andere geïnstrueert in der Schriften, ende uytgevende vele nieuwe tijdinge, GUILLAME DEYNOT, notaris, de predicatie gevolcht ende vele acten ende instrumenten geëxpedieert voir de sectarissen, mr JAN LEMMENSZ de predicatie gevolcht ende ooc de catolicgue kercke, JORIS VAN STEYNEMOLEN de predicatie gevolcht ende, zoo eenige zegden, het hooft van de Geusen nair PIETER HAECKS vertrecken, zijn huysvrouwe de predicatie gevolcht, PIETER BOUREL, secretaris van der consistorie, die huerlieden placaet opgelesen heeft in de kercke van der abdye in de beeldebrekinge, JACOB VAN DER GOES de predicatie gevolcht ende zijn huysvrouwe idem, ARNT JANSZ Boom, alias met Genuchten, schoonvader van langen ANDRIES, de predicatie gevolcht, HUGE JANSZ, stadbode, Nachtmael gedaen hebbende, JAN ARNTSZ, zoutziër, de predicatie gevolcht, mr GEERT, barbier, idem, mr JASO, de schoolmeestere, idem, die gedestitueert es, maer dient noch by provisie, mr BERNAERT WENNECKERS, eertijts schoolmeester, nu procureur, idem met heurlieder huysvrouwe, HENDRICK WOUTERSZ, coopman, de predicatie gevolcht. Ende op diversche andere interrogatoriën gevraecht, en heeft dairaff nyet weten te deposeren, ende was zijne depositie geteekent aldus:

by my, SEBASTIAENS.

GEERARD ADRIAENSZ, bedel van der kercke van St Pieter, tot Middelburch, out vijftich jaeren oft dairomtrent.

BAUDEWYN CLAESZ DE LENS, oppercoster van der voirn. kercke, out xxxij jaeren, ende

MATTHEEUS PIETERSZ, ondercoster van derzelver kercke, out xxxix jaeren.

Gehoirt ende geëxamineert op de beeldebrekinge ende stooringe, die gedaen es geweest in de voirn. kercke, geduerende de voirliden troublen tijt:

Seggen ende deposeren onder heurlieder behoirlycken eedt, dat, als d'ierste brekinge van de beelden gebeurde in de voirn. kercke, twelck was op eenen Donderdach *octavo assumptionis Marië*, tsmorgens tusschen zes ende zeven uren, zy, deponenten, elck van hen, hebben alle nersticheyt gedaen, omme te salveren ende bergen, zoe van de beelden als ornamenten uyter voirn. kereke, al dat zy gekunnen hebben; ende en hebben nyet gehoirt noch gesien, datter eenighe resistentie oft eerbot zoude geweest zijn, noch datter iemand van de officiers oft wethouders zouden gecomen zijn, omme daerinne te voorsien ende belettene; dan 's Woensdaechs savonts te voren es gecomen in de voirn. kercke ADRIAEN JACOP JANSZ, burgemeester, metten rentmeester Bewesterschelt jegenwoirdich, ende hebben bevolen ende gelast, dat men de kercke toesluyten zoude ende alle dingen laeten staan, alsoe van alsdoen die van den scippersgilden ende St Eloys gilden begonst hadden heurlieder altaeren aff te doene, omme te bergene heurlieder beelden ende accouetrementen; ende tzanderdaechs smorgens, te wetene op den voirn. Donderdach, es dair een vrouwe gecongen, die begeirde heuren kerckganck te doene, ende worde de kercke vair heuren inganck weder toegesloten; mair alsoe dairnair eenighe gecomen zijn, die zeyden dat men de kercke open doen zoude, oft men zoude se met fortse oploopen, zoe worden alle de deuren opengedaen, ende worde by henlieden, deponenten, alles gebercht ende gesalveert dat zy posten, zoo voirn. es; ende gevraecht, wie zy gesien hebben hantplichtich ende mededoenders in de voirn. brekinge;

Seggen de voirn. deposanten, dat zy dair gesien hebben eenen CLAES, de temsmaecker, ende eenen statstrompetter, zonder te weten zijn naeme, dan was gemeinlyck geheeten Trompille, ende den zone van CORNELIS, de schilder, ende ADAM, de lindrayere.

Ende aengaende de tweede brekinge, die gebeurde in St Pieterskercke, ende zoe zy verstaen hebben, in geen andere kercken meer, is geweest op St Lucasdach, terwijl dat men de hooge misse dede; mair de voirn. GERART ADRIAENSZ ende MATHEUS PIETERSZ en hebben alsdoen in de kercke niet geweest, ende de voirn. BAUWEN, de coster, heeft gesien (alsoo hy met eenige andere van den choir was singende de hooge misse, dewelcke gecelebreert was by heer Lyon d'Amours, canonick) dat allenskens diversche persoonen zijn gecomen in de kercke, ende als men sanck: „*Sanctus; Sanctus*”, zijn dair viere oft vijffve gecomen in den choir, hulende ende geckende metten sanck, alsoe luyde als men singen coste; ende alsoe de voirn. heer Lyon de levatiedede van der heylige hostie, es een van henluyden den voirn. presbytre aengesloten, maniere maeckende oft zy hem de voirn. heylich hostie affnemen wilden, roepende: „de rabauwerie is lange genouch gedaen”, ende andere (on)behoirlicke woerden, dye hy nyet zoe wel verstaen noch onthouden en heeft, mits welcken es de voirn. Heer Lyon, haestelick van den altaer geloópen naer de sacristie, dragende met hem de voirn. heylige hostie metten keleke; ende de voirn. brekers hebben de dwale, met al datter op was, van den altaer getrocken ende onverre gesmeten, ende voirts begonst den altaersten in stucken te smijten met hamers, ende de metselrye uyt te breken, alle singende op heurlieder manier, totdat aldair, toegecomen zijn de bailliu ende beede de burgemeesters, ADRIAEN CLAESZ ende ADRIAEN JACOB JOOSZ, dewelcke, met schoon spreken ende andere 'goede

middelen, hebben den hoop, aldair vergadert in groote menichte, gescheyden ende uyter kercke gedaen vertrecken; ende onder dezelffste menichte van den volcke zijn de voirn. brekers tusschen heen, geschoten ende ontcommen, zulcx dat men henlieden nyet en heeft connen gevangen, dwelck oick (alsoet scheen aen tgerucht van den volcke) nyet en zoude geweest hebben zonder pericule.

Ende gevraecht wie geweest zijn de voirn. brekers, ende merckelyck die de voirn. presbiter aen den altaer aangevallen zijn; Segt de voirn. coster, dat geweest es een parmetier,⁷³ zoe men seyde, wesende een vort persoon met eenen zwarten baert, die hy verstaen heeft te welen van Amsterdam, die hy ten selven daghe noch gesien heeft t'Armuyden, ende gaf hy, deponent, aldaer te kennen aen eenige personen, dat hy zulox gedaen hadde tot Middelburch, die hem zouden aenveirt hebben, mair ontliep 't; ende noch een cannevercooper, woenende naest't gasthuys, die siehtent, zoe zy verstaen hebben, in Ingelant gestorven es, ende noch enich andere, die hy nyet en zoude weten te noemen, ende die alle, verlopen zijn.

Onderstont aldus: ADRIAEN DE LEENS;
MATEUS PIETERSZ.

Den iersten Octobris lxxvij.

Mr JAN BEKERCKE, pensionaris der stede van Middelburch, out lvj jairen, ende mr Hugo BONTE, geweest hebbende pensionaris derselve stede, out xl jairen oft dair-omtrent, gehoirt ende geëxamineert op de pointen ende articulen van onser instructie: Seggen ende deponeren onder heurlieder behoirlycken eedt. Eerst op 't point, wie de predicanten van de sectarissen eerst aengehaelt ende in tlant oft de voirn, stede van Middelburch gebrocht heeft: dat zy nyet en weten dat' de predicanten by iemant van der stede van, Middelburch zouden aengehaelt zijn geweest, omme in 't lapt oft oic dairnair in de stede te commen preken; dan hebben verstaen, dat, als de predicatie begonst te lantwairt, dat men zeide, dat den eenen predicant, genaempt ADRIAEN, hem onthoudende was te Vere, ende een ander, genaempt GISLAIN, tot Vlissinghen; ende dat de voirn. ADRIAEN heeft begonst te preken in de duynen by **Dijckshoucke**, in fine Junij, ende dairnair als den tweeden in Julio, onder 't ambacht van **Bredam**, buyten de jurisdictie van Middelburch.

Voirts gevraecht, wat debvoir ende nersticheyt d'officieren ende wethouders der voirn. stede gedaen hebben, om de voirn. predicatie te belettene:

Seggen, dat de bailliu ende wethouders der voirn. stede, mitsgaders den rentmr van Zeelant Bewesterschelt, merckende dat de voirn. predicatie begonste langs we meer te voirderen, hebben tsamen gesproken omme t'adviseren, by wat middele men dairinne zonde moegen versien, omme tselve te belettene; ende hebben geresolveert ende geaccordeert, dat zy respectivelick zeker verbot uytgeven ende publiceren zouden op heurlieder ondersaten, van deselve predicatie nyet te volgen op zekere penen, tselve verbot van die van Middelburch, in date den iiijeu Julij; nair welck verbot zijn luttel personen van qualiteyte uyte voirn. stede de voirn. predicatie gevolcht. Ende alsoe de predicanten dairnair henlieden vervoirdert'hebben noch nairder der stede te komen preken; zoe, hebben de bailliu, ende wethouders, mitsgaders de voirn. rentmr expediënt gevonden, dat men met de voirn. predicanten zoude commen in communicatie, twelck

⁷³ kleren-opmaker

zoe gedaen is, ende zijn dairtoe gedeputeert geweest by die van der Wet: ADRIAEN JACOB JOOSSEN, burgerm, ende de voirn. mr Hugo, alsdoen pensionaris; dewelcke, mitsgaders de bailliu ende de voirn. rentmr henl. gevonden hebben tot zeker plaetse, dair zy geleet worden by eenen quidam⁷⁴ van den geselschape van de voirn. predicanten; dair oic geweest zijn de voirn. ADBIAEN, predicant, ende (zoe hy, mr Hugo, anders nyet en weet) ooc mede GISLAIN, den anderen predicant, ende noch wel xv oft xvj van heuren complices; denwelcken gedaen worden diversche remonstrantiën, ende o. a. van het placaet van den derden Julij, mitsgaders van een missive van haer Hoocheyt, van den ix^e derselver maent, doende henluiden verbot, nair inhouden van deselve placaten; ende nair vele proposten ende arguatiën en hebben nyet willen ophouden van preken den Sondach 's andêrdaechs dairnair, alsoe zy seyden heurlieder volck dairop verdachvairt te hebben; mair beloefden die toecomende weke (dairinne eenen heyligen dach viel) op te houden, ende souden gaen communiceren met beur consistoriën van Antwerpen ende van Gent, ende dairnair zouden antwoirde geven; alsoe zy, omtrent acht dagen dairnair gedaen hebben, dairtoe geinsinueert hebbende zeker plaetse; ter weloker plaetse de voirn. gedeputeerde, als boven wederomme geleet zijn. Aldaer zy geantwoirt hebben, dat, by advyse van heurlieder consistoriën, zy nyet en vermochten op te houden van heurlieder predicatiën, ende dat zy hadden zekere groote meesters⁷⁵, die henluyden voorstaen zouden, zonder nochtans iemant te noemen, des versocht zijnde.

Ende alsoe dairnair, opten xj^{en} Augusti, in méeninge wairen te preken omtrent **Cleynckheule**, nyet.verre van der stede, nochtans buyten der jurisdictie, ende dat zeer quaet ende ongetijlich weder was, zoe zijn zy gecommen preken binnen der stede, in 't packhuys van den Gouden Leew, toebehoirende Jacob Janssen, schoonzone van Pieter Haeck; daeraff die van der Wet geadverteert zijnde, hebben vergadert die. raden van der stede, mitsgaders den bailliu derselver stede; ende es resolutie genomen, de predicatiën te gaen stoiren. 't Welck zulcx gedaen es, ende heeft mr Hugo 't woert gedaen,' ter assistentie van de wethouders ende raedt, in getaele van xv oft xvj personen, doende den predicant eerbot te vertreckene ende nyet meer binnen der stede oft jurisdictie te preken, ende desgehjcx de gemeente, aldair vergadert, wel tot vijff oft zeshondert personen, ooc te vertreckene; 't welck eyndelick zoe geschiet es. Ende zedert en es binnen der stede, oft jurisdictie van dien, geen predicatie gevolcht totten xxiii^{en} Augusti; mair nair de brekinge van der beelden, es binnen der stede geweest tot . vier oft vijff sermoenen, ende voirts dairbuyten genouch vast aen de poerte.

Ende alsoe de voirn. predicant Gislain, uyten voirn. packhuyse gescheeden zijnde, was gegaen met zeker geselschap in de herberge, genaempt *de Groen Poerte*; tselve gecommen zijnde ter kennisre van die van der Wet, hebben dair gesonden den voirn. burgemr ADRIAEN JACOB Joossen ende den voirn. mr Hugo BONTE; dewelcke segt aldair gevonden te hebben de voirn. GISLAIN, predicant, met groeten geselschap wel van xxx personen, zoe van binnen als van buyten der stede, daironder hy, nair zijn beste onthout, gesien heeft eenen SAMPSON, de lijndrager, langen HANS, cleërmaicker, mr PIETER, barbier, buyten de Noordampoerte, ende andere, hem nyet te voren comende, denwelcken zy, gedeputeerden, bevolen uyter stadt te treckene; ende nair zeker proposten, aen weêrziiden gevallen, es de voirn. Gislain met zijn geselschap vertrocken uyter stede nair Vlissinghen.

Gevraecht, wie alhier binnen Middelburch, wesende lieden van reputatie ende

⁷⁴ geleid door een persoon

⁷⁵ Versta natuurlijk den Prins van Oranje, Brederode, en anderen

qualiteyt, oft wesende oft geweest hebbende in Wette oft in eede ende officie van der stede, die de predicatie van de sectarissen gevolcht zouden hebben ende de predicanten gelogiert, gefavoriseert, ende getracteert, oft met heel, zonderlinge conversatie ende familiariteyt gehouden:

Segt de voirn. mr Hugo, dat hy nyet zekerlycken dairaff en zoude weten te deponeren, alsoe hy omtrent de plaetse, dair den wech gelegen was, omme ter predicatie te gaen, nyet gewoont en heeft, ende oic omtrent halve Oigst es gesonden geweest, by laste van de burgemrs, buyten der stadt in de stadts affairen, ende eerst wedergecomen subfine Augusti; ende voirts, omtrent half September dan vair, es in groote ziecktegevallen, die hem geduert heeft ende in huys gehouden tot Lichtmisse daeraenvolgende.

Ende de voirn, mr JAN BEKERCKE segt op, 't voirn, interrogatorie, oick nyet te weten deponeren van geiden te hebben, als wonende oic verre uiten weck; bewegende nair de voirn. prediciën; ende heeft oic zeker tyt uyer stadt geweest, ende wel zes weken zijn huys gehouden van indispositie; dan heeft wel hoiren seggen, dat GISLAIN, den predicant, zoude somtijts ter maeltijt geweest, hebben ten huys van JAN DE NYOSA, scep en geweest hebbende, woonende jegensover zijn deponents deure; mair en heeft tselve nyet gesien.

Gevraecht, wat zy weten van zeker rumour, dat gestroyt zoude zijn geweest in der stede van Middelburch, in der meent van September oft dairomtrent, van dat de biscop zekere knechten innegenomen zoude hebben in de abdye, dairdeur tgemeente zeer beroert es geweest; wie dat oirsacike geweest es van 't selve rumour; ende oft by eenige nyet geseyt en worden: „wy willen desen biscop quijt zijn, men aal hem met een baghen uyt dragen”, ende voorts wat dairnair gevolcht es:

Seggen, dat zy wel gehoirt hebben, dat zulcke rumour geweest, es in de stadt, maer en weeten nyet, noch en hebben nyet. gehoirt, wie d'ierste dairof oirsacike geweest es; dan segt de voirn. mr Hugo, dat hy, ter oirsake van 't selve rumour, op zekeren dach, wesende, nair zijn enthout, den vjen oft vijen Septembris, omtrent den avont ontboden es geweest by den burgemr ADRIAEN JACOB JOOSZEN, wesende omtrent de Vlissingsche poerte, nemende aldair by zekeren notaris informatie op 't voirn. geruchte; dewelcke' hy, deponent, deurziende, bevantzeer variable ende onseker, ende nyet concluderende; zoedat hy ende de voirn. burgemr hielden 't voirn. rumour voir een quaet, onwarachtich uytgeven. Ende nietsmin de voirn. burgm hadde de Wet ende Rudi doen vergaderen; ende gaende naer stadhuys, zijn nair gegaen ten huys van den bailliu, ende aldair zijnde, hebben de voirn. bailliu geseit, dat hemlieden dochte, dattet niet en was van 't voirn. rumour dan een quaet voerstel ende uytgeven.

Ende mitsdien zoo, zijn aldaar gecomen ANDRIES JACOB OORTSZ, al. langen Andries, alsdoen scepene, ende SIMON JANSZEN VAN ROEME, alsdoen raedt, nyet wetende oft ANDRIES, Brabander, dair oic geweest es oft nyet; alwaer de voirn. SIMON JANSZEN, nair zijn onthout, zegde, dat het anders was, ende dat in effecte de stadt verraden was. 't Welck hoirende de voirn. mr Hugo, es van dair versroeken, ende zulcx en weet nyet wat voirts in 't huys van den voirn. bailliu gebeurt es; ende dairnaer es gegaen op 't stadhuys, alwair resolutie genomen was, dat men dien nacht sterker waken⁷⁶ zoude houden, ende elck licht hangen voir zijn huys. Ende 's anderdaechs 's morgens es de Wet ende de Raedt wederomme vergadert, ende worde geresolveert, omme 't gemeente te appaiseren, dat men zenden zoude eenige gedeputeerde in de abdie, ende versoucken aen mijn Heere den biscop, dat hy toelaten wilde ondersouck te doene in deselve abdye; ende sulcx es hy, dept, aldair gegaen met diversche ander

⁷⁶ wacht

gedeputeerden, daironder oic waren de voirn. ANDRIES JACOB SZ OORTSZ ende eenighe van de beleeders⁷⁷ van de drie schutteryën.

Ende heeft hy, dept, by laste ende in den naeme van der Wet, versocht aen mijnen Heere den biscop zulcx als voren; dairinne de voirn. biscop geconsenteert heeft, lastende eenige van zijnen, domestieken, penlieden alomme te leiden ende alle cameran ende plaetsen t'openen; ende hebben, dair nyet gevonden; ende wedergecomen zijnde by den voirn. biscop, ende doende heurlieder excuse, dattet zulcx gedaen was om de gemeente t'appaiseren, hoewel zy van der Wet dairop geen achterdencken en hadden, heeft de voirn. geseit,, hoe dat zy nu gesien hadden de cranckheyt van zijnen convente ende abdye, ende hoe luttel voleg dairinne was, niet wesende boven van acht. oft thien persoonen; mits, dat de religieusen alsdoen wairen buyten op 't huys tot Westhove; ende daeromme versochte, dat die van der Wet hem zouden willen voerstaen van⁷⁸ allen overlast, die hem zoude moegen toecomen; twelek de bur gemeesteren, aldair wesende', `belooffden te doene. Ende terwijl zy binnen wairen, zoe 'was een van de burgemrs, met Benige andere van de gedeputeerden ende zekere hellebardiers, buyten gebleven voir de poene, omme het volck, aldair vergadert zijnde in grooter menichte, van den inganck te weiren. Ende van dair weder gecomen zijnde op stadhuys, es by de Wet ende Randt geordonneert publicatie te doene dat onwarachtich was 't voirn. quaet rumour, ende iegelijck hem vertrecken zoude nair huis; ende van andere woerden ende proposten, boven verhaelt in 't interrogatorie, en weet niet te spreken:

Gevraecht, oft zy weten oft present geweest hebben by die van der Wet, dair GISLAIN, de predt, versocht zoude hebben, dat in allen deliberatiën van der Wet, aen gaende enighe saicken, van 't regiment van der stede ende gemeente, zouden present wesen enige van heurlieder consistorie, ende dat menhenlieden geven zoude copie van allen den brieven, die de voirn. van de Wet ontfangen oft schrijven zouden; ende wie geweest zijn assistenten van den voirn. GISLAIN, doende 't voirn: versouck:

Segt de voirn. mr HuGo, dat deur indispositie, absentie, ende andersins, hy nyet dairaf en weet.

Ende de voirn. mr JAN BEKEERÈ segt, dat hy wel gesien heeft, dat de voirn. GISLAIN, predicant, met zekere assistenten, tot twee oft drye reysen toe, gecomen es opt stadhuys by die van der Wet, somtijts aldair ontboden zijnde ende somtijts van zelffs; maer en heeft nyet gehoirt, dat hy zulcken versouck zoude gedaen hebben, als in 't interrogatorie verhaelt es.

Seggen voorts beede de voorn. deponenten, dat zy op zeeckeren dach, *in fine* Februarij, zijn vergaêrt geweest, als wesende van de schutteryën, by ordonnantie van der Wet, in den voetbogeschuttershoff; aldair geeomen zijn die gedeputeerde van der Wet, als: twee burgems, GILLIS PIETERSZ SIJS, PIETER CLAES DOMISZEN, ADRIAEN JACOB JOOSZEN, als scepene, JACQUES VALADOLIT, raedt, ende mr ADRIAEN DE JONGE, secretaris. Ende worden by de voirn. gedeputeerde vertooch gedaen aen die van der schutteriën, van zekere brieven van de Hertoginne, ten fine dat men, by alle nersticheyt, zonde affkeeren ende weiren van den lande de rebellige van Zijne Mt, ende voirts, indien 't noot waere, eenich volek aen te nemen, dat zy dairtoe, zouden willen contribuëren.

Op welcke vertooch de voirn. drie schutteryën hebben elck apart heur vertreck genomen in 't voirn. Schuttershoff; ende, resolutie genomen zijnde, hebben antwoorde

⁷⁷ bevelhebbers

⁷⁸ beschermen tegen

gegeven de voirn. gedeputeerde van der Wet, dat zy consenteerden in 't versouck aen henl. gedaen,, ende te contribuëren in 't gene dat van noode wesen zoude, by zulcken middele, als die van der Wet goetvinden zouden.

Nair desen heeft PIETER HAEeK, met eenighe andere zijn bystanders versocht, dat die van der Wet geen antwoirde schrijven en zouden aen haer Hoocheyt, 't en waire dat zy, gedeputeerde, dairaff visie zouden gebadt hebben, ende deselve antwde oft brieven zien toesluiten. Dairop by de voirn. ADRIAEN JACOB JOOSZÉN hem geseit wordde, dat zulx nyet betamen en zoude; ende nyetmin zouden tselve refereren aen 't collegië. Seggende de voirn. ADRIAEN JACOB JOOSZEN: „t schijnt, dat ghy die van der Wet nyet en betrouet.” Dairop een van de voirn. vergaderinge zeyde: „neen, wy”; ende d'ander bystaenders zeyden: „jae, wy.” Ende dunckt den voirn. mr JAN BERERKE, dat de voers.woerden: *neen wy*, geseyt waren by den voirn. PIETER HAECK.

Ende heeft voirts de voirn. PIETER HAECK, JAN LEMENSSEN ende andere, versocht acte yan 't gene, dat dair gedaen was; twelek heul. gerefuseert was. Ende ander posten of saicken, die gebeurt zouden zijn in de voirn. vergaderinge, en weten zy depeA nyet te spreken, dan dat zy verstaen hebben, dat PIETER HAECK 's anderdaechs dairnair vertrocken es uytter stede van Middelburch nair Antwerpen; ende en es nyet meer gesien geweest binnen Middelburch (zoo man zeyde), voir dat hy gecomen es met zeker scepen ende knechten op 't voirland van Walcheren, twelck gebeurt es den ijen Martij.

Gevraecht, oft zy nyet geweest en hebben in 't collegië van der Wet in oft omtrent den tijt, dat PIETER. HAEOK met zijn scepen ende knechten gecommen es voir 't eylant van Walcheren, dair de Heer van Boxtel zoude gecomen zijn in het voirn. collegië. van der Wet; ende wat vertooich hy aldair gedaen heeft, ende van ander zaicken dairnair gevolcht:

Segt de voorn. mr Hugo BONTE van al des nyet te weten, .alsoe hy alsdoen in den dienst van der stede nyet geweest en es. Ende de voirn. mr JAN BEKERKE segt, dat hy gesien heeft, dat t Saterdaechs vóór de compste van den voirn: PIETER HAECK, met zijn scepen, gecommen es den Heere vim Boxtel in't collegië van der Wet ende Raedt, van wegen des Princen van Araigne, omme t'verstaene wat aldaer, orpmeginck, ende dat zy van der Wet den voirn. Prince van. Araigne van alle oocurrentiën. zouden willen adverteren, zonder dat hy, dept, gedachtich es, dat in 't voirn. collegië van hem versocht zoude geweest zijn te zien zijn commissie; mair'hy, dept, dairnair by die van der Wet gelast zijnde, metten voirn. Heer van BoXTEL te gaene in zijn 'herberge, gen_t de Groen Poerte, omme hem te accompagneren, heeft de voirn. Heere van BOXTEL (alsoe te proposte comen mochte) hem, dept, versocht zeker memorie oft instructie, die hy hadde van den voirn. Prince van Oraigne, hem toogende d'intitulatie ende signature, wesende deselve intitultatie in effecte aldus:

Mémoire de ce que Monsieur de Boxstele aura affaire au pays de Walchre, et sousigné GUILLAUME DE Nassau;

sonder dat hy, dept, anders gesien heeft; ende was het geschrifte van de voirn. instructie een halff blat papiers gesereven op twee zijden; ende voirden en weet hy nyet, wat de voirn. Heere van BOSTEL in 't voirn. collegië van der Wet off elders gedaen heeft.

Gevraecht, oft zy nyet geweest en hebben in 't collegië van der Wet op den voirn. tijt, als PIETER HAEàg met zijn volck omtrent het lant laegen, dair eenige henluyden seggende te wesen gedeputeerde van der schutterye gecomen zouden zijn, omme eenige saken te vertoogen, twelck zy niet doen en wilden, 't en waire, dat men den

bailliu, die dair was sittende op zijn plaetse, dede vertrecken; ende tselve henl. ontzeyt wesende, zouden geseit hebben, dat burgemrs ende scepenen wairen verraders van der gemeente; ende vermaent wesende van eenige brieven van de Hertoginne, zouden geseit hebben: „wy en hebben met Madame nyet te doene; wy staen onder den Prince van Oraingnen, onsen Gouverneur”, ende meer ander proposten dairop gevallen, ende wie deselve persoonen zijn geweest:.

Segt de voirn. mr Hugo, dairaff nyet te weten.

Ende de voirn. JAN BEKERKE segt, nyet present geweest te hebben, dair zulcx geschiet zoude zijn, maer heeft wel hoiren seggen in incerto, dat zulcke woerden wel zijn geseit geweest, zonder te weten by wien.

Gevraecht oft zy weten, dat eenen GUILLAME DEYNOT, notaris publicus, zoude gevolcht hebben de predicatie, ende diversche acten ende instrumenten gepasseert voir suspecte persoonen ende sectarissen, als testamenten, transporten van goede; ende dat hy ooc groote familiariteyt ende conversatie met PIETER HAECK hielde:

Segt de voirn. mr HuGo dairaff nyet te weten, dan van, een testament van eenen JAN in den Tuymelaere, gepasseert voir den voirn. DEYNOT; dewelcke JAN begraven worde op de maniere van de sectarissen.

Ende de voirn. JAN BEKERKE segt nyet te weten; oft de voirn. GUILLAME DEYNOT de predicatiën zoude gevolcht hebben, dan van hoiren seggen; noch oic wat acten oft instrumenten hy mach gepasseert hebben; dan heeft wel gogen ende gemeret, dat deselve DEYNOT groote conversatie ende familiariteyt gehadt heeft met den voirn. PIETER HAECK; ende dat hy, metten zelve PIETER HAECK ende meer anderen, op sekeren dach gecomen es voir die van der Wet, als gepresenteert, worde requeste, ten fine dat die van der Wet zouden ten Hove schicken eenighe gedeputeerde, omme te voirderen oft recomipanderen de requesten, die de consistorianten presenteren zouden; zien gaende de presentatie van drie millions gouts, omme te moegen leven in liberteyt van consciëntie ende religie ende 't voirn. versouck by dip van der Wet gerefuseert zijnde, zoude de voirn. Pieter Haeck geseit hebben: „wy willen een ander hooft zoucken”, ende protesteerde voir den voirn. notaris Deynot.

Gevraecht, oft zy weten dat eene Joris VAN STEYNEMOLEN zonde continuëlick de predicatie gevolcht hebben met zijn huysvrouwe, ende dat deselve Joris groote familiariteyt ende conversatie gehadt heeft met PIETER HAECK; ende dat hy metten selven PIETER HAECK zoude geweest hebben by den proost van der abdie, hem aengevende ende oproeyende⁷⁹, oft hy zonde willen abt wesen, want zy wisten hem dairinne te helpen, ende den biscop die moeste'r uyt: seggen dat zy dairail nyet en, weten te spreken, dan dat hemlieden wel kennelyck es, dat de voirn. STEYNEMOLEN, lang voir den voirn. troublen tijt, goede kennisse gehadt heeft metten voirn. PIETER HAECK, als hy STEYNEMOLEN, wesende penninckmeester; van de wateringen van Walcheren, ende de voirn. PIETER HAECK gecommitteert uyten naeme van den jongen Grave van BUREN;⁸⁰ wesende deselve PIETER HAECK ooc borge voir de voirn. STEYNEMOLEN; zonder dat sy weten van eenige familiariteit de religie aengaende.

Gevraecht de voirn. mr JAN BEKERKE, wat hy weet aengaende zeker geschil, dat geresen zonde zijn tusschen de burgmrs der voirn. stede, ende zekere wakers aen de poerte, ter oirsaicken van het inlaeten van'zekeren lacquay van den Heere van

⁷⁹ opruiende

⁸⁰ Philips Willem, zoon van de Prins van Oranje

WALKEN, omtrent Paeschen lesti., ende wat woirden dair gevallen zijn:

Segt deselve BEKERCKE, dat hy wel gedachtich es, dat, nair zijn onthout, in de goede weke lestl., op zekeren Bach omtrent middach, PIETER CLAES DOMISZEN, alsdoen burgemr, zijnde zijn gebuere, hy, dept, staende voir zijn deure, aen hem versocht heeft met hem te gaene vair de poirte, genaemt Lange Pille, omme inne te laeten zekeren lacquay van den Heere van WACKEN; ende alsoe de sleutels alsdoen wairen in handen van BARTOLOMEUS CLAES DOMISZEN, hebbende de wake aen de voirn: poerte, die gerefuseert hadde de voirn. poerte open te doen, zoe ginghen zy ten huysen van den voirn. BARTOLOMEUS, ende de voirn. burgmr hem heyschende de sleutels, heeft deselve BERTOLOMEUS, alsdoen seer by drancke zijnde, tzelve nyet willen doen; zulcx dat zy van dair gegaen zijn naer de poert, dair zy bevonden hebben, dat de lacquay van daer vertrocken was. Ende en es hy, dept, nyet gedachtich van eenige woerden oft andere zaicken, desen aengaende, gehoirt oft gesien t'hebbene.

Onder stont aldus:

HUGO BONTIUS

BEKERCKE.

MUELNARE

AUXTRUYES.

Interrogatoiriën aen die van der Wet der stede van Middelburch, om daerop te verantwoirden in geschrifte, geteeckent by heurluyder Greffier, volgende den laste ende instructie van den Commissarisen.

i. Eerst, wat debvoir oft neersticheyt zy gedaen hebben, om die prediciën van den sectarissen, als die eerstmaef begons, ten omtrent der stede oft dair binnen, te beletten ofte veratoiren, tzij met verbot ende interdictie uyt te geven op heurl. poorters ende ingeseten, oft de predicanten te doen becommen ende apprehenderen, ofte by ander middelen.

ij. Wairomme zy nyet toegelaeten en hebben, zoe men verstaet, de publicatie van den placcate ende ordonnantiën van wegen der Co. Ma^t uytgesonden, van date den derden Julij lxvj, inhoudende zeecker goede ende bequamemiddelen, omme de voorn. prediciën ende ander inconveniënten, dair uyt ende naer gevolcht te beletten.

iiij. Off die sectarissen, aen dien van der Wet versocht hebben in de stede te moeken preecken, ende naemaels oeck consistoirie te hebben ende houden, ende heurl. daertoe plaetsen t'assigneren ende verleenen, ende wat debvoir zy gedaen hebben, om tselvete beletten.

iiij. Wat debvoir zy gedaen hebben op ende tegens degheene, die de predicanten gelogiert, angehaelt, getracteert en onthouden hebben.

v. Wat debvoir zy gedaen hebben, aengaende dengheenen, die zy hebben moegen weeten wesende van de Wet, Raide, off sede van de Co. Ma^t ende stede, die de prediciën gevolcht, predicanten gehanteert ende getracteert hebben, ende de ceremoniën oft superstitiën van den secten gepleocht, 't zij midts hair Hoocheyt dairvan t'adverteren oft anderssins.

vj. Wat debvoir zy gedaen hebben, om kercken, cloosters, ende Goedtshuysen te doen bewairen jegens de beeldebrekinge, ende om dezelve te beletten, ten waire met assistentie van den ghilden ende scutteriën off goede lieden van den ambachten; ende off zy hemluyden dairtoe verzocht hebben.

vij. Oft zy van wegen des bisschops nyet verzocht en zijn geweest goedstijds, om tot bewaernisse van de stede ende goede gemeente, eenich volck in dienste aen te nemen by convente van haer Hoocheyt, dairtoe deselve bisscop geconsenteert hadde een deel te houden op zijnen toste, seecker getal van mannen mochte innemen, tot bewaernisse van zijnen convente ende abdy.

viii. Wat debvoir zy gedaen hebben, om de beeldebrekers ende ander openbairen oproer ende stoorighen in den, dienst Goidts, ende onder 't gemeente gedaen hebbende (die men verstaet noch langen tijdt publicquelyck achter straten geconverseert te hebben) te doen becommen ende publiceren.

ix. Hoe lange dat gecesseert es geweest van missen ende Goidtsdienst te doen in de kercken ende cloosters, ende wat debvoir zy gedaen hebben, om denselven dienst Goidts te restaureren, desolatie ende destructie van den beelden ende kercken te repareren.

x. Wat debvoer zy gedaen hebben tegens d'emprinse ende anvanck van Thoulouse met Pieter Haeck ende heuren hoop, ende om t'ondersoucken ende becommen diegheene, die van binnen der stede verstandt gehadt moghen hebben metten voorn. Haeck, ende mededadich off behulpers van der factie, 't zij met victualie off andersins; ende wat debvoir off assistentie zy desen aengaende gedaen hebben aen dien van Armuyden.

Antwoirde, by die van der Wet van Middelburch in Zeelant, gedaen op de interrogatoriën, hemluyden overgegeven: by mijn Heere mr Anthoenis Muelenaere ende mr Jan Aucstruis; Raeden des Conincx in zijnen grooten Raede, ende Commissarissen, tot desen gesonden.

Op de eerste article, roerende wat debvoir zy gedaen hebben, om de prediciën van de sectarissen, als die eerstmael begonsten omtrent der stede. ofte daer binnen, te beletten ofte te verstoeren:

Seggen voor andwoorde, dat naerdien wy onderricht zijn geweest, dat de prediciën van de sectarissen begonsten gevordert te worden den tweeden Julij omtrent der stede, binnen, de prochie ⁸¹van Bredame, nochtans buyten de jurisdictie deser stadt, hebben op den vierden derselver maent verbodt gedaen, mit interdictie, op onze poorters ende ingesetenen, dat nyemande, wye hy waere, hem zoude vervorderen te gaene ofte hem te vinden in de predicatie ofte vergaederings van de sectarissen, hetwaere binnender stede ofte jurisdictie derselver, ofte daer buyten, in 't secrete ofte openbaere. Ende alzo wy buyten der stede geen jurisdictie en hebben, hebben in desen metten rentmr. ⁸²te raede gegaen, dewelcke gelijcke publicatie van ordonnantien ten platten lande, gedaan heeft. Ende bovendien, alzo dat de predicanten, ten tijde zy ten platten lande predickten, qualycke te besommen waeren, duerdien zy zoe nu hier als daer, huere predien hielden, nyet tot zekere plaetsen ende oic met waepen geaccompaigneert waeren; wy hebben nochtans zoeveele gedaen, dat wy metten voors. rentmre ende bailliu ⁸³onze gedeputeerde gevuycht ⁸⁴hebben, om buyten der stadt verbodt ende interdictie te doene (gelijck zy oick gedaen hebben) aen den personen ende predicanten. Alwaer de seetarissen begeerden, dat zy in cleyn nombre sommen zouden, nyet boven vyere oft vijf's ingetaele, willende versekert wesen van haerlieder persoenen, ofte anders en zouden nyet hebben willen compareren. Ende zouden oick de gedeputeerde dezelve predicanten nyet hebben connen ge vinden, ten waere zy by eenen van heure gedeputeerde geleet hadden geweest. Ende alsnoch, omme alle troubel binnen der stadt te schuwen, hadden lange te vooren ordonnantie gemaect ende gepubliceert waecke te houden by daege ende by nachte, ende geordonneert ende geboeden, dat nyemandt hem by avonds; naer de clocke negen uyren geslagen zoude zijn, hem vinden zoude op de straeten zonder licht ofte met eenighe waepen: Ende om te weten wat vrempdelingen binnen der stadt zouden mogen comen, van dewelcke men eenich quaet zoude; mogen wachten, hebben geboeden; dat alle waerden ende waerdinnen, midtsgaeders alle borgeren, eenighe vrempdelingen logeerende, tsavonts ten negen uyren gehouden zouden wesen over te brengen andie van der Wet, op het stadhuys, gecommiteerde hoofluyden van der wachte de naemen ende toenaemen van allen dengeenen,

⁸¹ parochie

⁸² Nam. dien van Bewesterscheld (zie boven herhaaldelijk).

⁸³ Rollema

⁸⁴ verenigd

die zy gelogeert ende ten huysen ontfangen zouden hebben ende van wat plaetse zy gecommen waeren. Welcke ordonnantie zy andermaele doen publiceren hebben op den vierden July xvclxvj voors. Om welcke ordie te onderhouden de bailliu, met die van der wachte, visitatie gedaen hebben in de huysen ende herbergen, daer zy suspicie gehadt hebben van contraventie derzelver ordonnantie.

Op het tweede articule, waerom wy nyet gepubliceert en hebben het placcaet in date den derden Julij xvclxvjlich;

Seggen, dat nyet door ongehoersaemheyt tvoors. placcaet gesurbeert⁸⁵ is geweest, nemaer om des loops des tijts (wille), ende dat de ordonnantiën in d'voorgaende artie geroert, zeer onlangs te voeren vercondicht waeren, mitsgaeders, dat egeen prediciën, van desectarisaen gevordert en wierden, ofte oock de predicanten onderhouden; binnen der stade ofte jurisdictie van dien; dan alleelicke is eens gepredickt geweest binnen der stade vóór tijde van der brekinge, zoe wanneer zy metterdaet dezelve geturbeert hebben, als hiernaer breder verhaalt zal werden; van welcke voors. surseance wy don xiiij Julij haere Ho:t geadverteert hebben, ende en hebben sedert yan haere Hoocht egeene andere beyelen ontfangen, dan in Julio lestleden, al wanneer wy tselve gepubliceert hebben.

Opt derde artickel oft de sectarissen an die van der Wet voors, versocht hebben in stede te mogen preecken, ende naemaels oock consistorie te hebben ende houden, ende hemluyden daertoe plaetse te verleenen, enz; seggen ende geven wy voor antwoorde dat de sectarissen an die van der Wet nyet versocht en hebben in de stadt te prediken, consistorie te houden ofte plaetsen hen daertoe verleent te hebben. Dan hebben in desen, en allen metterdaet ende feytelyg gegeprocedeert, hen vervorderende, eens ende nyet meer vóór de brekinge van de beelden, ende tolerantie tussen hare Hoogh. ende geconfedereerde Edelen by provisie gemaect,⁸⁶ dewelcke was op den elfden Augusti; wanneer zy sonder oirlof te vraegen tegens wille ende consent van die van der Wet ende den officier, huer verordert hebben te commen predicken binnen den stadt in een packhuys staende achter thuys genaempt den Gouden Leeuw; 't welck gecommen wesende ter kennisse van de burghmrs ende die van der Wet, hebben terstont doen vergaderen het collegië van Wette ende Raidt. mitsgaeders den bailliu, ende zijn gesaemderhandt gegaen tot binnen het paekhuys, aldaer men de voorsz. predicatie noch doende was; ende hebben deselve metterdaet geturbeert ende verstoert, ende den predt mitsgaders alle zijn auditeuren, daer vergaedert wesende, scherpelick vanwegen, de Co. Mat geboeden van daer te vertrecken ende geinterdiceert desgelijcs meer te plegen; waerduer zulcken oproer in 't voors. packhuys opgestaen es, dat men nyet vorder en heeft cunnen procederen, alsoe die van der Wet ende de bailliu, met huere assistenten hen vonden in pericule van haere persoonen. Nochtans terstont daernaer, veradverteert wesende, dat de predicant met zijne complices in competenten getaele, tot dertich persoonen ende deerover, gewaepent met sweerden ende pistoletten, vertrocken was in een herberg, *genaemt de Groen Poorte*, hebben onse gedeputeerde gesonden in de voors. herberge; dewelcke den predt bevel gedaen hebben hem te vertrecken uyt der stede ende jurisdictie derselver, op pene,⁸⁷ dat men tegens hem procederen zonde volgende de bevelen van de Co. Mat. Met welck gebot de predicant, geassisteert zijnde met zijne complices voors., terstond vertrocken is naer Vlissinge, nochtans nyet zonder groots contradictie ende murmuratie. Ende de

⁸⁵ geschorst

⁸⁶ Versta de voorloopige overeenkomst tussen Edelen en de Landvoogdes.

⁸⁷ Poene, straf

voors. verstoringe ende interdictie gedaen wesende, hebben ten zelven daege in 't college van Wette ontboeden den eygenaer van den huysse ende hem gevraecht, hoe hy hem vervorderde te gedooghen binnen zynen huysse alzulcke vergadcringe, ende prediciën te houdene. Waarop hy voer antwoorde gaf dat hetselve nyet geschiet en was by zyne wete ofte consente, maar dat hetselve packhuys, daer de predie geschiet was, verhuyr hadde eenen man van Vlissingen, van denwelcken de sectarissen de sloetelen van denzelven packhuysse gekregen hadden. Waerop wy hem geboeden ende bevolen hebben de sloetelen van zyn packhuys van hem te nemen, ende die zulcx te bewaeren; dat dergelycke vergaderinge binnen zynen huysse nyet meer en geschiede, op pene, dat men't aen hem verhaelen zoude. Welcke bevelen hy beloofde te onderhouden; ende en is tsedert desgelijcks nyet meer, binnen deser stede, ofte jurisdictie van dien, by de sectarissen gedaen ofte aen de Wet versocht te mogen doene, dan naer de brekinge van den beelden, den xxijen Augusti geschiet. Naer dewelcke de sectarissen, tot grooten leetwesen van der Wet ende regierders van der stede, feitelyck gepredict hebben binnen der kercke van Westmonster, ende het Gasthuys, ende oick eens op de merct. Ende alzo die van der Wet hem in alles opposeerden, hebben ten laesten versocht, het Gasthuys ofte ander kercke hen toegelaeten te werden; twelck heur geweygert es geweest, verbiedende henlieden binnen der stadt te predicken, volgende de tolerantie tusschen haere Hot ende de geconfedereerde Edelen gemaect; midtsgaeder de missive van haere Hot aen die van der Wet, gehouden in date den eersten Septembris xvclxvj, in dervoegen, dat wy, soe met inductiën, comminatiën ende publicque verboden, zoe veele gedaen hebben, dat wy den vijfdien Septembris de prediën van de voors. Sectarissen geheelyek uyter stadt gecregen hebben.

Op 't vierde artickel: seggen, dat vóór de brekinge, hier geschiet, egeen predicanten binnen der stadt van Middelburch gewoont hebben ofte onderhouden zyn geweest; meer heeft den eenen, genaempt ADRIAEN gewoont ende onderhouden geweest ter Vere, ende den anderen, genaempt GGELEYN, tot Vlissingen, ende naederhandt den voors. GELEYN ende andere; die extraordinaris binnen Middelburch gecomen zyn, hebben aldaer geweest onder 't duel van de voorn. tollerantie, tusschen huere Hoocht ende de Edelen gemaect.

Op 't vijfde artyckel: geven voor antwoorde, dat wy naer de brekinge, alhier den xxijen Augusti geschiet, eerst gewaer geworden zyn, tot onsen grooten leetwezen ende verdriete, dat eenige van de collegië ofte eede de prediciën van de sectarissen frequenteerden, ofte d'oeffeninge van dien gebruickt hebben, onder den mantel van accorde ofte verbonde, den xxijen Augusti metten Edelen gemaect; hebben nyetemin op dezelve met alle sorchfuldicheyt goede toesicht genomen. Ende zouden haere Hoogt daarvan geadverteert gehadt hebben, 't en hadde geweest, dat den officier dairinne ons hadde vooreoomen, zoe hy, ons verclaerde.

Opt zesde articule, wat debvoir wy gedaen hebben, om de kereken, cloosters ende Godtshuysen te bewaeren tegen de beeldebrekers: Seggen, dat hetzelve inconveniënt ons soe subyt ende onverdachteliick overgecomen is als in menighe andere plaetsen; dat wy, deur verbaestheyt ende cortheyt van den thijdt, geen en bequaemen raedt noch middel en hebben connen genomen ofte resolveren, om fietselfde gevuychelyck⁸⁸ te weeren ende te belettene; hebben nochtans de burghmrs, met eenighe van het collegië,

⁸⁸ gezamenlijk

zulcke neersticheyt gedaen, datter veele gesalveert is geweest van de kerekengoeden ende ornamenten, naemptelyck den grooten aultaer in de'abdie, de princensepulturen, ende boucken van de Librarie aldaer, alle de orgelen, ende veel gildenaultaeren in diversche kercken; in der manieren, dat de voors. brekinge ongelijck minder es geweest binnen Middelburch, *ceteris paribus*, dan in veel andere groote steden, van twelcke ongevalle, becommetheyt ende verbaestheyt, die wy ten dien tijde hadden, hebben haere Hoocht in 't lange veradverteert, by missive in date den xxen Augusti xvclxvj.

Op t zevende article geven voor anwoorden dat tot onser kennisse nyet gecomen en es geweest; dat mijn Heere de bisscop oynt versouck gedaen heeft van enige knechten aen te nemen tot bescherminge van der stadt ende gemeente van dien, ofte dat hy begeerde eenich volck aen te nemen tot bewaernisse van zijnen convente ende abdie vóór date den xxlijen Augusti des voors. jaers xvclxvj ten, welcken tijde deselver propositie gedaen wesende ín t collegie van Wette ende Raide, en heeft ons voor dien tijde geen oirboir nocte prouffyt gedocht; hetselve te doene ofte consenteren gedaen te werden; considerere dat de zaicken alzulcs staende waeren binnen der stede dat daeruyt lichtelyk groot inconveniënt zoude hebben mogen rijzen. Maar hebben, tot versekertheyt van den voors. Heere bisschop, denzelven beleeft, in tijde van node met onse personen, by te staene, ende de abdie te preserveren ende beschermen, gelijk wy gedaen hebben in der vougen⁸⁹ dat mijn Heere den bisschop noch zijn convent ofte abdie geen inconveniënt tsedert overgecommenen is dewelcke wy nyet geweert en hebben, als merckelyck gebleken is op den sevenden Septemb: ende den nacht daer voren, wat rumuer ende beroerte geresen is onder t volck, duer een valsch ende versiert uytgeven van volck van waepenen dat geseyt was binnen de abdie te logeren, ende wat debvoir ende neersticheyt die van der Wet gedaen hebben, om t zelve neder te leggen.

Opt t achtse article wat debvoir wy gedaen hebben om de beeldebrekers ende diergelijke te straffen: Geven voor antwoorde dat wy dienaengaende op den xxixen Augusti anno zvclxvj voors. hebben gepubliceert het placcaet van wegen de Co. Mat, ons gepresenteert in date den xxven derselver maendt, ende voorts recht gepleecht ende kennis genomen van alle diergelijke ende andere criminele zaecken, die voer ons geïntenteert zijn geweest.

Op t negentste article: seggen dat nae de brekinge in sommige kercken, naemptelyk in t Gasthuys, ten Bogaerden, ende tot de Minnebroeders Augustinen, ende int Bagijnhoff, boven vier ofte vijff daegen noynt gecesseert en es van misse te doener oick binnen de prochiekercke van Westmonster; ende zijn daar naer publicquelyck, by ordonnantie van der Wet, overal Godtsdiensten gerestitueert in allen ouden vormen ende costumen, den vijfdén Septembris daer volgende; in der vougen, dat, boven veerthien daegen ofte drie weecken, de voors. Godtsdiensten nyet gecesseert en hebben, in t publicq gedaen te werden. Ende roerende de reparatie der kereken by de sectarissen verdestrueert, hebben op den xxvijen Aug. daer te voeren, by ordonnantie geboeden allen ambachten, de ornamehten van huere aultaeren, die gesalveert warren, nyet te veraliënereszt ofte vervrempten; ende daernaer, by editte, alle de aultaeren van den ambachten ende gilden geboeden te repareren ende restaureren in hooren eersten staete. Welcke geboeden zulcx gevordert zijn; als men mercken mach.

⁸⁹ in dier voege

Aengaende het thiende ende leste artyckel, wat debvoir, wy gedaen hebben jegens de imprinse van Thoulouse met Pieter Haeck ende hueren hoop; wat assistentie ende debvoir wy gedaen hebben in desen aen die van Armuyden: Geven voor antwoordt, dat wy, op den xxijen Februarij, veradverteert wesende, by briefven van haere Hot, ende oick by monde van den secretaris Mesdach, van de vergaderingen den volcke, die by eenighe rebellen gedaen werden, dewelcke haere Hot houdende was voor vianden slands, ende dat te duchten stout, dat deselve haeren aenslach doen zouden op het eylandt van Walcheren, hebben, volgende de bevelen, ons by de voors, missive ende by den voors. secretaris uyt de naeme van heure Hot gedaen, om de stadt niet huere dependentiën ende oick het landt te preserven ende beschermen, voor zoo vele wy vermochten, met alder vliet ⁹⁰ onse neersticheyt gedaen:

Ende den xxxiiijen daeran volgende geconcipieert een nieuwe dachwaeke in de poorten, derzelver stede die des daeghs daaraan gepubliceert is geweest en ter executie geleyt, ende op denzelven xiiijen gesonden onze gedeputeerde op Arnemuyden, dewelcke de inwoonders van de voors. plaetse veradverteert hebben van de waerschouwinge, by haere Hoocht gedaen zoe by missive als bye monde van den secrets. hemluyden voorlesende de voors. missive van hare Hoocht ende dienvolgende heml. bevelende, goede toesicht te nemen op alle schepen, aldaer arriverende, by daege ende by nachts, ende op alle volck van oirloge; verbiedende hemluyden yemande van dien aen landt te laeten komen, zy en hadden alvooren gethoont haere commissie, by haere Hoocht onderteeckent.

Ende middelertijt hebben binnen der stadt alle de munitie van oirlooge doen veerdigh maeken, ende bringen ter plaatse van node om te gebruycken ter defensie; hebben oick; twee ofte drie daegen naerdien de voors. gedeputeerde op Armuyde geweest hadden by onsen artelerymeesteren op den xxvjen Februarij een dach voeren ofte naer, onbegrepen van den justen daeh, doen leveren an eenen Jan Rombouts (ende ter dier zaicke van Armuyde gesonden) diversche munitie van oirlooge, als bussen, clooten,⁹¹ poeder ende diergelijcke, dienende ter defensie van de voors. plaetse. Noch hebben, op den xxvjen voors.; met de schutteriën van der stadt doen communicatie houden, ende heml. by onse gedeputeerde doen voorhouden het inhoud van de missive, by haere Hoocht aen ons gesonden; dewelcke voor antwoorde gegeven hebben, dat zy begeerden de stadt ende het eylandt voor zijne Mat te helpen bescudden ende beschermen tegens alle knechten, die tegens Zijne Mat zouden opgenoemen moegen worden, ende hen in alles te sullen quijten ende employeren als goede gehoorsame burgeren sculdich waeren te doene, met lijff ende met goet consenterende t'helpen draegen alle lasten ende costen, die van noode konden wesen te doener tot defensie van de stadt ende het gemeene landt. Ende om te versien tot defensie, van den platten lande, hebben metten rentmre ende bailliu, op den xxvijen daeraenvolgende, op het stad huys raidt gehouden; alwair oock geweest zijn die gedeputeerde van der Vere ende Vlissingen, aldaer bescreven wesende by den voorn. rentmr.

Op den eersten Martij hebben ander onse gedeputeerde gesonden op Armuyde, om die van Arne te animeren ende ordre in alles te stellen naer exigentie van den tijdt; dewelcke, volgende haren last, hebben by hemluyden geroupen diversche notablen van der plaetse, ende met deselve zekere ordre geraempt, by dewelcke de plaetse zoude muegen van alle pericule van vianden van Z. Mat gepreserveert blijven; stellende zekere capiteynen, om de gemeente te regneren, met bevel in alles goede ordene te houden, ende toe te rusten ende waepen twee scepen, die men op 't stroom zoude

⁹⁰ vlijt

⁹¹ kogels

hebben liggen, ter defensie van der plaetse; de hoofden die alnoch onbeschanst waeren, te beschansen, geschut.uyt de schepen te haelen ende te bringen. ter plaetsen daer men 't apparentelick zoude moeten gebruycken; busschieters te huyren, indien zy meer busschieters behoefden, dan te voeren by consente van de burghmrs gehuyrt weeren; in der manieren, dat die van Arnemuyden vóór het arrivement van Thoulouse ende PIETER HAECK, tot groeten excessiven coste van der stadt ende goede sorchfuldiehey, van die van der Wet, ter bequamer plaetsen beschansende, versien waeren van munitie van, oirloege.

Op den tweeden Martij zijn, by bevel van mijn Heer den rentmeestere, andermaele vergaart geweest de gedeputeerde van de steden ende alle dorpen van het eylandt van Walcheren op het stadthuys van Middelburch, metten bailliu van der stede; in welke assemblée zijn gecommen de brieven van die van Vlissinge, doende advertisement van de interpinse van PIETER HAECK, met excuse waeromme zy hen nyet, en vonden in dezelve assamblée. Ten welcken tijde, in 't collegie, van Wette ende Raide, aen twee ofte drie van de gecoren capiteynen op Arnemuyde, die op dezelve convocatie gecompareert waeren; ende de voors. brieven van advertisemente hadden hooren lesen; solemnail bevel gegeven is, naemptelyck LEONAERT DIRRIXE, een van de principaelste hoofden; geassisteert met Gerrit PIETERSE ende andere, hoe ende in wat manieren (in cas van arrivemente van waepen voor het dorp van Armuyden) zy met deselve zouden handelen; te weten: dat zy nyemant gedoegen en zouden aen landt te commen, voor ende aleer hen commissie gesien ende gevisiteert zoude weesen by die van der Wet van Middelburch ende dat zy degheene, die, contrarie van dien zoude pooghen te doene met geweld, zouden wederomme met geweld, affweeren ende in de grondt schieten; hebben noch ten zelve daege onse gedeputeerden, gevuycht⁹² nevens de andere, van sLandswegen gezonden opten casteel van Zeeburch, om den capiteyn van denzelven te versoucken, de ingeseten van den lande ende steden te assisteren met zijnen volcke ende cástele, om alle vianden van de Co: Mat ende rebellen uyt den lande te weren, dwelck hy bloofde te doene.; Welcke voorzz: gedeputeerde insgelijcx gewaerschouwt hebben den capiteyn van de soldaten, onder het casteel gezonden by haere Hoocht; van het concept van PIETER Haeck, teneynde hy goede wacht houden zoude, waeraff hy hen bedancte.

Ende van vorder debvoir in der nacht van het arrivement van PIETER Haeck ende Thoulouse gedaen, refereren ons aen de depositie by den burghmeestere PIETER CLAESZ Domissen ende andere getuygen geëxhibeert, in proces tegens de stadt onlanx gemoveert by die van, Arnemuyden, om te verwerven moderatie van de sententie, by Zijne Mat gegeven in den jaere xxxj^{tich} den xxij^{en} Augusti, roerende de neeringen, die men op Armuyden mach exerceren ende limitaciën van dien. Ende om tegens vorder diergelijcke aenslaegen de stadt ende het eylandt te preserveren, hebben twee scheepen van oirloege doen uytrusten, om dairmede alle aencommende scepen te doen visiteren, ende alle volck van oirlooge aff te weeren, die tegens de ordonnantiën van haere Hoocht zouden pooghen op het eylandt te commen. In somma, hebben in desen zulcken debvoir gedaen, dat haere Hoocht, hetselve bekennende, zoe by missive als by appostille op zekere onse requeste, belooft heeft, een de Co. Mat goet rapport te doen van de goede diensten, by ons in desen gedaen, om, in 't regardt van dezelve, Zijne Mat te bat te inclineren, om te octroyeren de borgeren van Middelburch het perdoen over henluyden versoeck.

Ende roerende het derde point van hetselve articule: zeggen, dat wy noyit en hebben connen vernemen, dat Pieter Haeck binnen Middelburch enige geconfedereerde tot de

⁹² gevoegd

voors. interprinse gehadt heeft; ende dat deghene, die ons tzedert gerelateert zijn geweest, den voorst. Pieter Haeck, naer zijn vertreck van Arnemuyden, bystandt gedaen te hebben van victualie, zijn alle verlopen, zoe wy verstaen.

Midts alle welcke wy verhoopen, dat Zijne Co. Mat tdebvoir, by ons gedaen, houden zal voor aggreable; ende, indien daer yet achtergelaten ende versuympt zoude moegen wesen, bidden zeer oitmoedelick, dat Zijne Mat, volgende zijne ingeboeren clementie, gelieve tzelve genaedelijcken t'interpreteren ende voor vuldaen te houden; consideratie nemende op den turbulenten ende perplexen tijdt, ende 't generale ongeval (God beter't) in desen landen geschiet.

By ordonnantie van mijn Heeren van der Wet voers.,

LAURENTIUS MOOK.

Dit zijn de namen van allen dengeenen, die Burchmeesters ende Scepenen der stadt in Middelburch in Zeelant weten dat uyter stadt vertrocken zijn, ter cause van de religie ende oproer:

Leyn de Hooren, predicant.

Jan de Hooren.

Pieter Haeck.

Jacob Janszen van der Meersche.

Andries Jacob Oortszen, de jonghe.

Symon Janszen van Roemen.

Vincent Laurenszen.

Jan de Hiniosa.

Claes Thuys.

Hugo Jooszen, absent, ende thans wesentlijk siek soe men secht te Antwerpen.

Symon in den Draecke.

Jacob Jorriszen, cuyper.

Pieter van den Boogaarde.

Hans van den Boogaerde.

Pieter Boreel.

Jan van de Perre.

Olivier Corbau.

Guillame de la, Fosse.

Pauwels, in den Trachter.

Mels, de schaeliedecker.

Jan Corneliszen droechscheerder.

Langhen Hans, cleêrmaecker.

Frans, de cleêrmaecker.

Coppe Slot met zijn soene.

Sebastiaen Claeszen.

Claes de smit, in de Kaerssnuyter.

Louys, de cuyper

Jacques de Questere.

Pauwels, de metselaere.

Pieter Corneliszen, droechscheerder.

Jacob, den timmerman.

Dirriek, de cleêrmaecker.
 Sara, weduwe van Reyn de maeckelaere.
 Joos Jansen Schermer, timmerman.
 Frans, de craemer, alias Cromhals.
 Meester Jan oude Jans.
 Meester Valerius.
 Bernaert, de cleêrmaecker.
 Meester Rijckaert, notaris.
 Adam, de lijndrager.
 Hans, de antycksnijder.
 Mathijs Jansen, goutsmit.
 Claes, den teemsmaecker.
 Sampson Moreys, timmerman.
 Bartholomeeus Gilliszen, schoemaecker
 Dirrick, de metselaere.
 Jois, den tromper
 Rut, de smit
 Claeys, de cuyper.
 Jan Rochus de cleêrmaecker.
 Corn. Willeboortzen schoemaecker.
 Jan van Enden, metselaere.
 Stiltman, d'oude cleêrcooper.
 Hansken van Loenen, zoutmeter.

Meester Anthuenis, schoelmeester.
 Meester Jan Janszen Vogels.
 Meester Jan Happaert, schoelmeester.
 Meester Zacharias Willemszen.
 Meester Jeronimus, in de lange Vyle.
 Meester Pieter Druyn.

Dese sijn burchmeesters ende scepenen der steede voors. uytgeseyt.

Dominicus, de glaesmaecker.
 Willem Robrechtsen, cousmaecker.
 Isabelle de Potstrigghe.
 Meester de Wever.
 Pieter, oudeschoemaecker
 Joris, de craemer.
 Thobias, de backere.
 Hans Baroen, cuyper.
 Salomon, de houtzaeger.
 Collaert Putmans

Duer bevel van burchms ende Scepenen voerscreven,
 LAURENTIUS MOOK.

Gehoert, in 't collegië van de Wette ende Raede der stadt Middelburch in Zeelandt, het rapport, by de burchmrs derselver stadt gedaen van het versouck by mijn Heeren de commissarissen aen henluiden gedaen om te hebben de rollen van de wachten, gehouden by dag en by nacht binnen deser stadt, zes dagen voeren en zes dagen nae het arrivement van Pieter Haeck met den Heere van Tolouse:

Geven voer antwoorde, dat zy alle diligentie doen hebben, hen mogelic, om deselve rollen te doen soeken onder cnapen van de scutterien ende stadboden, mar bevinden, dat deselve rollen verlooren sijn. Dus weeten anders geen bescheet de voors. commissarissen daerop te doene, dan dat zy, in dien tijden de poorten van de stadt, by daege ende by nachte hebben doen waken bij de schutters, ende het collegie van retorica met eenige notabilen, by deselve gevougt tot de vollen numbere van sestich als in andere scutteriën. Dewelcke geroupen sijn ter wacht, elck naer sijn oprde en rangk sonder onderscheyt te maken oft die van de oude ofte van de nieuwe religie waeren; twelcke sij sulcks benodigd sijn geweest te doene, om alle jalousi en oirsake van twist ende oproer te schuwen. En het stadhuys is doen bewaeren by de poerteriën met dertich persoën, tsamen geroupen ende gedachvaert, elck op zijn ordene ende ranck, naer de wijcken ende straeten, daer zy woonden, zonder onderscheyt ende ter cause als boven, met noch twaelf hellebardiers van die de burchmrs aengenomen hadden ter numbere van vijftich. Ende hebben diezelve, die op 't stadthuys gewaecht hebben, by rotten uitghegaen alle ure, lancx de straeten ende aen de waecken van de poerten, om alle troublen binnen der steede te weeren.

Deur bevel van 't collegië voors.,

LAURENTIUS MOOK.

Op het interrogatorium, an die van der Wet van Middelburch overgegeven by mijn Heeren de commissarissen, mr Anthonis Muelenaere ende mr Jan Auxtruys, volgende uren last ende instructie, by besloten brieven van den Hertoghe d'Alva hen overgesonden:

Oft daer nyet eenighe geweest en sijn, die hemluyden aensocht, opgeroyet, oft gesolliciteert hebben, om te dissimuleren; oft belette gedaen, verveertheyt ofte vrees aengejaecht oft eenighe ander debvoir gedaen, bedektelyck ofte anders, aen hemluyden ofte dieghene, die hemluyden behoorden geassisteert ende geholpen te hebben, ten einde dat zy nyet en zouden doen tgeene, dat zy van officiewegen gehouden waereu te doen;

Gheven voer antwoorde, dat sy nyet en connen ontkennen, zy en sijn grootelycz vervaert, beanxt, ende benaut van herten geweest deur de groote emotiën, die zy gesien hebben en het volck over alle dese landen, ende onder heure gemeente, mitsgaders de quaede nyeumaeren, die daegelycx geseyt sijn gewyeest om de quaede te animeren ende de goede te doen, vreesen. Maer en sijn noynt anders publyckelyck aensocht, opgeroyet, ofte gesolliciteert geweest om te dissimulercu, oft en es het collegië oick anders egeen belet gedaen, vervaertheyt ofte vrees aengejaecht; noch oick deghene van heurendienste, die hen behoorden te behulpen ende assisteren, dat zy hebben connen vernemen, ofte gewaer werden in 't acquijt van hemlieden officie. Dan sijn de sectarissen tot diversche stonden gecompereert in 't eollegië, nu dit versouckende nu dat, ende onder andere naerdien Pieter Haeck, geaccompagneert met veele van de seetarissen, op den vierden Novembris zessentzestich, gepresenteert

hadden aen het collegië zeker requeste, by dezelve versouckende, dat het collegië zoude gelieven, by haere gecommiteerde doen presenteeren aen de Hoocht van de Hertoginne regente zekere heure requete ende presentatie van dertich hondert duysent; guldens, om daarmede te redemeren de liberteyt van heure religië, ende dat zy nyet gehouden en zouden werden voor rebellen. Ende dat tzelve heure versouck by het collegië affgeslegen was, ende hen geweygert huere requeste, ofte presentatie aen hare Hoocht te doen presenteren in eeniger manieren, - is PIETER HAECK andermaele in 't collégië gecommen, versamet met eenen notaris ende twee getuygen, protesterende tegens die van der Wet ende het collegië, dat gemerct zy, weygerende waeren die van der nieuwe religië voer te staen, zy zouden ander hooft, ende protecteur zoucken, om hen voor te staen; ende dat, van alle inconveniënten, die daeruyt zouden muegen commen, het collegië voors. zoude oirsaecke wesen. Waertegens zy contrarie protest gedaan hebben; ende voorts en hebben nyet laeten te doen; tgundt zy naer den loop des tijdts oirboir vonden, gedaen te werden, in acquijt van heuren officie ende eedt, de Co.Mat gedaan.

By bevele van 'tvoers. collegië

Laurentius Mook

Interrogatoire ende examinatie, gedaen aen die van der Wet der stede van Middelburch, by ons ANTHONIS DE MULNAER ende JAN AUXTRUYES, Raden der Co. Mat, Commissarissen in desen, naervolghende den last ende instructie, ons over ghesonden by besloten brieven van den Hertoghe van Alve, van den laetsten Septembris xvcxlvij.

Oft dair niet eenighe geweest en zijn, die henlieden aensocht, opgeroyt oft ghesolliciteert hebben, om te dissimuleren, oft belet ghedaen, vervaertheyt oft vreesse aenghejaecht, oft eenich ander debvoir gedaen, bedectelyck oft andersins, aen hemlieden oft deghene, die hemlieden behoorden gheassisteert ende gheholpen te hebben, ten eynde dat zy niet en zouden doen tgene dat zy van officiënweghen ghehouden waeren te doene.

Den xjen dach Octobris lxij tot Middelburch.

GILLIS PIETERSZ SCHIJS, burchmeester der stede van Middelburch, ende int voirleden jair schepene.

Gevraecht ende geëxamineert opt voornoemde interrogatorie, heeft verclaert ende geaffirmeert; by den eedt by hem gedaen ter zaicke van zijn officie, dat hy zijn beste ende debvoir ghedaen heeft, omme hem quyten in zijnen dienst, zoe van schepene als burchmeestere, ten dienste van de Co. Mat ende van de stede naer zijn uiterste vermogen, hoewel dat hy, deur de veranderinghe van den tijdt, ende apparent oproer, hem dickwyls ghesonden heeft in grooter perplexiteit, zulcx dat hy quaelijck wiste wat hem te doen, stont; maer secht, dat hy, gheduerende den tijdt als hy schepen oft burchmeester gheweest es, int voorleden oft dit jegenwoordich jaer, noch ooc dair te voeren oft dair nair, nooyt aensocht oft ghesolliciteert en es gheweest by yemande, eedele noch onedele, by brieven, by schoon woirden oft dregementen, vreesse oft verveertheyt, noch ooc by derder kant oft interposite persoonen, bedectelyck oft anderssins, om yet te doene oft laeten, anders dan hy van officiënweghen ghehouden oft schuldich zoude geweest zijn te doene.

Onderteeckent:

GILLIS PIETERSZ SCHIJS.

PIETER CLAES DOMUSZ, jegenwoordich burchmeester, ende int voorleden jaer raedt der stede van Middelburch.

Gevraecht ende geëxamineert opt voorn. interrogatoire, heeft verclaert ende gheaffirmeert onder zijn behoorlycken eedt, ghedaen ter zaecke van zijn officie, dat hy gheduerende de voirlede troublen tijdt, als hy burchmeester oft raedt gheweest es, noch ooc daer te voeren oft daernaer, nooyt aensocht oft ghesolliciteert en es gheweest by yemande, edele noch onedele, tzy by brieven, by schoon. woirden oft dregementen, vreesse oft verveertheyt, noch ooc by derder hant oft interposite persoonen, bedectelyck oft anderssins, om yet te doen oft laeten, anders dan hy van officieweghen ghehouden oft schuldich zoude gheweest zijn te doene;

maer secht wel, dat hy bevreest gheweest es, deur de diversiteyt van den tijdt ende vrempte niemairen, die daeghelicx vuerquaemen ende ghestroyt wor den onder tvolck, zulcx dat hy qualyck wiste wat hy te doen hadde; ende merckelyck secht, naerdien dat hy tijdinghe ghehoort hadde van de vergaderinghe ende troubelen, die

t'Antwerpen ghebeurt wairen op de Meere,⁹³ heeft gheweest, in groter perplexiteyt, ende zijn debvoir ghedaen met zijn hallebardiers ende andere, die hy wiste Catholicke te wesen, ende hemlieden hebbende ghedaen eedt doen, der Co. Mat ende der stede ende der geestelicheyt goet ende ghetrouwe te welen ende voir te staen.

Onderteeckent:

PIETER CLAESZ.

ADRIAEN JACOP JOOSZ, alsnu voirschepen, ende int voirleden jaer lxxvj gheweest hebbende burchmeester der stede van Middelburch.

Ghehoort ende geëxamineert opt voirn. interrogatoire, heeft verclaert ende geaffirmeert onder zijn behoorlycken eedt, ghedaen ter zaecke van zijn officie, dat by gheduerende de voirleden troublen tijdt, als hy burchmeester ende schepen gheweest es, noch ooc daer te voeren oft dair naer, noyt aensocht oft ghesolliciteert en es gheweest by yemande, edele noch onedele, tzy, by brieven, by schoon worden oft dregementen, vreesse oft verveerthèyt, noch ooc by derder hant oft interposite persoonen, bedecktelick oft anderssins, om yet te doene oft laeten, anders dan hy van officieweghen ghehouden oft schuldich zoude gheweest zijn te doene;

maer secht wel datter dreyghementen gheweest zijn by gemeene spraecke, sonder dat hy zoude kunnen weten specialiek by wien, ende ooc deur diversche nieumaren daghelycx voercommende, dairdeur hy ende ander van de Wet gheweest zijn in zulcke perplexiteyt, dat zy zomtijds niet en wisten wat hemlieden te doen stondt, omme tgemeente te houwen in payze, vrede ende onderdanicheyt van Zijn Mat.

Onderteeckent;

ADRIAEN JACOP JOOSZ.

QUIRYN ANTHONIS ZONE, alsnu weesmeester, int voorleden jaer scepen der stede van Middelburch.

Ghehoort ende geëxamineert opt voirn. interrogatoire, heeft verclaert ende geaffirmeert onder zijn behoirlickien eedt, ghedaen ter zaicke van zijn officie, dat hij gheduerende de voorlede trouble tijdt, als hy weesmeester ende schepene geweest is, noch ooc daar te voire als dair naer; noyt aensocht oft ghesolliciteert en es gheweest by yemande, edele noch onedele, tzy by brieven, by schoon worden oft dregementen, vreesse oft verveertheyt, noch ooc by derder hant oft interposite peronen, bedectelyck oft anderssins, omme yet te doen of te laeten, anders dan hy van officiënweghen ghehouden ende schuldich zoude gheweest zijn te doene. Onderteeckent:

QUIRIN ANTHONISZ UYTEN WIJNGAERDE.

PIETER, SEBASTIAENSZ, geweest hebbende schepen der stede van Middelburch int voorleden jaer lxxvj, ende lxxvij.

Ghehoort ende geëxamineert opt voirn. interrogatoire, heeft verdun ende gheaffirmeert onder zijn behoorlycken eedt, ghedaen ter zaecke van zijn officie, dat hy ghedue rende de voorlede troublen tijt, als hy schepene geweest es int voorlede jaer, hem aanghecommen es eenen PIETER VAN DE BOGARDE, aldoen wonende tot Middelburch, makelaer ende nu fugityf, hem, deponent, onderzouckende, oft hy hem hadde kunnen trecken tot heurlieder pretense religie, segghende dat de paepen ende

⁹³ Die, tijdens de onderneming van Toulouse, toen de Prins de poorten der stad had doen sluiten, en niemand uitlaten wilde; zie Nederland tijdens den Volksopstand, enz. I. bl. 108.

papisten eenen val ghecrijghen zouden; ende degene, die in tijds van hemlieden affwijcken zouden, dat zy wijzeliek, doen zouden.

Seggende voorts, dat op den iiijen Novembris aē lxxvj, PIETER Haeck met andere van de consistorie, hem nu verheten, ende eenen notaris, ghe-naempt Guilame Deynoit, ghecomen es int collegië van de Wet presenteren zeker requeste, ten eynde dat zy van de Wet zouden willen presenteren aen de Co. Mat oft Haar Hoocheyt zeker ander requeste, daeraen gehecht, aengaende de liberteit van de religie ende de drie milloenen gouts, die zy daervoren presenteren zouden Zijne Mat; twelck hoirende hy, deponent, zeide dat men daarin niet en behoorde te consenteren, ende dat men daarmede zoude belasten zoewel de Catholycke als de Geusen. Zulcx worde gheconcludeert, dat men de voorn. Pr HAECK metten zijnen heurlieder versoeck afslaen zoude; ende de voirn. HAECK metten zijnen de voorn. resolutie verclaerst zijnde, zeide ende protesteerde dezelve HAECK: „naerdien mijn Heeren ons niet voorstaen en willen, wy zullen naer een ander hooft zien”; hebbende voorts vele andere in die ghemeente ghehoort, die hem ende andere van de Wet by ghemeene spraecke aenghebrocht zijn, sonder te connen verclairen by wie, alzoot dicwyle ghebeurde; maar int speciale zeecht, dat hy noyt meer aensocht oft ghesolliciteert en es geweest by yemande, edele noch onedele, tzy by brieven, by schoon worden oft dregementen, vreesse oft verveertheyt, noch ooc by derder hant oft interposite persoonen, bedectelyck oft anderssins, omme yet te doen oft laeten, anders dan hy van officieweeghen ghehouden oft schuldich zoude gheweest zijn te laeten oft te doen. Onderteeckent:
PIETER SEBASTIAEN Ze.

ADR1AEN JANSZ BRABANDER, schepene der stede van Middelburch, ende int voorleden jaer raadt derzelver stede.

Ghehoort ende geëxamineert opt voirn. interrogatoire, heeft verclaert ende geaffirmeert onder zijn behoorlycken eedt, ghedaen ter zaeke van zijn officie, dat hy geduerende de voirlede trouble tijdt, als hy schepene ende raedt gheweest 'es, noch ooc daar te voeren. oft daernaer, noyt aensocht oft ghesolliciteert es gheweest by yemande, edele noch onedele, tzy by brieven, by schoon worden oft dnagementen, vreesse oft verveertheyt, noch ooc by derder hant oft interposite persoonen, bedectelyck oft anderssins, omme yet te doene oft laeten anders dan hy van officie wegghen ghehouden, oft schuldich zoude geweest zijn te laeten oft te doene. Onderteeckent:
ANDRIES JANS BRABANDER.

Den xijen Octobris lxxvj tot Middelburch.

JAN ADRIAENSZ, goutsmet, schepene der stede van Middelburch.

Ghehoort ende geëxamineert opt voirn. interrogatoire, heeft verclaert ende geaffirmeert onder zijn behoorlycken eedt, ghedaen terzaicke van zijn officie, hoe dat hy eerst schepen aenghecomen. es, in Novembre lxxvj, ende dair te voeren noyt in Wette noch, in Raedt gheweest en es; ende verclaert voirts, dat hy gheduerende den tijdt als hy ghedient heeft, oft in eede van der stede gheweest, noch ooc daar te voeren oft daernaer noyt aensocht oft ghesolliciteert en es gheweest by yemande, edele noch onedele, tzy by brieven, by schoon worden, oft dregementen, vreesse oft vervaertheyt, noch ooc by derder hant oft interposite persoonen, bedectelyck. oft andersins, omme yet te doen oft laeten anders, dan hy van officiewegghen ghehouden oft schuldich zoude gheweest zijn te doene.

Onderteeckent:
JAN ADRIAENSZ.

PIETER DE LA PALME, scheperve gheweest hebbende der stede van Middelburch,. affghegaen in Novembris lxxvj,
Ghehoort ende geëxamineert opt voirn. interrogatoire, heeft verclaert ende geaffirmeert onder zijn, behoorlycken eedt, ghedaen ter zaecke van zijn officie, dat hy gheduerende de voorlede trouble tijdt, als hy schepene gheweest,es, noch ooc daer te voeren oft daarnaer noyt. aensocht oft ghesolliciteert en es gheweest by yemande, edele noch onedele, tzy by brieven, by schoon worden oft dregheinenten, vreesse oft vervaertheyd, noch. ooc by derde hant oft interposite persoonen, bedectelyck oft anderssins, omme yet te doen oft laeten anders dan hy van officieweghen schuldich ende gehouden zoude zijn gheweest te laeten ofte te doene. Onderteeckent
P. DE LA PALME.

CORNELIS FRANCHOSZ TAS, schepene gheweest hebbende der stede van Middelburch, ende affghegaen in Novembri lxxvj ende daarna raedt derzelver stede.
Ghehoort ende geëxamineert opt voirn. interrogatoire, heeft verclaert ende geaffirmeert onder zijnen behoorlycken eedt, gedaen ter zake van zijn officie, dat hy in speciale zijns persoons aengaende, gheduerende de tijdt als hy in dienst oft in eede van der stede gheweest es, int voorlede jaer noch ooc daer te voeren oft daarnaer, noyt aensocht oft ghesolliciteert en es gheweest by yemande, edele noch onedele, tzy by brieven, by schoon worden oft dreehementen, vreesse oft verveertheyt, noch ooc by derde hant oft interposite persoonen, bedectelyck oft anderssins, omme yet te doene oft laeten, anders dan hy van officieweghen ghehouden oft schuldich zoude zijn gheweest te doene; maer recht wel, datter dreyghementen gheweest zijn, by gemeene sprake, sonder dat hy soude kunnen weten in speciale by wien, ende ooc deur diversche niemaren daghelycx overcommende ende gestroyt by den sectarisen, als by eenen JAKUES DE QUESTERE ende andere, daerdeur hy ende andere van de Wet gheweest zijn in zulcke perplexiteyt, dat zy somtijds niet en wisten wat henlieden te doen stont, omme tgemeente te houden in payze, vrede ende onderdanicheyt van Zijn Mat, ende alle voirder oproer te schuwen.
Onderteeckent:
C. FRANCHOSZ TAS

SIMON JACOPZ MAGNUS, jegenwoordich schepene der stede van Middelburch, ende ooc gheweest hebbende int voorleden jaer.
Ghehoort ende geëxamineert op tvoirn. interrogatoire, heeft verclaert ende geaffirmeert, onder zijn behoorlycken eedt, ghedaen ter zaecke van zijn officie, dat hy gheduerende den tijdt, dat hy ghedient heeft als schepen in desen ende int voorleden jaer, noyt gesocht oft ghesolliciteert en es gheweest by yemande, eedele noch onedele, tzy by brieven, by schoon worden oft dreyghementen, vreesse oft verveertheyt, noch ooc by derde hant oft interposite persoonen, bedectelyck oft anderssins, omme yet te doen oft laeten, anders dan hy van officieweghen ghehouden ofte schuldich zoude geweest zijn te laeten ofte te doene.
Onderteeckent:
S. J. MAGNUS.

JAQUES VAN DER GOES, jegenwoordich scepen ende ooc in den voirleden jaer, Ghehoort ende geëamineert opt voirn. interrogatoire, heeft verclaert ende geaffirmeert onder zijn behoorlycken: eedt, ghedaen ter zaecke van zijn officie, dat hy gheduerende de tijdt, dat hy: ghedient heeft als schepen in desen ende int voirleden, jaer, noyt aensocht oft ghesolliciteert en es gheweest by yemande edele noch onedele, tzy by brieven, by schoon worden oft dréghementen, vreesse oft, verveertheyt noch ooc by derde hant oft interposite persoonen, bedectelyck oft anderssins om yet te doen oft laeten, dan hy van officieweghen ghehouden oft schuldich zoude gheweest zijn, te laeten oft te doene; maer secht wel waer te zijne, dat de fame ende mare zoe swaere gheloopen zijn, gheduerende de, voerlede trouble tijdt, zoo van der groter confederatie van den edelen als ander quaede tijdinghe, die daghelycx ghestroyt worden, daerdeur hy ende ander van der Wet gheweest zijn in zulcke perplexiteyt, dat zy zomtijds niet en wisten, wat hemlieden te doen stondt, omme tgemeente te houwen in payze, vreedde ende onderdanicheyt van Zijne Mat, ende voorder inconveniënten te schuwen. Onderteeckent:
J. VAN DER GOES.

SIMON SIMONSZ COST, alsnu scepen ende int voorleden jaer raedt gheweest hebbende,
Ghehoort ende geëamineert op tvoirn. interrogatoire, heeft verclaert ende geaffirmeert, onder zijn behoorlickē eedt, ghedaen ter sake van zijn officie, dat hy gheduerende den tijdt als hij schepen ende raedt gheweest es, heeft welgehoort by gemeene fame ende mare, die ghestroyt zijn gheweest onder tgemeente, dat in diversche quartieren van dese Nederlanden vele dinghen ghebeurt waeren, daerdeur hy ende andere van der Wet zeer beroert ende bevreest waeren, zulcx dat zy niet en wisten wat hemlieden zoude moghen overcommen ende geschien, ende daeruyt dyckels groter perplexiteit waeren; maer secht, dat hy int particulier noch ooc colFegiëwijs niet en es aensocht, opgheroyt oft ghesolliciteert• gheweest omme te dissimuleren, noch hem enich belet gedaen, verveertheyt oft vreesse aengejaecht, bedectelyck oft anderssins, mondelinghe, by brieven, oft interposite persoonen, ten eynde dat hy niet en zoude doen tgene dat hy van officie weggen ghehouden was te doene. Onderteeckent:
SIMON SIMONBZ COST.

Mr. JACOP ZAGARUS, pensionaris, ende daer te voeren thien jaeren gheweest hebbende secretaris der stede van Middelburch.
Ghehoort ende geëamineert opt voirn. interrogatoire, heeft verclaert ende geaffirmeert onder zijn behoorlycken eedt, ghedaen ter sake van zijn officie, dat hy ghedue, rende den tijt, dat hy gheweest es in de dienst van der voirn. stede, zoe van secretaris als pensionaris, noyt in particulier aen zijn persoon aensocht, opgheroyt oft ghesolliciteert en es gheweest omme te dissimuleren, noch hem eenighe belet ghedaen, verveertheyt oft vreesse aenghejaecht, bedectelyck oft anderssins, mondelinghe oft by brieven, ten eynde dat hy niet en zoude doen tgene dat hy van offitie weghe ghehouden was te doene; maer secht wel gehoort thebben diversche maren ende sprake omme gaen, daerdeur die van de Wet gheweest zijn in groter perplexiteyt; ende onder ander secht, dat op den iiijen November laetsleden, ombegrepen, hy ghesien

heeft dat Pr. HAECK, gheassisteert, met diversche van de sectarissen, als OLIVIER CORBAULT, JAN VAN DE PERRE, wijlent JAN LUEVYSZ ende andere hem niet te binnen commende, zijn ghecomen presenteren zeker requeste aent eollegië van de Wet, daerby versouckende, dat het collegië zoude ghelieven by eenighe van huer ghedeputeerde te doen presenteren ende overgheven aen de Hertoghinne van Parme, Regente, etc. zeker heurlieder requeste, ***inhoudende presentatie van dertich hondert duysent ghuldens***, omme te moghen ghenieten liberteit van religië, ende niet ghehouden te zijne voir rebellen; welck heurlieder verzouck heurlieden affgheslaghen zijnde by die van der Wet, zoe es de voirn. Pr. HAECK uyter camer vertrocken gheweest, ende, aldair wederomme binnen ghecomen zijnde met eenen notaris, ghenaeamt GUILLAME DEINOIT ende ghetuyghen, hem nu niet te voeren comende, heeft ghezeit, dat hy uyte naeme van, de consistorie protesteerde jegens die van de Wet, dat, ghemerct zy weygherden hemlieden voir te staen, hy met zijn adherenten zoude soucken een ander hoofd ende protecteur, ende dat die van de Wet zouden occasie wesen van alle d'inconveniënten, die daeruyt zouden moghen volghen; ende die voirn. van der Wet protesteerden ter contrarie, dat zy hemlieden heurs niet moyen en wilden; ende boven dese heeft hy, deponent, verstaan ende is gheadverteert gheweest by eenighe goede vrienden, datter eenighe van de oude consistorie hem, deponent, zouden gedreicht hebben, dat zij hem bybringhen zouden, indien zy d'overhant ghecryghen consten.

Onderteeckent:

JACOP ZAGARUS.

Mr HUGHO BONTE, gheweest hebbende pensionaris der stede van Middelburch, den tijdt van thien jaeren tot Novembris lxxvj.

Ghehoort ende geëxamineert opt voirn, interrogatorie, heeft verclaert ende geaffirmeert, onder lijn behoerlicken eedt, dat voir zoe vele aengaen mach tcollegië van Wette, hy, deponent, hem refereert, omme redene in zijn voirgaende depositie ende hier naer verhaelt, aen de kennisse ende antwoird van die van der Wet, ende int regardt van zijn particulier, segt:

aen hem, deposant, geen aensouck, inductiën ofte sollicitatie gedaen te wesen, omme te dissimuleren ofte beletten, tgene hy van officie wegghen ghehouden was te doene; nemaer dat hy dies aengaende hem wel gequeten ende gedraghen heeft naer behooren, wanneer hy int collegie ontboden ende present gheweest is; twelck alleene ghebeurde int beghinne ende in de verstooringhe der predicatiën van de sectarissen, dan xjen Augusti 1566 binnen der stadt gheschiet, wairnaer hy corts,⁹⁴ by consente van de burchmeesters, omme tstads ende zijn affairen uytgereyst zijnde, eerst omtrent indt eynde der voorn. maent wederkeert es, ende omtrent half Septembris daeraenvolgende met zeer grooter cranckheden bevanghen is gheweest, gheduerende dezelve continuëlyek omtrent vijf maenden, ende mitsdien by die van de Wet niet ghemolesteert is, hem, deposant, nochtans verveerttheyt ende vreesse aenghejaecht gheweest, zoe ten tijde van. de verstooringhe der voors. predicatiën, deur de gemeene roep ende beroerte aldaer geschiet, als ooc dair nair, wanneer hy van zijn goede vrienden gewaerschout worde, dat, hy in de ooghe van de sectarissen staende was, ende dat se uyt waeren om hem te crencken oft verjagen. Voorts int zekere dairhoff niet wetende noch wie specialick hem zulcks zoude ghedreycht hebben, verhoopende dat van zijn debvoir, int tijde als hy tegenwoirdich ende ghesont gheweest es, dat tcollegie

⁹⁴ Kort daarna

van Wette ende elck van hemlieden, hem houden zullen voir vernuecht, gecontenteert, ende wel voldaan.

Onderteeckent:

Hugo Bontius

GELEYN PIETERS, jegenwoordich schepen ende ooc int voirleden jaer lsvj.

Ghehoort ende geëxamineert opt voorn. interrogatoire, heeft verclaert ende geaffirmeert onder zijn behoorlicken eedt, ghedaen ter zaecke van zijn officie, dat hy ghedue rende den tijdt, dat hy gedient heeft als schepen in dele ende int voirleden jaer, noyt aensocht oft ghesolliceert en es gheweest int particulier zijns persoons àengaende, omme ergens in te dissimuleren, noch hem eentig belet ghedaen, verveertheyt oft vreesse aenghejaecht, mondelinghe, by brieven oft interposite personen, ten eynde dat hy niet doen en zoude tgene dat hy, van officieweghen ghehouden was te doene; dan heeft wel gehoord dyckwils gheduerende den voirleden troublen tijdt, by fame ende mare, die gestroyt zijn gheweest achter strate dat, in diversche quartieren van desen lande, vele dinghen ghebeurt waeren, merckelyck t'Antwerpen, daerdeur hy ende andere van de Wet beroert ende bevroeg zijn geweest; ende heeft ooc somtijds ghehoort in de vergaderinghe van tcollegië ende raede, dat ANDRIES OORTSZ, alias langhen ANDIES, wesende schepen, JAN DE NYOSE, ooc schepen, ende SIMON JANSZ VAN Room, raedt, dyckwils aenghegeven hebben quaede tijdinghe, ende, zoe men uyt heur woirden verstaen mochte, dat zy zeer gheneghen zijn gheweest tot nieuwicheyt ende veranderinghe van de gemeene oude Catholicque religie; maer en hebben int collegië geen ghehoor oft ghevolch ghecreghen.

Onderteeckent:

GELEYN PIETERSZ.

PIETER JANSZ BONTE, schepen der stede van Middelburch, aenghecomen in Novembre æ lxxvj.

Gehoort ende geëxamineert op 't voirn. interrogate, heeft verclaert ende geaffirmeert onder zijn behoorlycken eedt, gedaen ter sake van zijn officie, dat hy, geduerende den tijdt als hy schepene es geweest ende tsedert den voirs. tijdt van Novembre, noch ooc dair te voeren oft daernaer, hy noit in particulier aen zijnen persoon aensocht, opgeroyt, oft gesolliciteert en es geweest, om te dissimuleren, noch hem eenich belet gedaen, verveertheit oft vreesse aengejaecht, bedectelyck oft anderssins, mondelinghe, by brieven, oft interposite personen, ten eynde, dat hy niet en zoude doen tgene, dat van officieweghen ghehouden was te doene.

Onderteecken

P. JANSZ BONTE.

Mr ADRIAEN DE JONGE, geweest hebbende. secretaris der stede van Middelburch, den tijdt van omtrent vier jaeren,waervan hy gescheeden es van den vier maenden herwaerts.

Ghehoort ende geëxamineert op 't voirs. interrogatoire, heeft verclaert ende geaffirmeert onder zijn behoorlycken eedt, gedaen ter sake van zijn officie, dat gheduerende den voorl. troublen tijdt, ende hy in dienste van de voirn. stede geweest es, als secretaris, noyt in 't particulier aen zijnen persoon gesolliciteert, aensocht oft opgheroyt en es gheweest, omme ergens in te dissimuleren; noch en es hem gheen

belet ghedaen, verveertheit oft vreese aengejaecht, mondelinghe oft by brieven, bedectelyck, by interposite persoonen oft anderssins, ten eynde hy niet. doen en soude 'tgene hy van officieweghen gehouden was te doene; dan heeft wel gemerct, dat hy ende andere; die men verstaen mochte, dat heurl. debvoir .ende uterste beste deden, om alle saken te dirigeren ende beweghe tot rusten ende welvaeren van de gemeente, ende om de stadt te houden ende bewarene in goede onderdanicheit van de Co. Mat ende d'oude Catholycke religie voir te stam, zijn gheweest in't ooghe van deghene, die hen⁹⁵ hielden van de consistorie ende an den sectarissen ende heurl. adherenten.

Onderteeckent;

DE JONGHE.

ADRIAEN CLAESZ, burchmr geweest hebbende der stede van Middelburch in 't jaer lxxvj, ende alsnu raedt,

Gehoort ende geëxamineert op 't voirn. interrogate, heeft. verclaert ende geaffirmeert onder zijn behoirlycken eedt, ghedaen ter saken van zijn officie, dat ghedurende den voorleden, troublen tijdt, ende terwijl hy de stede gediept heeft als burchmeester ende raedt, hy aen zijnen persoon in't particuliere noyt gesolliciteert oft aensocht en es geweest by yemande, edele noch onedele, by brieven, by schoon woorden, oft dregement, vreese oft verveertheit, noch by interposite persoonen oft, anderssinà,..omme in eenighe zaecken te dissimuleren ofte yet te doen oft laeten, anders dan hy van officieweghen ghehouden, ofte schuldich zoude zijn geweest te doene.

Ondert.:

ADRIAEN CLAESZ.

Mr. ADRIAEN VAN CAMPEN, geweest hebbende schepen in't voirleden jaer, ende noch ter tijt der stede van Middelburch.

Ghevraocht ende geëxamineert op 'tvoirs. interrogatorie heeft verclaert ende geaffirmeert onder zijn behoorlycken eedt, ghedaen ter zaecke. van zijn officie, dat geduerende den tijdt, als hy scepen gheweest es, hy aen zijn persoon in't particuliere noyt aensocht oft gesolliciteert len es gheweest by iemanden, edele noch onedele, 't zy by brieven, by schoon woorden, dregementen, vreese oft verveertheit, noch by interposite persoonen oft anderssins, om in eenighe saecken te dissimuleren of yet te doen oft laeten, anders dan hy van officieweghen, gehouden, oft schuldich zoude zijn gheweest te doene;

dan heeft verstaen by gemeen sprake, dat eenighe van de Gheusen heml. zouden beroempt hebben, dat zy, behoudende d'overhandt, hem, dept, zoude hebben doen hanghen in zijn deure, alse zy hem aenzeiden, dat deur zijn sollicitatie, te Hove ghedaen, de Walsche knechten ghesonden waeren op't Casteel tot Zeeburch; maer desniettemin en heeft naghelaeten in alles zijn debvoir te doen, ten dienste van de Co. Mat ende der voirn. stede.

Onderteeckent:

VAN CAMPEN.

⁹⁵ zich

Mr JAN BEKERCKE, pensionaris der stede van Middelburch gheweest hebbende van over xij jaeren, ende alsnoch tegenwoordich.

Ghehoort ende geëxamineert op 't voorn. interrogatorie, heeft verclaert ende geaffirmeert onder zijn behoorlycken eedt, ghedaen ter saecken van zijn officie, dat gheduerende den voirleden troublen tijdt, als hy in officie gheweest es, noch ooc te voeren oft daernaer, noyt ghesolliciteert noch aensocht en es gheweest aen zijnen persoon in 't particulier, tzy by edele oft onedele, by schoon woorden, dregementen, vreesse oft verveertheit, by brieven oft interposite personen, bedectelycken. oft anderssins, om in eenighe saecken te dissimuleren oft yet te doen oft laeten, anders dan hy van officieweghen ghehouden oft schuldich zoude zijn gheweest te doen.

Segghende daertoe, dat hy altydts suspect ende in sorge gehouden es gheweest van de. Gheusen ende sectarissen; zulcx dat eenighe van heml. gheweest hebbende van 't collegië van Wette, als ANDRIES JACOP OORTSZEN, SIMON JANSZEN VAN ROOMEN, JAN DE NIOSA, hem, dept, somtijdts hebben willen doen swijghen, als hy ghestempt oft gheopinieert zoude hebben contrarie heurl. intentie oft voirnemen.

Ondert.: BEKERCKE.

MUELNARE.

AUXTRUYS.

Interrogatoires te doenne aen den bailliu van Middelburch, achtervolghende den last ende instructie onsen Commissarises gegeven by de Hertoginne van Parme, Regente etc., mitsgaders by beslotene brieven van den Hertoghe van Alve.

i. Wat diligentie oft neersticheyt hy gedaen heeft om de prekinghe van de sectarissen eerstmaels te beletten ofte stoiren, ende. om die predicanten te becommen ende apprehenderen ende puniëren, volghende den placate ende ordonnantie van de Co. Mat, van den derden Julij lxxvj.

ij. Wat communicatie hy hierop ghehadt oft ghenomen heeft met die van der Wet, om hierin best voirsien te zijne, ende alle inconvenienten, troublen ende scandalisatie, die nae gevolgt zijn, te verhoeden ende beletten, thadde geweest met assistentie van de scutteriën oft anderssins.

ijj. Oft hy geadverteert es gheweest; dat die van der Wet niet en hebben willen toelaeten de publicatie van voirn. placat, ende of hy haer Hoicheyt daarvan advertentie ghedaen heeft.

iiij. Oft hy die van de Wet niet vertoocht en heeft datter eenighe van heuren collegië of van den rade van de stede, kiesers van de Wet, statboden, ofte enighe van de scutteriën zijn geweest hanteerende de prekinghe van de sectarisen ende ooc de Belijdinge, Nachtmeel, ende andere exercitiën van de secten ghedaen hebbende, om daeraff advertentie heur Hoocheyt te doene, ende daerin voirsien te mogen zijne, oft dat hy, als principaal officier, de voirn. advertentie zelve gedaan zoude hebben.

v. Wat debvoir of neersticheyt hy ghedaen heeft, om te apprehenderen, corrigeren ende pugniëren de voorn. sectarissen, die openbairlycke bekend zijn gheweest voir ghedaen thebben acten van exercitie van de secte, als Belijdinge, Nachtmael, Kinderdoope, ende andere, beeldebrekers, kerekstormers, ende andere oproerige ende turbeerders der ghemeinte, die men verstaet dat noch langhe openbaerlyck achter straete ghegaen hebben, naer dat de voirn. acten oft misbruick geschiet zijn.

vj. Ende oft hy aensocht heeft dien van der Wet, om hem int ghene des voirs. is. t'assisteren, ende oft zy't hem geaccordeert oft geweigert hebben.

Andwoorde, die Joncheer Tzommo ROLLEMA, baillyu der stadt van Middelburch, in Zeelandt, schriftelicken doende is op alsuleken interrogatoriën, als hem overghegeven zijn geweest by Hooghe ende zeer Moghende Heeren, mijnen Heeren Mr^s Anthuenis de Muelenaere ende Jan Auxtruyes, beide raden ordinaris in den grooten raede des Co. Mate tot Mechelen, als ghecommitteerde op 't feyt van der nieuwer religie; van weghen haar Alteze over den lande van Zeelant, alzo hier naer volcht:

I. i. In den eersten heeft hy van beghinssel af goede toesicht ghehadt, ende en can hy van denzelven prediciën ende toelaeten van dien niet ghecauseert worden, als dezelve eerstmael gheschiet zijnde in 't velt buyten der stat, ende overzulcx buyten het district ende limiten van zijnder jurisdictie; maer is al tzelve gheschiet op die jurisdictie van mijnen Heere den rentmeestere van Zeelant Bewesterschelt die daerinne schuldich was zijne ondersaten voor te staene, mits welcke, indient alzo gheschiet

waere, de predicanten zoo naar de stadt niet en zouden ghecomen hebben.

ij. Maer alzoo zy, daerduere verstout zijnde ende gheen resistentie van buyten vyndende, hem eynteliek vervoordert hebben te comen predicaen binnen der stadt in zeker pachuus, alwaer de officier, als wezende binnen zijnder jurisdictie, ende overzulks meer machts ende bevels aldaer hebbende, tzelve by hem vernomen, heeft terstondt, naer raedt daerop ghehouden met mijne Heeren van den collegië van Wette ende Raede, hem mette zelve ghevouden int voorn. packhuus; alwaer imponerende silentie, van wegghen als vooren, wel ende expresseliek verboden is geweest den predicant zijn predicatie te continuëren, alzoo tzelve gheenssins te verstaen en was te wesene by wille, wete, ofte consente van Zijnder Mat ofte Hare Hoocheyt, maer alle gheestelicke ende weerlicke⁹⁶ rechten, policiën, stylen, ende usantiën gheheel contrariërende, volgtiende welck verbedt zeer korts daernaer die predicatie ghecesseert, ende eenen yghelick ghesceeden is; ende waeren aldaer den voorn. bailliu ende die van de collegië Catholicque principaelick in grooten peryckel.

iiij. Voorts heeft den bailliu met voorn. collegië van de Wette, onder andere op den iiijen Julii, ordonnantiën ende openbaere verboden doen doen van de voors. prediciën, doende daertoe binnen der stede ordonnantiën van wachten ende anderssins stellen by daeghe ende by nachte, mitsgaders opschryvinghe ven alle poorten; by daege, van de incommende, ende in allen herberghen, by nachte, van de logierende vremde man; hem laetende allen aevent vynden opt stathuus ende by nachte lanx der straeten met zijnen dienaeren (die doen ter tijt waeren in ghetaele van drie ofte viere), omme de straete te bevrijden; ende eenen yghelicken van wegghen Zijnder Mat voorhoudende alsuleken ghelijcke propositiën, als hy voor mijne voorn. Ee Heeren breeder verclaert, ghedeposeert, ende zijn depositie daarvan zijnde onderteeckent heeft, ven dewelcke hy hem is refererende.

iiij. Van der voors. neersticheyt ende diligentie mach genouch blijcken by alsulcken propositiën ende communicatiën, als den bailliu voorn. ghehouden heeft met een predicant ende andere ouderlinghen van den secten, dewelcke gheschiet zijn by Nieuwenhove, wezende nochtans verre buyten zijne jurisdictie, ende overzulcx ongheshouden, meer in presentie van mijnen Heere den rentmeestere voorn. ende andere ghedeputeerde van Middelburch omtrent den xiijen Julij.

v. ende voer die tweedemael omtrent den boomgaerden van Vailla-dolydt, hem daarvan refererende aen die verbale kennisse ende depositie, breeder daarvan ghedaen voor mijne voorn. Heeren, ende oock by hem onderteeckent.

vj. Nopende voorts het becomen, apprehenderen, ende puniëren van de voorn. predicanten, volghende den placate ende ordonnantie van de Co. Mat van den iijden Julii xvelxvj, begrepen in d'eerste article van den voorn. interrogatoiren; — segt de voorn. bailliu ende verclaert, egheenssins indachtich te zijne, tzelve placate ghesien ofte hooren publiceren to hebben, dan binnen drie maenden herrewaerts ofte daeromtrent, te wetene op den xxvijen Junij lestleden van dezen jaere lxxvj, doen tzelve placate gepubliceert werdt;⁹⁷ ende overzulcx by faute van tzelve ghedaen te hebben, zijn officie niet en hoeft te buyten ghegaen te zijne, maer hem zelve daerinne ghequeten, hem in alles ghedraegende civilicken, zonder eenighe commotie ofte seditie in der stadt te maecken ofte eenighe oorsaecke te gheven, waerduere tzelve

⁹⁶ wereldlijke

⁹⁷ Zie dit plakaat als Bijlage E. op Te Waters Kort Verhaal der Reformatie van Zeeland

hadde moghen ghesehieden, volghende tbevel ende schrijven van haer Hoocheyt, in date den ix^{en} Aprilis lxxv, aen mijnen Heer den rentmeester voorn., ende duer hem aen allen anderen officieren van Zeelant Bewesterschelt ghedaen, ende bevolen ghedaen te worden, aen welcke missive hy mis dezen is refererende.

vij. Waerinne hedentsdaegs ghelegghen is geweest het uyterste welvaert ofte quaelicvaert ende (onder correctie ghesproken) de minste wijsheyt niet geweest en is, tghemeente op te houden van de commotie ofte oproer als boven, verwachtende bequaemer tijt, omme correctie daerover te doene, mitsdien dat tvolck doen ter tijt zeere ontroert ende verperturbeert zijnde, ende in alsulcken bedroufden ende benauden tijt de zaecke niet en verhaeschten met geweld ofte fortse van wapenen gheslist te zijne, alzo de troublen zeer onverziens ende precipitantelick opsommen waeren.

II. viij. Op het ije article, verclaert den voorn. bailliu diversche communicatiën met die van der Wet ghehouden te hebben, omme de voorsz. predicatie te beletten, ende tot dien eynde diversche ordonnantiën als boven doen condighen, met alder civiliteyt, hem moghelick zijnde, volghende tvoorsz. schrijven van Haere Hoocheyt, niet gheraeden vyndende die assistentie van de scutteriën te requireren, omme dies wille, dat hy hem op haerlieder assistentie niet en . mochte betrouwen; want by de meeste part van hemlieden voor Guesen aensach, ofte emmers den Ghuesen zeer toegheneghen. Ick zoe en staen de schutteriën niet onder den officier, maer onder den burgmeesters, ende en zijn evenwel naer de voorsz. stoorringhe, int pachuus ofte elders binnen der stadt, gheen prediciën meer gheschiet, dan naer de brekinghe.

ix. Ende nopende die prediciën, naer de brekinghe ghevolcht, zijn deselve by tschrijven van HaerAlteze, ende overzenden van bet verhoudt, dat dezelve haer Hoocheyt met de voorn. Edele ghemaect hadde, ghetollereert gheweest, mits dat die gheschieden zouden buyten der stadt, dwelcke zylieden met groote moeyte te weghe ghebraecht hebben.

III. x. Opt ije artiele, nopende die advertentie, segt ende andwoordt den voorn. bailliu, dat alzo hem de zaecke (onder correctie) schijnt niet te gheraecken, duerdien dat tplacaet voorn. aen den rentmeestere (ende niet aen hem) ghezonden is gheweest, aen wien alleene alle andere placaten zijn addresserende; dat hy overzulex gheen kennisse ofte advertentie ghehadt en heeft, of die van de Wet in weygerynghe gheweest ofte ghebleven zijn van tzelve plaeet te publiceren ofte niet, noch oock desghelijckx, wat andwoorde zy deshalven den voorn. rentmeestere ghegeven mochten hebben; welcken volghende hy haar Hoocheyt gheen advertentie en heeft connen doen van zaken, die hem gansch ombekent waeren, refererende. hem van dies nietemin aen het differeren van de placate voorn. te publiceren by die van der Wet, alsdoen volghende het vje artiele hiervooren. .

IV. xj. Op 't iiije article segt dan voorn. bailliu, sommighe van der Wet, die hy wel hoopte Catholieque te zijne, vertoocht ende secretelicken verclaert te hebben, alle d'inhoudt van denzelven artiele, als te wetene datter eenighe van huerlieder collegië ofte van den raide van der stadt, kiezers van der Wet ende meer andere daeghelickx waeren hantierende de prekinghen van de sectarissen, ende oock de Belijdinghe, Nachemaal, ende andere exercitiën van de secten.ghedaeu hadden jegens alle recht ende redene, als beven breeder verclaert, hopende ende meenend van diesweghen aengaende, ende zoo veel zijns persoons raict, zijn officie ende eedt te volle ghequeten

te hebben.

xij. Maer alzoo de voors. van der Wet, daeraen hy 't zelve vertooch ghedaen hadde, hem voor andweerde gaeven, dat zy daer gheenen raedt toe en wisten, ende den fijt niet en exigeerde met rigeure de zaecke te handelen; oick dat zy moesten belijden, haer vianden van 't gheloove, daeghelicx voor ooghe te moeten hebben ende zien, ende dat den voorn, bailliu alnoch gheen expresse last en hadde van daerinne te remediëren; soe heeft hy daeraf *ex officio* tot diverschen stonden gheadverteert, zoo wel Hare Alteze als Mijnen Heere den Hooftpresident Viglius ende de Commis Van Loo, om daer eenich bescheet af te moghen krijghen, hoe dat hy met elcken een particulierlick handelen zoude.

xij. Volghende welcke advertentie den bailliu voorn. eens, onder ander reysen, by Haer Alteze ontboden is gheweest, hem zelve t'Hove te vynden, wezende alsdoen binnen Andwerpen; 'twelck hy gedaen heeft, hopende aldaer zijn volle bescheet te vercrijghen; ende heeft nochtans zonder bescheet van daar wederomme thuus moeten comen, duer 't belet van andere affairen, alsdoen onder handen vallende.

xiii. Alwaer wezende, ende by andere ghelijcke advertentie, midtz zijne missiven aen Haer Alteze ghedaen, eyntelicke by her overgheschreven is gheweest, dat men alhier zenden zoude Commissarissen, die hemlieden op 't voors. feyt volcommelicken informeren zouden, den voorn. bailliu metten zelve brieven wel expresselick belastende, ende van Zynder Maten weghe ordonnerende, hemlieden alle assistentie ende voorderyngbe, van des zyluyden aen hem verzoucken zouden te doene, hem mogeliek zijnde, al breeder blijckende by de voors. missive ende bevelen, daerinne begrepen, die hy naer zijn uysterste beste volcommen heeft.

V. xv. Op het vijfde article, verclaert, dat hoewel binnen dezer stede ende jurisdictie van dier gheen predicatiën ghehouden en zijn gheweest dan ééne, te wetene den xj^{en} Augusti, ende daer naer den xxiiij^{en} ofte wen Augusti nair de brekinghe, dat een accord ghemaect is; heeft nochtans in Julio van te voeren zijn debvoir ghedaen, verstaende datter eenighe ouderlinghen binnen der stadt van Middelburch zouden woenachtich zijn, als eenen genaempt HANS DE BEELDSNIJDER, achter Sinte Pieters, ende is torstondt t'zijn huuse ghegaen, omme hem te apprehenderen, maer is voorvluchtich gheweest.

xvj. Ende alzoo tot zijnder kennisse ghecomen was, datter eene gheweest hadde, die den stoel voor de predicant ghedraghen hadde, om buyten int velt te preken, hebbe de persoon ghezocht tot zijnen ehuuse, ende daernaer hebbe noch tot diverschen stonden vervolcht ende ghezocht diverse personen, zoo kerckbrekers als andere, in 't welcke doende hy achterhaelt ende ghevanghen heeft eenen genaempt MARINUS.

xvij. Ende omme te weten wat hem te doene stondt van deghenen, die d'exercitie van de secte ghebruyct hadden, heeft daervan (als voeren) Haer Hoocheyt ende Mijnen Heere den president volcomelyck ghenouch gheadverteert; nemaer en heeft daeraf gheen bevel ontfanghen, al breeder blijckende by zijne depositie voor mijnen voorn. Heeren den Commissarissen ghedaen, ende de kennisse, die daervan draeghen mach deghene, die als secretaris dezelve missiven gheschreven heeft, volghende zijn attestatie ende depositie mede hier *annex*, aen alle welcke hy hem is refererende.

xviii. Ende hier naer verstaende, dat mijnen Heere den bisschop kennisse zoude hebben, datter noch eenighe beeldbrekers in der stadt henlieden waeren onthoudende, heeft hem met een van de schepenen by Mijnen Heere den bisschop ghevonden, verzouckende van Zijne Hoochweerdicheyt die namen ende toenaemen van die personen, ten eynde hy zijn officie zoude moghen exerceren, presenterende by zijnen eede te verclaeren, gheen kennisse van alzulcken personen te hebben, mitsdien dat hy onlanex int officie ghecommen was, ende by die brekynghe van de beelden niet present gheweest en hadde, alvolghende breeder bescheet, oock hier *annex*.

xix. Van alle d'welcke hy hem dolerende, zegde jeghens Mijnen Heere den bisschop: „ghy en wilt my de personen niet noemen, noch die van de Wet, noch die poorters, ende ick ben een vremdelynck alhier, die 't volck niet en kent; ende zoo wanneer ick eenighe borghers ontbiede, omme informatie preeedente te hebben, gheven zy voor andwoorde, dat zy staen onder den burgmeesteren ende niet onder den baillyu ofte officier”; ter welcker oorsaecke hy zijn officie niet en heeft connen volkrijghen, daertoe hy nochtans altijs wel gheneghen heeft gheweest.

xx. Ghelijck noch wel ghebleken is by tijden, dat mijne voorn. Eed. Heeren die Commissarissen binnen Middelburch gheweest zijn, dat de baillyu voorn. twee van de beeltbrekers achterhaelt ende ghevanghen heeft.

xxi. Ende aengaende het zeste, letste article van de voorn. interrogatoriën, staet merckelicken te noteren, dat alle plagiaten adresserende waren aen Mijnen Heere den rentmeestre, die dezelve voorts zendt, als 't hemgoetdunckt, aen die van der Wet; ende als't hemlieden dezelve ghelieft te publiceren, zoo rouppen zy daerover (indien 't hemlieden goetdunckt) den baillyu, denwelcken zy half ghebruycken (onder correctie) voor een instrument, daer hy nochtans (zijn presentie verzocht zijnde) nooynt anders gheandwoordt en heeft dan: „ghy weet wel, dat ick altijs ben voor Zijnder Mat."

xxii. Ende bizondere, dat die van de Wette ende raede met burgmeesteres ende schepenen vergaederen, zonder daerby te rouppen den officier, ende, dat ergher is, excluderende wel expressielick den officier uyt haerlieder communicatiën, tot merckelicken prejuditie van der Mat, blickende by de munimenten, daarvan zijnde in zeker proces hangende in de de secreten raede ende finantiën 's Coninx, tusschen die van der Wet ende den officier voorn. *nomine officii*, alzo zy us o noch hedensdaegs maintaineren des bailjuws ifice niet voorder te strecken dan om vonnissen te maenen en te apprehenderen.

xxiii. Item, nu en sal oock enigssins blijcken noch met ter waarheyt bevonden werden dat de voorn. Baljuw als officier van de plecken, gedurende den tijt ende exercitie van zijnder offitie, oyit aengesproken ofte verzocht is geweest noch by den bisschop, zijnen capellaen, of andere ondersaten, gardiaen, deken, diaken, pastoers, priesters, in 't gheestelick, noch oock by die van der Wet ofte andere des Staets suppoosten, daer hy denselven zijnen dienst aengaende des officie weghe, des verzocht zijnde, gheweyghert, gherefuseert ofte ghedelayert heeft, maer ter contrarie van dien dezelve voorstaende, byeen ghehouden, annimerende, ende vertroostende naer zijn uysterste beste, als breeder van als blijcken mach by de depositie daarvan zijnde hier mede annex, aen dewelcke, ende alle andere zijne voorgaende depositiën voor mijnen Ee. Heeren de Commissarissen ghedaen, behoudens in als zijne beste wetenschap, hy hem alomme is refererende.

xxiiij. Als oock, dat de brekinghe niet belet en is gheweest by de voorn. baillyu, duer zijn faute niet toegecomen en is (als doen ter tijt maer hebbende drie dienaeren), maer eer (zonder nochtans yemandt daerinne te willen' causeren) duer 't refus ofte niet volcomen⁹⁸ van de propositie by hem gedaen van de beelden, een yeghelick de zijne, af te laeten nemen, om die toecomende furie te . breken, ende voorts van alsulcken woorden als hy spraeck, te wetene: „Siet, mijn Heeren, als uwes naersten huus brant, zoo moet ghy omme zien.” Ende voorts; „Siet ende sluyt met elcanderen, wat raedt ofte resistentie ghyliedon hiertoe doen wilt, 't zy by vergaderynghe van de schutteryën ofte anderssins.”

Mits welcken hy zonder andwoorde uytgaende, ghemoet heeft mrs JERONYMIS VAN SEROISKERCKE ende PHILIBERT zijnen zone, nu rentmeester-generael van Zeelant Bewesterscheldt, ende dat op die trappe van den stathuuse in 't afgaen; dewelcke ofte yemandt van hemlieden hy naederhant niet ghesproken en heeft, alle welcke propositiën niet jeghenstaende de voorn. burgmeesters, schepenen, ende raeden, gheordonneert hebben eenen yeghelicken zijn huus te bewaeren ende meer, zonder van de voors. zaken ofte resolutie van dien eenighe advertentie den voorn. baillyu te doene. Al breeder blijckende by den attestatiën van diversche schepenen ende raeden, hiermede *annex*; aen dewelcke, mitsgaders zijne depositie voorn. hy hem is refererende.

Ita est: TZOMMO ROLLEMA.

Op huydent den Xen van Augustus, in 't jaar ons Heeren duysent vijfhondert zevenentzestich, ter presentie van my, **GUILLAME DEYNOOT**, residerende binnen der stadt van Middelburch, in Zeelant, openbaer notaris by die van den secreten raede ons Genadichs Heeren des Conyncx, over alle Zijne Mat's landen van herrewaerts over, gheapprobeert ende geadmitteert, personelicken compareerden de E. Mrs JERONYMUS VAN SEROOSKERCKE, ridder ende onlancx rentmeestere generael van Zeelant Beoosterscheldt, ende Jonckheer PBILIBERT VAN SEROOSKERCKE, Heere van Moermont, raedt des Co., ende Zijne Ge rentmeester generael van Zeelant Bewesterscheldt; dewelcke, ter instantie ende ernsten⁹⁹ verzoucke van ADRIAEN CLAEYS ende, ADRIAEN JACOB JOOSSE, burgmeesters der voors. stadt van Middelburch van den jaere xve zesentzestich, verclaeren warachtich te zijne, hoe dat zy, deponenten, op den xxjen van Augustus zesentzestich, vergaедert zijn gheweest binnen der voors. stadt van Middelburch, op 't stathuus aldaer, in 't collegië van Wette ende Raede derzelver stadt, by laste van de Hertoginne van Parma, regente, omme van weghe Haere Alteze, dezelve van Middelburch te doen zeker propositie, om zeker leeninghe by de voors, van Middelburch tot behouue van de Co. Mat te doene, volghende huerliedder brieven van commissie; ende zy, deponenten, wezende in 't scheeden, zijn eenighe der voors. stats statboden binnen der caemere van den Raede ghecomen, zegghe: dat men de beelden in de kercke van Westmonstre begonste af te werpen, ende datter groot rumuer in der kercke was, mitsgaders oock, dat men zeyde, dat t'Andwerpen in de kercken alle de beelden afgheworpen waeren. Ende de producenten daerinne zeere verslaeghen zijnde, hebben als burgmeesters geproponeert ende ghevraecht, oft zulcke desordre huerlieden overquaeme, hoe men daerinne zoude moeghen voorsien, ende of men waecke houden zoude; daerop de voorn. mr

⁹⁸ volbrengen

⁹⁹ ernstig

Jeronymus VAN SEROOSRERCKE seyde, dat men de schutteriën behoorde te vergaederen. Ende alzoo zy, deponenten, op 't scheeden waeren, zijn van daer vertrocken, latende 't voors. collegië van Wette ende Raede aldaer vergadert, zonder te wetene, hoe dezelve van Middelburch in de zaecke voerder gheconcludeert hebben. Al breedere blijckende by de minute van dezer, by de deponenten onderteeckent, rustende onder my notaris voorn.

Onder stondt gheschreven by my, ende bet meerder: *ita attestor, manu alterius fideliter scriptum*, ende onderteeckent:

DEYNOOT, Nots.

Ghecollationneert ende bevonden accorderende met zijnen originale; waernae de minute onderteeckent by beede de comparanten voorn., rust onder de notaris GUILLAME DEYNOOT, ende bevonden daarmede accorderende van woorde tot woorde, by my SAMPSON DE SMIT, alias VULCANIUS, openbaer notaris etc., den iijen Octobris 1567.

SMIT, alias VULCANIUS, Nots.

Op huydent, den, letsten van Junius, in 't jaer ons Heeren duysent vijfhondert zevenentzestich, ter presentie van my, GUILLAME DEYNOOT, residerende binnen der stadt van Middelburch, in Zeelant, openbaar notaris by die van den secreten Raede ons Ghen Heeren des Conynckx, over alle Zijne Mats landen van herrewaerts overe, gheapprobeert ende gheadmitteert, ende den ondergheschreven ghetuyghen, persoonelick compareerden d'eersaeme JAQUES VAN DER GOES, oudt xxviiij jaeren, WILLEM PIETERSZ, in Roosemburch, oudt xliij jaeren, JAN CORNELISZ VAN CAMPEN, oudt xlij jaeren, ende SYMON SYMONSZ Cosr, oudt xlij jaeren, ofte elcx daerontrent (alzoo zy zeyden); dewelcke, ter instantie ende ernsten verzoucke van ADRIAEN CLAEYSZ ende ADRIAEN JOOSSEN, burgmeesters van Middelburch, van den jaere xv^c zesentzestich, verclaeren warachtich te zijne, hoe dat, op den xxjen Augusti xv^c zesentzestich lestleden, fitsschen twee ende drie hueren naar middaghe, 't collegië van Wette ende Raede der voors. stadt van Middelburch vergaedert zijn gheweest op 't stathuus aldaer, alwaer met JERONYMUS VAN SEROOSKERCKE, adjunct zijnen zone Joncheer PHILIBERT VAN SEROOSKERCKE, rentmeestergeneraal van Zeelant Bewesterschelt, doende was, van weghen Haar Alteze, zekere remonstrantiën, omme die van Middelburch voors. te induceren tot leeninghe van zeker somme van penninghen, tot dienste van de Co. Mat, ende alzulcx in communicatie wezende, soe zijn daer haestelicke binnen der caemere van raede ghecommen eenighe huerlieden statboden, 't collegië van de Wette ende Raede adverterende, hoe dat in de kercke van Westmonstre groot rumeur was, jae, ghenouch zegghende, dat men de beelden begonste af te werppen, waerinne die van Wette ende Raede voors. zeer verslaeghen ende verturbeert zijnde, hebben van stonden aen collegialiter ghecommitteert den voorn. ADRIAEN CLAEYSZ, producent, met noch een wethouder, omme hem te transporter in de voors. kercke, ende volcomelicken te informeren van 't gundt 't collegië voors. by den statboden was aenghegeven; welcke gecommiteerde, naer huerlieder ghebesoigniërde, voor rapport alsdoen brochten terstondt aen. 't collegië voors., dattet waeren eenighe knaepen, deken, ende beleeders van zekere ghilden, die ruymende waeren de ornamenten van huere autaeren duer de quade tijdinghe, die alsdoen van Andwerpen ghecomen was, als dat de beelden aldaer

in alle kercken omverre gheworpen waeren; welck rapport alzulcx by de voorn. gheecommitteerde overghebracht zijnde, zoo hebben de voorn. producenten, als burgmeesters, ter presentie van 't gheheel collegië van Wette ende Raede, mitsgaders van de voorn. Heeren mei JERONYMUS VAN SEROOSKERCKE ende Joncheer PHILIBERT, zijnen zone, in de zaecke voors. zeer perplex ende verslegghen wezende, onder andere redenen gheproponeert: oft zoude moeghen ghebueren, dat alsulcke disordre hemlieden zoude overcommen, als die van Andwerpen, overcommen was, hoe ende in wat manieren men in de zaecke voors. handelen zoude, tot preservatie van de kercken ende godtshuusen, ende of men de aenstaende nacht van stadtsweghen extraordinarisse waecke houden zoude ofte niet, om alle voordere inconveniënten te verhoeden; mits welcke propositie ende raeminghe voors.; soe zijn de voorn. van SEROOSKERCKE vóór conclusie van de zaecke vertrocken, ende wierdt alsdoen by ghemeenen advoy ghesloten ende gheconcludeert, dat elck een goede wachte houden zoude binnen .zijnen huuse; also niemandt de zaecke wijs en was, hoe dat zy hem daerinne zouden moeten draeghen, duer de groote perplexiteyt ende quaede tijdinghen, die zy daeghelicx hoorende waeren van andere steden huerlieder naeghebueren, ende niet verzekert en waeren, hoe dat huerlieder borgherie hem daerinne draeghen zouden; bevreesende overzulcx daarover te moghen commen groote bloetstortinghe ende plunderinghe van huerlieder ghemeente.

Verclaeren voorts de voorn. JAKES VAN DER GOES ende JAN VAN Campen, hoe dat corts daeraen 't collegië van Wette ende Raede voors. andermael vergadert is gheweest, alwaer de voorn. producenten onder andere redenen proponeerden,, als dat zy ten vollen gheinformeert waeren, hoe dat die van der nieuwer religie wilden commen preken t'Sondaechs daeraen in de voors. kercke yan Westmonstre; daerop, naer groote deliberatie van Wette ende Raede ghehouden, ghesloten wierdt, als dit men se zoude laden begaen, doordien men niet en wiste, wye van de borgherie hem zoude aenhanghen ofte niet, ende dat ter tijt ende wijlen toe daer anders in by den Hove versien zoude zijn; ende dat de voors. raeminghen, by Wette ende Raede hiervooren ghesloten, als doen ter tijt niet gheteekent en wierden, hoewel de voorn. producenten 't zelve waeren verzouckende, duer de absentie van beede de secretarissen; segghen de, voorn. VAN DER GOES, als scepene, ende de andere comparanten als raeden der voors. stadt, voor redenen van huerlieder wetenthey, aldaer in collegië present gheweest te zijne.

Aldus ghedaen, binnen der voors. stadt van Middelburch, ten daeghe, maende ende jaere als boven, ter presentie van d'eersaeme mannen CLAEYS JANSZ BLYLEVEN ende HEINRYCK JANSZ NASTELYNCKMACKER, als ghetuygen hierover gherouppen ende zonderlynghe ghebeden.

Onder stout geschreven: By my. Ende bet meerder: *Ita attestor, manu alterius fideliter scriptum.*

Ende onderteeckent: **DEYNOOT**, Notaris.

Ghecollationneett ende bevonden accorderende met zijne originale depositie (waervan de minute onderteeckent by de deposanten, hierinne gheroert, rustende is onder den notaris GUILLAME DEYNOOT) ende bevonden daarmede accorderende van woorde te woorde. By my SAMPSON DE SMIT, alias VULCANIUS, openbaer notaris etc., den derden dach Octobris xve zevenentzestich.

SMIT, alias VULCANIUS, Notaris.

Op huydent, den tweeden van Augustus int jaer 'ons Heeren duysent vijfthondert

zevenentzestich, ter presentie van my GUILAME DEYNOOT, residerende binnen der stadt van Middelburch, in Zeelant, openbaer notaris by die van den secreten raede ons Ghen. Heeren des Coninex, over alle ZijneMats landen van herrewaerts over, gheapprobeert ende gheadmitteert, ende van den ondergheschreven ghetuvghen, personelieken compareerde JAN DE HINOJOSA, oudt xlvij jaeren ofte daeromtrent, dewelcke, ter instantie ende ernsten verzoucke van ADRIAEN CLAEYS ende ADRIAEN JACOB JOOSSE, burgemeesters van Middelburch, van den jaere xve zesentzestich, verclaert warachtich te zijne, hoe dat op den xxjen van Augusto xve zesentzestich lestleden, tusschen twee ende drie hueren naermiddaeghe, 't Collegië van Wette ende Raede der voors. stadt van Middelburch vergaedert zijn gheweest op 't stathuus aldaer, alwaer JERONIMUS VAN SEEOSKERCKEN, adjoint zijnen zone Joncheer PHILIBERT VAN SEROOSKERCKE, rentmeestergenerael van Zeelant Bewesterschelt, doende was, van wegghen Haer Alteza, zekere remonstrantiën, omme die van Middelburch voors. te induceren tot leeninghe van zeker somme van penningben, tot dienste van de Co. Mat; ende alsulcx metten anderen in communicatie wezendp, soe zijn zeer haestelick binnen de caemere dede ghecommen eenighe huerlieder statboden, 't Collegië van Wette ende Raede adverterende, hoe dat in de kercke van Westmonstere groot rumeur was, ja, ghenouch zegghende, dat men de beelden begolste af te werpen; waerinne die van Wette ende Raede voors. zeer verslaeghen ende verturbeert zijnde, hebben van stonden aen collegialiter ghecommitteert den voorn. ADRIAEN CLAEYSZ, producent, met noch een wethouder, omme hem te transporter in de voors. kereke, ende volcommelick te informeren van 't gheene 't Collegië voors. by den statboden was aenghegeven; welcke ghecommitteerde, naer huerlieder ghebesoingneerde, voor rapport alsdoen brochten.terstondt aen 't Collegië voors., dattet waeren eenighe knepen, deken ende beleeders van zekere ghilden, die ruymende waeren de ornamenten van huere autaeren, . duer de quaede tijdinghe, die alsdoen van Andwerpen ghecommen was, als dat de beelden aldaer in alle kercken omverde gheworpen waeren. Welck rapport alsulcx by de voorn. ghecommitteerde overgebracht zijnde, soe hebben de voorn. producenten, als burgmeesters, ter presentie van 't geheel, Collegië van Wette ende Raede; mitsgaders van de voorn. heeren met JERONYMUS VAN SEROOSKERCKEN ende Joncheer PHILIBERT, zijnen zone, in de zaecke voors. zeer perplex ende verslegghen wezende, onder andere redenen gheproponeert, oft zoude moegghen ghebueren dat alsulck disordre hemlieden zoude overcomen, als die van Andwerpen overcomen was, hoe ende in wat manieren men in de zaecke voors. handelen zoude? tot preservatie van de kercken ende godtshuisen, ende of men den aenstaenden nacht van stadtswegghen extraordinarisse waecke houden zoude, ofte niet, omme alle woordere inconveniënten te verhoeden; mits welcke propositie ende raeminghe voors., soe zijn de voors. van SEROOSKERCKEN vóór conclusie van de zaecke voors. vertroeken; ende wierdt alsdoen, by ghemeen en advoy ghesloten ende gheconcludeert, dat elck een goede wachte houden zoude binnen zynen huuse, alzo nyemandt de zaecke wijs en was, hoe dat sy hem .daerinne zouden moeten draegghen, duer de groote perplexiteyt ende quaede tijdinghen, die zy daeghelicx hoorende waeren van andere steden, huerlieder naerghebueren, ende niet verzekert en waeren, hoe dat huerlieder borgherie hem daerinne draegghen zoude; bevreesende overzulcx daer over te mogghen commen groote bloetstortinghe ende plunderinghe van huerlieder ghemeente. Verclaert voorts, dat hy, deponent, op den voors. xxjen van Augustus xve zesentzestich, met Joncheer PHILIBERT VAN SEROOSKERCKEN, rentmeestergenerael van Zeelant Bewesterscheldt, ende de twee burgmeesters, producenten, ghegaen ende gheweest is in alle drye de kercken van Middelburch.

Ende zy eerst commende in Westmonsters kercke, hebben bevonden, dat cruyce afgeworpen was ende den Esel in stucken; ende sy voorts gaende, hebben uyt alle drye de kercken 't ghemeente doen gaen, die terstondt, zonder eenighe, wederspannicheyt, obediërden ende uyt de kercke ghynghen; dezelve producenten metten rentmeestere ende hy, deponent, doende ende bevelende de costers van alle drye de kercken, de kercken sluyten in huerlieder presentie, ende hemlieden belastende, indien hemlieden eenich ghewelt ghedaen wierde, dat zy daeraen hen zouden adverteren, ende dat men heurlieden assistentie doen zoude, ende dat zy alzoo de kercken ghesloten houden gouden. Bet voorts vercaaert de voorn. comparant, hoe dat, corts daeraen, 't Collegië van Wette ende Raede voors. andermael vergadert is gheweest, alwaer de voorn. producenten onder 'andere redenen proponeerden, als dat zy te volle gheadverteert waeren, hoe dat die van der nieuwer religie wilden comen preken t'Sondaechs daeraen in de voors. kercke van Westmonstere; daerop, naer groote deliberatie van Wette ende Raede ghehouden, ghesloten wiert, als dat men se zoude laeten begaen, deurdien men niet en wiste wye van de borgherie hem zouden aenhangen ofte niet; ende dat ter tijt ende wijlen toe, daer anders in by den Hove zoude versien zijn; ende dat de voors. raeminghen, by Wette ende Raede hiervooren ghesloten, als doen ter tijt niet opteeckent en wierden, hoewel de voorn. producenten 't zelve waeren verzouckende, duer d'absentie van beede de secretarissen; segghende de voorn. comparant voor redenen van zijnder wetenthey, dat hy, als schepene, aldaer int Collegië present gheweest te zijne.

Aldus ghedaen binnen der voors. stadt van Middelborch, ten daeghe, maende, ende jaere als boven, ter presentie van de eersame mannen COBNELIS SYMONSZ ende BARTELMEEUS JASPERS, poorters der voors. stadt van Middelburch, als ghetuyghen hierover gherouppen ende zonderlinghe ghebeden.

Onder stondt gheschreven: By my. Ende bet nader: *Ita attestor, manu alterius, fideliter scriptum*; ende was gheteekent:

DEYNOOT, Notaris.

Ghecollationneert ende bevonden accorderende met zynen originale van woorde te woorde, by my SAMPSON DE SMIT, alias VULCANIUS, openbaer notaris, den iijen Octobris 1567.

SMIT, alias VILCANIUS, Not.

De minute van dezer, gheteekent by de handt van JAN DE NOJOSA, rust onder den notaris **GIUILLAME DEYNOOT.**

BIJLAGEN.
I.
(HAGEPREEKEN).

(Correspee de Hollende et Zélande, V.)

Madame.

Estant cejourd'huy du matin adverty de quel que rasssemblée des geus avecq un ministre, à Dixhoucke, environ les duynes, me suys là entour secretement transporté, pour entendre ce que estoit du vray; et après avoir trouvé ainsi estre, et tenu information (laquelle avecq testes j'envoye a V^{re} Alteze), treuve que environ trois eens pgrsonnes ont esté ausd. duynes avecq ung ministre, et presché illecq environ deus heures à leur fachon, et après party ch^o en son quartier. J'entens que le ministre se tient Flessinges, aultres disent aillieurs; je m'informeray de plus, pres pour scavoir la verité. On m'a digit aussy comment après dimanehe, i^e de Juillet, ilz debvoient de rechief sortir peur prescher, mais en plus grand nombre; de quoy j'ay en diligence bien volu advertir Vre. Alteze, pour y pourveoir puur la tranquillité et repos du gays, comme Vre Alteze trouvera convenir.

Madame. Je prie, au Createur oetroyer à Vre Alteze bonne vie et league en toute prosperité.

De Middelborch, ce dernier de Juing 1566.

De V^{re} Alteze tres humble serviteur,

PHILIBERT DE SEROOSKERKE.

Madame la Ducesse de Parme.

Informatie precedente, gehouden by my, Guillame Deynoot, openbaer geadmitteert notaris, op den letsten dach van Junius xvcxlvj, ten versoucke van mijnen He Jonch^{re} Phil. van Serooskercke, Heere van Mourmont ende Rentm. gen. van Zeelant Bewesterschelt, op zekere vergaderinge van volcke ende openbare prekinge, geschiet ende op daten deses vergadert geweest zijnde binnen desen eylande van Walcheren, in den duynen ontrent Dijcxhoucke, onder de prochie van Coudekercke.

Hendrick Jansz Brabander, oudt xxxv jaeren oft daeromtrent, wonende in de prochie van Coudekercke, dewelcke verclaert by zyne mannewaerheyt, in plaetse van eede, waerachtich te zijne, hoe dat hy, dept, up huydent den lesten Junius xvcxlvj, siende 's morgens vrouch, van den vijff uren, passeren vele diversche personen, zoe mans, vrouwen, jonge ende oude luyden, de voors. prochie van Coudekercke, commende uyter stadt van Middelburch ofte emmers dien wech uyt, met cudden soe eiere, vijfve, nesse, zeven, ende meer tsamen; ende hy, dept, niet wetende waer zy henen wilden, ende hem verwonderende van't passeren van de menichte van den volcke, ende omdat hy, dept, daarvan het eynde ende intentiën sien soude, es hy met den pastoir Heer Joris, Corn. Cornsz, Adriaen Janssen van Bree, Justus Hendricxz, ende meer andere die hem verzelden, 'tsamen van verre de voors. passerende personen gevolcht; ende hy, dept, deselve gevolcht hebbende tot ontrent den duynen, heeft hy, dept, sien staen op een hoochte, weevende met huer mutse, zekere persoonen voor de commende personen, welcken wech zy upgaen souden naer de vergadering. Ende hy commende by eenen persoon onder de duynen, ontrent de staecke daer men 't sant

haelt, seyde hy, dept: „dese duyn es zwaer om op te loopen”; daerup dezelve persoon seyde: „den duyne en es geen noot om op te loopen voir diegheene, die vlijtich es 't Weert Gods te hoiren”; daerop hy, dept, seyde: „om 't Weert Gods te hoiren comme ick hier.” Ende heeft mitsdien dezelve persoon (die hy niet en kende) geseyt: „gaet die pat op, daer zal u 't Weert Gods te rechte gepredickt worden.” Ende hy, dept, gaende den pat op, es over de duynen gecommen in een vallye, vindende aldaer groote vergaderinge van volcke, wel, nae zijn duncken, tot dryehondert sterck; vindende 't zelve volck in 't gemeene overluyt singende eenige lofsangen in Duytsche; naer welcke sanck soe es al tzelve volck ter aerden, d'een knielende ende d'ander sittende, geseten; ende es mitsdien een van denselven volcke in 't midden van henl. overeynde blijven staende, hebbende eenen bouck in de handt, wesende in 't aensien een man van dertich jaeren, met een cleen baerdeken, dezelve prekende overluyt; maer en heeft hy, dept, de materie van zijn sermoen niet verstaen; welcke predtie duyrdt omtrent anderhalf huyre; ende naer dez. predtie zijn 't voors. volck wederomme int gemeen werden singende lofsangen; naer welcken zanck es deze vergaderinge gescheyden, d'een Oisten, Zuyden, Westen, ende Noirden up, elck daer hy woende, gegaen. *Actum*, onder 't merck van den dept.

Corn. Corn. z., oudt xxij j., wonende in de prochie van Coudekercke, dewelcke verclaerde by zyne mannewaerheyt, in plaetse van eede, warachtich te zijne, hoe dat hy, dept, op huydent. den letsten van dese maant van Junius, siende vele ende diversche persoonen, zoe met zes, zeven, ende meer tsamen passeren de prochie van Coudekercke naer de duynen; ende hy, dept, daarvan verwondert zijnde, es hy, dept, dezelve van verre met meer andere sijne medeprochiaenen gevolght, tot aen de duynen; ende hy siende staende drye ofte vier manspersonen up zeker hoochte van den duynen, es een van heml. afgecommen, seggende tot hem, dept: „wilt ghy goede Salmen hoiren singen, ende 't Weert Gods hoiren preken? gaet dien pat op.” Daerop hy, dept, seyde: „wy waeren al vervaert, oft pet anders waere ende commen met vreesse gevolcht.” Daerop dezelve persoon seyde: „gaet vry duere, u en zal nyet misschiên”; ende hy, dept, gaende den pat up over de duynen in zeker valleey, vindende aldaer grote vergaderinge van volcke, wel tot ontrent dryehondert pers., vindende 't zelve volck in 't gemeen overluyt singende lofsangen in Duytsche; naer, welcke sanck, zoe es 't volck nederageseten, zoe knielende als anders, ende int midden es een uyten hoope geweest, wesende een jonckman, in 't aensien van ontrent dertich jaeren, met eenen bouck by hem, ende een cleen blont baerdeken hebbende, een weynich uyten rosse; dewelcke heeft uytgeleyt ende gepredict eerst de epistole, ende, de epistole gepredict zijnde, es over eynde gaen staen prekende de Evangelie, ende blijvende staende tut t'eynden de predicatie; verclaerende hy, dept, dat hy de Evangelie ende epistole, die hy was prekende, vergeten heeft. Ende de predt^{7e} uyt zijnde, seyde de predt: „neemt den hondert ende achttiensten Saline Davids”; ende zijn alsoe in 't gemeene overluyt wederomme werden zingende, ende daerna van d'een den anderen gescheyden, elck zijns weechs upgaende.

actum, onder 't hantteecken van den dept,
CORNELIS CORNELISS.

Matthijs Matthijsz, oudt xxx j. ofte daeromtrent, wonende in Coudekercke, dewelcke verclaert by zyne mannewaerheyt in plaetse van eede, warachtich te zijne: hoe dat hy, dept, up huydent, smorgens vouch upgestaen zijnde, ende zijnde up zijn hof by de

duynen van Dijexhoucke, heeft hy voirby zijn hof sien passeren menichte van volcke; ende hy, dept, daarvan verwonderende, es mede, naer 't zelve volck gegaen, ende commende onder de duynen, heeft hem een manspersoon geseyt: „gaet over de duynen ende hoiret 't Woert des Heeren, u en zal niet misschiên; ende hy, dept, comende over duynen in een valleeye, heeft aldaer groote menichte van volcke, solider geweer, gevonden, zoe mans als vrouwen, tot ontrent drye hondert stek, singende overluyt lofsangen in Duytsche; ende naer denz. sanck es een uyten hoop in 't midden van heml. worden prekende; deselfde pred^{te} geduyrt hebbende ontrent anderhalf huyre, zijn wederomme werden singende, scheydende alsdoen van elckanderen; verclaerende voorts de voorn. dept, dat den predt was een jonckman, in 't aensien van dertich jaren, met een cleen blond baerdeken uyten rossen, wesende een cuper van zynen ambachte, wonende tot Vlissinge.

Actum, onder 't merck van den dept.

Justus Hendricxz, oudt xxvii j., ende **Jacob Pietersz**, barbier, oudt xxv j., beede wonende in Coudekercke, dewelcke verclaeren by huerl. mannewaerheit, in plaetse van eede, warachtich te zijne: hoe dat zy, depri, gezien hebben, dat up den letsten van Junius vele diversche personen, zoe mans als vrouwen, gepasseert zijn duer de proehie van C.; ende zy, depn, daer inne verwonderende, zijn van verre gegaen over de duynen, in een valleeye, alwaer zy groote menichte van volcke gevonden hebben, singende overluyt lofsangen in Duytsche, ende daernaer heeft een in den midden begonnen preken; ende naer dezelve pred^{fle} zijn wederomme werden singende, ende daernaer van' den anderen gescheyden; wesende al dezr vergadert zonder geweer, in den duyn, achter Corn. Janss, Olieslager, in een valleeye als voeren.

Actum, onder de hanteickens van de depn.

Madame.

J'ay receu la l^{re} missive de V^{re} Alteze du second de ce mois de Juillet, respondant sur ma penultiesme du dernier de Juing, touchant la presche des sectaires; lesquels depuis icelles ont faict secondè presche jointc ceste vitte, ou qu'il y avoit une infinité, des gens, comme par mes dernieres en ay adverty V^{re} Alteze. Respondant au point contenu en V^{re} de Alteze ire missive, par lequel icelle m'encharge faire tous debvoirs puur cesds presches distourber, affin que le mal ne procede plus avant: Vre Alteze entendra bien, qu'il n'est en moy destourner le voloir et effect de telle multitude de geus, qui viennent en bonne competente furniz, comme j'entens, de pistoletz et aultres armes deffensives; priant partant à V^{re} Alt. en cela me tenir pour excusé. Esperant neantmoingz faire tout debvoir possible, qu'ils n'entrent prescher en ceste vide, comme j'entends aulcuns d'entre eulx s'avoir vantez; mais dehors me samble estre mal faisable, pour crainte de plus grand inconvenient, et que le semblable se faict es aultres pays circonvosins, sans qu'on le neut distourber. Neantmoins avons faict publier en ceste vitte de tenir guet tapt de jour que de uuyct, et faict deffence à tous les manans et habitans d'icelle, eulx ne trouver à pareilles presches sur correction arbitrale; ce que aussy (scavoir ne se trouver ausd. presches) ay faict publier au plat pays. Et me semble (soubz correction) que V^{re} Alteze feroit bien, par ses tres le mesme enjoindre aux aultres viltes, si comme **la Vere, Flissinges, Westcappel, et Domburch**, et qu'ilz porteroient bon soing à obvier toute desordre, ne doubtant qu'il emporterat du prouffyt Et quant à ce que Vre Alt. m'escript de l'apprehension du pred', ne fauldray faire tout

devoir possible, avant ce aussy enchargé et adverty les officiers des aultres villes, pour en faire leur devoir; par ce, comme j'entends, que led. pred' (lequel' l'on dict estre de Flandres) se retire esd. aultres villes, changeant neantmoins, conuno j'entends, do vestemens, les prenant aultres qu'il avoit à lad^e presche pour n'estre cogneu. Et en at cas qua moy ou lesd. officiers en povons venir à flu, en advertiray Vre Alteze. Madame, je prie le Createur á Vre Alteze donuer hunne vie et longue.

De Middelborch, ce v^e de Juillet 1566.

De V^{re} Alteze treshumble serviteur,

PHILIBERT DE SEROSKERCKE.

Madame.

J'ay receu les l^{res} missives de Vre Alteze le sept^{me} du present, et icelles pour le bailly et ceulx du mag^t de ceste vide, lesquels j'ay le mesme instant faict à ung chn presenter. Le jourdevant, qu'estoit le sixième, avoys receu le dernier placcat de Sa M^{té}, pour empescher les presches et congregations, lequel aussy ay mis le mesme jour aux mains de ceulx de la Loy pour l'incontinent faire publier, suyvant le commandement et ordonnance de V^{re} Alt.; ce que ceulx de la Loy ont encoire differé pour aulcuns jours, et aussy la communication d'entre eulx, le bailly, et moy, pour, considerant le temps, plus seurement besoigner. Sitost qu'ilz auront prins resolution, Vre Alt. en sera adverty en toute diligence. Par mes dernieres icelle aura entendu ce que a esté besoigné tapt en la vitte que au plat pays, pour d'aultant que en nous estoit empescher les assemblées et presches, lesquels à n^{Te} grand regret sont esté renouvellez enthour la vitte et jurisdiction de la Vere prez la justice, dimanche passé, en presence d'ung grand peuple de tout costé, selon qu'on l'estime plus de deuxmille testes, et le jourd'hier aussy continuez en telle frequence et and. lieu.

Madame. Je prie le Createur á Vre Alteze octroyer bonne vie et longue, en toute prosperité.

De Middelbourg, ce ixe de Juillet 1566.

De Vre Alt. treshe servr.

PHIL. DE SEROSKERCKE.

II.

**BEELDSTORM VAN 21 EN 22 AUG. '66,
GEUZEPREEKEN, ENZ.**

Genaedighe Vrouwe.

Wy gebieden ons in alder reverentie au Uwe Genaede.

Hoewel wy presumeren ende vermoeden, dat 't geruchte ende fame van de schoffiringhe van alle deses stadts kercken ende cloosters by de Calvinisten, den xxijen deser maent gedaen, gecommen mach zijn ter kennisse van Uwe Genaede; nochtans zoe heeftet ons goetgedocht, by dese onze missive, Uwe Gen. in 't breede daervan te adverterene ende verwittigen.

Es gebuert, hoe dat, terstont naer dat den xxjen deser maent de tijdingbe binnen deser stadt gecommen was, dat alle de kercken ende Godtshuysen, binnen Antwerpen staende, den xxen deszelfs maents gevioleert ende gespolieert waeren van alle de beelden ende cyraet, binnen dezelve zijnde; zoe es gebuert dat des achtermiddaechs, omtrent den vier uyren naer noene, zeker getal van onbekende luyden gecommen zijn, met groote furie, binnen de kercke van Westmonstre, staende nevens het stadthuys op den merct, ende hebben aldaer geanvaert den esel met den beelde daerop sittende, welcke sy buyten de keréke gebracht hebben, alwaer tienen Ingelsman het beelde van den esel geworpen heeft, ende d'omstaenders dezelve in stuken gehouwen, ende metter zelve daet gecommen in de voorn. kercke, ende aldaer affgetrocken ende gebrooken zeker crucifix, dat men gewoonlycke is jaerlycx eens omme te draegen op de Kermisedaelf Alle hetwelcke terstont t'onser kennisse gecommen zijnde, hebben beyde de burghmeesteren heml. in de presse gevonden, ende wel expresselyck verbooden ende geinterdiceert diergelijcke aen andere beelden te doen, hemt. oick mede belastende ende bevelende te vertrecken uyter kercke, gélijckerwijs zy oick terstont gedaen hebben. Ende es mitsdien de kercke by den burghmien toegesloeten; ende is zulcke goede toesicht daertoe de gantsche nacht genoemen, datter egeen voerder commotie onder 't volck gecommen en is, noch oick vordere violatie, dan tot des anderen daechs, te weten den 22en Augusti, des morgens ten zes uyren; ter weloker fijt, buyten alle suspitie ende zonder wille ofte vete van onsluyden, zijn hen gevonden groote menichte van onverlaete menschen, zoe eenighe. van buyten deser stadt als oock volck van binnen, dewelcke de kercke van der abdye opengebrooken hebbende, hebben aldaer, ten aenhooren van eenen yeghelycken, doen condighen ende publiceeren uyt zeker geschrifte: „dat hem nyemande, van wat staete ende conditie hy waere, zoude vervorderen eenige borgeren deser stadt; ofte eenighe geestelycke personen te beschadigen in lijffven ofte goeden, ofte die met woorden ofte wercke te iniuriëren, op pene van metten baste gehangen ende geworcht te werden.” Item, datter oick nyemande, op gelijcke pene, eenich goudt, silver, ofte andere cleynodiën van de kercke zoude ontvreempden ende transporteren, emeer die brengen ende laeten onder de justicie. Naer welcke publicatie die van de voorn. vergaederinge hebben begonnen niet luyder stem me te roupen, met opgerechten handen: *Vive les Oueux!* ende zijn terstont met hetselve geluyt ende roup gevallen aen 't affbreken, bouwen, ende kerven van alle beelden, nyet alleene die daer in de kercke van der abdye waeren, nemaer oick in alle de kercken ende cloosters deser stadt. Sulcx dat syl., in drie ofte vier uyren tijts, drie prochiekeren, met vijf cloosters ende een bagijnhoff, gespoliëert hebben, de sacramentshuysen ende vonten, midtsgaders 't chrisma, gedemoliëert. Ende wes debvoir ende vermaeninge de bailliu ende de burghmen gedaen hebben, in persone

overal gaende, ende hebben 't zelfde nyet connen beletten noch den genieynen hoop daervan doen desisteren; wint aensiende ende wel wetende de macht ende force van die van Antwerpen in comparatie van onse, ende overleggende, dat aldaer ongelijcken meer Catholique personen woenachtich zijn van diversche natiën dan hier binnen de stadt, ende dat de violatie van den kercken aldaer gebeurt es, de schutteriën wesende in waepen, en hebben wy van egeene force derven useren, sorgende voor meerder inconveniënt ende bysondere van bloetstorting, beroevinge van hupsen ende goeden, welcke nootsaekelycken hier soude moeten gevallen hebben, indien⁴wy metterdaet heml. 't zelfde zouden hebben willen beletten; want de burghem^{Pen} hebben d'executeurs voors. zoe obstinaat ende hartnickycht gevonden in heurl. voornemen, dat zyl. met grooten bede ende intercessie quaelycken hebben willen consenteren t'salveren 'taeffereel van der abdye, staende in 't choer derzelver, d'welck, zoe Uwe Gen. wel kennelyck mach zijn, zeer costelyck ende selsaem werck is. Ende alle 't zelfde zulcx volbracht hebbende, zijn getroeken naer Arnemuyde ende andere steden ende plaetsen deser eylande, aldaer zyluyden van gelijcke gedaen hebben.

*Ende op den xxiiij^{en} deser zijn gecommen zekere luyden manspersoenen, dewelcke tot diversche reysen ten voors. daege hebben mondelinge aen beyde de officieren, mijnhie den rentmr, ende bailliu, an ons, als oick aen mijn H^{re} den bisschop in goede versocht „de gevangen van de Schrifte” uytgelaten te werden.*¹⁰⁰

Ende hebben de voors. officieren heml. voor antwoorde gegeven, dat zy den tijt aensien zouden ende noch paciëncie hebben, tot zy 't zelfde an Z. Mt verthoont hadden, seggende dat het in heurl. macht niet en was, in heurl. voors. versouck te condescenderen. Ende den voors. H^{re} bisschop was in de voors. ontslaeinge consenterende, voor zoe vele als in hem was, onder nochtans protestatie, dat het in zijne macht nyet en was te doene; waervan hy de vobrs. officieren kennisse van zijn handt gegeven heeft.

Daernaer is ten zelven daege groote vergaederinge voor 'ts Graeven Steene geweest van volcke,. wel tot de nombre (by gissen) van vierhondert personen ende meer, onder welcke eenighe waeren met bijlen, gereet den steene open t'breken; alwaer de voors. officieren hem gevonden hebben met beyde onse burghm^{ren}, ende hebben heur debvoir gedaen, de voors. luyden met goede woorden aff te setten ende stillen, nemaer hebben daertoe niet connen gecommen; seggende eenige van 't volcke, dat zy daer waeren om de gevangen uyt te hebben, ofte anders datter vreese waere, dat het nyet ten besten vergaen en zonde. Duer vreese van welcken, ende omme te schuyen, dat zy, duer dixel dat zy de gevangen van de Schrif^{tti} metterdaet ende by crachte uytlaeten bestaen zouden, zouden oock moegen verlossen ende uytgelaeten alle and. gevangen van den lijffve ende galeyegasten, die in grooten nombre by den Steene waeren, al wesende quaetdoenderen van nature ende beroyde gasten, te bevreezen was, dat de stadt ende goede burgeren gespolieert ende geplundert zouden moegen werden; ende

¹⁰⁰ Deze passage wordt door B. Smytegelt in zijn Catechismusverklaring aangemerkt als het begin van de Reformatie. Zondag 35 over het tweede gebod; toepassing.

"Denkt eens hoe God ons gered heeft als die tijd daar was, dat God zeide: *trekt uit Babel*. Daar verwekte Hij helden die wonderen deden. In het jaar 1566 in die beeldenstorm in onze provincie en bijna door heel Nederland, geraalten op een tijd en meest op één dag de beelden weg. Men wist niet hoe het begon, en het werd niet gestraft; 't kon niet gestuit worden. Ziet dat bij den historieschrijver Emmanuël van Meteren.

Hier, te Middelburg zaten op den 24sten van de maand Augsutus in het jaar 1566 21 gevangenen op 's Gravenstein. De Wet was al 2 dagen vergaderd geweest om te besluiten wat ze doen zouden, doch tevergeefs. Toen gingen de burgers naar die van de Wet en zeiden: *gij zult die 21 gevangenen loslaten en wij verzoeken opentlijk het Woord te mogen prediken*. Op zulke een wijze heeft God het hier gedaan, hetwelk wij niet vergeten mogen. Onze voorouders dienen tot overtuiging van alle regenten."

omme meer and. inconveniënten te schuyen, die daeruyte zouden hebben moegen rijzen, zijn de voors. officieren benoedicht geweest den voors. volcke, voor den Steene wesende, te gelieven; ***ende overzulcx hebben de voors. gevangen, tot de nombre van elffve, uytgelaeten, ende heeft den volcke daermede tevreden geweest ende gepayt, die zy niet en wisten met smeecken ofte and. goede woorden te payen.***

Ende es oick gebeurt, dat den predt van Vlissinge den xxijen deser zijne predie gedaen heeft binnen der kercke van St Meerten binnen deser stadt, zoe tsmergens eenemaele als nae poene andermaele; desgelijcx heeft gedaen daechs daernaer, wesende Sonnendaechs xxven deser, ende heeft ten zelven daege oick sermoen gedaen onsen gewoenelycken pastoir van St Pieters kercke, binnen zijne voors. kercke, predyckende op het nyeuwe fatsoen, met leetwesen van zijn voors. leven, zoe hy zeyde; 't welck der gemeynte geweest es tot grooten schandaele.

Oick mede hebben tenselven daege gepredict binnen zekeren hoff die van den Doepe, die in cleyne gemeente waeren; alwaer onse voors. burghm^{re} heml. vindende, omme de predte te verstoeren, hebben de voors. van den Doep opgehouden van predicken, ende gelooft, tzelfde nyet meer binnen de stadt te doene. Ende, want dat alle zaecken zijn van zeer quaeden exemple ende van arger consequentie, mitsgaeders beginsele van vele ende diversche inconveniënten, abuzen, ende dangieren, daerby nu onverzienelycken, ende buyten dat wy 't zelffde zouden hebben connon gepeynsen ons over te commene, innegdcoomen zijn, ende noch desen aenstaenden winter vallen zouden moegen, tot grooten armoede ende desolacie van de stadt ende geheelen eylande; zoe eyst, dat wy Uwer Gen. van desen onsen soberen staet wel hebben willen verwittigen, niet vreesende nochtans, al zijn de zaicken aldus by ons gegaen, off wy zullen de stadt, burgerie, ende gemeynte, altijts wel tonnen behouden in de liefde van onsen natuerl. Heere, Zijne Co. Mat.

Geschreven uyt Middelburch, in Zeelant, desen xxv^{en} Augusti a^o xve zessentzestich.

Genaedige Vrouwe, de Heere Godt alwachtich spaere Uwe Genaede in gesonde.

Die alle uwe onderdaenighe dienaeren, burgmie, schepenen, ende regierders der stadt van Middelb. in Zeelant.

DE JONGHE.

Aldergen^{ste} Vrouwe, die Hertoginne van Parme, Regente ende Gouvernante, etc.

III.

AANSLAG vAN HAECK EN MARNIX VAN TOLOUSE.

Madame.

Après mes dernieres lees a Ve Alte il est arrivé que les trois batteaux, apres avoir esté repoulchez par ceulx d'Arnemuyden, se sont retirés vers la couste de Flandres entour la Neuse, et de là ce jourd'huy apresdisner venu aux testes lezBaerlant, et illecq en certaine quantité descendu en terre aiant prins questiou contre un paisant, lequel ils ont blessé; et craindant que ces malveuillans, puis qu'ils estoient entour la Neuse vis à vis le quartier de Zuytbevelande, pouroient descendre illecq, comme est advenu, je me suis en toute diligence cejourd'huy transporté en la ville de la Goes, ou estant ce soir arrivé, ay trouvé tant ceulx de lad. ville en perplexité que aussy les paisans: Neantmoing les aian le mieulx animé que m'a esté possible, ay pour demain fort

tempre faict rassembler et communiquer tous les paisans en ceste ville, pour en toute diligence avec ceulx du magt icy resouldre et deliberer, comment on les pourra repoulcher et enchasser hors le pays, quoy faire ont ceulx de lad. ville respondu de voulloir tenir la bonne main, et faire pour le service de Sa Mté tout ce que sera faisable, les trouvant fort enclins comme appartient à bons et loyaulx subjectz de Sa Mte.

D'autrepart, Made, je suis adverty que aulcuns mauvais esprits auroient mis l'oeuil pour invahir la ville de Rommerswale, et ce pour avoir la rivière du Schelt et passage de Vossemaere pour Hollande en leur pouvoir, par ou j'ay aussi pour demain mandé ceulx del. Rommerswale en ceste ville, et leur commanderay de tenir fort soingneux guet en lad. ville, et en oultre tenir deux batteaux sur le Slee, affin qu'ils ne laissent personne entrer en terre duquel ils n'ayent bonne cognoissance. Mais, Made, comme je tiens la ville de la Goes despourveu de toute artillerie et aussi sera necessaire qu'ils esquipent deux batteaux, me semble (soubz correction de Ve Alte) que sera expedient de commander au commis de l'artillerie à la Vere, Goessen Kellerbruch, de me laisser suivre cinq ou six pieces d'art1e pour la deffence de ceulx de la Goes, lesquels on lui rendra sitost que les troubles seront assopies.

De la Goes, ce iiije de Mars 1566 (7).

De Ve Alte tresh. servr,

PHILT DE SEROSKERKE.

(Com de Holt. el Zél. no. 188.)

Made. J'ay ce jourd'huy si avant negocié avec ceulx de la ville de Goes et l'entier plat pays de Zuytbevd, qu'ils ont accordé de incontinent esquiper six bateaux avecq munitions, gens, et artillerie, les trois pour la garde de la rivière du Schelt, et les autres trois pour la rivière de la Honte, lesquels ne permestreront aucunement sultunes geus descendre en terre, de quoy que soit qu'ils viennent, sans expresse charge et ordonnance de Alt. Et affin qu'en ceci soit plus seurement cheminé, ceulx de la ville de la Goes, et moy avons conceu de les faire faire serment de fidélité. De sorte, Made, que je trouve le peuple et tous les principaulx de ce quartier entierement deliberez pour s'employer corps et bien au service de Sa Mté. Pour en quoy continuer; de bien en mieux, selon mon petit pouvoir, je les ai animé et adhorté par toutes voyes et remonstrances à ce servantes. Demain je me transporteray au plat pays pour toutes places ydoines faire tenir et ordonner le guet, ensamble sur les tours, selon qu'on trouvera convenir, avecq l'advis de quatre commisse8, lesquels sont ordonnez par commun accord pour avecq moy entendre à toutes occurrences et difficultez que peuvent advenir, hors les plus notables qualifiez et riches idu pays.

D'autrepart, Made, aiant les batteaux arrivez en Baerlant perceu les préparations et debvoirs qu'on commenchoit à faire pour les repoulcher, ce sont hier au soir bien tard retiré vers Biervliet et soubz Flandres, selon qu'on peuk entendre, j'ay envoyé aulcuns pour enquerster de plusprest.

De Goes, ce vje de Mars 1566 (7).

**(BURGEMEESTERS EN SCHEPENEN VAN MIDDELBURG
AAN MARGARETHA)**

Aldergenadichste Vrouwe. Wy gebieden ons in alder reverentie sen Uwe Alteze.
 Aldergen^{ste} Vrouwe. Wy hebben Uwe Alteze gheschreven by unse missiven, in daete den derden Martij, hoe den aenslach van de drie schepen, daer Treslong cappeteyn op was, gedaen an den casteele ende dorpe van Aernemuyde, vergaen es. Sedert hebben wy verstaen, dat den voors. Treslong eenen dach of anderhalf an lamt geweest es, met zijn volck, ter Noese¹⁰¹ in Vlaenderen, ende daernaer in Baerlant geweest es; sulcx dat wy daervan voer dese reyse ontslegen zijn. Nemaer, alsoe Pieter Haeck eertijden onsen baillu was, in de voors. schepen oock gheweest es, die deselve hierinne gevoert heeft, ende als nu ter tijt oock tot Antwerpen es met de andere, ende aldaer, tot Oistruweele, hem wederomme es sterck maeckende van knechten ende schepen, zoe wy verstaen, zijn daeromme beduchtich, dat hy ons andermaele zal commen versoucken, stercker wesende dan hy te voren was, ende te bevreesen staet, dat hy eenighe intelligentie ende heymelicke verstant heeft met eenighe van binnen unser stadt, 't welcke oersaecke sonde moegen geven, dat wy overvallen soudē werden van de zyne, ende weynich autoriteyt hebben over onse medeborgeren. Waeromme wy wel ernstelicken an Uwe Alte^e begeeren ende versoueken, deselve gelieven wille, ons metter vliet te senden binnen der stadt een hoeft, die tot des voerseit es toesicht soude moegen nemen. Wy sullen denselven assistentie doen ende met den onsen doen bewaeren, tot dien eynde anneneemende van binnen deser stadt sekere knechten tot zyne garde, met denwelcken wy verhoepen stercke genouch te wesen, om de stadt, zoe van binnen als van buyten, te bewaeren, dat Syne Ma^{ts} vianden daer nyet op winnen en sullen.
 Hier es by ons geweest seker Heere van Boxstel, dewelcke ons mondelinghe verclaerde, dat hy binnen desen lande van Walcheren gecommen es, geëxpédieert wegen d'Excellentie van mijnen Heere den Prince van Orangiën, omme te vernemen, hoe hier alle saken stonden; met denwelcken wy sonderlinghe egeene communicatie gehadt hebben, alsoe hy daertoe egeene last of commissie en hadde; ende is deselve, over een lach of twee, uyt desen eylande, van der Vere vertrocken, sonder dat wy weten werwaerts henen.
 Uyt Middelbuwh, desen achtsten Martij 1566, *stilo curiae Holl.*
 Die alle Uwe onderdanighe Burgren ende Schepenen der stadt Middelburch in Zeelant.

IV.

**ZENDING DES HEEREN VAN WALKEN, CATTHEM, EN CAPELLE,
ADOLF VAN BOURGOGNE,
NAAR VLISSINGEN.¹⁰²**

Onsen lieven Besunderen, den bailliu, buryemren, schepenen ende raedt der stadt Ylissinyhen.
 Lieve, besunderē. Alsoe de werlt soe vremdbelicke loept, dat men gheen genoechsaeme opsicht en kan hebben ende dragen voer sijne eygen bewaernisse, siende

¹⁰¹ Terneuzen

¹⁰² Verg. 's Gravesande, Tweede Eeuwgedachtenis, enz. bl. 81, die echter op dit punt wat verward is, en bepaaldelijk ook deze persoonlijke zending met die van 't krijgsvolk bij Rammekens verward (zie bl. 76, aldaar).

daegelycx, dat eenighe ondersaeten des Coninex onses Heeren in desen landen, verghetende haere debvoir ende obligatie, die sy hebben tot S. Mt, hem vervorderen eenige steden deser selver landen tegen deselve S. Mt op te roeyen ende stijven; ende dat verstaen hebbende, dat zeker crijchsvolck binnen twee daghen herwaerts t'Antwerpen angenoemen, haeren streeck nae Zeelant genoemen zouden hebben, om 't ghene voerseit is deck aldaer aen te rechten; - heeft ons noodich gedacht, daerinne terstondt te versiéne ende sulcx te obiëren, tot welvaert, rust, ende versekerheyt des voors. eylants, ende van den steden ende inwoenderen van dien; ende achtervolghende dien hebben gelast den Heer van Catthem, brengere van desen, om hem te transportergh tot Vlissinghen, ende hem gecommitteert, om hem aldaer eenen 'bijt te houden, vlietighe opsicht ende sorghe te hebben ende dragen tot goede bewaernisse der stadt, ende voirts alle te doene, dat tot dien eynde, ende tot welvaert ende beschermenisse derselver, ende van den burgeren ende inwoenderen van dyen, van nooden sijn mocht. Waeraff wy u wel hebben willen doen adverteren by desen, versoekende ende van wegen S. Mat ordonerende, dat ghy den voors. Heere van Catthem tot tgheen voors. is alle aenwijsinghe, hulp, ende bijstant doet ende bewijst, ende met hem alle goede intelligentie ende correspondencie houdt, alzo de zaecke, nae den dienst Zijner Mat, principaelyck geschiet om uwe eygen welvaert ende versekertheyt. 't Welck ons doet vastelyck vertrouwen, dat ghy hierinne gheen ghebreck en sult voirnemen noch laeten geschieden.

Lieve besundere, God spaere u!

Geschreven te Bruessele, den dach Martij xvclxvj (d. i. 67)

BRIEVEN VAN ANTONIE VAN BOURGOGNE.¹⁰³

Madame.

J'ay receu les deun 1re8 de Ve Alteze, et combien qu'en ee temps dangereux et turbulent, j'eusse volontiers supplié, à icelle d'estre deporté de la charge y contenue, toutesfois desirant faire office de bon subject, et m'employer en ce que se pourra représenter pour le service de Dieu, de Sa Mté, et á la tuition et deffence de ceste ville, jp n'ay pu refuser le commandt que VLe Alt^{se} m'a faict en eest endroict. Et pour encheminer l'affaire, me suis trouvé ce jourd'hui en ceste, ville, et à mon arrivée illecq., ay prèsenté à ceulx de la Loy les l^{res} de Ve Alte, leur declairant l'intention d'icelle, et ayant lesd. de la Loy fait ouverture des mesmes l^{res}, remerciaient bien fort Ve Alt^o de la faveur, sollicitude, et soing qu'icelle avoit d'eulx et des inhabitants de leur ville, se presentant tousjours de se maintenir comme treshies et trosobe servrs de Sa Mté. Et pour veoir le tems si trouble et les emprinses que depuis peu de jours en ga, se sent guidez faire sur eest ysle, se sont accordez auparavant ma venue icy, de riens faire allendroict les occurrences de leur commune, sans prealable communication avec ceulx de leurs confrairies. En conformité de quoy, et avant me donner finale responce, desiroient l'effect de lad. communication avecq lesd. confrairies. Et à ceste cause me remirent jusques ce matin, que lors ilz out assemblé leurd. commune, et ayans communiqué par ensamble, m'ont respondu, ma venue leur estre bien agréable, promettans au surplus s'acquitter en tout selon le contenu des l^{res} de Ve Alte.

Ce faict, je leur ay touché le second point, que estoit de recevoir la comp1e du Sr de Renax, estant desia arrivé au pays de Walcheren, et comm'ilz trouvarent la magere de

¹⁰³ Adolfs oomzegger en opvolger in 't bewind; zie boven., bl. 71, aant.

consequence, desiroient terme de retraicte et de communication jusques demain, de maniere que encoires pour maintenant je n'en pourrois absolument advertir Ve Alte de leur intention, fors que pour autant que j'ay peu recognoistre le magistrat, je le trouve fort affectionné et prompt au service de Sa Mté, et au maintenement de nre ancienne religion Catholique.

Madame, laissant lesd. de cette ville en les termes de communication sur le point susd., me suis trouvé eest appresdiner vers le Cape de Seebourg, le Sr de Ghistelles, et luy avant faict ouverture de ce que j'ay en charge luy declairer de la part de Ve Alte, au regard des cinquante soldats, que icelle desire estre logez et accommodez aud. chasteau, m'a led. Ghistelles declairé en premier lieu qu'il est prest de vivre et mourir pour le service de Sa Mté, mais, comme la place est si petite et estroicte, qu'il ne les y scauroit recevoir, sinon avecq grande discommodité des siens, y joinct qu'il se tient tout seur que,, comme ses soldatz et ceulx dud. Sgr de Renax sont de divers langaige, d'autre naturel, et des humeurs contraires, ne s'accorderoyent aulcunement, et que ce seroit plustost le desservice de Sa Mté de leur donner l'entrée et la commune demeure aud. chasteau, que aultrement et surtout allegoit qu'il n'estoit aulcunement d'intention d'y admeetre aulcuns sans charge expresse de Mr le Prince d'Orenge, ès mains de qui il avoit faict le serment, et duquel il avoit reçu la place, aussy se tenantavecq ses geus souffisant pour respondre vers Sa Maté de la place, sans qu'il fust besoing se servir de l'assistance et secours d'aultruy; - Que ce neantmoins il attendoit pour demain la responce dud. Sgr Prince sur le mesme effect, ayant envoyé vers Son Exee le double de la dernière lre, que icelle Ve Alte luy a escript; promeetant au surplus que si avant aulcune foulle ou oultraige fust faicte it lad. compagnie par les paysans ou aultres, leur donner teute assistente et les recevoir au chasteau poer leur assurance; et luy proposant sur ce que me sembloit convenir, pour venir quelque bon effect, et ne voyant l'apparence de gagner quelque chose, suis parti.de luy sans luy tenir aulcun propos du payement que Ve Ale avoit ordonné luy faire en cas d'admission deed. gens de guerre, le requérant de m'advertir de la, responce dud. Sr Prince pour selon ce me regler; ce que promist de faire. Laquelle responce veue, Made, ne faudray d'en advertir ulterieurement Ve Alte, et tant que j'auray finale responce tant dud. Cape que de ceulx de veste ville, ne voys le moyen de faire tirer lade comp1e dud. Zeebourg. Et je me treuve sans difficulté et inconvenient de faire leger icelle comp1e à Zeebourg, selon que Ve Alte le commande, en cas que ceulx de ceste ville reffusent les accepter,,rà cause que desia une grande partie des paysans du pays de Walcheren sent sur pied et en armes, qui ne souffriront le passage pour mectre lad. comp1e plus avant au pays, faisant lesd. paysans bien estroite garde sur les dycques, tirant vers led. Zeebourg, y aiant planté dis ou douze menues pieces d'artillerie qu'ils appeillent basses, et marchent soubz enseigne desployée.

Made, comme ceuls de Geste ville sent mal furniz de pouldre et de bouletz, m'ont requis supplier à Ve Alte de faire donner ordre qu'ils en soyent servis en dilligence et principalement de la pouldre, pour avoir plusieurs pieces d'artie, dont à faulte de ce ils ne se peuvent auleunement ayder. A tant, Made, etc.

De Vlissinghes, ce vije de Mars 1566 (7). De Ve Alteze

Treshumble et tresob: serviteur

A. Bourge dit CHAPELLE.

Madame.

J'ay depuis mes lres d'hyer tant faict par persuasion vers ceulx de la Loy et de la Commune de ceste ville, qu'ils sent esté contens de recevoir toutte la comp1e du Sr de

Renax, et de les accommoder au possible, condition toutesfois qu'ils ne seroyent chargez de leur sould, ny de plusgrant nombre de gens de guerre. Et comme je ne doubte l'intention de Sa Mté n'estre aultre, quant au payement de la comp^{le}, leur ay déclaré, que je ne pense que icelle Sa Mté les entende charger dud. payemt. Et sur ceste communication lad. comp^{le} y est entrée ce soir, environ les six heures, et s'est le Magt monstré fort volontaire, aussy leur commune y est fort seconde, comme le porteur de ceste, PIERRE DE PAZ, en pourra doener bon tesmoingnaige Ve Alte; et comme j'apperceuz la petite apparente de jecter au chasteau de Zeebourg les cinquante testes, que Ve Alte entendoit y estre logées, cause du reffuz qu'en fist le Cape de Ghistelles, ay faict entrer icy toutte la comp^{le}, me semblant que ainsy convenoit pour le service de Sa Mté, tant que par aultre rencharge de Ve Alte aud. Cape ou aultrement l'on treuve moyen de mectre leed. cinquante testes aud. chasteau, ce que l'on pourra lors aysement faire d'icy. Led. Cape m'a faict dire ce soir, qu'il n'avoit encoires responce de Mons le Prince d'Oranges alendroict le double de la dernière ire de Vre Alte, quil avoit envoyé a Son Ex^{ee}.

Made, le Cape de Zeebourg m'a adverty que led. Sr. Prince d'Orenge doit venir en cest isle; auquel cas, Madame, je desirerois avoir quelque instruction, comment je m'aurois à regler alendroict de sa personne et de ses l^{res}, s'il m'en escriproit aulcunes. D'aultrepart, Made, comm'il a pleu Ve Alte me commectre en 'ce lieu, me semble bien besoing, pour tenir toutte correspondentie avecq le Cape de Renalt, que l'on me face depesscher quelque commission ou patente pour me servir d'auctorité, et que par là led. Cape me recognoisse en ce que concerne ma charge et ce le plustost le mieug.

Made, en escripvant ceste me sent esté delivrées aultres free de Ve Alte du vje de present; et quant à la venue de Monsr de Wackene en ce pays, j'en suys fort ayse, et m'employeray très volontiers par mutuelle intelligence avecq luy à la garde et tuition de ceste ville et pays circumvoisin.

Au regard de la comp^{le} dud. Sr de Rhenas, comme elle est prestement icy, je n'en feray faire aucun repartissement tant que j'en auray ordonnance de Ve Alte, et me semble que estant les cinquante testes d'ic elle receues par le Cape de Ghistelles, que le remanant est icy ien requis, pour la deffence de eeste ville.

Et comme, Made, il importe pour nourrir teutte bonne union, pais et concorde entre les soldatz et bourgeois de ceste ville, que iceulx soldatz soyent bien payez, il plaira à Ve Alte donner bon ordre and. payement; de tant mesmes que les humeurs des inhabitants d'icy ont ung peu grossieres, et que à faulte du payement pourrois facilement sourdre noyse et debat entre leed. soldatz et bourgeois.

Et veu que le Cape m'a deelairé, que bonne partie de ses soldatz sent 'sans ou avecq peu d'argent, ayans esté fort chierement traictez Zeebourg, comm'il faict aussi cbier vivre icy, que pour le commencement de leur entrée en ceste ville, et pour faire bonne bouche aux inhabitants, ne convient les laisser sans argent, et que incontinent ils usent de credit, m'a requis, que pour le service de Sa Mté vouldroye avancher cent escuz des deniers qu'estoyent destinez pour le payement de ceulz de Zeebourg, me confiant, Made, que Ve Alte ne prendra que de bonne part ceste avance des deniers susd. au regard de la nécessité deed. soldatz, luy ay faict compter deug cent oorins, tenant la reste soubz moy, jusques en avoir aultre ordonn^{ce} de Ve Alte.

Au surplus, Made, quant aux l^{res} que Son Ale m'envoye au Rentm^{re}, ceuls de Middelbourg et de la Vere, je n'ay peu entendre au contenu d'icelle, cause de l'arrivée des souldartz icy sur le tard, et que pour demain je seray empesché à les accommoder de ce qu'ils auront de besoing; cependant, Made, je ne fauldray de leur envoyer incontinent lad. 1re, et pour après demain me trouveray au lieu, pour plus remonstrer ce que Vre Alte m'encharge parses l^{res}.

Je ne puis oublier de faire souvenir aultrefois à Vre Alte de promptement pourveoir ceuls de ceste ville de pouldre, dont ile en ont bien grand besoing, et en requièrent Vre Alte très humblt, et me donnent à ce fort grande presse.

Et à tant, Made, etc.

De Vlissinghes, le viije de Mars, 1566 (7).

A. BOURGE dît CHAPELLE.

(Corresp^{ce} de Holt. et Zel. no. 188.)

**Overgenomen uit Hervorming in Zeeland
Ca. 1520-1572**

Dr. C. Rooze-Stouthamer

**Uitgave:
De Koperen Tuin
Goes
1996.**

**Het voortreffelijk werk van Dr. C. Rooze-Stouthamer verdient een ereplaats in
de literatuur over de Hervorming**

ARA = Algemeen rijksarchief
GA = Gemeente Archief
RA = Rijksarchief
RAZE = Rechterlijke archieven van de Zeeuwse Eilanden
SA = Stadsarchief

Het voorspel van de troebelen van 1566

Het calvinisme en de leidende kringen in de steden

Had het dopers gedachtengoed omstreeks 1560 zich zowel in de steden als op het platteland verbreid, het calvinisme vond zijn aanhang aanvankelijk hoofdzakelijk in de steden.¹ De Walcherse steden herbergden in 1566 gemeenten van min of meer calvinistische snit, die zich met de steun van overzeese gemeenten sinds enkele jaren georganiseerd hadden. Wij zullen in het vervolg deze "calvinistische" gemeenten "hervormde" gemeenten noemen.²

Vermoedelijk heeft Zierikzee eveneens een vroege calvinistische organisatie gekend. De aard van de gebeurtenissen in het cruciale jaar 1566 wijst op een reeds bestaande, goed functionerende gemeente, die bovendien gediend werd door de ervaren predikant Jacob Jorisz. Baselis.³

Wie waren nu lid van deze kerkelijke gemeenten? Als we mogen aannemen dat de samenstelling van de oudste kerkenraden die van de gemeenten weerspiegelde, dan recruteerden deze aanvankelijk hoofdzakelijk in ambachtskringen. In ieder geval gaf de kleine burgerij wel de toon aan. Slechts twee namen van de Vlissingse kerkenraad zijn ons overgeleverd. Eén van hen is een smid. De oude kerkenraad van Middelburg bestond uit een timmerman, een lijndraaier, een beeldsnijder, een schoenmaker, een goudsmid, een schalie- dekker en een brandewijnman.⁴ Alleen Pieter Boreel vormde hier de uitzondering. Hij, een persoon van reputatie, koopman in vette waren, was dan ook niet

alleen lid van de oude, maar eveneens van de veel deftigere (politieke) nieuwe kerkenraad.⁵ We komen daar nog uitvoerig op terug. En ook in Vlissingen telde de kerkenraad een rijk man onder zijn leden: de koopman Willem Jansz.

(Cooman), dezelfde die we in 1558 onder het gehoor van Adriaan van Haamstede aantroffen.⁶

1 In Frankrijk werd het calvinisme een "stedenreligie" genoemd, Prestwich, "Calvinism in France", p. 80.

2 Over de aard van dit calvinisme, hiervoor p. 151.

3 Deze was reeds sinds 1563 of 1564 predikant. Het is echter niet duidelijk of hij zijn ambt al die jaren te Zierikzee uitoefende, Koninklijk Huisarchief Den Haag, A 11, XIV, i, 12, fo 447. Waarschijnlijk is hij dezelfde als Jacob Jorisz. Baselis (Baselius), predikant onder meer te Vlissingen van 1574-1579 en te Bergen op Zoom van 1585-1589, Vrolijkert, Vlissingsche kerkhemel, p. 11 e.v.; Meindersma, "Over het protestantisme", p. 317-318; Wouters, Predikanten, p. 26. Wellicht mag hij ook vereenzelvigd worden met de Vlaamse Jacob Baselis, die in 1563 lid was van de vluchtelingengemeente van Sandwich, Backhouse, "De Vlaamse vluchtelingenkerk" (I), p. 101, 112. Soms wordt zijn naam gespeld als Barselis.

4 ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95; Marcus, Sententiën, p. 103. Vgl. Bijlage III.

5 ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95-98; Van Vloten, Onderzoek, p. 61.

6 Hiervoor p. 144; Van Vloten, a.w., p. 3.

Aanvankelijk evenwel aarzelden personen uit de leidende kringen meestal om zich openlijk aan te sluiten bij de hervormde beweging. Een beweging die, naar het geringschattend oordeel van schepen Floris Cornelisz. van Grijpskerke, veele gemeene slechte (eenvoudige) lieden groepeerde.' Hoe compromitterend was het niet zich onder het gezag van een kerkenraad te stellen die ook in de ogen van enkele andere

schepenen slechts eenen hoop rabbauwen ende vyle (verachtelijke) personen (waren), die nyet te verliesen en hadden.⁷ De Walcherse kooplieden hadden immers wel heel wat te verliezen. Het wekt dan ook geen verwondering dat tot in 1564 van een openlijk geuite sympathie voor een nieuwe leer onder degenen die tot het schepenambt werden voorgedragen, geen sprake is. Volgens het getuigenis van de pastoors van Middelburg van augustus 1562, gedroegen o.a. Andries Jacob Oortsz., Simon Jansz. van Rome en Hendrik Bernardsz. zich geheel volgens de rooms- katholieke normen inzake biechten en communiceren. Een dergelijke verklaring, daterend van 14 september 1564, betreft onder anderen Andries Jansz. Brabander, mr. Adriaan de Proost, Jan de Hiniosa, Hugo Joosz. en Pieter de la Palma. Toch ontpopten al deze personen zich in 1566 als min of meer actieve aanhangers van de hervormde leer.⁸

Is er een andere mogelijkheid om te achterhalen wanneer de hervorming in deze kringen doordrong? Laten we de carrière van de magistraten, die zich in 1566 openlijk bij de hervormden voegden, eens bezien.⁹

Wanneer waren zij aan het bewind gekomen? Behoorden ze tot een nieuwere lichting dan de katholiek geblevenen? Daartoe kijken we naar de lijsten van degenen die tussen 1559 en 1567 van stadswege werden voorgedragen voor het ambt van schepen of kiezer van de Wet. Van de 66 voorgedragenen waren er 20 personen (ruim 30%) die zich in 1566 ontpopten als openlijk sympathisant voor de hervorming.¹⁰

In de eerste plaats vinden we onder hen magistraatspersonen die ook reeds in de vroege jaren vijftig aan het bewind geweest waren. Zo werd Arend Jansz. Boom in 1548 voor het eerst voorgedragen, Jan de Hiniosa in 1550, Pieter Haeck en Adriaan Claasz. in 1551 en Hugo Favoilla in 1553. Zij allen droegen nog vóór 1555 bestuursverantwoordelijkheid. In 1561 kwam naast hen duidelijk een nieuwe lichting naar voren. Dat viel ook de tijdgenoten op. Baljuw Pieter Haeck schreef de landvoogdes in zijn beoordeling van de voordrachtslijst van dat jaar dat de meeste part noyt 't schependom bedient hebben.¹¹

Bij deze nieuwelingen bevonden zich op de 13 voorgedragenen vijf personen die enkele jaren later steunpilaar zouden zijn van de plaatselijke hervormde gemeente.

⁷ Ibidem, p. 70.

⁸ Aldus Simon Simonsz. Cost en Cornelis Françoisz. Tas, schepen en raad van Middelburg, Ibidem, p. 160.

⁹ ARA Brussel, Aud., 809/33, losse stukken.

¹⁰ Gegevens uit ARA Brussel, Aud., 809/33 en Aud. (Zendbrieven), 1656/1, 1656/2, 1715/1, losse stukken. De lijsten van de voorgedragenen weerspiegelen nauwkeuriger de verhoudingen binnen Middelburg dan de samenstelling van het college van burgemeesters en schepenen en dat van de kiezers der Wet. De uiteindelijke benoeming immers kwam niet van stadswege, maar van het centraal gezag te Brussel.

¹¹ 22 augustus 1561, ARA Brussel, Aud., 809/33.

Ook in de volgende jaren zette deze tendens door.' Is het toeval dat juist in 1561 de hervormde gemeente van Middelburg werd geïnstitueerd en haar expansie daarmee een solide basis kreeg?

Hoe vroeg en hoe vergaand het calvinisme vóór 1566 doordrong in dit milieu blijft hoe dan ook toch een duistere zaak. Dat was overigens reeds zo voor de tijdgenoten. Het is qualick om doene te informeren van yemants ghelove ofte opinie, verzuchtte baljuw Pieter Haeck in 1561, overmidts die groote dubbelheyt diewelcke huyden daechs es regnerende in veel menschen. Zijn informanten, de parochiegeestelijken, verzekerden hem dat zij, al scheen een persoon noch zoe duechdelicken, niet affirmativelicken (met

zekerheid) tonnen zeggen wat hij waere. Wie kent die luyden van binnen?¹²

Nog op 2 mei 1566 werd bij een tussentijdse schepenverkiezing Andries Jacob Oortsz. voorgedragen en benoemd. Niemand van de geraadpleegde Middelburgse autoriteiten informeerde de overheid te Brussel over Andries' religieuze voorkeur. Was geen van hen daarvan op de hoogte? De nieuwbenoemde schepen zou zich in diezelfde zomer toch uiterst actief betonen op alle fronten van het calvinistisch leven.¹³

Weten we over Middelburg op dit punt weinig met zekerheid te melden, voor de andere Zeeuwse steden ontbreken ons de inlichtingen dienaangaand geheel. Pas naarmate het jaar 1566 voortschreed zou er meer duidelijkheid komen in de stedelijke verhoudingen.

De hervormde gemeenten als centrum van verzet tegen de regeringspolitiek Gaandeweg was de tegenstand tegen de regeringsopvattingen van koning Filips II tijdens de vroege jaren '60 gegroeid.¹⁴

Unificatie en centralisatie, meer macht voor de vorst en zijn ambtenaren, waren de kenmerken van de vorstelijke politiek. Het historisch gegroeide, delicate evenwicht van machten en krachten in de Nederlanden werd daardoor brutaal doorkruist. Verzet in vele lagen van de bevolking was dan ook een logisch antwoord.¹⁵

Eén aspect van die vorstelijke politiek houdt ons hier speciaal bezig: de ketterijvervolgning. Zoveel weerstand riep de onverbiddelijke manier waarop de centrale regering deze kwestie aanvatte op, dat alle andere problemen hierdoor op achtergrond raakten.¹⁶

Steeds luider werden de protesten tegen de plakكاتen, tegen de inquisitie, tegen de wijze waarop nieuwgelovigen de mond gesnoerd of het leven benomen werd. De hoge adel verhief als eerste in het openbaar haar stem en bepleitte een zachter optreden tegen de ketters. De

12 In 1562 telde men, zetelende schepenen en voorgedragenen samen, 8 personen die zich in 1566 openlijk hervormd zouden tonen. In 1563: 4, in 1564: 7, in 1565: 5 en in 1566: 3. Een gemiddelde van 5,3 per jaar. In het tijdvak 1548-1560 bedroeg het vergelijkbaar gemiddelde 2,5 per jaar.

13 ARA Brussel, Aud., 809/33, losse stukken.

14 ARA Brussel, Aud. (Zendbrieven), 1715/1, nr. 548.

15 Een overzicht van de politieke ontwikkelingen bij Janssens, "De eerste jaren p. 186-201.

16 Woltjer, Tussen vrijheidsstrijd en burgeroorlog, p. 29.

201

Aanbieding van het Smeekschrift, april 1566 (Frans Hogenberg, zestiende eeuw).

Lagere adel, katholiek en protestant, sloot zich aaneen tot een verbond uit protest tegen de gang van zaken en bood de landvoogdes tijdens een indrukwekkende manifestatie op 5 april 1566 te Brussel een smeekschrift aan, waarin herziening van de godsdienstpolitiek werd bepleit. De politieke hemel werd zeer bewolkt.¹⁷

Ook op economisch gebied zag het er vrij somber uit. De jaren voorafgaand aan 1566 waren crisisjaren. Snel stijgende graanprijzen, een uitzonderlijk strenge winter, dreiging van welvaartsvermindering voor sommigen, van hongersnood en werkloosheid voor anderen, met op de achtergrond het Engels- Nederlands conflict: de onveiligheid van het bestaan kwam in deze tijd wel zeer pregnant naar voren.¹⁸

In deze sfeer van politieke en religieuze spanningen en van sociale onrust verkondigden getraide predikanten, omringd door een vastberaden kring medestanders, een leer die nieuw uitzicht leek te geven. Het kan dan ook niet verwonderen dat deze militante kringen, de hervormde gemeenten naar calvinistisch model, vrij snel tot de kernen werden, rond welke opstandige gevoelens zich

groepeerden. De vroegste uitingen komen we tegen in het zuiden: in Doornik en Valenciën trokken in september 1561 urenlang psalmzingerende groepen mensen door de straten', een uitdagende doch vreedzaam verlopende manifestatie. Maar de tekenen van verzet werden spoedig grimmiger:

17 Van der Wee, "De economie als factor", p. 25-30; Id., "La Réforme protestante", p. 310.

18 Moreau, Histoire du protestantisme à Tournai, p. 168-191; Paillard, Histoire des troubles, III, p. 36-37.

202

geloofsgevangenen te Valenciën werden in 1562, reeds staand op de brandstapel, met geweld door hun medestanders bevrijd.¹⁹ En in het roerige Westkwartier van Vlaanderen hielpen hervormden hun geloofsgenoten soms met de wapens in de hand uit de gevangenis ontsnappen. Hier vonden ook echte massademonstraties plaats: de gewapende preek in de open lucht te Boeschepe op 12 juli 1562 trok enkele honderden toehoorders.²⁰

Het waren de hervormde gemeenten, geleid door hun kerkenraden, die als actiegroepen fungeerden en de ruggespraak van het verzet vormden. Nauw contact onderhielden zij daarbij met de Engelse vluchtelingenkerk. Vooral de gemeente van Sandwich steunde daadwerkelijk de verzetsacties of nam zelf initiatieven.²¹

Van de kerkenraden kwam de stimulans die de lagere adel voortdreef. Zij, de kerkenraden, waren in staat zonodig gelden bijeen te brengen, zoals later nog zal blijken.²²

Hun stem spreekt uit de tekst van het verbond der kooplieden, tegenhanger van het adelsverbond.²³

Kooplieden immers maakten een belangrijk deel uit van de gemeenten die in 1566 de toon aangaven. Dat was het geval in Antwerpen, dat was eveneens het geval in Doornik en Valenciën.²⁴

Het is niet toevallig dat steeds de kooplieden op de voorgrond traden. Zij genoten binnen het calvinisme in de Nederlanden van een speciaal statuut. Reeds de synode van 26 april 1563 liet de plaatselijke gemeenten vrij om de kooplieden toe te staan zich te verenigen en zelf een ouderling en diaken te kiezen die over hen gezag zou hebben.²⁵

De rol van de synoden, waar vertegenwoordigers van de gemeenten uit de Nederlanden, soms ook uit Engeland, elkaar ontmoetten, waar problemen besproken werden en gezamenlijk besluiten genomen, is van het grootste belang geweest voor de opbouw van een landelijke hervormde kerk. De oudste vermelding van een synode betreft de vergadering die in mei van het jaar 1562 te Antwerpen gehouden werd.²⁶

In de daarop volgende jaren kwamen de gemeenten regelmatig op die manier samen. Wij weten niet sinds welke datum de Zeeuwse gemeenten hierbij betrokken waren; dat zij nog vóór 1566 vertegenwoordigd waren, staat evenwel vast. Op een voorgenomen synodevergadering in het voorjaar van 1565 verwachtte men te Antwerpen,

19 Paillard, a.w., 1, p. 68-74.

20 Van Schelven, "Het begin van het gewapend verzet", p. 126; Decavele, Dageraad, p. 418-429. Voorafgaand aan de preek te Boeschepe konden tijdens de periode 1559-1562 reeds een 70-tal bijeenkomsten in het Westkwartier van Vlaanderen gesignaleerd worden, Backhouse, "De verspreiding", p. 62-79.

21 Over het gebruik van geweld en het recht op verzet tegen de overheid werd verschillend geoordeeld. De gemeente van Londen toonde zich zeer terughoudend, Van Schelven, a.w., p. 137; Decavele, a.w., p. 416-418; Pettegree, "The exile churches", p. 195-196.

22 Hierna p. 331 e.v.; Van Herwerden, *Bij de oorsprong*, p. 41.

23 Van Deventer, *Het jaar 1566*, p. 17-18. De (ongedateerde) tekst van het Compromis der kooplieden, *Ibidem*, p. 73-74. Ook bij Bakhuizen van den Brink, *Studiën en schetsen*, IV, p. 48-49. Vgl. ook Fruin, "Het voorspel", p. 189 noot 3 en Rachfahl, *Wilhelm von Oranien*, II, p. 637.

24 Zie hierna p. 323.

25 *Livre synodal*, p. 4. Vgl. Moreau, "Le choix de religion", p. 298-299.

26 Braekman, "Anvers - 1562", p. 35.

203

naast afgevaardigden uit Vlaanderen en Engeland (Sandwich), ook de deneren (predikanten) uut Selant.²⁷

Antwerpen was het centrum van de calvinistische beweging in de Nederlanden. Met recht wordt zij de hoofdstad van het calvinisme in de Nederlanden genoemd.²⁸

Deze gemeente, reeds tien jaar geleden geïnstitueerd, telde invloedrijke leden, beschikkend over kapitaal en relaties, Marcus Perez, Martin Lopez, Karel en Cornelis van Bombergen en andere grote kooplieden.²⁹

Hier vonden vrijwel alle synoden van de hervormde gemeenten in de Nederlanden plaats en in de perioden tussen de synoden nam de kerkenraad van Antwerpen de lopende zaken waar.³⁰

Het toonaangevende Antwerpen, het oproerige Vlaanderen, het radicale Sandwich: dat waren daar de gesprekspartners voor de Zeeuwse gemeenten. Zeeland was dus ten nauwste betrokken bij de snelle evolutie die de hervormde beweging tussen 1560 en 1566 doormaakte. Een proces waarbij een verbrokkeld geheel van kleine kernen met overwegend plaatselijke belangen zich ontwikkelde tot een stevige organisatie van gemeenten, gevat in een synodale structuur³¹, een uiterst belangrijke factor in het politieke spel in de Nederlanden.

Het smeekschrift der edelen

Grote indruk had de lange stoet van edelen gemaakt die op 5 april 1566 door de Brusselse straten trok. Meer dan 200 leden van de Nederlandse adel namen het openlijk op voor hun vervolgde medemens, in een poging de landvoogdes te bewegen tot een andere, mildere, godsdienstpolitiek. En de aanbieding van het smeekschrift aan Margaretha van Parma op die bewuste dag maakte geen eind aan hun actie. De werving van medestanders ging voort. Uiteindelijk telde hun rekest, waarin om opheffing van de inquisitie en schorsing van de plakkatens werd verzocht, nog enkele honderden ondertekenaars meer.³²

De landvoogdes wist niet goed raad met deze situatie en haar reactie was dan ook voor meerdere uitleg vatbaar. Er was in haar vage antwoord sprake van matiging en van grotere discretie bij de vervolgingen, zonder dat evenwel duidelijk werd hoever dit nieuwe beleid dan wel zou strekken.³³ Maar wie positief vooringenomen was, meende er een echte koerswijziging in te bespeuren.

Wat bracht dit gebeuren op de Zeeuwse eilanden teweeg? In de eerste plaats moeten we vaststellen dat Zeeland nauwelijks vertegenwoordigd was bij de ondertekenaars van het smeekschrift.

27 Schilling, *Die Kirchenratsprotocolle*, p. 204. Vgl. ook Pettegree, *Emden and the Dutch revolt*, P• 86.

28 Moreau, "L'organisation synodale", p. 195.

29 Van Roosbroeck, *Het wonderjaar*, p. 493, 144-145.

30 Moreau, "Les synodes", p. 10; Knetsch, "Een vroege gereformeerde kerkorde", p. 80;

Frum, "Het voorspel", p. 172 noot 3.

31 Moreau, "L'organisation synodale", p. 193-199.

32 Bonnevie-Nal ("Liste critique", p. 80-110) identificeert er 549. Van Deventer (Het jaar 1566, p. 22.) vermeldt dat Nicolaas de Hames alleen al meer dan 2.000 handtekeningen verzameld zou hebben.

33 9 april 1566, ARA Brussel, Aud., 1175/1.

204

Slechts vier personen die namen van oude adellijke Zeeuwse geslachten dragen, zijn ons bekend.³⁴

In de eerste plaats Jacob van Kats, die in Haarlem woonde, en de beide broers uit het van oorsprong Zeeuwse geslacht Van Renesse, Jan en Gerrit, die eerder tot de Utrechtse adel gerekend moeten worden, al waren ze nog steeds gegoed in Zeeland.³⁵ Verder Filips van Wissekerke, in Brabant en Vlaanderen verblijvend, die op het laatst van zijn leven, door schuldenaars achtervolgd en slechts vergezeld door zijn vrouw en één dienaar, uitweek naar Middelburg, waar hij omstreeks 21 september 1568 stierf.³⁶ Wel komen er op de lijsten van ondertekenaars verscheidene edelen uit "buitenlandse", voornamelijk Hollandse kring voor, die in Zeeland ambachtsgerechtigd waren.³⁷

Al bij al moeten we evenwel concluderen dat het Zeeuwse aandeel in de protest-beweging van de lagere adel tijdens het voorjaar van 1566 haast onbestaand was.³⁸

Diverse redenen werden hiervoor reeds aangevoerd. In de eerste plaats zou de Zeeuwse adel, overwegend rooms- en koningsgezind als ze in de volgende jaren bleek te zijn, waarschijnlijk ook in het begin van 1566 niet direct geneigd geweest zijn tot nieuwigheden. Vervolgens zou ook de specifieke

34 Bakhuizen van den Brink, *Studien en schetsen*, V, p. 131; d'Yvoy van Mijdrecht-Beeldsnijder (*Verbond en Smeekschriften der edelen*) vermeldt geen enkele Zeeuwse aanwezigheid. Te Water (*Historie van het verbond*, I, p. 187) evenmin. Zie ook de aanvullingen en correcties op zijn werk bij Bakhuizen van den Brink, a.w., p. 115-117. Van Welle, over wie zowel Te Water als Ab Utrecht Dresselhuis (zie noot 37) zich aarzeland uitspreken, is volgens Bonnevie-Noël te identificeren met Jean van Bylant, heer van Welle (Bonnevie-Noël, "Liste critique", nr. 520). Vgl. ook NNBW, IV, kol. 369. De Brusselaar Karel van Boisot wordt door Marshall Wijntjes ("Family allegiance", p. 54) ten onrechte als Zeeuw aangemerkt. Zie NNBW, V, kol. 42.

35 Over Renesse, Marshall Wijntjes, *The lesser nobility*, p. 170-178, 184-187. Aan Gerrit van Renesse behoorden enige kleine partijen van ambachtsheerlicheyt in Oost-Borsele, RA Middelburg, Rek. I, 466, fo 46vo.

Jacob van Kats wordt meestal als Hollands edele vermeld, ARA Brussel, Aud., 1177/5 (*Catalogue des gentilhommes*); Bonnevie-Noël, a.w., nr. 122. Van Nierop (*Ridders*, p. 275) duidt hem terecht aan als Zeeuw, althans niet behorend tot de Hollandse adel. Hij was de tweede zoon van Willem van Kats en Maria van Bruelis, Centraal Bureau Genealogie, Den Haag, Collectie Polvliet, Van Cats, p. 18, 19, 32. Hij werd door de Raad van Beroerten verbannen in september 1568. Zijn vonnis in ARA Den Haag, Graf., registers, 681ter, fo 71-71vo (vermeld bij Marcus, *Sententiën*, p. 121). Stukken over zijn geconfisqueerde goederen, Ibidem, registers 683*. Goederen op Schouwen, ARA Brussel, RvB, 344, losse stukken.

36 RA Gent, Raad van Vlaanderen, 3859, fo 3vo. De geconfisqueerde goederen van Filips van Wissekerke (sententie van de Raad van Vlaanderen van 15 februari 1568) lagen in het Oudenaardse, waar hij ook zelf enige tijd woonde, ARA Brussel, Rek. 18.877 nr. 217, 19.505-19.506. Filips was een zoon van Gillis van Wissekerke en Maria van Kats, Collectie Polvliet, Van Wissekerke, p. 11. Hij bezat geen goederen in Zeeland, ARA Brussel, RvB, 344. Over zijn handel en wandel, Decavele, "Enkele gegevens", p. 19-28.

37 Ab Utrecht Dresselhuis, "Onderzoek", p. 80 e.v. Vgl. Van Nierop, *Ridders*, p. 273-274. Als medeondertekenaar wordt een enkele maal ook de baljuw van Middelburg, de Friese edelman

Tjomme Rollema genoemd, *Te Water, Verbond*, III, p. 263-264; Bonnevie-Noël, "Liste critique", nr. 441 (zich beroepend op *Te Water*).

38 Op de lijst van adellijke huizen, *maisons ou châteaux*, na 1566 van koningswege geconfisqueerd, vinden we onder Zeelande geen enkele vermelding, Koninklijk Huisarchief Den Haag, A 11, XI, 9, II, fo 132vo.

Zeeuwse regeringsvorm, waarbij de Eerste Edele de hele adel vertegenwoordigde, een onafhankelijke persoonlijke opstelling verhinderd hebben.³⁹

Een verdere verklaring voor het feit dat de Zeeuwse adel het liet afweten, werd gezocht in de opgetreden verarming, als gevolg van de inundaties van de laatste 35 jaar.⁴⁰

Geen van deze argumenten is steekhoudend. In de eerste plaats moet de helft van de ondertekenaars van het Compromis tot de katholieken gerekend worden, zodat de Zeeuwen in dat opzicht niet in een uitzonderingspositie verkeerden. Ten tweede lieten edelen, als de Van Kruiningens bijvoorbeeld, zich de mond zo maar niet snoeren.⁴¹

Tenslotte had de Zeeuwse adel zijn goederen zodanig verspreid liggen dat de opgetreden overstromingen hen in het algemeen niet direkt aan de rand van de armoede brachten. Een belangrijke factor lijkt ons wel het ontbreken van een inspirerende figuur. Lodewijk van Nassau was weliswaar belast met de werving van leden voor het Compromis in Zeeland⁴², maar van zijn activiteiten in dit opzicht is ons niets gebleken. In Holland lag dat veel duidelijker. Daar kon de meeslepende Hendrik van Brederode, onvermoeibaar in de weer om door persoonlijk bezoek mensen te overtuigen tot aansluiting, mede verantwoordelijk worden gesteld voor het grote contingent ondertekenaars uit Holland.⁴³

Het is ook in dit gewest, en niet in Zeeland, dat de rentmeester van Beoosten Schelde, Bruninck van Wijngaarden, tijdens een bezoek op de zondag voor Pinksteren 1566 aan zijn zwager Steven van Blitterswijck in Leiden verzocht werd het rekest te ondertekenen. Tot ondertekening kwam het naar zijn zeggen evenwel niet.⁴⁴

Onkundig van de feiten was men intussen ook in Zeeland niet gebleven. Het vage antwoord van landvoogdes Margaretha op het smeekschrift liet hoop op een ommekeer. Zo gelastte zij op 9 april de beide rentmeesters in het Zeeuws gebied om met alle modestie, discretie en wijsheid te werk te gaan wak het de religie betrof. Copieën van deze brief werden, vergezeld van de tekst van het verzoekschrift der edelen, over het grondgebied verspreid⁴⁵, zodat iedereen kon weten dat er een nieuwe wind leek te waaien.

Lang lieten de gevolgen voor de protestantse gemeenschap niet op zich wachten. Het, naar het zich liet aanzien succesvolle, pleiten voor een liberaler godsdienstpolitiek door aanzienlijken uit alle Nederlanden was voor diverse personen van estimacie ende rijke van goede op Walcheren het sein zich op hun beurt openlijk met de hervormingsbeweging in te laten. Corts naerdad de heere van Brederode ende andere zijn consorten (medestanders) gepresenteert hadden requeste aen de hertoginne, aldus baljuw Tjomme (Tzommo) Rollema, bekenden verscheidene vooraanstaanden in Middelburg openlijk kleur.

39 *Te Water, Historie van het Verbond*, I, p. 187-225.

40 Ab Utrecht Dresselhuis, "Onderzoek", p. 75-92.

41 Bonnevie-Noël, "Les tendances religieuses", p. 56.

42 Groen van Prinsterer, *Archives*, II, p. 59.

43 Van Nierop, *Ridders*, p. 196 e.v.

44 ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 262vo-263.

45 Bewesten Schelde. De Stoppelaar, *Inventaris*, p. 79; Van Vloten, *Onderzoek*, p. 27.

Beoosten Schelde, ARA Brussel, RvB, 126 (130), fo 7-8vo; RA Middelburg, Rek. I, 215, fo 164vo; 1009, fo 52vo.

206

Zo waren zij in juli 1566 op te merken bij de openbare preek te Brigdamme, die hierna ter sprake zal komen.⁴⁶ De prudents hadden daarmee hun voorzichtigheid laten varen en stonden tot actie gereed.⁴⁷

De steun van deze invloedrijke groep uit kooplieden- en magistraatskringen was voor de hervormde gemeenten van zeer grote betekenis. Nog meer wind in de zeilen kregen de Walcherse gemeenten door de terugkomst van vluchtelingen die om geloofsredenen het land hadden verlaten. Het bericht dat de landvoogdes belangrijke toegevingen aan de verbonden edelen gedaan zou hebben, deed velen, afkomstig uit Veere, Vlissingen en Middelburg, naar Walcheren terugkeren.⁴⁸

Alle troeven waren nu voorhanden: waar kooplieden en magistraten garant stonden voor macht en kapitaal, brachten deze ballingen hun weerbaarheid en lijnrechte overtuigingen mee. Op die manier konden de Walcherse gemeenten uitgroeien tot sterke bastions. De kerkenraden, de consistories, maakten onmiddellijk gebruik van de versoepeling van de regeringspolitiek. Doelbewust poogden zij daarbij hun politieke invloed zo groot mogelijk te maken.

Diegheene die suspect zijn (kies)en altijd volck van haire qualificatie klaagde

Karel van Brimeu, graaf van Megen, die, zoals wij zullen zien, in de zomer van 1567 namens de centrale regering als gouverneur te Middelburg verbleef.⁴⁹

De Middelburgse hervormden handelden daarmee in overeenstemming met een synodale aanbeveling. Op een niet nader aangeduide synodevergadering was immers uitgesproken dat de kerkenraden er naar moesten streven hun eigen schepenkandidaten in het stadsbestuur te doen verkiezen.⁵⁰

Openbare prediking buiten de steden

Nu de aarzelende houding van de landvoogdes matiging bij de uitvoering van de plakaten beloofde, nu ballingen terugkeerden en invloedrijke burgers zich aan hervormde zijde schaarden, leek voor de hervormde gemeenten de tijd gekomen in de openbaarheid te treden. Niet langer clandestien, maar zelfbewust en openlijk belegden ze voortaan hun bijeenkomsten.

Onbekend was het verschijnsel van openluchtsamenkomsten niet. Reeds in 1558 organiseerde Adriaan van Haamstede veldpredikaties in de omgeving van Antwerpen. Vooral in Vlaanderen, in het Westkwartier, vonden ze omstreeks 1560 frequent plaats.⁵¹ Ook in Zeeland is een enkele maal sprake van

46 Ondervraging van baljuw Rollema van Middelburg, 1 september 1567, Van Vloten, Onderzoek, P. 2.

47 Zie hierna p. 323 en Marnef, "The changing face", p. 157.

48 Ondervraging van Filibert van Serooskerke, rentmeester van Bewesten Schelde, 4 september 1567, Van Vloten, a.w., p. 27-28. Reeds op 3 februari van dat jaar had bisschop De Castro geklaagd dat de vluchtelingen daichlicx wederkeeren ende vermenichfuldigen, ARA Brussel, Aud. (Zendbrieven), 1718/2, nr. 404. Vgl. ook Pettegree, "The exile churches", p. 82.

49 Middelburg, 11 augustus 1567, ARA Brussel, Aud., 809/33, losse stukken. Vgl. hierna p. 372.

50 Brief van predikant Gillis du Mont van Armentières, 10 maart 1566, aangehaald bij Rachfahl, Wilhelm von Oranien, II, p. 636-637.

51 Jelsma, Adriaan van Haamstede, p. 63-70; Backhouse, "De verspreiding van het Calvinisme", p. 62-79.

vergaderingen van sectarissen in de open lucht.⁵² Maar sinds de junimaand van de bewogen zomer van 1566 werden de samenkomsten zo massaal bijgewoond en werd de zelfbewuste houding van de calvinisten zo duidelijk ten toon gespreid, dat we van een nieuw fenomeen kunnen spreken. Duizenden mensen kwamen bijeen. Niet lukraak en spontaan vonden deze massamanifestaties plaats. Achter deze beweging stond een organisatie: de plaatselijke gemeenten, in juni 1566 te Antwerpen weer in synodevergadering bijeen. Hier werd besloten de heimelijke samenkomsten te vervangen door prediking in het openbaar waarmee reeds hier en daar een aanvang was gemaakt.⁵³

Op 13 juni vond in Antwerpen de eerste grote openluchtpreek plaats.⁵⁴ Van het zuiden uit verbreidden de predikaties zich nu in noordelijke richting.

Zowel op Walcheren als op Schouwen vond het voorbeeld van Antwerpen en andere hervormde gemeenten uit het zuiden spoedig navolging: op 30 juni had bij Slobberduin, in de duinen van Dishoek onder Koudekerke, de eerste grote bijeenkomst van hervormden in de open lucht plaats.⁵⁵ Het betrof een gezamenlijk initiatief van de drie Walcherse stedelijke gemeenten.

⁵² Zie hierna p. 293.

⁵³ Francisci Junii theologi Leidensis vita ab ipsomet conscripta, in Gerdes, Scrinium, I, pars II, p. 245.

⁵⁴ Genard, "Personen te Antwerpen", X, p. 338-339.

⁵⁵ Van Vloten, Onderzoek, p. 47, 245.

De schoen-maker Adriaan Jeroensz. Obry, predikant van Veere - spottend doctor Leest genoemd⁵⁶ - leidde de samenkomst en vanuit Veere, Vlissingen en Middelburg waren de toehoorders naar Dishoek gekomen. Op dit punt zijn de ondervraagde getuigen eenstemmig: de eerste hagenpreken op Walcheren werden vrijwel uitsluitend bijgewoond door stedelingen. Landzaten zag men er nauwelijks, afgezien van enkele Koudekerkenars, nieuwsgierig geworden door de talrijke vreemdelingen die in de vroege morgen hun dorp passeerden.⁵⁷

Deze eerste bijeenkomst was uitstekend georganiseerd. Zorgvuldig was de plaats, een afgelegen duinvallei, gekozen. Wachten waren uitgezet om de veiligheid te waarborgen en mensen de juiste plaats te wijzen. Zo werd Hendrik Jansz. Brabander, een van de nieuwsgierige inwoners uit Koudekerke, de weg gewezen met de woorden: Gaet die pat op, daar zal u 't woert Gods te rechte gepredickt worden. Cornelis Cornelisz. uit diezelfde groep, die de wachter angstig toevertrouwde: Wij waeren al vervaert, oft yet anders warre ende commen met vreesse gevolcht, werd door deze gerustgesteld: Gaet vrij duere, u en zal nyet misschien (niets kwaads overkomen). En zo was het ook. Toen de Koudekerkenars — onder wie ook pastoor Joris Hamuyt — de duinvallei betraden, zagen en hoorden ze daar een menigte van ongeveer 300 zingende mensen. Daarna hield Obry een preek over de epistole ende de evangelie en de bijeenkomst werd besloten met het zingen van Psalm 118. ⁵⁸

De plaats van samenkomst lag binnen het rechtsgebied van de rentmeester van Bewesten Schelde. Deze zond zijn stadhouder met enkele dienaars en een notaris ter plaatse. Te laat arriveerden zij evenwel in Dishoek; de menigte was reeds uiteengegaan.⁵⁹

Ook de tweede grote prediking vond plaats binnen zijn jurisdictie. Ditmaal lag de plaats van samenkomst centraler. In Brigdamme, een halfuur gaans slechts van Middelburg, maar wel net gelegen buiten het stedelijk rechtsgebied. De Middelburgers

konden op die tweede juli te voet komen, van Veere en Vlissingen uit reed men per wagen naar Brigdamme. Geschiedde de eerste preek nog ongewapend, ditmaal waren er meer voorzorgsmaatregelen getroffen. De menigte — geschat op 1.500 à 2.000 man — was gewapend met zincroeren, bussen ende ander geweer. Na afloop van de predikatie wisselde Adriaan Obry van mantel en vertrok te paard, omringd door een lijfwacht.⁶⁰

Op Schouwen begonnen de hagenpreken precies een week later. Op zondagmiddag 7 juli, tussen drie en vier uur, kwamen 300 á 400 mensen bijeen bij Noordgouwe, op een mijl afstand van Zierikzee, om Jacob Jorisz. Baselis

56 ARA Brussel, RvB, 126 (129), fo 101. Obry, afkomstig uit Lampernisse, vluchtte in 1561 naar Londen en verbleef in 1563 in Sandwich. In datzelfde jaar vestigde hij zich in Hondschoote en was actief in Nieuwpoort. Begin 1564 had hij daar de wijk genomen, Decavele, Dageraad, I, p.408; II p.154; Backhouse, "De Vlaamse vluchtelingenkerk", p. 103.

57 Van Vloten, Onderzoek, p. 33, 50, 60, 67.

58 Ibidem, p. 247-248. De naam van de pastoor bij Grijpink, Register (Walcheren), p. 47.

59 Ibidem, p. 28.

60 Ibidem, p. 29, 48, 92, 192, 250; Van Gelder, Correspondance française, II, p. 253. De eerste preek werd gehouden zonder geweer, alhoewel de predikant toch vergezeld was van een gewapende lijfwacht, Van Vloten, Onderzoek, p. 249, 28.

209

aan te horen.⁶¹ Deze, een wever, afkomstig uit Vlaanderen, fungeerde (misschien reeds enkele jaren) als predikant van de hervormde gemeente te Zierikzee.⁶² In deze gemeente moeten we dan ook wel de initiatiefnemer zien van de Schouwse hagenpreken. Van alle kanten kwamen hier de toehoorders, zowel uit stedelijke centra als Zierikzee en Brouwershaven, als uit de omliggende dorpen.⁶³

Het bleef niet bij een eenmalige gebeurtenis. Twee weken later, weer op een zondag, vond de volgende samenkomst plaats, in het midden van het eiland Schouwen, bij Kakkersweel.⁶⁴

Staande op de dijk bij de weel zag men de torens van Zierikzee aan de zuidkant van het eiland en in het noorden, op gelijke afstand de Sint-Nicolaaskerk van Brouwershaven. Van bewapening of andere voorzorgsmaatregelen was op Schouwen blijkbaar geen sprake. Toch liepen de aanwezigen geen enkel gevaar. Wat was namelijk het geval? Rentmeester Bruninck van Wijngaarden, die twee weken eerder te laat ter plaatse gekomen was om iets te kunnen uitrichten, was bij de tweede prediking op 21 juli wel op tijd aanwezig. Toch moest hij noodgedwongen machteloos blijven toezien. Met hooghe woorden eisen dat iedereen huiswaarts zou keren, was het enige dat hij kon doen. Want niet in zijn rechtsgebied, zoals hij

61 ARA Brussel, Aud., 330, fo 122-122vo; RvB, 126 (130), fo 11-13vo.

62 Hiervoor p. 199.

63 ARA Brussel, RvB, 126 (130), fo 199.

64 ARA Brussel, And., 330, fo 167-167vo; RvB, 126 (130), fo 18-18vo, 201-202vo.

210

verwacht had, maar op een dijk, gelegen aan de rand van het rechtsgebied van Zierikzee was de menigte samengekomen. Daar was alleen de stadsbaljuw bevoegd. De rentmeester moest onverrichterzake terugkeren en de preek kon ongestoord voortgang vinden, want ook de stedelijke autoriteiten waren niet in actie gekomen. Zij verkeerden eveneens in de mening dat de bijeenkomst buiten hun rechtsgebied werd

gehouden.⁶⁵

Wie dus de openluchtsamenkomsten leidden is bekend: de predikanten van de stadsgemeenten. Op Walcheren waren dat Geleijn Jansz. d'Hoorne, predikant van Middelburg en Vlissingen en Adriaan Jeroensz. Obry, predikant van Veere; op Schouwen Jacob Jorisz. Baselis, de predikant van Zierikzee. Wie ze organiseerden is daarmee ook wel duidelijk: de gemeenten in onderling overleg. Minder eenvoudig is het antwoord op de vraag wie de toehoorders waren. Met welke motieven kwamen mensen af op deze nieuwe manifestaties? Volgens de magistraat van Veere was de toeloop als volgt te verklaren: Vele volcx quam soe om nyeuwicheyt, curieusheyt, als andersins serieuselick.⁶⁶

Laten we beginnen met de laatsten: diegenen die de bijeenkomsten serieuselick bezochten. Zij zullen voornamelijk afkomstig geweest zijn uit hervormde stedelijke milieus. In essentie zijn de hagenpreken samenkomsten van kerkelijke gemeenten. Vaak, niet altijd, werden ze ook op zondag gehouden. Met name de eerste hagenpreken, die van 30 juni in Dishoek en die van 7 juli in Noordgouwe, waren duidelijk gericht op insiders. Zeer weinig was naar buiten uitgelekt. Rentmeester Bruninck van Wijngaarden verklaarde dat de vergadering in Noordgouwe zoe bedectelijck geschiet es, dat noch ick, noch nyemant van d' officieren oft mijne gecommiteerde daarvan yet te vooren hadde cunnen verstaen. Ze hoorden het bericht pas na afloop van de preek.⁶⁷

Ook zijn collega in Bewesten Schelde, Filibert van Serooskerke, reageerde te laat. Diens stadhouder, Jan Turck, arriveerde pas rond het middaguur in Dishoek toen ook hier de menigte reeds uiteengegaan was. Deze samenkomst was dan ook vroeg begonnen. Het begon nog maar net licht te worden, toen kleine groepjes Middelburg verlieten om omstreeks vijf uur in de duinen aan te komen. We zien hier de hervormde gemeente van Middelburg op stap, om samen met die van Veere en Vlissingen een buitendag te houden.

Op deze dag bleek hoe nuttig de aanstelling van notaris Richard van de Varent en Jacques Foy tot zangmeesters geweest was.⁶⁸ Er was blijkbaar duchtig geoefend. Cornelis Cornelisz. uit Koudekerke die aarzelend de Middelburgers naar de duinen volgde, werd aangemoedigd met de woorden: Wilt ghij goede salmen hoiren singen gaet dien pat op. In de duinvallei aangekomen hoorde hij inderdaad de hele menigte overluydt zingen.⁶⁹

Een aanwijzing temeer dat het hier een groep betrof die gewoon was aan de hervormde kerkelijke gebruiken.

65 Ibidem, fo 2vo, 201vo. Er zijn geen schattingen van het aantal aanwezigen voorhanden.

66 ARA Brussel, RvB, 126 (129), fo 110.

67 Ibidem, 126 (130), fo 2.

68 Verhoor van Jan de Lannoy, ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95; Marcus, Sententiën, p.

69. 69 Van Vloten, Onderzoek, p. 247,248. De propaganda der nieuwe denkbeelden door middel van het lied werd de gevaarlijkste van alle geacht, Kooiman, Luthers kerklied, p. 6.

Met Cornelis Cornelisz. en zijn metgezellen komt een andere categorie toehoorders in zicht: degenen die uit nyeuwicheyt of curieusheyt aanwezig waren. Wat nieuw is trekt aan en nieuwsgierigheid doet volgen. We zien dat bij de genoemde Koudekerkenaars. Hoewel ze de zaak niet helemaal vertrouwden, gingen ze toch de vreemdelingen achterna de duinen in. Wanneer dan het aantal preekhoorders op Walcheren binnen enkele dagen met ca. 500% toegenomen blijkt te zijn, is het zeker dat het aandeel

nieuwsgierigen, sensatiezoekers of - positiever - geïnteresseerden, als gevolg van grotere publiciteit, nog sterker gestegen zal zijn. Onder hen bevonden zich bijvoorbeeld ook de waarnemers die de rentmeester steeds secretelick ter plaatse zond.⁷⁰

Hen allen rekenen tot de hervormde gemeenten, hoe ruim ook gemeten, zou stellig een grove vertekening opleveren.

Overheidsmaatregelen

In alder diligentie bracht de bode van rentmeester Filibert van Serooskerke het nieuws van de eerste openluchtpreek naar Brussel⁷¹ en met dezelfde snelheid ook volgde de reactie van de landvoogdes. Reeds op 2 juli gaf ze de rentmeester opdracht deze zaak de grootst mogelijke aandacht te geven en vooral niets onverlet te laten om de predikant in handen te krijgen.⁷²

Op datzelfde moment zat ook Van Serooskerke weer aan zijn schrijftafel om de landvoogdes op de hoogte te brengen van de tweede predikatie die juist op die dag te Brigdamme gehouden was. De bespreking van zijn schrijven stond op 4 juli op de agenda van de Raad van State.⁷³

De volgende dag reeds ging er een brief uit van de centrale regering die de rentmeester concretere actiemiddelen in handen gaf. Een nieuw plakkaat was inmiddels van regeringswege uitgevaardigd, waarbij alle heimelijke en openbare vergaderingen verboden werden. Als publicatie hiervan niet voldoende effect zou hebben, was het zenden van krijgsvolk een bijkomende mogelijkheid. Ook de magistraat en de baljuw van Middelburg ontvingen brieven van gelijke strekking met de aanbeveling eendrachtig samen te werken om deze dreigende ontwikkelingen te stuiten.⁷⁴

Aan beide rentmeesters werd de tekst van het 3 juli-plakkaat ter publicatie toegezonden.⁷⁵ In Beoosten Schelde gebeurde dat ook: zowel in de stad Zierikzee op 8 juli, de dag na de eerste hagenpreek op het eiland, als op het platteland.⁷⁶

Bewesten Schelde kreeg eveneens op de gebruikelijke wijze, door middel van een rondreizende bode, kennis van het plakkaat.⁷⁷ Maar in

⁷⁰ RA Middelburg, Rek. I, 296, fo 40.

⁷¹ Ibidem. De brief zelf is uitgegeven in Van Vloten, Onderzoek, p. 245.

⁷² ARA Brussel, Aud., 330, fo 109. Soms moest een bode wel twee weken op antwoord wachten, RA Middelburg, Rek. I, 216, fo 165.

⁷³ Van Gelder, Correspondanee franÇaise, II, p. 253-254; ARA Brussel, Aud., 780, fo 105.

⁷⁴ Ibidem, 330, fo 111-113vo.

⁷⁵ ARA Brussel, Aud. (Zendbrieven), 1699/1, nr. 20. Tekst van het 3-juli plakkaat, Aud., 1143, ongefol.

⁷⁶ ARA Brussel, RvB, 126 (130), fo 139vo, 199; RA Middelburg, Rek. I, 1009, fo 53.

⁷⁷ Ibidem, 217, fo 164vo.

Middelburg werd de publicatie op de lange baan geschoven. Om de loop des tijts wille, verklaarde de magistraat later zeer neutraal.⁷⁸ En daarmee bedoelde zij dat de situatie binnen Middelburg in juli 1566 zo gespannen was, dat ze een openlijke afkondiging niet aandurfde.⁷⁹

Eerst zou er een commissie gevormd worden met de rentmeester en de baljuw om de zaak te bekijken.⁸⁰

De stad Veere verschool zich comfortabel achter Middelburgs weigerende houding. Aengesien dat 't selve te Middelburch eerst nyet gepubliceert en was, gelijk men van allen ouden tijden gewoonlick ende schuldich es te doene, kon ook de afkondiging van

het plakkaat te Veere volgens het stadsbestuur niet plaatsvinden.⁸¹ Vlissingen, Westkapelle en Domburg volgden dezelfde redenering.⁸¹

Toch leefde er, ook in deze steden, sterke bezorgdheid over het massale karakter dat de openluchtsamenkomsten gingen aannemen. Veere vaardigde op 20 juli zelf een verbod uit op bijwoning van preken.⁸²

Vlissingen hield de poorten gesloten om inwoners te beletten de buitenpreken bij te wonen en riep op aansporing van de landvoogdes op 27 juli de schutterij bijeen om hen te wijzen op de gevaren die het bijwonen van deze manifestaties voor de stad inhield.⁸⁴

Zierikzee had een bredere kijk op de zaak. Hier besliste de Raad, nadat de eerste predikatie had plaatsgevonden, tot de afkondiging van het 3 juli-plakkaat. Verder moest er toezicht gehouden worden op de in de stad verblijvende vreemdelingen, de sleutels van de stadspoorten dienden gecontroleerd en de nachtwacht verscherpt.⁸⁵ Maar de Raad zag verder. Om een dam op te werpen tegen de zuigkracht van de nieuwe leer was er geen beter middel dan het bevorderen van een goede ende neerstighe contrarye predicatie. Het kapittel van Zierikzee kreeg het verzoek te zorgen voor een goede prediker die deze taak op zich kon nemen in alle soetheit, liefdelijkheid ende discretie.⁸⁶

Maar verder ging men in Zierikzee niet. Een voorstel om wachten bij de stadspoort te plaatsen, waardoor mensen belet zouden worden de voorgenomen preek van 21 juli buiten de stad bij te wonen, werd afgestemd. En toen deze predikatie eenmaal gehouden was, zag de magistraat daarin geen aanleiding om de landvoogdes of de stadhouder, Willem van Oranje, op de hoogte te stellen. Men was veeleer geneigd alles op zijn beloop te laten."

78 Van Vloten, Onderzoek, p. 194.

79 De rentmeester zond een bericht naar Brussel dat de publicatie niet doorging overmits de troubelen, RA Middelburg, Rek. I, 217, fo 164.

80 RA Middelburg, Hs.verz., 847b, p. 4. Pas op 23 juni 1567 werd dit plakkaat uiteindelijk gepubliceerd, De Stoppelaar, Inventaris, nr. 2423.

81 ARA Brussel, RvB, 126 (129), fo I 1 I vo.

82 Van Vloten, Onderzoek, p. 49.

83 GA Veere, SA, voorl. nr. 311, fo 157. Ook bij Ermerins, Eenige Zeeuwsche Oudheden, V, p. 349-350 en bij Van Iperen, Tweehonderdjarig jubelfeest, p. 104, Bijlage C, met foutieve datum 11 juli.

84 GA Vlissingen, SA, Mv. nr. 130, reg. nr. 218; 231, geen reg. nr.

85 Raadsbesluit van 5 juli 1566, ARA Brussel, RvB, 126 (130), fo 157; StrA, SA Zierikzee, voorl. nr. 102, fo 89-89vo.

86 ARA Brussel, RvB, 126 (130), fo 141. Op de noodzaak om goede predikers aan te stellen werd nogmaals gewezen op 27 juli en 18 augustus 1566, StrA, SA Zierikzee, voorl. nr. 102, fo 90-90vo.

In de moeilijkste positie verkeerde de stad Middelburg. Ook hier trachtte men maatregelen te nemen. De stadspoorten werden wel niet gesloten zoals in Vlissingen, maar het werd de stedelingen wel uitdrukkelijk verboden de preken bij te wonen.⁸⁸

Als nergens anders onderkende men hier de gevaren die een roerige massabeweging meebracht voor de rust in de stedelijke samenleving en de stabiliteit van de handel. Reeds was in een brief uit Brussel het woord "krijgsvolk" gevallen. De angst voor de ontstemming van de koning, en wat die kon meebrengen, inkwartiering, verlies van privileges en achteruitgang van de handel, drukte hier zwaar. Zo zwaar dat de stad in overleg met de baljuw en de rentmeester tot een hoogst ongebruikelijke stap besloot:

overleg met de hervormde predikant. Daartoe werd contact opgenomen met de lijndraaier Adam Jansz., van wie het gerucht ging dat hij van huerlieder volcke ende secte was. Deze, ouderling van de hervormde gemeente, verklaarde zich bereid als tussenpersoon te fungeren, om zo een gesprek mogelijk te maken.

De wijze waarop de ontmoeting tot stand kwam, is typerend voor de verhoudingen in Middelburg in juli 1566. Hoewel de baljuw en de rentmeester later verklaarden dat zij het waren die de hervormden ontboden hadden, laten de feiten juist een omgekeerde machtsverhouding zien: pas als aan htm voorwaarden was voldaan, wilden de hervormden het gesprek aangaan. Zij duiden de plaats van samenkomst aan, zij eisten een vrijegeleide en bovendien stelden zij de voorwaarde dat er slechts een kleine deputatie van stadswege mocht verschijnen. Op al deze condities kregen ze genoegdoening en de bijeenkomst kon doorgang vinden. En zo begaven rentmeester Filibert van Serooskerke, baljuw Tjomme Rollema, stadspensionaris Hugo Bonte en de beide burgemeesters Adriaan Claasz. en Adriaan Jacob Joosz. zich omstreeks 13 juli onder geleide van Adam de lijndraaier secretelick op weg naar de afgesproken plaats buiten de stad wesende bij Nyeuwen Hove. Daar stonden de twee Walcherse predikanten, Adriaan Obry van Veere en Gelein d'Horne van Vlissingen/ Middelburg, hen reeds op te wachten. Zij waren vergezeld van leden van de Middelburgse kerkenraad, Samson Moreys, Pauwels Christoffelsz.⁸⁹ en Mels de schaliedekker. Ook Jan Reygersberch en Willem Jansz. Cooman, afgevaardigden van de Veerse en Vlissingse gemeente, waren daar aanwezig met meerdere niet met name genoemde personen. Met dit raspailen van volcke — de woorden zijn van baljuw Rollema — moest de deftige deputatie uit Middelburg nu onderhandelen.

De gang van het gesprek is vrij goed te reconstrueren aan de hand van de getuigenverklaringen die de vijf afgevaardigden in het najaar van 1567 aflegden.⁹⁰

De rentmeester en de stadspensionaris openden het gesprek uiterst formeel met het doen van seecker vertooch ende vermaen ... van den

⁸⁷ Raadsbesluiten van 20 en 22 juli 1566, *Ibidem*, fo 89-90vo. Letterlijke aanhalingen uit het besluit van 20 juli bij *Te Water, Kort Verhaal*, p. 71.

⁸⁸ Voorbod van 4 juli 1566, Unger, *Bronnen*, I, p. 231. Door de rentmeester ook afgekondigd in alle dorpen op Walcheren, *RA Middelburg, Rek. I*, 296, fo 40.

⁸⁹ *Rollenra* noemt hem *Jacob de brandewijnman, senior of oudste, Van Vloten, Onderzoek*, p. 3. Er is evenwel in de oude kerkenraad slechts één brandewijnman, n.l. *Pauwels Christoffelsz.*

⁹⁰ *Het verhaal van het gesprek, zoals dat hier gegeven wordt, steunt op de informaties van Tjomme Rollenra, Filibert van Serooskerke, Adriaan Claasz., Adriaan Jacob Joosz. en Hugo Bonte, Van Vloten, Onderzoek*, p. 2-4, 31-32, 93-94, 179-180, 228.

placcaeten ende ordonnancien van der Conincklijcke Majesteit ende van zekere missive brieven van de hertoghinne regente (de landvoogdes). Maar de toon wijzigde al snel toen zij de hervormden voorhielden welke narigheden er zouden volgen als de predikaties niet onmiddellijk werden gestaakt. Met het dringende verzoek om de eerstvolgende zondag niet te preken, eindigden zij hun toespraak. De reactie van hervormde zijde was afwijzend. Hun geweten stond hun niet toe het preken te staken en bovendien was de zondagspreek reeds overal aangekondigd. Toch waren de hervormden blijkbaar wel wat onder de indruk van de gevaarlijke situatie, de dangieren, die de Middelburgse deputatie hen voorhield. Een compromis kwam tot stand: de zondagspreek zou wel doorgang vinden, maar in de daaropvolgende week

zouden de hervormden zich onthouden van verdere preekactiviteiten. In die tussentijd konden zij dan te rade gaan bij de kerkenraden van Antwerpen en Gent om een gedragslijn voor de komende tijd te bespreken. Met dit voorlopig resultaat kon de delegatie naar Middelburg terugkeren.

Een week later lieten de hervormden bij monde van Adam de lijndraaijer en Samson Moreys weten dat zij gereed waren voor een tweede ontmoeting. Weer begaf dezelfde deputatie, met de twee hervormden als gids, zich op weg buiten de stad. Tussen twee boomgaarden, bij 't Geldeloose paetgen, wachtte hen daar dezelfde groep mensen als de eerste keer, vastberadener dan ooit. Het advies van de zuidelijke kerkenraden was ondubbelzinnig geweest: de preken moesten doorgang vinden. God zelf had het zo voorzien en men moest Hem meer gehoorzaam zijn dan de mensen. Dat deelden de predikanten de vijf Middelburgers mee. De brieven van de landvoogdes hadden daarbij voor hen geen enkele waarde. Zij had maar een beperkte bevoegdheid en vermocht - steeds gezien door de ogen van de hervormden - niets zonder de prins van Oranje, stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht, de graaf van Egmond, stadhouder van Vlaanderen en Artesië en de graaf van Home, stadhouder van Gelre en Zutphen, allen ridders van de orde van het Gulden Vlies. Door hen, de hoogste adel van het land, meenden de hervormden zich gesteund te mogen weten. Zij ondernamen hier op Walcheren niets sonder last ende consent van de edelen en de heeren van den oordene (orde).⁹¹

Hoe de Middelburgse overheidspersonen zich ook inspanden, hier viel niets meer op af te dingen en met lege handen moesten zij naar de stad terug keren.

Een soortgelijke ontmoeting heeft ook in Vlissingen plaatsgevonden. Tweemaal heeft een deputatie uit de magistraat contact gezocht met Geleijn d'Hoorne, om hem te verzoeken het preken te staken. Ook hier vonden de gesprekken plaats buiten de stad.⁹²

De ordehandhavers stonden voor een onmogelijke taak. In de eerste plaats maakte de scheiding in diverse rechtsgebieden een slagvaardig beleid zeer moeilijk. We zagen hoe de rentmeester op Schouwen, met het plakkaat in de hand, werkeloos moest toezien hoe

⁹¹ Zie p. 319.

⁹² GA Vlissingen, SA, Mv. nr. 231, zonder reg.nr. 215

Jacob Jorisz. op 14 juli juist buiten zijn ambtsgebied zijn toehoorders toesprak.⁹³

Ook de Vlissingse baljuw vermocht Geleijn d'Hoorne niet gevangen te nemen, omdat hij steeds buiten de stedelijkerechtsgrenzen optrad.⁹⁴

Door de nood gedwongen kwam nu een zekere vorm van samenwerking tot stand. Zo horen we van overleg in Beoosten Schelde tussen de rentmeester, de baljuw en de magistraat van Zierikzee.⁹⁵

In Bewesten Schelde nam de rentmeester op aansporing van de landvoogdes, contact op met de stedelijke overheden op Walcheren, om samen te trachten de preken te beletten en de predikant gevangen te nemen.⁹⁶

Resultaten lijkt dit niet opgeleverd te hebben. Te weinig manschappen konden ingezet worden om krachtdadige acties te ondernemen. De baljuw van Middelburg beschikte slechts over drie á vier dienaars⁹⁷; de rentmeesters wellicht over niet meer. Wat kon zo'n klein groepje uitrichten tegenover een menigte van vele honderden? Een menigte die dan nog bewapend was en bovendien zeer vijandig gezind tegenover vertegenwoordigers van het wereldlijk gezag die de preken kwamen bijwonen. Dreigementen van hemlieden te smijten ende onder voeten te worpen hadden de dienaars van

rentmeester Filibert van Serooskerke zo bang gemaakt dat deze de grootste moeite had zijn ondergeschikten een tweede maal te bewegen om als waarnemer een predikatie bij te wonen.⁹⁸

De voorhanden middelen bleken dus onvoldoende om de golf van openluchtsamenkomsten te stuiten. Reeds hadden buiten Veere, omtrent der galge, nog grote bijeenkomsten plaatsgevonden in een wei die bij Jaspar Coninx in gebruik was. Op zondag 7 juli, ommegangsdag, en ook de volgende dag, kwamen hier volgens een schatting van Filibert van Serooskerke, meer dan 2.000 mensen bijeen om de Veerse predikant Adriaan Obry aan te horen.⁹⁹

Ook tussen Middelburg en Vlissingen werden verscheidene openluchtvergaderingen georganiseerd, bij Abeele, onder de West-Souburgse molen en onder de molen bij de Vlissingse poort. De dienaars van de rentmeester, die wel aanwezig waren maar niet durfden ingrijpen, troffen hier meer volk aan dan ooit tevoren.¹⁰⁰

Ook op Schouwen werden na 21 juli nog regelmatig bijeenkomsten - dagelijks volgens de Raad - gehouden buiten Zierikzee.¹⁰¹

93 (de plakaten) die hij aldaer present hadde, ARA Brussel, Aud., 330, fo 167.

94 GA Vlissingen, SA, [inv. nr.](#) 231, geen [reg. nr.](#)

95 ARA Brussel, RvB, 126 (130), fo 14.

96 ARA Brussel, Aud., 330, fo 118-118vo, 120-120vo; GA Vlissingen, SA, Mv. nr. 231, reg. nr. 213; Van Vloten, Onderzoek, p. 32-33, 192; RA Middelburg, Rek. 1, 296, fo 40.

97 Van Vloten, Onderzoek, p. 227, 235.

98 Ibidem, p. 30.

99 Ibidem, p. 30, 49, 251; ARA Brussel, RvB, 126 (129), fo 104.

100 RA Middelburg, Rek. 1, 296, fo 40vo; Van Vloten, Onderzoek, p.33, 49, 50.

Onder hen wellicht ook Hendrik van Os, pastoor van de Sint-Pieterskathedraal te Middelburg. Richard Clough berichtte Thomas Gresham op 22 juli 1566 dat de parych pryst of the hed chourche van Middelburg aanwezig was in de laatstgehouden hagenpreek. Na afloop van de predikatie stemde deze geheel in met alles wat de predikant had gezegd, Kervijn de Lettenhove, Relations politiques, IV, p. 329.

101 ARA Brussel, RvB, 126 (130), fo 161.

216

Twee machten stonden tegenover elkaar. Vooral de Middelburgse gebeurtenissen maken dat duidelijk. Enerzijds de macht van de gevestigde overheid. Een macht die angst had voor de gevolgen die deze massale beweging mee kon brengen voor rust en welvaart in hun stad; angst ook voor de reactie van koning Filips II. Een macht die moeilijk haar houding vond tegenover het ongewone fenomeen van eenvoudige burgers, schoenmakers en schrijnwerkers, die zich beriepen op een hoger gezag om haar bevelen te trotseren. Een macht tenslotte die in zichzelf verdeeld was. Ook binnen de stedelijke regeringskringen bevonden zich aanhangers van religieuze en politieke denkbeelden die afweken van de traditionele.

Daartegenover stond een vastberaden opkomende macht, die door een dynamische aanpak de massa wist te beroeren. Aan zelfbewustheid geen gebrek: ambachtslieden verzekerden de hoge Middelburgse gezagsdragers dat den lande nyet (niets) miscommen en soude, indien die van der stadt met hemlieden accorderen ende één lijne trecken wilde.¹⁰²

Deze macht immers ontleende een deel van haar sterkte aan een interregionale organisatie. Op hetzelfde moment, waarop de Middelburgse delegatie haar bedevaart naar de hervormden in het open veld ondernam, voerden calvinistische leiders in Sint-Truiden besprekingen met de edelen van het Verbond. Religie en politiek gingen voor

de Middelburgse kerkenraad hand in hand: wat God wilde en wat de inheemse adel voorstond, lagen in zijn ogen in elkaars verlengde. We zien, naarmate de gebeurtenissen zich ontwikkelden, de zelfbewustheid bij de hervormden steeds toenemen. Waren de eerste hagenpreken nog in alle heimelijkheid georganiseerd, moest de predikant zich na de bijeenkomst nog tersluiks in veiligheid brengen, al zeer snel wijzigde de situatie zich. Openlijk werden de preken aangekondigd, zodat duizenden in de gelegenheid werden gesteld ze bij te wonen. Openlijk ook gingen de predikanten huns weegs, niet langer de bescherming zoekend van een gewapende escorte maar hemlieden betrouwende op de menichte van den volcke die haerlieder predicatiën frequenteerde (bijwoonde)¹⁰³, hoewel toch bij iedere vergadering spionnen aanwezig waren, met de specifieke opdracht de predikanten te schaduwten.¹⁰⁴ De grote preken van juli kunnen gezien worden als een eerste belangrijke confrontatie tussen de gevestigde overheid en de stedelijke hervormde beweging. In toenemende mate zou het overwicht van laatstgenoemden groeien.

Openbare prediking binnen de steden

Massaal bijgewoonde openluchtsamenkomsten buiten de steden, naast de besloten huisbijeenkomsten die binnen de stad ook nog gehouden werden¹⁰⁵: zo was de situatie op het eind van de julimaand.

¹⁰² Van Vloten, Onderzoek, p. 4.

¹⁰³ Ibidem, p. 60.

¹⁰⁴ RA Middelburg, Rek. I, 296, fo 40vo.

¹⁰⁵ Zo in Middelburg ten huize van Hans de beeldsnijder, lid van de kerkenraad, achter de SintPieterskathedraal, Van Vloten, Onderzoek, p. 97.

Zo kon het evenwel niet blijven doorgaan. Wat moest er gebeuren bij slechte weersomstandigheden? Zouden zelfbewuste kooplieden, eigenaars van grote pakhuizen, zich laten natregenen in een onbeschutte wei buiten de stad? Op 11 augustus deed die vraag zich voor. Voor die zondag was buiten Middelburg een samenkomst aangekondigd, waarin ook een kind gedoopt zou worden. Het weer was evenwel zeer quaet ende ongetijlich. Ondanks regen en wind was er toch nog een aanzienlijke menigte - de schattingen lopen uiteen van 500 tot 1.000 mensen - opgekomen.

Een oplossing was snel gevonden. De in Vlissingen woonachtige predikant Geleijn d'Horne logeerde op dat moment bij Jacob Jansz. van der Meersche. En deze, een koopman, beschikte over een groot pakhuys achter zijn huis De Gouden Leeuw in de Lange Delft. Daarheen, naar het centrum van de stad dus, trok de menigte.¹⁰⁶ De openbare hervormde godsdienstoefening deed daarmee zijn intree binnen de stadspoorten.

Zo'n grote samenscholing binnen de stad bleef niet lang onopgemerkt. De snel gealarmeerde rentmeester stelde onmiddellijk de beide burgemeesters in kennis en na een spoedberaad op het stadhuis gingen deze, samen met de schepenen, de pensionaris en de baljuw op weg naar het bewuste pakhuys.¹⁰⁷

Zij troffen de menigte psalmzingend aan. Niet allen hadden een plaats binnen gevonden. Ook buiten op straat, in regen en wind, stonden de mensen dicht opeengepakt. De baljuw wrong zich, samen met zijn gezelschap, door de massa naar Geleijn d'Horne, de predikant die zittend op een hoog wijnvat leiding gaf aan het gebeuren. Hola, houdt op ende gheeft gehoor, sommeerde hij. Maar niemand luisterde. Pas toen Geleijn zelf het sein gaf: Mans ende broeders, gheeft gehoor, en van zijn ton

afdaalde, maakte het gezang plaats voor groot rumoer. De verwarring was nu compleet. De roep Staet, Staet, werd verstaan als Slaet doet, Slaet doet en de rappieren werden reeds getrokken. Haastig klom Gelein weer op het wijnavat en wist de menigte min of meer tot bedaren te brengen. De Middelburgse gezagsdragers, het gevaar beseffend waarin ze temidden van de gewapende menigte verkeerden, maakten het zo kort mogelijk en riepen in naam van de koning op een eind te maken aan de bijeenkomst. Een luidkeels Vive les gueux was het antwoord. Maar na groot rumoer ende geruchte stroomde het pakhuis uiteindelijk toch leeg.

Met een dertigtal personen begaf Gelein d'Hoorne zich naar de herberg *De Groen Poorte*.¹⁰⁸

Daarheen kwam ook een deputatie van het stadhuis om in een rustiger omgeving nogmaals te benadrukken dat openbare predikaties binnen de stad niet getolereerd konden worden. Ook nu liep het uit op een harde

106 ARA Brussel, Aud., 90, fo 117-117vo. J.J. van der Meersche beweerde dat dit tegen zijn wil was gebeurd. Ook een schrijnwerker, Francois uit Vlissingen, zou over een sleutel beschikt hebben omdat zijn timmerhout in het pakhuis opgeslagen lag, Van Vloten, Onderzoek, p. 67, 97, 195.

107 Alle leden van deze groep werden, voor zover ze niet gevlucht waren, in het najaar van 1567 ondervraagd. Hun antwoorden in Van Vloten, Onderzoek, p. 5, 34, 50, 67, 87, 95, 160, 173, 180, 194, 219, 226. Op deze verklaringen en op de brief van Filibert van Serooskerke aan Willem van Oranje d.d. 11 augustus 1566 (ARA Brussel, Aud., 90, fo 117-117vo) is het volgende gebaseerd.

218

confrontatie. Weer werden burgemeester Adriaan Jacob Joosz. en pensionaris Hugo Bonte met wapens bedreigd. Maar de hervormden moesten bakzeil halen en Gelein vertrok met de zijnen naar Vlissingen, nochtans nyet zonder groote contradictie ende murmuracie. Voorlopig bleef de openbare hervormde godsdienstoefening binnen de stad Middelburg beperkt tot een eenmalig experiment.

Een zekere mate van evenwicht tussen de gevestigde stedelijke macht en de opkomende hervormde groepering werd in de eerste helft van augustus in Veere bereikt. Reeds vóór 8 juli had hier een openbare samenkomst van de hervormde gemeente binnen de stad plaatsgehad. Ook nu was het een pakhuis, het pakhuis behorend aan Hendrik Meyer en gehuurd door Cornelis van Heussen, gelegen aan de noordzijde van de haven. Daarin, op de middelste zolder, werd de eerste openbare predikatie binnen de stad gehouden. De magistraat reageerde onmiddellijk en vermaande predikant Adriaan Obry dat het bij deze ene keer moest blijven. Obry betuigde zijn spijt en verklaarde dat hij de overheid gehoorzaam wilde zijn. Inderdaad werden de preken van toen af gedurende enkele weken buiten de stad gehouden.¹⁰⁹

Maar de behoefte aan een beschutte plaats van samenkomst deed zich toch gevoelen. De hervormden richtten daarom een verzoek tot het stadsbestuur om te mogen preken in de kerk van het gasthuis. Dit gasthuis leek een ideaal compromis tussen de eisen van de magistraat en de verlangens van de hervormde gemeente: vlakbij de stad, maar toch gelegen buiten de poort. Op het verzoek werd afwijzend beschikt.¹¹⁰

Toch waren de hervormden hiermee niet aan het eind van hun latijn. Met list wisten ze de gasthuiskerk in gebruik te nemen. Eén van hen, Adriaan Loysz., barbier, ging het gasthuis binnen, onder het voorwendsel van ziekenbezoek en ontsloot toen van binnenuit de deur van de kapel. Zo kon de voorgenomen predikatie toch doorgang vinden.¹¹¹

We krijgen de indruk dat - althans een deel van - de magistraat daarmee stilzwijgend wel instemde. Weliswaar werd de kerk na de eerste samenkomst van stadswege gesloten 112, maar van verdere maatregelen vernemen we niets toen de gasthuiskerk toch het gebouw werd waar de hervormden regelmatig met vreden tsamen commen (en hun) religie ouffenen.

In Veere lijkt zo, nog in de eerste helft van augustus, een *modus vivendi* gevonden te zijn. De hervormden hadden zich een eigen plaats van samenkomst veroverd: buiten, maar toch dichtbij de stad. Zij werden daarin, zij het tegen de zin van moederoverste, van stadswege getolereerd. Maar het evenwicht was zeer delicaat en

108 De Groen Poorte was blijkbaar de herberg waar de hervormden thuis waren. De waard, Hans Ponselaer was eveneens een trouw bezoeker van de preken, ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95.

109 ARA Brussel, RvB, 126 (129), fo 101vo; Ermerins, *Eenige Zeeuwsche Oudheden*, V, p. 120.

110 ARA Brussel, RvB, 126 (129), fo 104.

111 Ibidem, fo 102. De betaling van de schoolmeester die met zes schoolkinderen gehouden was tenminste zes dagen per week het lof te zingen in de kapel van het gasthuis wordt in de rekeningen van de Heilige Geest (1566) verantwoord van 10 aug. 1565 - 10 aug. 1566, GA Veere,

SA, voorl. nr. 572, fo 28-28vo. De daaropvolgende rekeningen ontbreken helaas. 112 ARA Brussel, RvB, 126 (129), fo 110vo.

219

het geringste kon de balans verstoren. Dat bleek op 15 augustus, toen een ombeschaemden dronckaert de calvinistische eredienst verstoorde. De angst dat er meer ongeregeldheden zouden volgen, bracht de hervormden ertoe beroep te doen op de stedelijke overheid die, zo was hun vaste overtuiging, tot taak had de religie te beschermen. Uit hun verzoekschrift spreekt ook de angst dat hun de gasthuiskerk onthouden zou kunnen worden. In de stad gingen er immers stemmen op dat de hervormden de kapel met geweld genomen zouden hebben. Tegen deze beschuldiging verzetten de hervormden zich verontwaardigd en formeel verzochten ze de magistraat om de gasthuiskerk te mogen blijven gebruiken. Het dreigement dat ze anders weer binnen de stad zouden komen preken, moest hun verzoek kracht bijzetten. 113

Ook op theologisch terrein gedroegen de hervormde Veerenaars zich zeer zelfbewust en gingen ze een confrontatie niet uit de weg. Zo richtte een delegatie, onder anderen bestaande uit Cornelis van Heussen, Jan Reygersberch, Hans Turck en Adriaan Knape, het verzoek tot enige rooms-katholieke geestelijken om een dispuut aan te gaan. Hoe de kapitteldekens van Zandenburg en van de Middelburgse Westmonsterkerk, hoe Thomas van Merevoirt, kanunnik van laatstgenoemde

113 Ibidem, fo 116-116vo.

220

kerk, de augustijn Jan Crabbe, en de pastoor van Gapinge hierop gereageerd hebben, is niet bekend.¹¹⁴

Zich wellicht inspirerend op het Veerse voorbeeld verzochten ook de hervormden van Vlissingen kort voor 22 augustus, met het oog op de komende winter, een predikplaats vlakbij de stad. Tot dan toe werden de openbare bijeenkomsten van de Vlissingse gemeente gehouden in de velden. Ook hier was het (nieuwe) gasthuis, juist buiten de stad gelegen, de uitverkoren locatie. Op hun verzoek werd door burgemeesters en

schepenen evenwel afwijzend beschikt.¹¹⁵

De hervormde gemeente van Zierikzee ondervond dezelfde tegenkating vanwege het stadsbestuur. De Zierikzeese hervormden kwamen tijdens de eerste helft van augustus nog steeds buiten de stad samen.' Het slechte weer van zondag 11 augustus zal wellicht de aanleiding geweest zijn om voor de eerstkomende zondag onderdak binnen de stadsmuren te zoeken. Snel verspreidde zich dit gerucht. Zo kon het stadsbestuur nog tijdig ingrijpen: de predikant Jacob Baselis en zijn medestanders werden op het stadhuis geroepen en hun werd verboden de voorgenomen samenkomst binnen de stad te houden.¹¹⁷ Onbetwist bleef het overwicht hier aan de zijde van de stedelijke overheid. De hervormden gehoorzaamden en openbare godsdienstoefeningen hebben gedurende de hele maand augustus binnen de stad Zierikzee niet plaats gevonden.¹¹⁸

De confrontatie tussen de stedelijke overheid en de hervormde gemeenten had dus in de eerste helft van augustus een nieuw aspect gekregen. Niet langer wensten de hervormden zich te laten verbannen naar duinen of weiden buiten de stad. De vrees voor slechter wordende weersomstandigheden speelde daarbij een rol, maar er leefde bij hen zeker ook het verlangen om binnen de muren, in het hart van de stedelijke samenleving, een eigen plaats in te nemen. In Antwerpen hadden aanzienlijke burgers, onder wie vele kooplieden, reeds verzocht om een plaats van samenkomst binnen de stad.¹¹⁹

In vier Zeeuwse steden zagen we de hervormden eveneens streven naar het houden van openbare godsdienstoefeningen binnen de stad. De mate waarin zij succes boekten hing ten nauwste samen met de aanhang die het calvinisme in het bestuurlijk kader van de diverse steden had gekregen. In Zierikzee en Vlissingen zaten er,

¹¹⁴ Ermerins, *Eenige Zeeuwsche Oudheden*, V, p. 120.

¹¹⁵ GA Vlissingen, SA, inv.nr. 231, reg.nr. 226, 227, uitgegeven bij Winkelman, *Geschiedkundige plaatsbeschrijving*, p. 278-282. John Keyle, een Engelsman wonend in Antwerpen, was denkkelijk niet helemaal juist geïnformeerd toen hij op 5 juli 1566 aan William Cecil schreef dat in vele steden, waaronder Vlissingen they prechid openlie in the marke plassis of the towns, ARA Brussel, Hs.verz., 3089, fo 2; Kervijn de Lettenhove, *Relations politiques*, IV, p. 311.

¹¹⁶ ARA Brussel, RvB, 126 (130), fo 162vo.

¹¹⁷ Uittreksel uit de raadsresoluties van 18 augustus bij Te Water, *Kort Verhaal*, p. 73; StrA, SA Zierikzee, voorl. nr. 102, fo 90vo; ARA Brussel, RvB. 126 (130), fo 162vo.

¹¹⁸ Ibidem, fo 218.

¹¹⁹ Afwijzende beschikking van 13 augustus 1566, Overend, "The field preachings", p. 184. 221

voor zover wij weten, geen hervormden in het stadsbestuur. De hervormde gemeenten kregen bij hun poging dan ook geen steun, enkel tegenkating. Van de Veerse magistraat was slechts een kleine minderheid hervormd, de twee schepenen Hendrik Zomer en George Kincaid, een Schot, beiden ook lid van de kerkenraad. Maar de belangrijke positie die de Schotten in het Veerse handelsverkeer innamen¹²⁰ en de ondubbelzinnige keuze voor het calvinisme van vele Schotten, gaven hier de doorslag. De hervormde gemeente de voet dwarszetten betekende tegelijk de Schotten voor het hoofd stoten. En dat wilde de stad Veere tot elke prijs voorkomen. Een compromis - wel een eigen kerk, maar buiten de stad - moest de Schotse kool en de Brusselse geit sparen.

Te Middelburg was een niet onbelangrijke minderheid in het stadsbestuur, sinds het

voorjaar van 1566 ook openlijk, gewonnen voor de ideeën van de hervorming. Hoe was de houding van de hervormde schepenen en raden tijdens de haastig bijeengeroepen vergadering op de vroege morgen van die 1 le augustus, toen besloten werd de preek in het pakhuis te gaan verstoren? Werden ze overstemd door de meerderheid of wilden ze eigenlijk ook zelf niet tegen dit besluit stemmen, gedreven wellicht door angst voor een onbeheersbare volksbeweging of een te verwachten reactie uit Brussel? We kennen hun intenties niet; we zien slechts hun handelingen. Ook de hervormde schepenen Andries Jacob Oortsz., Hugo Joosz., Jan de Hiniosa, Pieter de la Palma en Jacob van der Goes waren van de partij, toen het hele collegie naar het pakhuis trok om het gezamenlijk genomen besluit uit te voeren.¹²¹

Twee groepen stonden zo in Middelburg tegenover elkaar, toen het preken binnen de stad ter discussie stond. Enerzijds de gezagsdragers, Wet en Raad, met de baljuw en de stadspensionaris. Onder hen dus ook de hervormde schepenen en raden, enkelen zelfs lid van de nieuwe kerkenraad, dié enkele weken later geformeerd zou worden en die, zoals we nog zullen zien, een politiek karakter had.¹²²

Anderzijds de groep rond predikant Gelein d'Horne. De ziel van dit laatste gezelschap was de oude kerkenraad, die een zuiver kerkelijk lichaam bleef. Deze tweedeling laat ons de verschillen zien die heersten binnen de hervormde beweging. De politieke realisten die we binnen de nieuwe kerkenraad aantreffen, stelden zich zeer voorzichtig en afwachtend op. De harde idealisten daarentegen wisten van geen wijken. De oude kerkenraad huldigde het standpunt dat men God meer gehoorzaam diende te zijn dan de mensen.¹²³

Geloofsgenoten stonden hier tegenover elkaar. Voortaan liep er een duidelijke scheidslijn door de hervormde beweging.

Bovendien bracht het optreden van de hervormden mee dat ook in de stedelijke samenleving van Middelburg breuken ontstonden. Personen die vanouds deel hadden uitgemaakt van hetzelfde sociale milieu stonden nu, soms met de wapens in de hand, tegenover elkaar. Een sprekend voorbeeld is de lakenkoopman Bastiaan Claasz.. Hij, broer van burgemeester Adriaan Claasz.,

¹²⁰ Unger-Westendorp Boerma, "Steden van Zeeland (Veere)", p. 12-14.

¹²¹ Van Vloten, Onderzoek, p. 95.

¹²² Zie over de nieuwe kerkenraad hierna p. 321 e.v.

¹²³ Vgl. hiervoor p. 215.

²²²

maakte deel uit van het gewapend escorte dat de predikant Gelein vergezelde naar de herberg De Groen Poorte. De andere burgemeester, Adriaan Jacob Joosz., begaf zich eveneens naar De Groen Poorte om nogmaals namens de stad te eisen dat de preken gestaakt moesten worden. De qualicke taal en de dreiging van Bastiaan Claasz.' s rapier zal hem zeker niet ontgaan zijn.¹²⁴

Barsten in het stedelijk samenlevingspatroon; door de schokkende gebeurtenissen die enkele dagen later plaats vonden, zouden ze zich verbreden tot een diepe kloof.

¹²⁴ Van Vloten, Onderzoek, p. 67, 97.

²²³

IX. De Beeldenstorm (augustus 1566)

Inleiding

Onontkoombaar kwam de herfst naderbij en daarmee werd ook de vraag naar onderdak voor de hervormde gemeenten steeds klemmender. Slechts in Veere was men tot een oplossing gekomen. Daar had de hervormde gemeente de beschikking over een kerkgebouw, zij het buiten de stad. De magistraat van Vlissingen en van Zierikzee hadden het verzoek om een eigen preekruimte afgewezen en de Middelburgse samenkomst binnen de beschutte ruimte van het pakhuis van Jacob Jansz. van der Meersche was van stadswege uiteengedreven. Er bleef nu voor de snelgroeierende hervormde stadsgemeenten met het oog op de naderende winter slechts één mogelijkheid open. Zelf, zoals de Veerenaars, het heft in handen nemen en zich een kerkgebouw toeëigenen. Een uitermate ingrijpende onderneming. Het volstond immers niet een kerk in beslag te nemen. Voordat de verkondiging van het "zuivere" evangelie daarbinnen kon plaats vinden, moest eerst het gebouw "gezuiverd" worden van zijn rooms- katholieke aankleding met altaren, beelden en andere ornamenten.

Een dergelijke operatie kende vele precedentes. We maken hier melding van de talrijke iconoclastische uitbarstingen die in de jaren 1559-1560 in Schotland hadden plaatsgevonden. Ook in verschillende streken van Frankrijk waren tientallen kerken op drastische wijze gezuiverd. De eerste steden waar in 1560 beeldenbreking op grote schaal plaats vond, waren Rouaan en La Rochelle. In het volgende jaar verspreidde dit fenomeen zich verder over Frankrijk en in de winter van 1561-1562 waren vele kerken, van Abbeville in het noorden tot Marseille in het zuiden, slachtoffer geworden van de vernielingsdrang van de beeldenbrekers.¹

Ongetwijfeld was men in de Zeeuwse zeesteden, gezien de nauwe handelsrelaties met Franse en Schotse gebieden, goed op de hoogte van deze gebeurtenissen. Beeldenbreking was dus geen onbekend verschijnsel toen ook in de Nederlanden de gedachte opdook om kerken geschikt te maken voor de hervormde eredienst.

Onverhoeds, op 10 augustus, Sint-Laurentiusdag, werd in het zuidwesten van Vlaanderen het sein gegeven. Een grote menigte was samengestroomd bij de Sint-Laurentiuskapel buiten Steenvoorde, waar de processie ter ere van de heilige zou uitgaan. Niet het beeld van Sint-Laurentius evenwel kreeg de aandacht, maar wel de hervormde predikant Sebastiaan Matte, die de gelegenheid benutte om een vlamme preek te houden, waarvan de inhoud helaas niet overgeleverd is.²

Stellig heeft hij de aanwezigen voorgehouden dat beelden

¹ Cowan, *The Scottish Reformation*, (o.m.) p. 109, 113, 116; Benedict, *Rouen during the wars of religion*, p. 97, 116; Eire, *War against the Idols*, p. 279, 281.

² Backhouse, *Beeldenstorm*, p. 78.

Hiermee was blijkbaar het startsein gegeven, want nu kwam ook hier de kerkenraad van de hervormde gemeente in actie. Hij maakte bekend dat nu de Middelburgse kerken aan de beurt zouden komen. Groot is de zelfbewustheid waarmee we de Middelburgse kerkenraad zien optreden. Geen spoor nu meer van de heimelijkheid die vele jaren noodzakelijk geweest was om te kunnen overleven. Eenzelfde houding treffen we ook aan bij de Vlissingse kerkenraad. De bron van het hervormde zelfbewuste optreden is tweërlei; dat maken de Vlissingse hervormden ons duidelijk. In de eerste plaats waren deze ervan overtuigd te handelen uit tracht ende auctoriteyt

des levenden Godes, maar bovendien liet predikant Gelein d'Hoorne de Vlissingse autoriteiten verstaan dat zijn lastgevers gezocht moesten worden onder dengenen die boven die van der Wet waeren, en die gezocht moeten worden onder de edelen.⁹ We herinneren ons de uitspraken van de Middelburgse kerkenraad, juist een maand voordien.¹⁰

Als we dan nu de loop van de gebeurtenissen in Middelburg, Vlissingen, Veere en Zierikzee nagaan, zal steeds blijken dat de plaatselijke kerkenraden in het centrum van de actie stonden. Zij wensten kerken te verkrijgen voor hun eredienst en daartoe moesten de gruwelike afgoden met huere circonstantien — om nogmaals de Vlissingers te citeren — eerst verwijderd worden.¹¹

De Middelburgse kerkenraad had de zaken goed voorbereid en de taken verdeeld. Sommigen van zijn leden beschikten over het nodige materiaal: breekijzers, hamers en bijlen, ladders en touwen. Bij de meest actieve brekers treffen we dan ook de timmerman Samson Moreys, de lijndraaier Adam Jansz., beiden ouderling, en de schaliedekker Mels Andriesz., een diaken, aan. Lange Hans de kleermaker deed dienst als forier van de brekers.¹² Zoals in Antwerpen, Gent, Doornik en andere plaatsen werden ook hier mensen gehuurd om te breken.¹³

De ouderling Pauwels Christoffelsz. was belast met de werving van de helpers. Zowel Gelein Jansz., een 27-jarige kruier, als Pieter Cornelisz., een 38-jarige droogscheerder, werden door hem benaderd.¹⁴

Een halve daalder per dag bedroeg het brekersloon dat, zo luidde de latere beschuldiging althans, door Gelein Jolijt werd uitbetaald.¹⁵ Dat was werkelijk een zeer hoog dagloon, meer dan een meester-metselaar te Haarlem verdiende.¹⁶

Om alles ordelijk te doen verlopen was door de kerkenraad een gebodt opgesteld dat de gang van zaken strikt reglementeerde. De opsteller van het stuk was wellicht de scriba en ontvanger van de kerkenraad, Pieter Boreel. Deze koopman in vette waren genoot onder de leden van de kerkenraad stellig

8 ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 87; Van Vloten, a.w., p. 6; Marnef, Antwerpen. I, p. 128.

9 GA Vlissingen, SA, inv. nr. 231, reg. nr. 228 en zonder reg.nr. Vgl. hierna p. 229.

10 Zie hiervoor p. 215.

11 GA Vlissingen, SA, Mv. nr. 231, reg. nr. 227.

12 ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95; Van Vloten, a.w., p. 102.

13 Dierickx, "Beeldenstorm", p. 1044-1046.

14 Pekelharing, "Bijdragen", p. 307-308.

15 Marcus, Sententiën, p. 211. Gelein Jolijt was een neef van Jacob Jansz. van der Meersche, ARA Brussel, Aud., 1177/17, ongefol.

16 Noordegraaf-Schoenmakers, Daglonen, p. 40, tabel IIId.

227

het meeste aanzien. Hij was dan ook belast met de voorlezing van dit gebodt, voordat de breekarbeid een aanvang zou nemen.¹⁷

Toen de beeldenstorm op dinsdag 20 augustus in Antwerpen losbarstte, stonden de Middelburgse hervormden tot actie gereed. Eerst liet de kerkenraad op de avond van de 21e augustus in de abdij van Middelburg bekendmaken dat ieder die nog iets uit de Middelburgse kerken wenste te redden, in de gelegenheid gesteld werd dat voor de volgende dag te doen. Ook de bisschop werd van de plannen op de hoogte gebracht.¹⁸ Reeds 's middags, tussen twee en drie uur waren vele gildebroeders, duer de quade tijdinghe die alsdoen van Andwerpen ghecome was, begonnen met de verwijdering van hun altaren en andere kostbaarheden uit de Sint-Maartenskerk (Westmonster)¹⁹

Het gonsde in Middelburg van de geruchten op die 21e augustus. Niet alleen had het bericht de stad bereikt dat de beelden in Antwerpen gebroken waren. Hetzelfde scheen gebeurd te zijn in Gent, Ieper en op andere plaatsen.²⁰

Er zou een groep Antwerpse beeldenstormers onderweg zijn naar Middelburg. Verder werd er verteld dat in de voorgaande dagen reeds vele gewapende vreemdelingen binnen de stad aangekomen waren.²¹

Toen dan de geluiden van het afbreken der gildealtaren uit de kerken klonken en beelden werden weggedragen, werd daardoor heel wat volk naar de kerken gelokt. In de loop van de avond was er zo in de Westmonsterkerk een grote menigte samengestroomd, geschat op een 500 á 600 man. De beide burgemeesters, Adriaan Claasz. en Adriaan Jacob Joosz., vergezeld door de rentmeester van Bewesten Schelde en schepen Jan de Hiniosa wisten de massa met schoone woerden ende goede middelen uit de drie parochiekerken, de abdijkerk, de Sint-Pieterskathedraal en de kerk van Sint-Maarten, te krijgen, hoewel in laatstgenoemde kerk een groep van een dertigtal personen zich minder gemakkelijk liet verdrijven. Dit was ook de enige kerk waar op die dag wat schade werd aangericht. Het kruisbeeld, dat ieder jaar in de processie werd meegevoerd, was gebroken en het Christusbeeld op de ezel buiten de kerk gebracht. Slechts de ezel overleefde deze verhuizing ongeschonden.²²

In deze incidenten was de hervormde gemeente als zodanig niet gemoeid. Wel waren enkele hervormden, de kleermaker lange Hans en de droogscheerder Jan Cornelisz., aanwezig tijdens de ongeregeldheden.²³

Maar dit zegt enkel iets over hun persoonlijke betrokkenheid: zo was lange Hans eveneens

17 Van Vloten, a.w., p. 106.

18 Ibidem, p. 7, 104. Over bezittingen van het handbooggilde die in veiligheid gebracht werden, De Stoppelaar, Het schuttersgilde, p. 37.

19 ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 81vo; Van Vloten, a.w., p. 238-239, 102. Het altaar van de biertappers werd op die manier ontmanteld, Ibidem, p. 69.

20 Ibidem, p. 6.

21 Gedurende enkele nachten had de baljuw met zijn dienaars een rondgang gedaan om deze op het spoor te komen. Er werden geen vreemdelingen aangetroffen, ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 83vo, 87. Van een bende van Poperinge is dan in Middelburg ook geen sprake geweest, Parker, Van Beeldenstorm tot Bestand, p. 71.

22 Van Vloten, a.w., p. 103, 104, 243.

23 Van Vloten, a.w., p. 155.

228

present tijdens de tweede beeldenbreking in oktober, waarvan de hervormde gemeente zich, bij monde van Geleijn d'Hoorne, nadrukkelijk distantieerde.²⁴

Ook deze eerste vernielingen in de Westmonsterkerk geschieden zeker niet onder de verantwoordelijkheid van de kerkenraad." Om meer onheil te voorkomen kregen de koster van de drie parochiekerken opdracht hun kerk voor de nacht af te sluiten en alles te laten staan. Dit gold ook voor de leden van de schippersgilden en van het gilde van Sint-Eloy, die juist begonnen waren hun altaren in de Sint-Pieterskathedraal te ontmantelen.²⁶

De beeldenstorm in de Zeeuwse steden

De officiële "kerkzuivering" was pas gepland voor de volgende morgen, donderdag 22

augustus. Bij de beurs op de Dam lag het verzamelpunt. Hier waren de gehuurde krachten ontboden. Kort na vijf uur in de morgen vertrok een groep, gewapend met hamers en bijlen naar het eerste doelwit, de abdijkerk.²⁷

Voordat het breken begonnen werd, las Pieter Boreel, scriba van de kerkenraad eerst zeker gebodt voor. Enkele punten daaruit zijn tot ons gekomen: Niemand mocht kerkgoederen ontvreemden; deze moesten in handen van de baljuw worden gegeven. Niemand ook mocht geestelijken of andere burgers van de stad mishandelen of beledigen, op straf van de galg. Waarschijnlijk las hij de verzamelde menigte ook voor dat de breking geschiedde uit naam van de heer van Brederode die soude wezen heere van Brabant, Hoollant ende Zeelandt.²⁸ Na een luidkeels *Vyfve les Geux* kon de arbeid een aanvang nemen.²⁹

Er was zo vroeg op de morgen reeds heel wat volk in de kerk aanwezig. Notaris Samson de Smet telde ongeveer 200 personen; de burgemeesters iets later 500 à 600.³⁰

Het merendeel van hen beperkte zich tot toekijken; slechts een kleine groep was actief bezig met breken.³¹ De kerkenraad was de situatie geheel meester. Dat bleek duidelijk toen de twee burgemeesters naar de abdijkerk kwamen om er, temidden van het rumoer, uit naam van de bisschop te pleiten voor het behoud van het kostbare schilderij van Jan van Mabuse op het hoogaltaar en het grafmonument van graaf Willem II,

24 ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 90. Zie ook hierna p. 318.

25 Van Vloten, a.w., p. 104. Het Christusbeeld was volgens de burgemeesters door een Engelsman in stukken gesmeten. Ook de volgende dag waren, naar men zei, Engelse en Franse schepelingen onder de beeldenstormers aanwezig, Ibidem, p. 163.

26 Ibidem, p. 243, 176.

27 ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 83; Pekelharing, "Bijdragen", p. 308.

28 De heer van Brederode wordt genoemd in een verklaring afgelegd door Pierre Tacq voor koninklijke commissarissen te Brugge (1567). Pierre was evenwel geen ooggetuige van de gebeurtenissen te Middelburg. Hij weet te melden dat Pieter Boreel wegens zijn optreden tijdens de Middelburgse beeldenbreking te Grevelingen in arrest was gesteld, maar vrij kwam na een valse verklaring en borgstelling van een Duinkerks koopman en de overlegging van een akte, opgesteld door een (verdacht) Middelburgs notaris, De Schrevel, *Troubles religieux*, p. 235, 238.

29 Van Vloten, a.w., p. 106, 253.

30 ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 83; Van Vloten, a.w., p. 106.

31 Ibidem, p. 125.

229

Rooms koning, die in 1256 in het koor van de kerk was begraven.³²

De burgemeesters wisten precies tot wie zij zich moesten richten. Na enig bidden en smeken kregen zij inderdaad van enkele leden van de kerkenraad gedaan dat deze kostbaarheden gespaard zouden blijven. Op voorwaarde weliswaar, dat ze binnen vierentwintig uur uit de kerk verwijderd zouden worden. Het hoogkoor was afgesloten en door een zijingang, via de sacristie, gingen de burgemeesters vergezeld van een zevental hervormden het koor binnen om de kunstschaten te beschermen. Zo stonden onder anderen de kerkenraadsleden Pauwels Christoffelsz., Mels de schaliedekker, Adam de lijndraaier en Jacob de Questere garant voor het behoud van deze kostbaarheden. Niet alle kerkenraadsleden waren het daarmee eens. De ouderling Samson Moreys, de timmerman, was bij de groep beeldenstormers die het hoogkoor wilden binnendringen, toen in de voorkerk alles gebroken was.³³

Met zijn bijl ging hij de koordeuren te lijf, maar op dringend verzoek van zijn

medebroeders achter het koorhek

32 Over deze kostbaarheden, Dhanens, "Het graf van Rooms-koning Willem II", p. 63-142; Van Dijck, "Jan Gossaerts retabel"; Sterk, Philips van Bourgondië, p. 123-124. Bij de brand van 24 januari 1568 ging het schilderij alsnog verloren. Het grafmonument bleef toen behouden, Register perpetueel van de stad Reimerswaal, fo 173 (verloren), vermeld bij Van Visvliet, "Het archief-", p. 110.
230

Grafmonument, vermoedelijk van graaf Willem II, Rooms-koning (situatie begin Zeventiende eeuw).

hield hij daarmee op en beperkte zich tot het afhouden van een beeldje. Trouwens ook de kerkenraadsleden in het hoogkoor konden zich ternauwernood bedwingen. Jacob de Questere beschadigde ondanks de afspraak het heilig-sacramentshuisje, een ander sloeg met zijn hamer een gat in een stoel.

Maar verder bleef het koor van vernielingen gespaard³⁴ en dat was toch te danken aan de inzet en het gezag van deze kerkenraadsleden.

Het gebodt van de kerkenraad werd vrij goed opgevolgd. Baljuw Rollema verklaarde naderhand dat er naar zijn mening geen kerkelijke goederen ontvreemd waren. Kerkenraadsleden leverden bij hem thuis goud, zilver en kostbare liturgische gewaden uit de abdijkerk af ter waarde van 1.300 à 1.400 gulden. Zij werden daarin bijgestaan door Nicolaas Jansz. van Mechelen, een norbertijner kanunnik, die de baljuw uit aller naam toevoegde nyet te willen houden sbtick goet van affgoederie. Voor hem persoonlijk kwam daar nog de vrees bij door de ongodelicken hoop van de muenicken beschuldigd te worden van kerkroof. Zijn reputatie moest onberispelijk blijven, omdat hij hervormd predikant wilde worden. Ook juwelen en ornamenten uit de Westmonsterkerk

33 De voorkerk werd vanaf het eind van de zestiende eeuw de "nieuwe kerk" genoemd, Unger, Monunzanten, p. 61-63.

34 Van Vloten, a.w., p. 104-107.

231

(Sint-Maarten), die, na de abdijkerk, als tweede parochiekerk door de beeldenstormers onderhanden genomen werd, kreeg de baljuw thuis gebracht door leden van de kerkenraad.³⁵ Geert de zilversmid woog de stukken, onder welke een zilveren crucifix op voet, in aanwezigheid van de baljuw, waarna ze geregistreerd konden worden.³⁵

Maar het sacramentshuisje werd geheel afgebroken en het sacrament zelf ontheiligd door de slotenmaker Jacob Evertsz., die de hostie met voeten trad onder de uitroep:

*'Wat goeikens (godjes) dit volck heeft! Waer hij Godt, hij mochte mij mijn teenen afbijten.*³⁷

Waarschijnlijk verloor de kerkenraad, naarmate de uren verstreken, geleidelijk de controle over de gebeurtenissen. We zien daar een enkele aanwijzing van als we de beeldenstormers volgen op hun tocht naar de derde parochiekerk, de kerk van Noordmonster, gewijd aan Sint-Pieter, tevens kathedraal. Hier was het nieuws van de vernielingen eerder gearriveerd dan de bedrivers van het onheil zelf. Dit gaf de geestelijkheid de gelegenheid het heilig sacrament, de heilige olie, schilderijen, beelden en relieken tijdig in veiligheid te brengen voor de beeldenstormers ook hier hun verwoestend werk begonnen.³⁸

Nog steeds was dezelfde kerngroep actief. Samson Moreys, Adam Jansz. de lijndraaier, Pauwels Christoffelsz. en Jacob de Questere lieten zich, naast andere hervormden, opmerken in de Sint-Pieterskathedraal.³⁹

Moest de Westmonsterkerk geopend worden - Samson Moreys, Adam Jansz., Jan Cornelisz. droogscheerder en enkele anderen ramden met een mast de kerkdeuren⁴⁰ - in de kathedraal openden de koster zelf de deuren toen de beeldenstormers dreigden op dezelfde gewelddadige manier binnen te zullen komen.⁴¹

Het meeste was hier al geborgen, maar het sacramentshuisje moest het nog ontgelden; de smid Balten Simonsz. sloeg het met zijn hamer in diggelen. Ook een hoogstaand Mariabeeld werd met een touw naar beneden getrokken.⁴²

Verder viel er in deze kerk nog weinig te vernielen. Daarom koelden de indringers hun brekerswoede op het kerkarchief. Documenten van allerlei aard, lettriaiges et privileges, werden verscheurd en 4 lb. gr. Vl. uit een geldkistje meegenomen.⁴³ Een aanwijzing wellicht dat het gebodt van de kerkenraad op de achtergrond begon te raken.

Toen de drie parochiekerken ontluisterd of gezuiverd waren, stopte de furie niet. Nog acht kleinere kerken en kapellen telde Middelburg verder.⁴⁴ Zes ervan, misschien zeven, ontkwamen niet aan de schennende handen van de

35 Ibidem, p. 7. Nicolaas van Mechelen nam in 1559 deel aan de verkiezing van een nieuwe abt, in opvolging van Mathias van Heeswijk, Van den Eisen, "Nog iets over de martelaren van Gorcum", p. 417. Vgl. hiervoor p. 187.

36 ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 84.

37 Van Vloten, a.w., p. 90.

38 Ibidem, p. 77, 175.

39 Ibidem, p. 130; Pekelharing, "Bijdragen", p. 307.

40 ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 83vo; Van Vloten, a.w., p. 90.

41 Ibidem, p. 176.

42 Marcus, Sententiën, p. 390; Pekelharing, a.w., p. 307.

43 Volgens het getuigenis van een franstalige kanunnik van de Sint-Pieterskathedraal, Lyon Damours, afkomstig uit Valenciën, Van Vloten, a.w., p. 77; Pekelharing, "Bijdragen", p. 313.

44 Unger, Monumenten, p. 91.

beeldenstormers, volgens de opgave die de magistraat van Middelburg aan de landvoogdes verstrekke: de begijnhofkerk, de kerken van de begarden, de franciscanen en de augustijnen, de gasthuiskerk, de zusterkerk bachten (achter) 's Gravenhove⁴⁵ en misschien ook de cellebroederskerk.⁴⁶

Groot was de schade die de beeldenstormers ook in deze kerken aanrichtten. In de balans die het stadsbestuur na 22 augustus overlegde, ligt de nadruk op wat behouden bleef: het hoogaltaar in de abdijkerk, het grafmonument van graaf Willem II, de

boeken van de abdijbibliotheek⁴⁷, alle orgels en veel gilde-altaren in diverse kerken.⁴⁸

Maar de barre realiteit dringt andere accenten op. Zeer veel was onherstelbaar vernield en lang is de lijst van reparaties en vervangingen in de stadsrekeningen van 1567 tot 1572.⁴⁹

Beeldsnijders, schilders en schrijnwerkers beleefden gouden tijden. In de voorkerk van de abdij, in de Westmonsterkerk, de franciscanenkerk en de begijnhofkerk was alles gebroken.⁵⁰

Bij de begarden hadden altaarbeelden en het sacramentshuisje het moeten ontgelden.⁵¹ In de kerk van de augustijnen smeedt Aalbrecht Jansz. de timmerman alles in stukken⁵² en in de zusterkerk bachten 's Gravenhove werden vele beelden en altaren vernield.⁵³ De Sint-Pieterskathedraal en de cellebroederskerk, waar de schade minder groot was, kwamen reeds ter sprake.⁵⁴

Wij weten niet in welke mate de kerkenraad nog leiding gaf aan de verwoestingen in de kleinere kerken. Alle bedrijvers van gewelddaden bleven hier, met uitzondering van Aalbrecht Jansz., anoniem.⁵⁵

Voor de hervormde kerkenraad was het voornaamste doel in ieder geval bereikt. De kerken waren ontdaan van hun beelden en konden geschikt gemaakt worden voor de hervormde eredienst.⁵⁶ Voor de rooms-katholieke gemeenschap was de 22e augustus een dag van rouw. Hun kerken waren ontluisterd en ontwijd. Alle missen werden opgeschort en het kerkelijk leven stokte.

45 Van Vloten, a.w., p. 253, 199.

46 Het altaar in het koor van deze kerk had na 1566 reparatie nodig, Kesteloo, "De stadsrekeningen (1550-1600)", p. 81 (stadsrekening over 1570).

47 Volgens de bisschop had de bibliotheek wel schade ondervonden, De Castro aan landvoogdes Margaretha, 4 september 1566, ARA Brussel, Aud., 809/33, losse stukken.

48 Van Vloten, a.w., p. 197.

49 Unger, Bronnen, II, nr. 352-356; Kesteloo, "De stadsrekeningen (1550-1600)", p. 71-72, 7781, 85.

50 Van Vloten, a.w., p. 106-107.

51 Unger, Bronnen, II, nr. 352, 354.

52 Van Vloten, a.w., p. 90. Herstellingen in de augustijnenkerk zoals blijkt uit posten in de stadsrekening over 1567-1570, Kesteloo, "De stadsrekeningen (1550-1600)", p. 77.

53 Unger, Bronnen, II, nr. 353.

54 Wat de gasthuiskerk betreft merkt Schoute op dat in de rekeningen van deze instelling niets terug te vinden is over toegebrachte schade. Volgens hem zouden evenwel het Sint-Barbara-altaar, zeven beelden en enige schilderijen vernield zijn. In de stadsrekeningen vond hij posten tot herstel van schade aan deze objecten. (Schoute, "Levensloop", p. 161). Het bewuste Sint-Barbara-altaar bevond zich evenwel in de franciscanenkerk en de zeven beelden, waarvan sprake, in het zusterhuis bachten 's Gravenhove, Unger, Bronnen, II, nr. 354, 355; Kesteloo, a.w., p. 85.

55 Zie over hem bijlage V.

56 Adriaanken, de echtgenote van lange Hans, maakte de Westmonsterkerk schoon opdat daarin gepreekt zou kunnen worden, RA Middelburg, Aanwinsten 1960, nr. 17 sub 27.

Ook in Vlissingen was het de kerkenraad die zelfbewust de leiding op zich nam. Kort voor 22 augustus ontving het Vlissingse stadsbestuur een rekest van hervormde zijde, waarin verzocht werd als predikplaats te mogen beschikken over het buiten de stad gelegen nieuwe gasthuis. Maar de Vlissingse hervormden waren realisten. Met een weigering was reeds rekening gehouden. In dat geval dreigden zij ermee zelf naar een

andere ruimte te zullen omzien en reeds op voorhand verklaarden zij zich niet verantwoordelijk te achten voor alle oproer ende inconvenienten die daaruit zouden kunnen voortvloeien.⁵⁷

Het plan om zonodig zelf een kerkruimte in beslag te nemen, werd dus ook in Vlissingen reeds vóór 22 augustus overwogen. Zoals verwacht luidde het antwoord op hun verzoek inderdaad negatief. En toen dan op 22 augustus in Middelburg de lang voorbereide beeldenstorm losbarstte, was dat voor de Vlissingse hervormden het sein om ook het recht in eigen hand te nemen.

In een haastig geschreven brief kondigden zij, die der religie Christi toegedaen zijn na den Woorde des Heeren, aan dat zij op het punt stonden de beelden ende afgoden in de SintJacobskerk te vernietigen, waartoe zij last ontvangen hadden van dengenen die boven die van der Wet waeren. Opdat alles ordelijk zou verlopen en vooral om diefstal te voorkomen, vroegen zij daarbij aan burgemeesters en schepenen om assistentie dewyle het ons nyet georlooft is eenige kerckelicke goeden tot ons te trecken, ja ooc gants nyet en begeeren dan alleene die gruwelicke afgoden met huere circonstancien te ruineeren. De rest van de kerkornamenten zou in handen gesteld worden van de baljuw.⁵⁸

Kort daarop, wellicht nog dezelfde dag, werd de daad bij het woord gevoegd. De zuiddeur van de kerk werd ingebeukt en de beeldenbreking onder leiding van predikant Geleijn d'Hoorne vromelic uitgevoerd.⁵⁹

Hij was daarbij omringd door personen die in de hervormde gemeente een zekere plaats innamen.⁶⁰ Hoevelen daarbij deel uitmaakten van de Vlissingse kerkenraad is op een enkele uitzondering na - Herman Willemsz. de smid was kerkenraadslid⁶¹ - niet duidelijk.

We kennen de volledige samenstelling van het Vlissingse kerkenraad in 1566 niet. Maar dat deze beeldenstorm onder verantwoordelijkheid van de plaatselijke kerkenraad werd uitgevoerd, is boven alle twijfel verheven. Grote zelfbewustheid spreekt uit de manier waarop de gereformeerde kerckendienaeren na afloop van de breking de magistraat in kennis stelden van het gebeurde. Slechts één incident had zich voorgedaan. De groep beeldenstormers was slaags geraakt met enkele schippers die geene vriendelicke redenen wilden verstaan. Een vechtpartij had enkele gewonden onder de hervormden opgeleverd. De kerkenraad eiste nu genoegdoening van het Vlissingse stadsbestuur: de schuldigen moesten binnen enkele dagen gestraft worden of anders zullen (wij) hierin zelve also procedeiren dat men mercken zal of wij eenige auctoriteit hebben. Vrij goed had de kerkenraad de zaak in de hand weten te houden, al

57 GA Vlissingen, SA, inv. nr. 231, reg. nr. 226.

58 Ibidem, reg. nr. 227 en zonder reg. nr.

59 Ibidem, reg. nr. 228 en zonder reg. nr.

60 zie bijlage V.

61 Marcus, Sententiën, p. 103.

heeft men diefstal misschien toch niet helemaal weten te voorkomen: verscheidene schilderijen werden op 24 september 1567 als vermist opgegeven.⁶² Het doel van de hervormden was bereikt: de Sint-Jacobskerk was toebereid voor de calvinistische eredienst en de gruwelicke afgoden vernietigd.

In Veere en Zierikzee, de beide andere Zeeuwse steden waar zich een geordende hervormde gemeente bevond, verliep de laatste week van augustus anders. Het bericht van de beeldenstorm te Middelburg bereikte Veere vrijwel onmiddellijk.⁶³

Toch was dit voor de Veeerse hervormden niet direct het sein om tot actie over te gaan. De noodzaak was hier duidelijk minder aanwezig. De Veeerse hervormden beschikten al over een kerkruimte. Pas op 24 augustus toen de Middelburgse hervormden reeds openlijk in de Westmonsterkerk hadden gepreekt, betrad een delegatie van de Veeerse hervormden het stadhuis om de magistraat ook een kerk binnen de stad te verzoeken. Vanzelfsprekend moest die dan wel eerst "gereinigd" worden.⁶⁴

En in Zierikzee, waar de vreempdicheden ende nyeuwicheden die op Walcheren geschied waren op 23 augustus bekend werden, wachtte de kerkenraad zelfs nog langer met een dergelijk verzoek. Pas een week later, op 30 augustus, richtte zij zo'n rekest aan de magistraat.⁶⁵ Van een goed voorbereide actie was in beide steden

62 GA Vlissingen, SA, Mv. nr. 231, zonder reg. nr.

63 ARA Brussel, RvB, 126 (129), fo 112vo. 64 Ibidem, fo 111.

235

blijkbaar geen sprake. Er gebeurde dan ook niets. De stedelijke overheid had de tijd gehad om zich te bezinnen en maatregelen te nemen. De Veeerse hervormden lieten zich, volgens het stadsbestuur althans, gemakkelijk terugwijzen. Zyluden (de hervormden) seyden niet te willen doen tegens d'ordonnantie van der Weth ende gingen sulcx wech.⁶⁶

Maar zo eensgezind als de stedelijke overheid meende, waren de Veeerse hervormden nu ook weer niet. Enkelen leken een hardere gedragslijn voor te staan. Twee Veerenaars maakten zich, zij het niet in Veere zelf, maar in Zanddijk, toch schuldig aan beeldenbreking.⁶⁷ Hun Zierikzeese geloofsgenoten werden voorlopig tevredengesteld met de verzekering dat de stad advies over de te volgen gedragslijn zou inwinnen bij de stadhouder, de prins van Oranje.⁶⁸

Het lijkt niet toevallig dat juist in de twee steden waar de beeldenbreking wel werd voltooid, een en dezelfde persoon als predikant fungeerde. Gelein d'Hoorne, die ook in een later stadium van zijn leven bewees een uitmuntend organisator te zijn⁶⁹, kunnen we beschouwen als de drijvende kracht achter de beeldenstorm op Walcheren. Dat hij op 22 augustus niet zelf in Middelburg aanwezig was, is niet te verwonderen. Was hij immers elf dagen eerder niet de stad uitgejaagd met de vermaning daar niet meer te komen, anders zouden de in de plakaten voorziene sancties tegen hem worden uitgevoerd?⁷⁰

Maar in Vlissingen nam hij persoonlijk de leiding bij de "zuiveringsoperatie", zoals de predikanten Sebastiaan Matte en Jacob de Buyzere dat op talrijke plaatsen, onder meer te Ieper, Poperinge en Estaires, in het Westkwartier van Vlaanderen gedaan hadden, Gaspar van der Heyden in Axel en Hulst, Ambroise Wille in Doornik en Gillis du Mont in Armentières.⁷¹

De beeldenstorm in de Walcherse steden kan, kort gezegd, gezien worden als een openlijk en daadwerkelijk opeisen van de plaats waar, naar hervormde mening, de zuivere evangelieverkondiging recht op had: gezuiverde kerken. In deze optiek was de vernietiging van de "afgodsbeelden" een Gode welgevallig werk. De kerkenraden stonden daarbij in het centrum van de actie en het optreden van de plaatselijke predikant lijkt in Zeeland van doorslaggevende betekenis geweest te zijn.

65 ARA Brussel, RvB, 126 (130), fo 218-220.

66 ARA Brussel, RvB, 126 (129), fo 111vo.

67 zie hierna p. 238.

68 ARA Brussel, RvB, 126 (130), fo 136, 215-216vo.

69 Nagtglas, De algemene kerkeraad, p. 8.

70 Van Vloten, a.w., p. 96, 195.

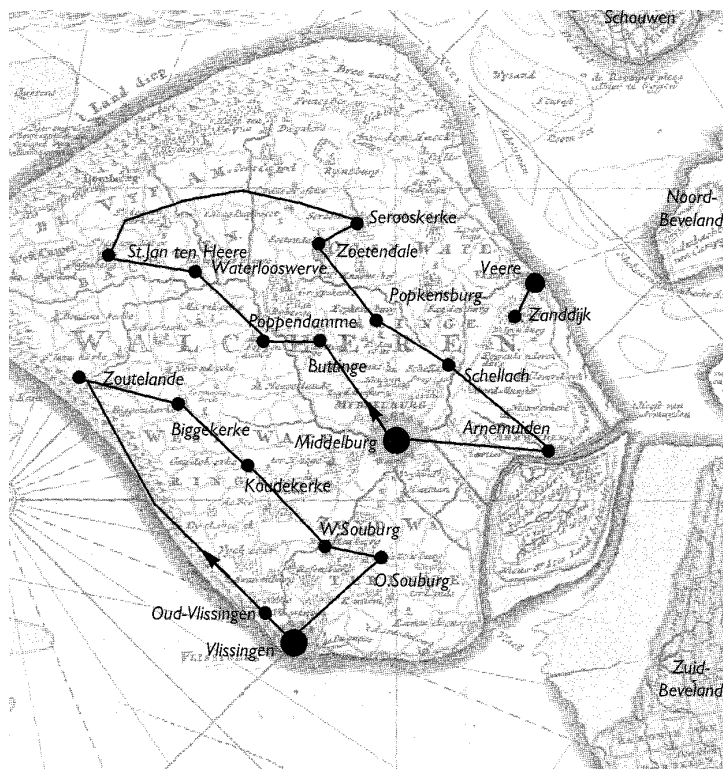
71 Backhouse, Beeldenstorm, p. 95; Decavele, "De reformatische beweging te Axel en Hulst", p. 17; Scheerder, De Beeldenstorm, p. 107-109, waar verder een lijst van ouderlingen en diakenen, die deelnamen aan de beeldenstorm, is opgenomen.

236

De beeldenstorm op het platteland

Niet slechts in de steden van Walcheren vielen de kerken ten prooi aan verwoestingen. Uit Middelburg en Vlissingen, zelfs uit Veere, gingen groepen beeldenstormers op weg om hun werk ook in de parochiekerken en kloosters op het platteland te verrichten. De Middelburgse groep trok de Seispoort uit en verwoestte wat op haar weg kwam: de kerken van Buttinge, Poppendamme en Arnemuiden moesten het ontgelden, evenals die van het cisterziënserinnenklooster Waterloooswerve te Aagtekerke en van het norbertinessenklooster Zoetendale te Serooskerke. Waarschijnlijk moeten ook de vernielingen in Popkensburg, Serooskerke, Schellach en het johannieterklooster Sint-Jan ten Heere onder Domburg op rekening van deze groep worden geschreven." Ook de ijver van de Vlissingse beeldenstormers hield niet op bij de stadspoorten. Zij trokken via enkele niet met name genoemde plaatsen naar Oost-Souburg. Vermoedelijk waren zij het die de verwoestingen in de kerken te Koudekerke,

72 Van Vloten, a.w. p. 254; RA Middelburg, Rek. I, 297, fo 42vo. Vonnis van Pieter Cornelisz., Pekelharing, "Bijdragen", p. 307.

Vermoedelijke routes van groepen beeldenstormers uit Middelburg, Vlissingen en Veere.

237

Biggekerke, Zoutelande, Oud-Vlissingen en West-Souburg op hun geweten hadden.⁷³ Enkele namen van deze rondtrekkende beeldenstormers zijn ons overgeleverd. Dirk Goossen uit Breda, een 35-jarige glazenmaker, en de droogscheerder Pieter Cornelisz. maakten beiden deel uit van de Middelburgse groep. Laatstgenoemde, een bekend hervormde, was één van degenen die door de Middelburgse kerkenraad gehuurd was om te stormen.⁷⁴

De kerkenraad zelf was, volgens getuigenis van schepen Floris Cornelisz. van Grijpskerke, in de persoon van ouderling Adam Jansz. en diaken Mels Andriesz., ook aanwezig bij de breking in het klooster Zoetendale, evenals de vooraanstaande hervormden Cornelis Barbier en Jan de Lannoy.⁷⁵

Uit Veere trokken eveneens leden van de hervormde gemeente naar buiten om daar te doen wat in Veere niet mogelijk bleek. Cornelis de Ram en Job Vlocve (?), die wellicht vereenzelvigd moet worden met Job Jacobsz. kleermaker⁷⁶, trokken in de namiddag van 22 augustus naar de kerk van het nabijgelegen Zanddijk. De knechts van kerkmeester Jacob Adriaansz., door hun meester gezonden om de kerkornamenten in veiligheid te brengen, kwamen te laat om het groot crucifix nog te redden. De Veerenaars hadden het juist uit het ijzeren oog getild en vanaf het doksaal op de grond gesmeten.⁷⁷

Wij kunnen ons de vraag stellen of de plattelandbewoners dit geweld alleen maar lijdelijk ondergingen. Wellicht is er wel op meer plaatsen een poging gedaan om kerkegoederen tijdig in veiligheid te brengen. Wij weten het niet. Van daadwerkelijk verzet tegen de verwoestingen, zoals in Vlissingen, vernemen we slechts een enkele maal. Toen Middelburgse schepelingen, vanwege het getij ankerend voor het hoofd van Baarland, de beelden in de kerk van Bakendorp begonnen te vernielen, snelden inwoners van Baarland toe omhen te verjagen.⁷⁸

Vaker vernemen we dat hulp aan de rondtrekkende groepen werd geboden. In Oost-Souburg wachtte een groepje mensen de Vlissingse beeldenstormers op. Onder hen bevond zich Neelken Jansdr., dienstmeisje van schout Adriaan Cornelisz. den Decker. Zij en haar meesteres, de vroedvrouw Pieterella Pietersdr., lieten zich niet onbetuigd bij het "zuiveren" van de Oost-Souburgse kerk. De bejaarde schout zelf schijnt zich van daadwerkelijke hulp onthouden te hebben.⁷⁹ In Koudekerke was er eveneens een inwoner actief betrokken bij de beeldenbreking: de schoenmaker Jacob Anthonisz.⁸⁰ Hij was,

73 Vonnis van Neelken Jansdr., Pekelharing, "Bijdragen", p. 309; RA Middelburg, Rek. I, 297, fo 42, 42vo. De verwoestingen in Oost- en West-Souburg vonden omstreeks 26 augustus plaats, Ibidem, 296, fo 41vo.

74 Zijn vonnis bij Pekelharing, "Bijdragen", p. 307-309. Dirk Goossen, RA Middelburg, Rek. I, 298, fo 21vo-22vo, 35. Diens vonnis wordt vermeld bij Pekelharing, a.w., p. 305.

75 Van Vloten, a.w., p. 69.

76 De scribent van het Certificatieboek (GA Veere, RAZE, 403, fo 17) wist met deze naam ook geen raad. Tweemaal komt ze voor en beide keren staan er in een overigens lopend geschrift heel precies 6 letters getekend.

77 GA Veere, RAZE, 403, fo 17, 17vo.

78 Van Vloten, a. w., p. 52-53. In oktober herhaalde deze beeldenbreking te Bakendorp zich. Zie hierna p. 317.

79 ARA Brussel, RvB, 1, fo 181; RA Middelburg, Rek. I, 297, fo 28. Vonnis van Neelken Jansdr. bij Pekelharing. "Bijdragen", p. 309-311; van de schout en zijn vrouw bij Marcus, Sentiën, p. 360-362. Vgl. ook Fruin, "Kroniek", p. 75-76.

80 Van Vloten, a.w., p. 54. Zijn vonnis vermeldt evenwel geen deelname aan de beeldenstorm, Marcus, Sentiën, p. 362-363.

zoals later zal blijken, de centrale figuur in de hervormde groep, die te Koudekerke samenkwam.⁸¹ De beeldenbreking in Arnemuiden tenslotte werd ook niet alleen door de rondtrekkende groep Middelburgers uitgevoerd. Een plaatselijke hervormde kring, die daarmee voor het eerst in ons gezichtsveld komt, had een werkzaam aandeel in de breking.

Tegen twaalf Arnemuidenaars werd later vonnis gewezen wegens hervormde activiteiten. Zeven van hen - onder wie enkele collectanten tijdens de predikaties - namen ook deel aan de beeldenbreking in hun woonplaats en elders. Deze groep werd zeer begunstigd door Jan Ypensz., de plaatsvervanger van de baljuw van Middelburg in Arnemuiden. Hij had de sleutels van de kerkmeesters weggenomen en in handen van de beeldenstormers gegeven.⁸² Verscheidene Arnemuidenaars lieten het niet bij verwoestingen in hun eigen parochiekerk, maar trokken mee voort.

Slechts het platteland van Walcheren had te lijden onder de beeldenstorm. Het overige deel van Bewesten Schelde, met uitzondering van Bakendorp, en heel Beoosten Schelde bleef gespaard van verwoestingen in augustus 1566. ⁸³ Niet van de dreigende onzekerheid evenwel.

In Oud-Vossemeer haalde kapelaan Trudo Luyten uit voorzorg alle zilverwerk uit de kerk en gaf dit in bewaring bij de wereldlijke overheid. Hetzelfde gebeurde in Tholen.⁸⁴

En toen op 8 september de ommegang ter ere van Sint-Adriaan in Dreischor uitging was er extra bewaking voorzien.⁸⁵

In Sint-Maartensdijk schijnen er plannen bestaan te hebben om de beelden te vernietigen. De baljuw wist Lieven Quirijnsz. en zijn medestanders evenwel de voet dwars te zetten.⁸⁶

De houding van de geestelijkheid

Drie groepen medespelers in het beeldenstormdrama verdienen een nauwkeuriger observatie: de stedelijke overheid, de geestelijkheid en de beeldenstormers

zelf. In de eerste plaats gaat onze aandacht uit naar de geestelijkheid. Angstig en verslagen treffen we hen aan. Wel hebben onze gegevens slechts betrekking op de Middelburgse geestelijken, maar er is geen reden te veronderstellen dat het in de overige Zeeuwse steden anders was. In Veere had men immers al

⁸¹ Zie hierna p. 264.

⁸² Marcus, *Sententiën*, 105-106. 236, 195-196; RA Middelburg, Rek. II, 93. Jan Jacobsz. barbier, in hechtenis genomen op verdenking van medeplichtigheid aan de beeldenstorm, zat ten onrechte gevangen. Op zijn sterfbed herriep Rodrigo de Castille, een Spaans zeeman, zijn beschuldiging (augustus 1570), ARA Brussel, Aud., 1177/20, ongefol.; RvB, 3, fo 312-313vo. ARA Brussel, RvB, 126 (130), fo 3vo; RA Middelburg, Rek. I, 296, fo 43.

⁸⁴ Certificatie van schepenen van Vossemeer, 10 augustus 1567, GA Tholen, RAZE, 5425, ongefol.: kerkrekeningen 1567-1568, fo 142vo.

⁸⁵. ARA Brussel, RvB, 126 (130), fo 37. Over de jaarlijkse ommegang, Braber, *Uit Dreischors .erletten*, p. 42.

⁸⁶. Marcus. *Sententiën*, p. 179-180.

slechte ervaringen op dit punt. Een jaar tevoren waren in het klooster van Sint- Clara, even buiten de stad, een crucifix en enkele beelden beschadigd en zeker zal men in

angst gezeten hebben voor een eventueel vervolg. Ook in Zierikzee zat de schrik er zo diep in dat de beelden die in augustus 1566 veiligheidshalve uit de kerk gehaald waren, er pas vanaf mei 1567 allengskens weer werden teruggeplaatst.⁸⁷

In Middelburg hing reeds maanden vóór de augustusuitbarsting dreiging in de lucht. In alle herbergen rond Middelburg werd op 5 mei gezocht naar een kreupele, die in het Hoogduits de bisschop en andere geestelijken in de abdij zeer irreverentelijk had toegesproken. Het vermoeden leefde dat hij een verspieder was⁸⁸

De bisschop nam dan ook geen enkel risico toen de hervormde massademonstraties begonnen en hield de abdijpoort ook overdag gesloten.⁸⁹

Omstreeks 12 augustus waarschuwde Willem, pater van de begarden, hem dat de aanval op de abdij en de andere kerken van Middelburg door de sectarissen op handen was. Tot tweemaal toe ontbood De Castro de burgemeesters en verzocht hen dringend de schutterijen op te roepen en het naderend onheil af te wenden. Zeer bezorgd moet de bisschop geweest zijn toen hij op hun weigering antwoordde: *Wel dan, zoe sal ic blijven ronder hulpe ende beschermen, ende men zal dit quaet volck al laeten geworden.*⁹⁰

In de abdij heerste angst. Geen van de norbertijnen vergezelde de beide burgemeesters toen deze zich in de vroege morgen van 22 augustus naar de kerk begaven om de beeldenstormers te bewegen tot het sparen van het koor met zijn kostbaarheden. Niemand durfde meegaan, vreesende geslagen te worden.⁹¹

In wereldlijke kleren namen de norbertijnen de volgende dag de wijk naar het bisschoppelijk buitenverblijf Westhove; de vicaris-generaal van de bisschop, Jan van Strijen vluchtte deur vrees gedreven nog verder weg. Alleen de bisschop zelf toonde moed; met een handjevol getrouwen bewoonde hij nu de abdijgebouwen.⁹²

Er was alle reden voor angst. Bruut geweld had zich kunnen uitleven tegen alles wat de rooms-katholiek heilig was, slechts min of meer in toom gehouden door een gebodt van de kerkenraad. Wie garandeerde dat dit geweld zich uiteindelijk ook niet zou keren tegen de geestelijken zelf?

Het gerucht ging dat zich in de abdijbibliotheek een rolleken oft pampier moest bevinden waarin wel 300 namen van ketters genoteerd stonden. Een uiterst penibele situatie, want het gerucht zou wel eens waarheid kunnen bevatten. Had de bisschop immers het vorige jaar niet een dergelijke lijst naar Brussel gezonden?⁹³

Oud-baljuw Pieter Haeck overdreef stellig niet toen hij opmerkte hij en wiste geen raed

87 GA Veere, SA, voorl. nr. 1700; Ermerins, Eenige Zeeuwsche Oudheden, V, p. 120; RA Middelburg, Verz. De Vos, 70, p. 2.

88 RA Middelburg, Rek. I, 296, fo 33.

89 RA Middelburg, Hs. Verz. 847b, p. 3 (1 juli).

90 Van Vloten, a.w., p. 122-124.

91 Ibidem, p. 105.

92 De bisschop zou op 23 augustus zijn meegegaan naar Westhove en 's avonds alleen zijn teruggekeerd, Fruin, Dusseldorpii Annales, I, p. 22. Jan van Strijen vluchtte uyt Zeelandt, ARA Brussel, RvB, 126 (130), fo 141vo. Vgl. Van Vloten, a.w., p. 184.

om de geestelicken te hulpen indien dit rolleken inderdaad gevonden zou worden.⁹⁴ De bisschop beseftte het gevaar waarin hij verkeerde ten volle. In de vroege morgen van 24 augustus, tijdens een crisisberaad van de commissie voor lopende zaken uit de Staten van Zeeland, ten huize van Filibert van Serooskerke, smeekte hij letterlijk om

bescherming. Maar de andere aanwezige leden van de commissie, de vertegenwoordiger van de adel, Adriaan de Proost, optredend in naam van de Eerste Edele⁹⁵, en de burgemeesters van Middelburg, weigerde hem bewaking door hellebaardiers op kosten van het land. Daarop bood de bisschop aan de kosten te delen. Ook dat werd hem ontzegd en ten einde raad vroeg hij de toelating zijn abdij te mogen beveiligen t zijnen eygen toste alleenlijck. Maar niets werd hem gegund en zo bleef de abdij onvoorzien van bewaernisse. Wel waren Wet en Raad van Middelburg twee dagen later bereid documenten op het stadhuis in bewaring te nemen⁹⁶, maar verder ontmoette bisschop Nicolaas de Castro enkel maar afwijzing.

Nu was er met deze abt-bisschop duidelijk iets bijzonders aan de hand en de manier waarop de wereldlijke overheid hem behandelde kan niet helemaal model staan voor hun houding tegenover de geestelijkheid in het algemeen. De Castro werd nog steeds beschouwd als indringer. Geluiden werden gehoord als den bisschop is hier bastaert ende ingeset van buyten, en de bistop es een vremdelinck.⁹⁷ Radicaler nog waren de uitspraken van de hervormde schepenen Andries Jacob Oortsz. en Simon Jansz. van Rome: Wij willen hem daeruyt hebben, wij zullen hem packen in een bagghe (mand).⁹⁸

Onder de hervormden was de afkeer van de bisschop groot. Dat bleek op 24 augustus, in de vroege morgen, tijdens de hiervoor genoemde vergadering van de Statencommissie. Ook enkele vertegenwoordigers van de hervormden waren hier uitgenodigd. Twee van de drie voorwaarden, waarop predikant Gelein d'Hoorne en zijn mannen beloofden het stormen te staken, betroffen het verwijderen van de naam van de bisschop uit het openbare leven.⁹⁹

Maar opmerkelijker is het feit dat daarop van de zijde van de overheid, van de twee aanwezige Middelburgse burgemeesters bijvoorbeeld, geen enkel protest volgde. De hervormden kregen zonder tegenspraak genoegdoening op deze twee punten. En zo werd het wapen van Nicolaas de Castro, een zetelend bisschop nota bene, verwijderd uit het bisschoppelijk auditorium en zijn naam, die in koper op het grafmonument van de laatste abt in het koor van de abdijkerk gegraveerd stond, eruit gebeiteld.¹⁰⁰

93. Zie hiervoor p. 196, noot 194. Van een dergelijk bloedboek is bijvoorbeeld ook sprake in Hollandse steden als Delft (Van Heel, "Enige archivalia", p.438-447), Hoorn (Sol, "Reformatie en magistraatsbeleid", p. 136) en Alkmaar (Duke, Reformation and Revolt, p. 145).

94. Van Vloten, a.w., p. 125.

95. Vgl. hierna p. 254, noot 4.

96. Van Vloten, a.w., p. 81; RA Middelburg, Hs. verz. 847b, p. 6.

97. Joris van Steynemolen en een anonymus, Van Vloten, a.w., p. 80, 140.

98. ibidem. p. 140.

99. Zie hierna p. 254.

100. Van Vloten. a. w., p. 126.

Was de bisschop een speciaal geval, ook tegenover de geestelijkheid in het algemeen betoonde de overheid zich vrij onverschillig. De uitspraak: wij willen voir kercken, papen ende monnicken nyet vechten die in de rumoerige vergadering van 21 augustus op het stadhuis van Middelburg gehoord was¹⁰¹, zou wel eens symptomatisch geweest kunnen zijn. Perplex ende desolaet, zo zullen vele Middelburgse geestelijken zich, met de franciscaan Jan van Leuven, in de laatste dagen van augustus gevoeld hebben. Nu moesten de franciscanen het wellicht in het bijzonder ontgelden. Dat was

ook in andere steden het geval. Zij werden immers vaak geassocieerd met de gehate kettervervolging.¹⁰²

In de kruidentuin van de Middelburgse franciscanen was lavendel en ander gewas met wortel en al uitgetrokken en met grooten hoopen gestolen. De minderbroeders waren zo ontmoedigd, dat ze overwogen voorgoed uit de stad te vertrekken. Hun enige hoop was dat deze zwarte wolcke voorbij zou gaan en dat de koning die de oude religie voorstond, weer de overhand zou krijgen.¹⁰³

Het dilemma van de stedelijke gezagshandhavers

In vrijwel alle steden werden maatregelen getroffen om de verwoestingen te voorkomen of te beperken. In Veere, Zierikzee, Goes en Reimerswaal reageerde de magistraat tijdig.¹⁰⁴ Op het gerucht dat de kerken in Antwerpen en

101 Ibidem, p. 103, 156, 164. Een soortgelijke uitspraak deden de ambachten van Gent in een vergadering van de stedelijke magistraat op 27 juli, Delmotte, "Het calvinisme" p. 149.

102 Van Nierop, Beeldenstorm, p. 41; Id., "Edelman", p. 17; Woltjer, Friesland, p. 182; Van Heel, "Enige archivalia", p. 438-439.

103 ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 88vo.

104 Maatregelen in Veere, ARA Brussel, RvB, 126 (129), fo 112vo-113vo Renier, De verdiensten, p. 64. In Zierikzee, RvB, 126 (130), fo 164-168; Aud., 330, fo 184-184vo; StrA. SA Zierikzee, voorl. nr. 96, fo 99, 116; voorl. nr. 93, fo 84-84vo. In Goes, RvB, 126 (127), fo 57-66vo; GA Goes, SA, 686, fo 76-79; RA Middelburg, Rek. I, 296, fo 41; Van Vloten, a.w., p. 51. In Reimerswaal, Fruin, Het recht der stad Reimerswaal, p. 193-196. Baljuw Cornelis Levendale verklaart zich ingezet te hebben om kerkbreking te voorkomen (zonder in details te treden), RA Middelburg, Prelaat en Edelen, 1. fo 334vo.

242

Middelburg geschonden waren, gingen in Zierikzee en Veere de stadspoorten dicht. Overal werden kerken gesloten, vielen misvieringen stil en in alle steden bracht men de kerksieraden in veiligheid.¹⁰⁵

Het Veerse clarissenklooster kreeg extra bescherming. De herinnering aan de beeldschennis die daar het vorig jaar had plaats gevonden, lag nog vers in het geheugen en het was burgemeester Joos Olivier zelf, die zich met enkele schepenen en de baljuw ter beveiliging naar het klooster begaf. Overal werd de wacht verscherpt. De schutterijen, soms aangevuld met leden uit de poortერი, moesten daarvoor instaan. Leden van de Wet stonden aan het hoofd van deze wachtpeletons.

In Goes was het juist jaarmarkt en de sfeer was zeer gespannen. Er ging een gerucht door de stad dat de heer van Brederode ten huize van secretaris Jan Cornelisz. Backer verbleef en dat hij gekomen was om de kerk en de beelden te verwoesten.¹⁰⁶

Toen dan het bericht van de Antwerpse en Middelburgse beeldenstorm op die 22e augustus bekend werd, drong een zeer uuytnemende groote meenichte de kerk binnen. Maar vrij gemakkelijk slaagde de baljuw, geassisteerd door de juist aanwezige stadhouder van de rentmeester, Jan Turck, erin de kerk te ontruimen. Schade werd er niet aangericht. Wel vonden er tijdens de nacht, die volgde op die rumoerige marktdag, ongeregelheden plaats. Beelden, geplaatst op het kerkhof, voor de kerk en voor het kruisbroedersklooster, trof men de volgende dag stuk geslagen aan.¹⁰⁷

Om een dergelijk misdrijf te voorkomen gebod men in Zierikzee op 28 augustus om de buitenstaande beelden in de toren in veiligheid te brengen. Vooral in deze stad nam

de overheid uitgebreide voorzorgsmaatregelen. Zij was dan ook volledig op de hoogte gebracht van de vreempdicheden ende nyeuwicheden die op Walcheren geschied waren. Filibert en Jeronimus van Serooskerke, resp. rentmeester van Bewesten- en oud-rentmeester van Beosten Schelde, op 23 augustus vanuit Middelburg in de stad gearriveerd, waren daar ooggetuigen geweest van den inconveniente van den beeldtstormen. Zij drongen er bij de magistraat op aan alles te doen om een dergelijk verwoestend geweld te voorkomen en nog diezelfde dag kwam de Brede Raad bijeen om voorzieningen te treffen.¹⁰⁸

105 Zo werden de kerkelijke bezittingen van het Sint-Jansgilde van Veere bij de leden thuis opgeslagen, GA Veere, SA, voor]. nr. 1903, niet gefol. De Thoolse kanunnik Zweder Jacobsz. leverde het silverwerck van de kercke op 't stadthuys in den turbelen tijdt als men seyde dat men ter Tholen de kercke soude rammen ont stucken smijten, GA Tholen, Kerkrekeningen 1567-1568, fo 142vo.

106 Floris Schaeck, baljuw, op onderzoek uitgetrokken, trof bij Jan Cornelisz. Backer diens neef op bezoek aan, die verkeerdelijk voor de heer van Brederode was gehouden, ARA Brussel, RvB, 126 (127), fo 64vo.

107 Diverse uitingen van baldadigheden tijdens de jaarmarkt gepleegd, werden bestraft. Zie GA Goes, RAZE, 1572, fo 32, 33vo, 36.

108 ARA Brussel, RvB, 126 (130), fo 164; Aud., 330, fo 184-184vo; Van Vloten, a.w., p. 35-36; StrA, SA Zierikzee, voort. nr. 93, fo 314.

243

Een brief van stadhouder Willem van Oranje aan het stadsbestuur van Zierikzee drong er nog eens op aan uiterst waakzaam te zijn.¹⁰⁹ De maatregelen van overheidswege bleken in deze vier steden voldoende effectief om een beeldenstorm te voorkomen.¹¹⁰ Ook in Tholen gebeurde er niets. Hier had de magistraat het dringend verzoek van deken en kapittel, om uit voorzorg de grote klok te luiden, afgewezen. Dat zou maar grote beroering in de stad teweeg brengen. Eventuele vernieling van de beelden was in de ogen van burgemeesters en schepenen altijd nog te verkiezen boven vechtpartijen en bloedvergieten.¹¹¹

In Middelburg en Vlissingen daarentegen werden de beelden gebroken. Van de stedelijke overheid kwam ternauwernood tegenspel, al bleef ze niet geheel werkeloos toezien. In beide steden werden de kerken gesloten, toen de uitbarsting dreigde. Maar de hervormden beukten met een scheepsmast de deuren open en verschaften zich zo toegang tot de Vlissingse Sint-Jacobskerk en de Middelburgse Sint-Maartenskerk.¹¹² De magistraat van Middelburg besloot op 23 augustus tot aanwerving van vijftien hellebaardiers en Vlissingen nam er twaalf in dienst, naast twaalf bierdragers die ook werden ingeschakeld om de baljuw bij te staan.¹¹³

Maar toen waren de kerken reeds ontluisd. Te laat en onvoldoende waren hier de maatregelen om de storm te keren.

Ligt de oorzaak van dit povere optreden in het feit dat de breking soe subyt ende onverdachtelijk uitgevoerd werd in deze steden? Deur verbaestheyt ende cortheyt van den thijdt was men gewoon niet in staat geweest op passende wijze te reageren en bevangen door groote perplexiteyt moest men werkeloos toezien hoe het onheil zich voltrok. Dat willen burgemeesters en schepenen van Middelburg de centrale regering in Brussel toch doen geloven.¹¹⁴

Maar de werkelijkheid was anders. Reeds een tiental dagen voordat de beeldenstorm losbarstte, was immers in Middelburg het bericht uitgelekt dat de hervormden bezig waren met de voorbereidingen om zich kerken toe te eigenen. Verontrust had de

bisschop toen tot tweemaal toe de burgemeesters ontboden en hen dringend verzocht maatregelen te treffen. Maar de burgemeesters, in de hoop dat zoe quaet nyet wesen en zoude, gingen niet tot actie over en lieten alles op

109 Vermeld in ARA Den Haag, Familie Van Dorp, 1087.

110 De Kanter (Chronyck, p. 19), De Vos (De voormalige kloosters, p. 12), Westendorp Boerma ("Steden van Zeeland", p. 15) en Te Water (Kort verhaal, p. 128), zich allen baserend op een foutieve vermelding bij Van Heussen (Historia, II, Middelburg, p. 42), menen dat het franciscanenklooster te Zierikzee geheel verwoest werd door de beeldenstorm. Het bleef daarentegen onbeschadigd, ARA Brussel, RvB, 126 (130), fo 147vo: Antwoord van de stad op de vragen van de commissarissen (28 oktober 1567)...alle den conventen in ruste en tranquilliteyt; Ibidem, fo 226: Brief van de vroedschap van Zierikzee aan de landvoogdes (juli 1567) ...geen beeldenstorm in eenyghen kercken oft cloosters gecommiteert. Vgl. p. 260, noot 39.

111 ARA Brussel, RvB, 6, fo 380.

112 Zie hiervoor p. 232 en 234.

113 RA Middelburg, Hs. verz., 847b, 23 augustus 1566; GA Vlissingen, SA, inv. nr. 231, zonder reg. nr. Ook in Amsterdam bestond het plan om de bierdragers, die immers ook een eed aan de stad hadden afgelegd, te betrekken bij de wacht, Grayson, "The civic militia", p. 51.

114 Van Vloten, a.w., p. 103, 197.

244

z'n beloop. 115

Ook de Vlissingse magistraat was op voorhand van de hervormde plannen op de hoogte. Officieel kondigden de hervormden hier aan dat zij van plan waren de kerk in gebruik te nemen. Bij het in hun ogen noodzakelijke breek- en reinigingswerk verzochten ze zelfs assistentie van stadswege. Deze hulp kregen ze niet, maar er is wel overleg geweest tussen de stad en de hervormde gemeente en er zijn met de burgemeesters afspraken gemaakt hoe een en ander in zijn werk moest gaan.¹¹⁶

Waarschijnlijk is toen ook overeengekomen dat het karmelietenklooster gespaard zou blijven. *Die van der Weth namen tijdens de breking de kloosterlingen in bewaarder hant en de baljuw hield samen met de secretaris het lege kloostergebouw in het oog.*¹¹⁷

Dat de magistraat van Middelburg niet tot actie overging en die van Vlissingen maar in beperkte mate, kan dus niet aan onwetendheid of overrompeling toegeschreven worden. Wat stond dan wel een kordaat en ondubbelzinnig optreden in de weg? Wilde men in de stedelijke bestuurskringen van deze beide steden de hervormden de voet eigenlijk wel dwars zetten?

In Middelburg zetelden verscheidene hervormden of hervormingsgezinden in de stedelijke colleges. We treffen er in Wet en Raad, samen 25 personen tellend, negen aan. Sommigen van hen maakten ook deel uit van de (politieke) nieuwe kerkenraad, die hierna uitvoeriger ter sprake zal komen.¹¹⁸ Daarbij moeten wellicht nog meer sympathisanten geteld worden. Zo is de houding van burgemeester Adriaan Claasz. zeer opmerkelijk. Lachend stond hij toe te kijken hoe het Onze-Lieve-Vrouwenaltaar in de voorkerk van de abdij in stukken werd gesmeten. Hij wees de brekers ook met de vinger aan wat verder voor vernieling in aanmerking kwam.¹¹⁹

Zijn broer Sebastiaan was bovendien lid van de nieuwe kerkenraad en zijn vrouw bezocht trouw de predikaties.¹²⁰

De Middelburgse hervormden stonden sterk. Een eensgezind optreden tegen de militante geloofsgenoten van zo'n aanzienlijk deel van de magistraat was dan ook vrijwel onmogelijk. Wet en Raad, op woensdag 21 augustus in vergadering

bijeengeroepen, bleven verdeeld door diversche opiniën.¹²¹

Het Vlissingse stadsbestuur daarentegen telde, voor zover we weten, geen enkele hervormde. Krachtdadige maatregelen waren wat dat betreft dus geen probleem. Toch bleven ze uit.

115 Ibidem, p. 122-124.

116 Brief van de gereformeerde kerken (de naren kerkenraadsleden) aan de burgemeesters 2-2a 22 augustus): Doen wij in denzelven wercke (breking) vromelic voortgingen, behalven alzulke dingen als ons heeren interdiceerden.... In dezelfde brief vragen ze ons heeren ook de gereinigde kerk in ogeschouw te willen komen nemen en de verbanden goederen te doen weghalen, GA Vlissingen, SA, inv. nr. 231, reg. nr. 228.

Anders dan De Boer ("De carmelietenkloosters", p. 248) meedeelt, hebben hier geen vernielingen plaats gevonden, GA Vlissingen, SA, inv.nr. 231, geen reg. nr.

gl hierna p. 321.

Getuigenverklaring van mr. Jan Arendsz. van Brecht, secretaris van de bisschop, Van Vloten, a. W.. p. 125; Marcus, Sententiën, p. 210. Ook de andere burgemeester, Adriaan Jacob Joosz., werd later verdacht, zie hierna p. 403.

120 Van Vloten, Onderzoek, p. 121; ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95vo, 96vo.

121 Van Vloten, Onderzoek, p. 155-156.

245

Dat brengt ons bij de tweede vraag.

Wilden de stedelijke gezagsdragers eigenlijk wel in de bres springen voor de kerk, haar dienaren en bezittingen? In Middelburg ontmoetten we lauwheid, onverschilligheid - Wij willen voir kercken, papen ende monnicken nyet vechten - zelfs afkeer en haat ten opzichte van de geestelijkheid. Hoewel Middelburg, vooral door de aanwezigheid van de impopulaire bisschop, hierin geen model kon staan voor de andere Zeeuwse steden, zal toch ook daar het enthousiasme niet heel groot geweest zijn. En toch verhinderde dat Veere, Zierikzee, Reimerswaal en Goes niet om effectieve maatregelen te treffen, die kerkschending konden voorkomen.

De dubbele vraag naar de bereidheid tot optreden brengt dus niet genoeg duidelijkheid om te begrijpen waarom de magistraat in Middelburg en Vlissingen, waar de beeldenstorm een hervormd succes werd, zich zo weinig teweer stelden. We moeten ons ook de vraag stellen: konden de stadsbesturen hier eigenlijk wel anders handelen? Het antwoord is ontkennend. Want op wie hadden ze een beroep moeten doen om krachtdadig in te grijpen? Op de schutterij in eerste instantie. De schutters nu werden wel ingezet in andere Zeeuwse steden.¹²²

Maar in Middelburg durfde men hen niet op te roepen. Het vermoeden dat er vele gheusen oft sectarissen onder hemlieden waeren werd algemeen gedeeld¹²³ en baljuw Rollema, die zelfs het grootste deel van hen voor *guesen aensach, oft emmers den ghuesen zeer gheneghen*¹²⁴, getuigde daarmee van een juist inzicht. De religieuze gezindheid van het merendeel der schutters - althans van de handboogschutterij - bleek immers duidelijk toen omstreeks 27 december 1566 beslissingen genomen moesten worden over de Sint-Sebastiaansviering op 20 januari. Naar oude traditie werd dan ook een plechtige mis opgedragen. Schutterskoning Thomas Broeder vertolkte in die vergadering blijkbaar de mening van de meerderheid toen hij zei: *Wij en willen geen misse gedaen hebben ..., wij en willen der nyet aen gelden*.¹²⁵

Uit de gilderekening blijkt immers dat de mis inderdaad niet gevierd is.¹²⁶ Geen wonder dat Wet en Raad van Middelburg, in vergadering bijeen, op de vooravond van de beeldenstorm in grote onzekerheid verkeerden *hoe dat huerlieder burgherie hem*

daerinne draeghen zouden. Zonder maatregelen getroffen te hebben ging die vergadering dan ook uiteen.¹²⁷

Ook de schutters van Vlissingen werden door de stedelijke overheid gewantrouwd. Dat zou alleen al kunnen blijken uit het feit dat ze niet werden opgeroepen toen de hervormden hun zuiveringsactie aankondigden.

Maar er was meer. Leden van de schutterijen hadden in juli de grote preken buiten de stad bijgewoond. In verband daarmee waren alle schutters op 27 juli door de

122 Namelijk in Zierikzee, Reimerswaal en Goes, hiervoor p. 242, noot 104. In Veere werd gesproken van goede wacht nacht en dag, ARA Brussel, RvB, 129 (130), fo 113vo. Over de rol van de schutterijen in Holland, Grayson, "The Civic Militia", p. 35-63; Knevel, Burgers in het geweer, p. 66-78. Vgl. ook Woltjer, "Dutch privileges", p. 28-29.

123 Van Vloten, a.w., p. 173, ook p. 91 en 164.

124 Ibidem, p. 229.

125 Ibidem, p. 172.

126 De Stoppelaar, Het schuttersgilde, p. 40.

127 ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 81vo.

246

magistraat ontboden. Zij hadden de ernstige waarschuwing gekregen zich verre te houden van hervormde manifestaties, *opdat men daerin by andere middel nyet geoirsact en zoude werden te voersien*.¹²⁸

Met dergelijke schutters kon men in Middelburg en Vlissingen moeilijk een breekactie van de hervormde gemeente keren.

Niet alleen onder de schutterij overigens vreesde de Vlissingse magistraat onvoldoende steun te vinden voor een doortastend overheidsoptreden tegen de hervormden. Ook de stedelijke bevolking in zijn geheel was zeer verdeeld. Geleijn d'Hoorne en zijn kerkenraad hadden in Vlissingen grote aanhang. De haast arrogant aandoende zelfbewustheid van de hervormde kerkenraad, die de magistraat vrijmoedig een ultimatum durfde stellen¹²⁹, vond zeker mede zijn oorsprong in de brede steun uit de bevolking. Zeer velen trokken de stadspoort uit als er buiten in het veld weer een preek gehouden werd. Volgens de hervormden was de stad dan zo *gedepopuleert van volcke, zulcx datter nauwelicks eenich volck in stadt en blijft*.¹³⁰

Dit moge overdreven zijn, de dreiging die voor de stedelijke overheid uitging van de kerkenraad, een autoriteit tegenover de hare, was er niet minder om. Er heerste ook in Vlissingen grande murmuratie vanwege de religieverschillen onder het volk.¹³¹ Wijselijk zullen de stedelijke bestuurders eieren voor hun geld gekozen hebben en de weg van overleg in plaats van geweld bewandeld.

Ook de houding van de baljuw in beide steden verdient onze aandacht. In Vlissingen werd het baljuwschap, nadat Jacob Smit zich had teruggetrokken, tijdelijk waargenomen door Jacob van Eecke. Burgemeesters en schepenen zelf hadden hem in maart 1566 als hun kandidaat voorgedragen voor deze functie, tegen de zin wellicht van Arend van Dorp, curator van het sterfhuis van de heer van Veere en Vlissingen.¹³² Dat deze interimfiguur, hun protégé, zich geheel zou voegen naar de handelwijze van de magistraat, zonder eigen initiatieven te ontplooien, is dan ook niet verwonderlijk.

De rol die de Middelburgse baljuw, de Fries Tjomme Rollema, tijdens de roerige zomer van 1566 speelde, is niet zo gemakkelijk te bepalen.¹³³

Op 1 september 1565 was hij in functie getreden en volgens zijn eigen verklaring, afgelegd in het najaar van 1567, was hij zeer actief geweest tegen de oproerige

128 GA Vlissingen, SA, inv. nr. 231, geen reg. nr. Over de Vlissingse schutterijen, Winkelman, Geschiedkundige plaatsbeschrijving, p. 190.

129 Zie hiervoor p. 234.

130 GA Vlissingen, SA, inv. nr. 231, reg. nr. 226.

131 ARA Brussel, Rek., cartons, eerste reeks, 366/1, M.

132 Jacob Smit had op 14 januari 1566 afstand gedaan van zijn post, GA Vlissingen, SA, Mv. nr. 95, reg. nr. 187. In zijn plaats was door Arend van Dorp vóór 31 januari tijdelijk benoemd Gerard de la Haye, Ibidem, reg. nr. 188, 191. Op verzoek van burgemeesters en schepenen van Vlissingen daarentegen stelde de Brusselse overheid op 8 maart 1566 Jacob van Eecke aan tot waarnemend baljuw. Op 31 mei 1567 trad dan Jan Ypensz. in functie. Beide aanstellingsakten in ARA Brussel, Aud., 1346, ongefóol.

133 Na de koning gediend te hebben als olderman te Sneek en schout te Leusden werd hij op 26 juli 1565 benoemd te Middelburg als opvolger van de bekende baljuw Pieter Haeck, ARA Brussel, Aud., 167, fo 209; 1345, losse stukken. Als interim-baljuw had gefungeerd burgemeester Pieter Claas Domisz. Zijn akte van commissie dateert van 22 juni 1565, Ibidem.

247

hervormden in de afgelopen tijd.¹³⁴

Enkele Middelburgse geestelijken getuigden, op zijn verzoek, dat hij zich gedragen had zoals een goed katholiek betaamde. Zijn buurman, Ingel Cornelisz., pastoor van de Sint-Maartenskerk, verklaarde dat Rollema het nooit kon laten om in de kerk tijdens de mis en de vespers met de priesters mee te zingen zoo hij best conste. Het was ook de baljuw die hem tijdens de donkere beeldenstormdagen steeds had bemoedigd:

Laet ons een weynich paciencie nemen; de Conincklijke Majesteyt zal wel meester blijven van den spele ende die olde religie voorstaen. Ook de franciscanen ondervonden de steun van Rollema in deze dagen. Zelf verjoeg hij de plundersaars uit hun kloostertuin.¹³⁵

Maar het was een feit dat hij in de Middelburgse samenleving niet erg op z'n plaats was. Aan alle kanten ontmoette hij onwil en tegenwerking. Wet en Raad negeerden hem volkomen tijdens de beeldenstorm, toen de chaos in Middelburg groot was. Zijn voorstellen werden nauwelijks aangehoord; laat staan dat er gevolg aan werd gegeven. Rollema was, zoals wij zullen zien, bovendien zeer impopulair in de stad.¹³⁶ Niet zonder reden golden de dreigementen van de beeldenstormers op 22 augustus in de eerste plaats de baljuw.¹³⁷

De brekers

Richten wij tenslotte onze aandacht op de belangrijkste medespelers in het beeldenstorm-drama: diegenen die metterdaad de kerken "zuiverden". In Middelburg identificeerden we 74 brekers; in Vlissingen 18 en in Arnemuiden 8.¹³⁸

Wie waren nu die 74 Middelburgers die op 22 augustus bij de vernielingsactie betrokken waren? Van 6 personen wordt geen beroepsactiviteit vermeld. De overige 68 oefenden samen 34 beroepen uit. Als we deze enigszins groeperen herkennen we 15 mensen (23%) die werkzaam waren in de kledingsector (schoenmakers, kleermakers, een enkele kousmaker), 11 personen (16%) hoorden thuis in de bouwwereld als metselaar, timmerman of dergelijke en 5 (7%) verdienden hun brood in de textielsector als droogscheerder, verver of wever. Daarnaast tellen we nog 6 kuipers en 6 schrijnwerkers (beiden 9%).

Verder treffen we de meest uiteenlopende beroepen aan. Vrijwel alle zijn ze evenwel

te situeren in het ambachtsmilieu. Zo zag ook de gevangen genomen beeldenstormer Jan de Lannoy dat. Toen hem gevraagd werd wie zijn mededaders geweest waren, besloot hij z'n opsomming van een twintigtal personen aldus: Mitsgaders noch groot ghetal van metssers, timmerluyden,

134 Van Vloten, a.w., p. 1-26, 226-236.

135 Het was ook op initiatief van Rollema, die de kerkdeuren door hellebardiers liet bewaken, dat de misviering in de Sint-Maartenskerk als eerste was hersteld, ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 86-86vo, 88vo.

136 ARA Brussel. RvB, 126 (128), fo 86vo-87; Van Vloten, a.w., p. 234-236. Vgl. hierna p. 380.

137 Alzoo haestich als 't hier beschiet is, zoo zal den baillu aldereerst aenstaen, ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 83vo. In het vonnis van Pieter Cornelisz., berucht beeldenbreker, d.d. 9 februari 1569 werd eveneens aangegeven dat men plannen had de baljuw te verjagen, RA Middelburg, Aanwinsten 1960, nr. 17 sub 27. Vgl. verder hierna p. 401.

248

schrijnwerkers, smits, cleermaeckers, schoenmakers (en) knaepes.¹³⁹

Enkele personen van reputatie¹⁴⁰ vormen hier de uitzondering. De notaris Guillaume Deynoot en de kooplieden Pieter Boreel, Jacob de Questere en Geleijn Jolijt namen eveneens deel aan de beeldenstorm in Middelburg.

Negen van de ons bekende 74 stormers woonden nog bij hun ouders, worden vermeld als jonggezel of waren in dienst als knaep bij een meester. Zo hadden de drie knechten van schrijnwerker Thomas Schooff zich allen actief betoond bij de vernielingen. Een van deze, Cornelis Willeboordsz., was zelfs nog zo jong dat hij met de kinderen op straat speelde.¹⁴¹

Adriaanken, de echtgenote van lange Hans van Zwol, is de enige ons bekende vrouw in het gezelschap. Zij maakte zich vooral verdienstelijk met opruimen en schoonmaken van de Sint-Maartenskerk.¹⁴²

Door welke motieven werden deze beeldenstormers geleid bij hun vernielingswerk?

Voor een deel van hen gingen praktische overwegingen en ideologie hand in hand. Met het verrichten van een Gode welgevallig werk, het vernielen van de "afgodsbeelden", kon men zich tegelijkertijd, vóór de winter inviel, geschikte, "gezuiverde" kerkgebouwen verwerven. Deze visie mogen we zeker toeschrijven aan de 7 kerkenraadsleden, die wij onder de 74 beeldenstormers aantreffen.

Verder waren er nog 24 personen verregaand geëngageerd in de hervormde gemeente van Middelburg. Deelname aan het avondmaal, de doop of begrafenis van een kind, of latere aansluiting bij een vluchtelingengemeente vormen hier de voornaamste criteria om iemand tot de hervormde kerngroep te rekenen. Zes anderen tenslotte werden nog beschuldigd van het bijwonen van predikaties zonder dat wij verder iets van hen weten. Een dergelijk gegeven is evenwel te weinigzeggend om hen automatisch bij de uitgesproken hervormden in te lijven.

Tenminste 31 hervormden tellen we dus onder de brekers, voor wie het religieuze motief duidelijk uiterst belangrijk was. Wat de overige beeldenstormers betreft verkeren we dienaangaand in het onzekere. Nog andere motieven immers die iemand tot vernieling van kerkelijke eigendommen konden aanzetten, zijn denkbaar. Mogelijk was de afkeer van de geestelijkheid die wij vooral in Middelburg ontmoetten mede een drijfveer daartoe. Verder vormde geld voor sommigen de nuchtere motivatie tot meehelpen. Hoevelen ontvingen evenals de kruier Geleijn Jansz. en de droogscheerder Pieter Cornelisz. een dagloon? Daarnaast is het denkbaar dat de brekers vergezeld

werden door rebelse meelopers, die slechts door pure vernielzucht werden gedreven. In hoeverre het aanvankelijk de bedoeling van de kerkenraad geweest is om ook in kerken, die voor de hervormde eredienst niet nodig waren, de beelden stuk te slaan, weten wij niet. Misschien kwam er pas gaandeweg een loskoppeling aan beide motieven tot stand en werd, toen de parochiekerken "gezuiverd"

138 Zie over hen bijlage V.

139 ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95vo.

140 Van Vloten, a.w., p. 61.

141 Fruin. "Kroniek", p. 77.

142 Pekelharing, "Bijdragen p. 313.

249

waren, de vernieling van de beelden, in de euforie van het gebeuren, een doel op zichzelf.

Sinds Erich Kuttner een halve eeuw geleden op indringende wijze aandacht vroeg voor de sociaal-economische achtergronden van het jaar 1566, door hem het "hongerjaar" genoemd, kunnen we niet voorbij gaan aan de vraag in welke mate ook in Middelburg de vrees voor hongersnood en werkloosheid, de dreigende bestaansonzekerheid kortom, leidde tot een opstandige houding tegenover gevestigde machten. Te meer klemmt deze vraag als we de groep beeldenstormers in ogenschouw nemen bij wie we geen of weinig hervormde affiniteiten hebben waargenomen. Zijn er tekenen die er op wijzen dat er een algemene stemming van oproer in de stad heerste? Een opstandigheid die zich niet alleen richtte tegen kerkelijke eigendommen, maar tegen de gevestigde orde in het algemeen?

De bronnen zwijgen hierover. Wel ontmoette de baljuw dreigementen. Terwijl de beeldenstormers in de vroege morgen van de 22e augustus zijn huis passeerden, klonk de roep onder de ghemeene furie dat de baljuw het volgende slachtoffer zou zijn. Rollema zelf lag nog rustig te slapen, maar zijn huisgenoten, drie vrouwen, raakten in paniek bij de gedachte dat zij (hem) mochten dootslaan en het huis plunderen en ze verborgen het geld onder de turf. Toch doelden de beeldenstormers niet direct op doodslag en plundering, als wel op de brekinghe van den beelden ende schilderijen in den huussen.¹⁴³

Het baljuwshuis zou het eerste niet-kerkelijk doelwit zijn. Het bleef bij deze ene bedreiging en het is zeker niet toevallig dat ze gericht was tegen de zeer impopulaire Rollema. Gevestigde machten bleven verder onaangetast en alleen de kerken kregen het volle geweld te verduren.

Nogmaals de vraag: dreven "ellendefactoren" de beeldenstormers mede tot hun daden? Nu rechtstreekse aanwijzingen in de bronnen ontbreken, dienen wij op indirecte wijze een antwoord te zoeken. Is er misschien enig onderscheid op te merken tussen de groep geëngageerde hervormden en het overige deel van de beeldenstormers dat in religieus opzicht in de mist blijft?

Op beroepsmatig gebied nauwelijks. Wel horen de personen van reputatie alle vier bij de hervormden, maar verder zijn beide groepen van vergelijkbare samenstelling. De vermogenspositie van de beeldenstormers kan eveneens als vergelijkingspunt dienen. Jammer genoeg moeten we hierbij het bezit aan roerende goederen buiten beschouwing laten. Teveel was reeds vervreemd voordat de deurwaarders rondgingen om de geconfisqueerde goederen op te tekenen. Wat nog aanwezig was geeft dikwijls een volstrekt onjuist beeld van het oorspronkelijke bezit. En onderlinge vergelijking is daarmee al helemaal onmogelijk geworden.¹⁴⁴

Een wat betrouwbaarder indicatie vormt het huizenbezit, al past

143 ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 83vo-84vo. Vgl. Scheerder, *De Beeldenstorm*, p. 104.

144 Als voorbeeld moge de timmerman Samson Moreys dienen. Hij was eigenaar van een groot huis op de Markt in Middelburg (RA Middelburg, Rek. II, 99, ongefol.), maar aan onroerend goed werd niets ter confiscatie aangetroffen, *Ibidem*, 101, fo 84. Zie verder p. 278. 250

ook hier enige argwaan. Zelfs *Het vliegende hert* op de Dam immers, het huis waar de koopman Jacob de Questere in gewoond had, was lang aan de aandacht van de confiscator ontsnapt.¹⁴⁵

Hoeveel gemakkelijker kon zoiets gebeuren met een onopvallend huisje in een achteraf steegje. Met de ons ter beschikking staande gegevens komen we tot de vaststelling dat het huizenbezit van de hervormde kerngroep onder de beeldenstormers beduidend hoger lag dan dat van de overige brekers. Van eerstgenoemden bezat 36% een eigen huis. Slechts 10% van laatstgenoemden kon zich eigenaar noemen van het huis dat men bewoonde.¹⁴⁶

Moeten we dan concluderen dat degenen, die zich onder de beeldenstormers niet duidelijk als hervormingsgezind manifesteerden, in maatschappelijk opzicht zwakker stonden dan de geëngageerde hervormden en dat hier de motivatie om kerkelijk bezit te vernielen eerder in sociaal-economische richting moet gezocht worden? De basis voor een dergelijke bewering lijkt, het kleine aantal personen mede in aanmerking genomen, vrij wankel. Ons besluit zal moeten zijn dat de beeldenstorm in Middelburg in essentie een religieus geïnspireerd fenomeen was dat ook buiten hervormde kring medestanders heeft gevonden die vanuit andere inspiratie - bijvoorbeeld betaling - werden gedrongen tot meedoen.

De beeldenstormers van Arnemuiden en Vlissingen laten zich in deze conclusie geheel inpassen. Ook hier ging het vrijwel uitsluitend om ambachtslieden en de geëngageerde hervormden waren ook hier de spil rond wie de breekactie draaide. Maar het aantal personen is in deze plaatsen zeker te klein om verdere conclusies toe te laten.

Besluit

Als wij de gebeurtenissen van 22 augustus in Middelburg nog eenmaal de revue laten passeren, moeten we in de eerste plaats constateren dat de dopers, getrouw aan de door hen voorgestane leefwijze, totaal afwezig bleven bij het losgebarsten geweld. Voor de hervormde gemeente was nu een begeerd doel bereikt, de toegang tot "gereinigde" kerken. Het waren bijna uitsluitend ambachtslieden door wie de beeldenstorm werd georganiseerd en grotendeels uitgevoerd, met als kern de kerkenraad van Middelburg, eveneens uit ambachtslieden bestaande. Vooraanstaande burgers uit de handelswereld en magistraatskringen hielden zich overwegend afzijdig van breken en vernielen. Kunnen we dan zeggen dat de gewone man de kastanjes voor hen uit het vuur haalde?¹⁴⁷

Dat zou een al te lichtvaardige conclusie zijn. Het openbeuken van solide kerkdeuren en het wegbreken van beelden was zwaar werk. Metselaars, timmerlieden en schaliedekkers konden daar nu eenmaal beter mee overweg dan de doorsnee koopman of notaris. Wie niet daadwerkelijk de brekershamer

145 Jacob de Questere werd bij verstek veroordeeld op 27 mei 1568. Zijn huis werd na zijn vlucht bewoond door Gonçal de la Palma. Pas in februari 1569 ontdekte men de vergetelheid, RA Middelburg, Rek. I, 466, fo 43. Vgl. Rek. II, 100, fo 7vo-8.

146 Adriaanken, de echtgenote van Lange Hans, de kloosterling Nicolaas Jansz. Verbericht en de negen jongeren bleven buiten beschouwing. Verder ook vier personen over wier eventuele

goederen wij niet zijn ingelicht.

147 Vgl. Kuttner, Het hongerjaar, p. 271-279.

251

ter hand nam, kon door zijn houding of louter door zijn aanwezigheid evenzeer blijk van zijn betrokkenheid geven. Jan Cornelisz. van Campen, raad en notaris, lachte van contentement tijdens het brekerstumult in de abdijkerk, evenals burgemeester Adriaan Claasz., die de brekers bovendien daadwerkelijk aanzette tot vernieling van enkele beelden, die in eerste instantie over het hoofd gezien waren.¹⁴⁸

Naar onze mening maakten zij zich op deze wijze evenzeer medeplichtig aan de beeldenbreking en is deze daarmee toch wel een zaak geweest van de hervormde gemeente in zijn totaliteit.

De vernieling van de beelden en de verwerving van kerkgebouwen betekende evenwel niet voor iedere hervormde een einddoel. Voor een bepaald deel van de hervormde gemeente was de beeldenstorm slechts één fase van een groter plan. De woorden van Joris van Steynemolen klonken bepaald onheilspellend: *'t Es een cleen zaicke van de beelden*, bagatelliseerde hij de dramatische gebeurtenissen van de voorbije augustusdagen kort nadien tegenover burgemeester Pieter Claas Domisz. en hij voegde eraan toe: *Zij (de hervormden) zullen noch al voirden willen commen*.¹⁴⁹

De ontvanger van de Walcherse watering Van Steynemolen kon het weten; hij onderhield nauwe relaties met Pieter Haeck, de chieff van de (politieke) nieuwe kerkenraad.¹⁵⁰

Het moment waarop deze nieuwe kerkenraad openlijk in actie zou komen, moest nog aanbreken.

148 Van Vloten, a.w., p. 125; Marcus, Sententiën, p. 210.

149 Van Vloten, a.w., p. 141.

150 Ibidem, p. 79-80, 175, 189. Vgl. hierna p. 322.

252

X Hervormd kerkelijk leven tot Pasen 1567

Verhouding tussen katholieken en hervormden in de steden

Het rooms-katholiek kerkelijk leven in Middelburg was met een schok stilgevallen. Zwaar beschadigd en verlaten stonden de kerken daar en geen priester waagde het de mis op te dragen. De hervormden domineerden de stad. Maar geheel tevreden konden ze nog niet zijn. Nog steeds zaten in het Gravensteen *elf* personen omwille van hun geloof gevangen.

Daags na de beeldenstorm, op vrijdag 23 augustus, werd nu een actie ondernomen om hen te bevrijden. In broederlijke samenwerking richtten hervormden en dopers zich tot ieder die gezag droeg, tot burgemeester en schepenen, tot de rentmeester, de baljuw en de bisschop, om vrijlating te bekomen.

De wereldlijke overheid deinsde terug voor deze stap en wilde eerst hogere instanties raadplegen. Maar de bisschop, murw geslagen door de gebeurtenissen van de laatste dagen, gaf zijn schriftelijke toestemming onder nochtans protestatie, dat het in zijne macht nyet en was te doene.

Daarop trok een menigte van enkele honderden gewapend met hamers en bijlen naar het Gravensteen om, desnoods met geweld, de geloofsgevangenen te bevrijden. Toen moest ook de wereldlijke macht wel buigen voor de menigte. Het Gravensteen immers was op dat moment overvol. Naar Middelburg werden van oudsher de galeigasten uit andere gebieden overgebracht¹ en de gevangenis herbergde een honderdtal misdadigers van alle slag, quaetdoenderen van nature ende beroyde gasten. Uit vrees dat ook deze zouden vrijkomen bij een gewelddadige bevrijdingsactie koos men voor het minste kwaad. De gevangen van den Schrifte werden in vrijheid gesteld. Ende heeft *den volcke* daarmee tevreden geweest.²

Heer en meester waren de hervormden in de stad. Maar het stadsbestuur poogde weer greep op de gebeurtenissen te krijgen. Het verloop van de raadsvergadering van 23 augustus getuigt daarvan.³

In de eerste plaats besloot men de stadhouder, Willem van Oranje, raad te vragen hoe nu verder te handelen. Een delegatie van drie personen werd daartoe afgevaardigd. Ze bestond uit Jan de Hiniosa, schepen en Simon Jansz. van Rome, raad, beiden de hervorming

1. Middelburg in Zeeland) daer men gewoonlyck es dierghelicke gecondempneerden ter coste der Majesteit te bewaeken, De Coussemaker, Troubles religieux, IV, p. 244, ook p. 248- 249. Jehan Fernandez de Samora, verantwoordelijk voor de galeigasten in Middelburg deelde de landvoogdes op het eind van november 1566 mee dat hun aantal veel te groot was voor de stedelijke gevangenis en dat zij, in geval van ontsnapping, een gevaar vormden voor de stad, V ar. Gelden. Correspondance franÇaise, 111, p. 39.

2. Vloten. Onderzoek, p. 26, 254-255. Een van de gevangenen was Jacob Lucasz., die in hetzelfde jaar opnieuw in hechtenis genomen werd, RA Middelburg, Rek. I, 296, fo 22.

3. De besluiten van deze vergadering bij RA Middelburg, Hs. verz. 847b, fo 5; Unger, Bronnen, I. nr 617, 618

253

Toegedaan en Adriaan de Proost, sinds kort benoemd tot vertegenwoordiger van Oranje in de Staten van Zeeland.⁴

Uit veiligheidsoverwegingen en om te kunnen optreden kreeg iedere burgemeester zes hellebaardijs toegewezen en de baljuw drie. Tenslotte besloten Wet en Raad zich te

verzetten tegen de preken die de hervormden de volgende dag wilden houden. Niet met rigeur echter, om alle oproer ende commotie te vermijden, maar met beeden ende smeeken. Dit was werkelijk een utopie; om de preken draaide alles. In de vergadering van de Statencommissie op 24 augustus, waarbij ook predikant Gelein Jansz. d'Hoorne met een hervormde delegatie was uitgenodigd, kwam stopzetting van het preken zelfs in het geheel niet ter sprake.

Het eerste waar men zich om moest bekommeren was het staken van de verwoestingen. Dat nu wilden de hervormden wel toezeggen, zij het op drie voorwaarden. In de eerste plaats moesten de beelden die, naar men zei, in het koren verborgen lagen, tevoorschijn gebracht worden. Verder diende men drie beeldjes en het wapen van de bisschop uit het bisschoppelijke auditorium weg te halen.

Tenslotte eisten de hervormden, zoals we zagen, de verwijdering van de naam van de bisschop van het grafmonument van de laatste abt in het koor van de abdijkerk. Op alle punten kregen zij voldoening, al werden er geen beelden in het koren aangetroffen. Daarop luidde, om zeven uur 's morgens, de grote klok van de Westmonsterkerk en Gelein d'Hoorne verliet met de zijnen de vergadering om in die kerk een openbare kerkdienst te leiden.⁵

's Middags preekte hij er voor de tweede maal. Ook de volgende dag, een zondag, werd er zowel vóór als na

4 ARA Brussel, Aud., 809/33, ongefol. De prins van Oranje maakte na de dood van Maximiliaan van Bourgondië, heer van Veere en Vlissingen, in 1558 in naam van zijn zoon Filips-Willem, heer van Sint-Maartensdijk aanspraak op de staat van Eerste Edele, de vertegenwoordiger van de adel, Fruin, De provincie Zeeland, p. 22, 24.

5 Van Vloten, a. w., p. 55, 125-126. Vgl. hiervoor p. 241.

254

de middag door de hervormden in dezelfde kerk diensten gehouden. De pastoor van de Sint-Pieterskathedraal, Hendrik van Os, volgde het hervormde voorbeeld en preekte 's zondags in zijn kerk op het nyeuwe fatsoen, met leetwesen van zijn voors. leven, 't welck der gemeynte geweest es tot grooten schandaele.⁶

De grote aktiviteit die Gelein d'Hoorne in de eerste dagen na de beeldenstorm in Middelburg ontplooid zal wel de oorzaak geweest zijn van het feit dat de Vlissingse hervormden enkele dagen in de kou bleven staan. Wel stond ook in Vlissingen de Sint-Jacobskerk leeg en waren de misvieringen geschorst⁷, maar er zal aanvankelijk geen predikant beschikbaar geweest zijn om voor te gaan. En toen dan na enkele dagen het stadsbestuur een brief van Gelein d'Hoorne ontving met de vraag dat men hein de kercke bereeden zoude om te moghen predicken, kon men van stadswege gerust weigeren. Vierentwintig gewapende mannen stonden inmiddels - naat zijn gewone dienaars - gereed om de baljuw bij te staan in de bescherming van de kerk.⁸

Ook de Middelburgse overheid trachtte verder orde op zaken te stellen. Op 26 augustus gebood ze dat al wie met woord of daad aanleiding gaf tot oproer en seditie zonder vorm van proces opgehangen zou worden aan de galg, die de baljuw op de 22e augustus op de markt had laten oprichten. De ambachten kregen verder verbod hun uit de kerk gehaalde kostbaarheden te vervreemden. Tenslotte kreeg ook rentmeester Filibert van Serooskerke toestemming om hellebaardiers aan te werven.⁹

Waarschijnlijk werd de Westmonsterkerk gesloten en door de aangeworven hellebaardiers bewaakt, want na zondag 25 augustus horen we niet meer van hervormde kerkdiensten in deze kerk. Wel organiseerden de hervormden nu hun predikaties in de kapel van het gasthuis en ook vanaf de pui van het stadhuis sprak

Geleijn d'Hoorne zijn toehoorders toe.¹⁰

Ondertussen had landvoogdes Margaretha onder druk van de Nederlandse adel en de dreigende omstandigheden enige concessies gedaan. Het Akkoord, op 25 augustus door haar met de edelen gesloten, stond de predikaties voorlopig toe, op die plaatsen waar ze tot dan toe gehouden waren, maar nooit binnen de steden.¹¹

Hervormde predikanten op de kansel van de parochiekerk, waar eerst de pastoor verdreven was: daaraan kon zelfs niet gedacht worden. In Middelburg was de balans, door Brusselse bril gezien, dus duidelijk te ver doorgeslagen. Misschien zullen de Middelburgse bestuurders dan ook

6 Ibidem, p. 256.

7 De stedelijke overheid wijdde in haar verslag van de gebeurtenissen van 1566-1567 breedvoerig aandacht aan het feit dat bediening van de doop en huwelijksluitingen steeds voortgang hebben gevonden. Maar dat de overige godsdienstige activiteiten onderbroken zijn geweest, heeft men in Brussel nooit vernomen. Deze zin is in het concept-verslag geschrapt. GA Vlissingen, SA, inv. nr. 231, geen reg. nr.

9 's GA Vlissingen, SA, inv. nr. 231, geen reg. nr.

RA Middelburg, Hs. verz., 847b, fo 6; Unger, Bronnen, I, nr. 216; De Stoppelaar, Inventaris, nr. 2427 (met foutieve datum 27 augustus); (galg) ARA Brussel, RvB, 126 (128) fo 83.

10. Van Vloten, a.w., p. 52, 196; Fruin, "Kroniek", p. 73.

11. Bor. Oorsprongk, I, p. 95-97. De Franse tekst bij Genard, "Personen", XI, p. 41.

255

met enige opluchting de tekst van het Akkoord en een brief van Margaretha ontvangen hebben. Hier kregen ze richtlijnen aangeboden, waarmee een uitweg uit de chaos mogelijk leek. Hun ordonnantie van 5 september die de godsdienstzaken moest regelen, legde het allemaal duidelijk vast. Alle geestelijken moesten weer aan het werk - behalve de pastoor van de Sint-Pieterskathedraal 12 - zonder dat iemand hen lastig mocht vallen. Geen nieuwe leraar mocht binnen de stad preken en beide groepen dienden vresaemich samen te leven, zonder elkaar iets in de weg te leggen. Bij overtreding van deze regels, stond de galg op de markt gereed.¹³

De katholieken binnen de stad, de protestanten er buiten. Zo was de situatie overzichtelijk en het kerkelijk leven binnen Middelburg begon weer op gang te komen. Kerken gingen weer open en pastoor Ingel Cornelisz. van de SintMaartenskerk (Westmonster) celebreerde als eerste de mis, terwijl hellebaardiers en dienaren van de baljuw de deuren bewaakten.¹⁴

Maar de hervormden waren uit de stad geweerd en zo hadden zij zich dat niet voorgesteld. Natuurlijk lieten zij zich niet zomaar buiten spel zetten. Zij vormden een geduchte macht en waartoe die in staat was in de explosieve sfeer van die dagen bleek al direct na de publicatie van de ordonnantie.

Een gerucht was voldoende om de stad in rep en roer te brengen. Op de avond van 6 september kwam stadsbode Anthonis Jansz. Royaert op het stadhuis vertellen dat er krijgsvolk door de Vlissingse poort binnen de stad gekomen was. Anthonis had goed gedronken en sprak over een grote menigte, wel 500 man.¹⁵

Ze zouden gewapend zijn met lange roeren en zinsroeren en zich nu binnen de abdij bevinden. Daar was groot licht gezien en er waren schoten gehoord.¹⁶

Op het stadhuis ontmoette hij scepstis. Men hield het hele verhaal, na een rondgang langs de poorten, voor een quaet, onwaraclitich uytgeven¹⁷ en daarmee was de zaak afgedaan. Maar de hervormden dachten daar anders over en waren vol argwaan. Andries Jacob Oortsz., Andries Brabander en Simon Jansz. van Rome meenden dat de stad verraden was en drongen hevig aan op een onderzoek van de abdij, spreekende

zeer seditieuselijck ende straffelick.¹⁸

Dat hen met gevonden handen gesmeekt werd naar huis te gaan en geen rumoer te maken in desen periculosen tijdt, had geen effect. De hervormde magistraatsleden haalden hun wapens en gingen op weg om

12 Brief van landvoogdes Margaretha aan Middelburg, 1 september 1566, ARA Brussel, Aud., 330, fo 214-215. Vgl. Gachard, *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, II, p. 209-210.

13 Unger, Bronnen, I, nr. 217; De Stoppelaar, *Inventaris*, nr. 2429.

14 ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 86vo. In de kloosterkerken zou volgens de stedelijke overheid de mis slechts vier à vijf dagen onderbroken geweest zijn, Van Vloten, a.w., p. 199. De bisschop schreef op 4 september evenwel dat de kerken nog gesloten waren, ARA Brussel, Aud., 809/33, losse stukken.

15 Van Vloten, a.w., p. 12, 140, 165.

16 RA Middelburg, Hs. verz., 847b, fo 6. In Ieper had op 28 augustus 1566 een soortgelijk gerucht de ronde gedaan. Daar zouden in het dominicanenklooster wapens verborgen zijn. De magistraat kreeg geen toegang tot het klooster, Boutens, "De moeilijkheden", p. 42-46.

17 Van Vloten, a.w., p. 182.

18 Ibidem, p. 12, 183.

256

diversche van heurlieder factie ende secten te wekken. Sulcx 't volck beroert te hebben, keerden ze terug naar het stadhuis en gaven als hun mening te kennen dat de bisschop eruit gegooit, nee nog sterker, in een bagghe (mand) uitgedragen moest worden." Zo ging Middelburg de nacht in. Aan veel huizen hingen de lantaarns uit en die van de religie liepen, volgens de rederijker Pieter Joossen, gewapend rond de abdij.²⁰

Om een eind te maken aan de gedurig toenemende agitatie, was de stedelijke overheid de volgende morgen wel gedwongen toe te geven aan de eisen van de hervormden. Reeds hadden zich 500 á 600 man, deels gewapend, voor de abdij verzameld.²¹

Een deputatie bestaande uit twaalf magistraatsleden en zes vertegenwoordigers van de schutterijen verzocht en kreeg toegang tot de abdij. De hervormde factie was daarbij goed vertegenwoordigd.²²

Niets verdachts werd daarbinnen evenwel aangetroffen en de deputatie bood de bisschop verontschuldigen aan voor de overlast. Het volk buiten de poort echter was in het geheel niet tevreden gesteld en trachtte de abdij binnen te dringen, die na de vlucht van de meeste norbertijnen naar Westhove slechts bewoond werd door een tiental personen.²³

Duidelijk was uit dit incident gebleken dat één vonk in het Middelburgs kruitvat voldoende was om een uitslaande brand te veroorzaken. Groot was de vrees in stedelijke overheidskringen voor verder oproer en seditie waardoor, zoals baljuw Rollema opmerkte, de stad gevaar kon lopen alle heure privilegien te verliezen.²⁴

De hervormden werden dan ook als geduchte gesprekspartners beschouwd in het debat dat de volgende dag op het stadhuis plaatsvond. Een hervormde delegatie kwam daar toestemming vragen om aanstaande zondag in een kerk of het gasthuis te mogen preken. De magistraat moest wel weigeren, op grond van het Akkoord en de missive van de landvoogdes. Bij de bepalingen van het Akkoord legden de hervormden zich neer; de voorschriften van de landvoogdes echter wezen ze beslist van de hand. Die waren niet door de verbonden edelen ondertekend en hadden voor hen geen gezag. Naarstig werd nu gezocht naar een oplossing die voor alle partijen aanvaardig was. In afwachting van iets beters namen de hervormden voorlopig genoegen met een schuur buiten de stad.²⁵

Enkele weken later, op 25 september, kreeg de gemeynthe van de nieuwe leeringhe de

beschikking over een passende behuizing: het pakhuys van Antonio de Villiers, juist buiten de Zuiddampoort.²⁶

19 Ibidem, p. 13, 140.

20 Fruin, "Kroniek", p. 74; Van Vloten, Onderzoek, p. 166.

21 Ibidem, p. 14, 126.

22 RA Middelburg, Hs. verz., 847b, fo 6.

13 Van Vloten, a.w., p. 14, 127, 184.

2-; Ibidem. p. 14.

25 RA Middelburg, Hs. verz., 847b, fo 6-7; Unger, Bronnen, I, nr. 620. De schuur behoorde toe aan Adriaan de Proost. Om deze reden bezag de bisschop hem later als verdacht, brief van De Castro aan de landvoogdes, 26 augustus 1568, ARA Brussel, Aud., 809/33, ongef. 10.

26 Een beschrijving van de plaats bij 's Gravesande, Tweede eeuwgedachtenis, p. 49 e.v. en bij Fruin. -"Kroniek", p. 73-74. Van wie het initiatief uitging - van de magistraat of de hervormd - is niet duidelijk. Unger (Bronnen, I, p. 533 noot 1) vermeldt dat Wet en Raad aan De Villiers verzochten het pakhuys over te laten aan de hervormden. Kesteloo (uittreksels uit de Registers ten Rade, RA Middelburg, Hs. verz., 847b, fo 8,9) vermeldt dat Antonio de Villiers zelf aan Wet en Raad te kennen gaf het pakhuys te willen ontruimen en afstaan. Misschien op verzoek van de hervormden? De Registers ten Rade zelf zijn in 1940 verloren gegaan.

257

Een wacht van zes hellebaardiers onder bevel van één der burgemeesters stond garant voor een ongestoorde godsdienstoefening. De andere burgemeester bleef binnen de stad om de katholieken gelijke bescherming te verzekeren. Daarmee was te Middelburg een voorlopig evenwicht bereikt.

Of er ook in Vlissingen regelingen getroffen zijn, is onbekend. Wel werd de hervormden na de beeldenstorm het gebruik van de Sint-Jacobskerk geweigerd, maar het valt nauwelijks aan te nemen dat de zelfbewuste gereformeerde kerckendienaeren die op 22 augustus aankondigden dat zij over d'exercitie der godsdienst met het stadsbestuur nader contact zouden opnemen, zo maar genegeerd konden worden.²⁷

Ook de kerk van Arnemuiden, van zijn beelden ontdaan, heeft hoogstwaarschijnlijk nooit gediend voor het doel dat de beeldenstormers voor ogen stond. Het vonnis van de Raad van Beroerten noemt enkele adressen waar de hervormden samenkwamen. In het huis van Adriaan Jansz. en dat van Gabriel Aarnoudsz. hielden ze openlijk hun godsdienstoefeningen. Een calvinistische predikant preekte daar *a huys ouverte au sceu d'ung chascun* (in het openbaar).

Verder diende hier - toen de groep te omvangrijk werd wellicht - de zoutkeet van de weduwe van Bastiaan Mathijsz. Poole op de dijk naar Middelburg als plaats van samenkomst.²⁸

De gemeente van Veere ging, min of meer getolereerd door de wereldlijke overheid, haar eigen weg. Zij kwam, zoals gezegd, samen in de kapel van het gasthuys buiten de stad. Maar de tijding dat hervormden in Middelburg openlijk in de Westmonsterkerk preekten, bracht ook hier actie. Vijf vooraanstaande Veeerse hervormden betraden op 24 augustus het stadhuis. De metselaar Jan Turck deed het woord. Hij deelde de schepenen mee dat de Veeerse hervormden het voorbeeld van de Middelburgers wilden volgen *hoewel zijlieden nyet en dorsten 't selve angaen, tenware de kercke deser stede alvoren gesuvert ware*. En daarom verzocht hij toestemming om uit de kerk te mogen verwijderen wat niet in overeenstemming was met de hervormde eredienst. Tot zover ging het hier dus net zoals enkele dagen eerder in Vlissingen. Maar waar de Vlissingers zich beriepen op het gezag van Gods Woord,²⁹ hadden de Veeerse

hervormden geen weerwoord toen hen naar hun lastgeving werd gevraagd.

Daarmee was het pleit snel beslecht. Een streng verbod om met hun voornemen *voirts te varen (op straf van) straffelick gecorrigeert te zijne an lijf ende goet*, was het antwoord van stadswege. Zo luidt de officiële lezing van het gebeurde, waarmee de Veerse magistraat in Brussel verantwoording van haar handelwijze aflegde. De harmonie voert in dit verslag de boventoon. Steeds volgens dit verhaal eindigde de bespreking op het stadhuis als volgt: *Daerop zyluden (de hervormden) seyden nyet te willen doen tegens d' ordonnantie van der Weth*

27 GA Vlissingen, SA, inv. nr. 231, reg. nr. 228.

28 Marcus, Sententiën, p. 105-106.

29 Zie hiervoor p. 234.

258

*ende gingen sulcx wech.*³⁰

Ongetwijfeld werd er in dit ambtelijk stuk dat dateert van 11 oktober 1567, dus een jaar na de feiten, heel wat verdoezeld. Onder indruk van de gebeurtenissen zelf spreken baljuw, burgemeesters en schepenen van Veere een andere taal. In hun brief aan landvoogdes Margaretha van 26 augustus 1566 klinkt de angst door voor het overslaan van de ongeregelde heden naar Veere. Zij vrezen niet langer te kunnen stand houden onder de heftige debatten en de druk van de nieuwe predikanten die zeer dringend het gebruik van de kerk vragen, sans nous laisser en paix.³¹

Eenvoudig was de situatie alleszins niet. Steeds moesten belangen afgewogen worden. Al te veel uit de Brusselse pas lopen was gevaarlijk, maar anderzijds wilde Veere de Schotten zoveel mogelijk tegemoet komen.³² Bovendien had de hervormde gemeente van Veere zeer aan kracht gewonnen door de overgang van pastoor Jan van Miggrode die in deze zomer, *verlaetende zijt-uier staet, zich bij de gemeente voegde*.³³

Daarbij kwam nog dat de houding van de baljuw, Jeronimus de Rollé, allerm minst duidelijk was. Was het immers niet in zijn boomgaard dat de Schotten aanvankelijk hun kerkdiensten hielden?³⁴

Het meest werd een duidelijke gedragslijn evenwel bemoeilijkt door het gebrek aan eensgezindheid binnen het schepencollege zelf. Twee hervormde ouderlingen, Hendrik Zomer en de Schot George Kincaid, zetelden in de schepenbank en de diversité des opinions waardoor het Veerse stadsbestuur verlamd werd, zal hierop terug te voeren zijn. Uiteindelijk evenwel werden de hervormde schepenen naar de zijlijn gemanoeuvreerd. Zij kregen verbod nog langer in de Raad te verschijnen, al stoorde met name Kincaid zich daar niet altijd aan.³⁵

Vele ende zeer menichfuldige vergaderingen waren er nodig om tot klaarheid te komen, dwelck zeer lange geduert heeft, waerduere de justicie merckelicken rijt gecesseert heeft (stilstond), zulcx dat men geen vierschare en hielt.³⁶

Maar ook het kerkelijk leven bleef lang ontwricht. Terwijl de oefeninge van de evangelische leere in de gasthuiskerk voortging, werd pas op 29 september, een maand nadat de tekst van het Akkoord in Veere beschikbaar was, de stadskerk weer geopend, de misviering hervat en de in dienst genomen hellebaardiers afgedankt.³⁷ Maar zoals voorheen werd het niet meer. De misvieringen van schutterijen en gilden, zoals die naex oude costume altijd hadden plaats ge-

30 ARA Brussel, RvB, 126 (129), fo 110vo-111vo.

31 ARA Brussel, Aud., 330, fo 192-192vo; Gachard, Correspondance de Guillaume, II, p. 206.

32 Vgl. de brief van baljuw De Rollé aan de hertog van Alva (27 april 1568): ay toujours soignieusement prins regart a les conserver et maintenir en leurs privileges et toute raison tant

pour estre estrangers que pour la negotiation et profit qu'ils amenant en ceste ville de la Vere, 33 ARA Brussel, Aud., 333, fo 76.

34 ARA Brussel, RvB, 126 (129), fo 101. In de rekening van het Heilig-Sacramentsgilde over 1566 wordt nog wel zijn dienst in het octaaf van Sacramentsdag geboekt (13-21 juni). Verder ontbreekt zijn naam, GA Veere, SA, Heilig-Sacramentsgilde, 11, fo 5.

35 ARA Brussel, Aud., 1704/1, losse stukken. Vgl. hiervoor p. 149. Zie over hem ook p. 345. ARA Brussel, RvB, 126 (129), fo 102, 112vo; Aud., 330, fo 192.

36 GA Veere, SA, voorl. nr. 2036, niet gefol.

37 RA Middelburg, Rek. I, 296, fo 42; ARA Brussel, RvB, 126 (129), fo 113vo, 118; Ermerins, g e Zeeuwse Oudheden, V, p. 121.

259

vonden in de kerk, werden niet hersteld. En deken en kapittel klaagden een jaar later bitter dat God daardoor beroofd werd van Zijn eer en zichzelf van hun alimentatie.³⁸

In Zierikzee waren de kerken ongeschonden gebleven en de gelukwens van de landvoogdes, die de magistraat op 30 augustus dankte voor de goede preventieve maatregelen, leek op zijn plaats.³⁹

De hervormde gemeente van Zierikzee had evenwel minder reden tot juichen. Nog steeds kwam ze samen in het open veld.⁴⁰ Haar verzoek om toewijzing van een kerkruimte, waarin ze mit alle modestie en zedicheyt godsdienstoefeningen kon houden, was in de raadsvergadering van 4 september wel niet rechtstreeks afgewezen, maar doorgeschoven naar de stadhouder, de prins van Oranje. En toen deze de stad op 9 september berichtte dat de bepalingen van het Akkoord ook voor Zierikzee bindend waren, bleef de hervormden geen hoop meer over. Nooit hadden zij de beschikking gehad over een eigen onderkomen; ook nu zou dat blijkbaar dus niet verwezenlijkt worden. Op 12 september wees de Raad hun verzoek af en de hervormden bleven in de kou staan.⁴¹

Al te lang berustten zij evenwel niet in deze situatie. Eind september bereikte de magistraat andermaal een rekest. Ditmaal had de kerkenraad het oog gericht op de Onze-Lieve-Vrouwekapel buiten de Noordhavenpoort. De toon van dit verzoekschrift is veel dringender. De winter stond voor de deur en de hervormden hadden reeds ervaren dat groote winden ende reghen de samenkomsten onaangenaam stoorden. Door ervaring wijs geworden voorzag de kerkenraad een afwijzend antwoord. Daarom stelde hij in het verzoekschrift voor dat hijzelf de verantwoordelijkheid op zich zou nemen - laet den last op ons -, als de stad dan maar de deken van het kapittel zou willen ontslaan van het verbod de kapel te ontsluiten. Op deze mogelijkheid gingen burgemeesters en schepenen niet in en ten tweede male weigerden zij, met een beroep op het Akkoord, de hervormden een gebouw te verlenen.⁴²

Nu legden de predikant Jacob Jorisz. en zijn kerkenraad zich niet meer neer bij dit weigerend antwoord en zij dreigden met een gewelddadige inbezitneming van de kapel of een andere kerk. Dit maakte de gewenste indruk. Van de toewijzing van een kerk kon geen sprake zijn, maar met de meestof buiten de stad, die burgemeesters en schepenen de hervormden op 30 september ten gebruike aanboden, konden deze ook wel instemmen.⁴³

Daarmee was één van de voorwaarden vervuld, waarop de rust in de stad geleidelijk kon terugkeren. Reeds was de dagwacht op 12 september opgeschort en had de stedelijke ordonnantie van 21 september de verhouding tussen de godsdiensten geregeld, door te bepalen dat niemand een ander mocht lastig vallen omwille van zijn religie. ⁴⁴ Dat hieraan strikt de hand gehouden werd,

38 GA Veere, SA, voort. nr. 1546.

39 ARA Brussel, Aud., 330, fo 204. Brief van landvoogdes Margaretha aan stadhouder Willem van Oranje, Gachard, Correspondance de Guillaume le Taciturne, II, p. 205.

40 ARA Brussel, RvB, 126 (130), fo 218.

41 Ibidem, fo 136vo-137vo, 168-170, 215-221.

42 Ibidem, fo 138, 220vo-223vo.

43 Ibidem, fo 138vo-139, 174vo.

260

bleek wel in januari 1567 toen Cornelis Hendriksz. Kyvit verbannen werd omdat hij op 26 december 1566 vanuit het venster van Het Schilt van Bergen de predikant Jacob Jorisz. Baselis had toegeroepen hangh op die bouve, hange, hange, terwijl deze op het naburige kerkhof een begrafenis leidde.⁴⁵

De hervormden hadden nu een eigen vergaderplaats. De tijd was gekomen dat ook het katholieke openbare leven zich weer kon herstellen. Wel hadden de priesters steeds de sacramenten bediend, maar overmits *de rauwicheyt des tijds* was de Sint-Lievensmonsterkerk nog steeds gesloten gebleven. In de raadsvergadering van 10 oktober gaven burgemeesters en schepenen nu toestemming om de kerk weer te ontsluiten.

Diverse veiligheidsmaatregelen evenwel begeleidden de openstelling van de kerk. Alle gildemissen bleven tot nader order opgeschort en slechts het hoogaltaar mocht in gebruik genomen worden. Na de misvieringen werd de kerk weer zorgvuldig toegesloten.⁴⁶

Naar buiten wilde de stad de indruk wekken van herwonnen rust en doelbewust streefde de magistraat ernaar de spanningen die tussen de religies heersten voor de buitenwereld te verbergen. Zo werd in de raadsvergadering van 24 oktober afgesproken wat de stedelijke gedeputeerden moesten zeggen wanneer de bisschop hun zou vragen naar de zake van de religie. Hun antwoord zou dan luiden, dat alles wél ging - indien de stad tenminste een goede prediker zou krijgen - zonder verder opening van zaken te geven.⁴⁷

Deze geslotenheid maakt het haast onmogelijk een juist zicht op de religieuze verhoudingen binnen Zierikzee te krijgen. Dat er vele spanningen waren is zeker. In de eerste plaats tussen dopers en calvinisten; daar komen we later op terug. Spanningen bestonden er verder tussen de hervormde gemeente en het stadsbestuur en bovendien heerste er ook binnen de magistraat tweespalt. Velen uit deze kring - het merendeel der schepenen, veronderstelt Louis del Rio, lid van de Raad van Beroerten - zouden in de komende tijd met hun familie de hervormde erediensten in de meestof gaan bezoeken.⁴⁸

Ook in Tholen verlangden de hervormden een eigen plaats van samenkomst. De magistraat stond hun voorlopig een plaats toe buiten de stad, in een schuur toebehorend aan Pieter Rezen, de stadssecretaris.⁴⁹

Waren er in de Walcherse steden, Zierikzee en Tholen nieuwe verhoudingen in religiezaken ontstaan - de katholieke kerk handhaafde zich overal in de steden, en de hervormde gemeenten hadden een vergaderruimte buiten de muren gekregen - in de Bevelandse steden Goes en Reimerswaal was de situatie niet veranderd en de positie van de rooms-katholieke kerk onaangetast. Wel vonden wellicht in deze steden huissamenkomsten plaats. Voor Goes zijn we dienaangaande zeker. In september 1566 richtte de hervormde groepering

44 Ibidem, fo 171 vo, gepubliceerd op 23 september, fo 233-234vo; StrA, SA Zierikzee, voorl. nr. 93, fo 84vo; 96, fo 116; 102, fo 91vo.

45 RA Middelburg, RAZE, 3847, fo 188vo-189.

46 ARA Brussel, RvB, 126 (130), fo 147-148, 175; StrA, SA Zierikzee, voorl. nr. 96, fo 116vo.

47 Ibidem, 102, fo 91vo.

48 ARA Brussel, Aud., 809/34, ongefol. Vgl. hierna p. 326.

49 ARA Brussel, RvB, 6, fo 379.

261

daar een verzoek aan de (oude) kerkenraad van Middelburg tot ondersteuning in hun confrontatie met de dopers. We komen daar later op terug.⁵⁰

Hervormden binnen Reimerswaal manifesteerden zich nauwelijks. Burgemeesters en schepenen konden hen daardoor gemakkelijk uit het Brusselse gezichtsveld houden, toen ze de onderzoekscommissie in 1567 verhaalden wat zich in het voorgaande jaar had afgespeeld. Daarmee kwam tenslotte ook hun eigen rol beter uit de verf, nog eens benadrukt door het gunstig getuigenis dat Gillis Loysz., deken/provisor van Zuid-Beveland, op hun verzoek aflegde.⁵¹

In Reimerswaal, zo lieten zij verstaan, zouden de hervormden geen kans krijgen. De galg, speciaal opgericht buiten de poort, stond daar als dreigende afschrikking. Dit vooruitzicht lokte Jacob Vogler, die als predikant van de Augsburgse belijdenis niet ver van Hildesheim dienst deed, allermint. In een brief van 29 september verzocht hij het stadsbestuur seer dapperlick ende met veel persuasien (overtuigingskracht) deze belijdenis aan te nemen. Hijzelf zou dan overkomen en binnen Reimerswaal, zijn geboortestad, predikant⁵² worden. De Reimerswalers antwoordden hem dat hij gerust kon komen: zijn kerk, de galg, stond gereed. Eenzelfde vooruitzicht werd Hector, een afvallig priester afkomstig uit Friesland, beloofd. Deze wendde zich tot de pensionaris van Reimerswaal met het verzoek de prediking van de nieuwe leer binnen de stad te mogen aanvangen, waartoe hij door de kerkenraad van Antwerpen gemachtigd was. De waarschuwende woorden van de pensionaris misten hun uitwerking niet. Hector preekte de volgende zondag wel voor een Reimerswaals gehoor, maar bleef angstvallig buiten de stad.

Het lijkt niet onwaarschijnlijk dat een groep(je) hervormden van Reimerswaal eerst zelf contact heeft gezocht met de kerkenraad van Antwerpen, op dezelfde wijze als de Goesenaren zich in september tot de Middelburgse (oude) kerkenraad gewend hadden. Zij bleven verder evenwel in de schaduw en het roomse uitzicht van Reimerswaal bleef geheel intact. Zelfs de jaarlijkse processies ter ere van de heiligen Antonius en Sebastianus (17 en 20 januari) werden, in spijt der sectarissen, op de gewone wijze met omdragen haerder beelden gehouden.⁵²

Een reden temeer voor de Brusselse overheid om de stedelijke gezagsdragers te feliciteren met hun standvastige houding.⁵³

Hervormde uitstraling vanuit Middelburg en Zierikzee

Er bestaat een nauw verband tussen de gebeurtenissen in de steden en het verder doordringen van hervormingsgezinde ideeën op het platteland. Het gebied buiten de stad was in de afgelopen jaren in overwegende mate het domein geworden waar dopers georiënteerde predikers bijeenkomsten hielden.⁵⁴ Op spectaculaire wijze manifesteerde het stedelijk calvinisme zich nu in de zomer

50 ARA Brussel, Aud., 330, fo 261, 261vo; GA Goes, SA, 686, fo 76. Vgl. hierna p. 264.

51 Fruin, Het archief der stad Reimerswaal, reg. nr. 289.

52 Van Vloten, "Reimerswaals trouw", p. 295-298. Enkele gegevens uit de verloren gegane Verantwoording van de magistraat worden hier meegedeeld.

53 GA Goes, SA, Verz. Keetlaer, voorl. nr. 40, to 215.

54 Zie hierna p. 285 e.v.

262

van 1566 op het platteland. Massaal bijgewoonde hagenpreken en rondtrekkende groepen beeldenstormers betrokken het buitengebied bij de religieuze ontwikkelingen binnen de steden. Stellig bestonden er reeds vóór die tijd contacten tussen de stadsgemeenten en hervormingsgezinden in de dorpen, maar pas na augustus wordt daarvan meer zichtbaar. Na de gewelddadigheden van deze maand, in de daarop volgende tijd van consolidatie, kregen andere, rustigere vormen bij de uitstraling van het stedelijk calvinisme de overhand.

Laten we eens nagaan hoe deze hervormde variant zich vanuit enkele steden over de Zeeuwse eilanden verspreidde. Centraal in deze nieuwe ontwikkelingen stonden de gemeenten van Middelburg en Zierikzee. Van hieruit liepen de verbindingen naar de dorpen. In deze dorpen was het soms de pastoor die als contactpersoon de spil vormde rond wie zich een hervormingsgezinde groep schaarde. Dat was, zoals we zullen zien, het geval in Biggekerke (Walcheren), in Scherpenisse (Tholen), Haamstede (Schouwen) en 's-Heer Hendrikskinderen (Zuid-Beveland).

Barend (Bernard) Donder, pastoor te Biggekerke, is de man die hier eerst genoemd moet worden. Deze markante persoonlijkheid verzaakte tijdens een door hem geleide godsdienstoefening in de Middelburgse hervormde kerk, zijnde het pakhuis buiten de Zuiddampoort, na een lancé sermoeu van den thien geboden, van den geloove ende sacramenten aan zijn priesterschap, de roomse kerk en het pausdom 't welck hij seyde te wesen al afgoderije. Voor de ogen van een grote menigte scheurde hij zijn brevier in stukken en wierp het weg.⁵⁵

In zijn eigen parochie begon hij nu *de leeringhe Calvinus* in de kerk te preken. Een deel van zijn parochianen volgde hem; een ander deel waarschijnlijk niet en de desordre in Biggekerke dwong de bisschop tot ingrijpen.⁵⁶

Barend Donder werd op verzoek van de bisschop door dienaars van de rentmeester van Bewesten Schelde gearresteerd en naar de Middelburgse gevangenis overgebracht. Maar de Middelburgse hervormden lieten hem niet in de steek. Het is stellig aan de tussenkomst van de invloedrijke hervormde oud-baljuw Pieter Haeck te danken, dat er geen verdere juridische maatregelen volgden en Donder vrijgelaten werd. Haeck immers zocht de rentmeester op in zijn eigen huis en dreigde dat die van den consistorie hem de knodse geven zouden (zouden aftuigen), als hij zich nog eens zou lenen tot dergelijke diensten aan de bisschop.⁵⁷

Aldus gesteund door de Middelburgse hervormden, ging Barend Donder onversaagd verder. In februari 1567 slaagde hij er gedurende enkele dagen weer in de kerk van Biggekerke met zijn aanhangers in beslag te nemen voor zijn predikaties. De verscheurdheid die in de parochie heerste kwam een laatste maal tot uiting op Palmzondag 23 maart. Toen preekte Barend Donder op het kerkhof, terwijl op hetzelfde moment een orthodoxer collega de mis opdroeg in de kerk.⁵⁸

55 Van Vloten, Onderzoek, p. 56, 62.

56 RA Middelburg, Rek. I, 296, fo 47vo-48.

57 Van Vloten, a.w., p. 38. De hier vermelde Bernardus d'andere is een leesfout voor Bernardus Donder.

58 RA Middelburg, Rek. I, 297, fo 38vo, 41vo.

In drie naburige plaatsen, in Oud-Vlissingen, in Koudekerke en Zoutelande vonden sinds de laatste maanden van 1566 eveneens hervormde kerkdiensten plaats. Misschien was de occupatie van de kerk van Oud-Vlissingen in het najaar van 1566 door de sectarissen slechts een eenmalige gebeurtenis.⁵⁹

In Koudekerke daarentegen kwam een geregelde uitoefening van de hervormde eredienst op gang. Daarvoor werd eerst het kerkhof, later ook het kerkgebouw zelf gebruikt. Op bevel van de rentmeester deden schout en schepenen de kerk evenwel sluiten en bewaken.⁶⁰

De hervormde groep kwam dan een tijdje samen in het huis van Jacob Anthonisz., de kreupele schoenmaker. Toen ook dat, na tussenkomst van de stadhouder, de prins van Oranje, verboden werd, kregen zij een plaats van samenkomst toegewezen buiten de bebouwde kom. De schuur van Cornelis van Stryen was voortaan de vaste predikplaats voor de Koude-kerkenaaars, hem seggende nieuwe religie te doen.

Het betreft hier niet louter een plaatselijk initiatief. Zo kwamen de voorgangers van elders. Een van hen, de uitgetreden ordegeestelijke Christoffel de monnik, had een gedeelte van het huis van Jacob Anthonisz. gehuurd en liet er een preekstoel plaatsen. Hier logeerden soms ook twee andere voorgangers, beiden voormalige pastoors.⁶¹

Het ligt voor de hand in één van hen Barend Donder te zien. Alhoewel we de beide andere voorgangers niet nader thuis kunnen brengen, menen we dat de kerkenraad van Middelburg bij deze weldoordachte opzet betrokken geweest zal zijn. Temeer omdat in Zoutelande het aandeel van de Middelburgers duidelijk blijkt. Hier werden sedert de bekendmaking van het Akkoord preken georganiseerd. Eerst buiten het dorp, ter hoogte van de grens met Boudewijnskerke. Daarna ook dichterbij, *omtrent 't ronde van den dorpe*. Een en Sampson, sectaris calvinist was de voorganger. Met hem werd zeker de Middelburgse ouderling Samson Moreys, die ook in Middelburg als hulppredikant dienst deed, bedoeld.⁶²

Ook naar Zuid-Beveland strekte de bemoeienis van de Middelburgse gemeente zich uit. In Goes bestond in 1566 een hervormde groepering, waarvan we verder niets weten. Wel is duidelijk dat het niet om dopers gaat. Het was juist om het quaede zaet ende venijn dat een dopers predikant hier gezayt had uit te roeien, dat deze groep de hulp van de Middelburgse kerkenraad inriep.⁶³

Zes gedelegeerden van de gereformeerde kercke van Middelburg verschenen zo op 28 september in Goes. Onmiddellijk verspreidde zich de mare door de stad dat er de volgende dag gepreekt zou worden. De verontruste magistraat deed alles om dat te beletten. Zij ontbood de Middelburgers en wees hen op de bepaling van het Akkoord. In Goes was nooit gepreekt; ook nu was dat dus verboden. Dergelijke tegenwerpingen waren de Middelburgers wel gewend. Ironisch repliceerden ze dat zij eigenlijk grote dankbaarheid

⁵⁹ Ibidem, 296, fo 45vo.

⁶⁰ Ibidem, 296, fo 45vo, 47-48.

⁶¹ Ibidem, 297, fo 30vo, 37-37vo; Hs. verz., 866, p. 305; Aanwinsten 1960, nr. 17 sub 27; Marcus, Sententiën, p. 362-363.

⁶² RA Middelburg, Rek. I, 296, fo 48; 297, fo 37vo-38.

⁶³ Vgl. hierna p. 303.

verwachtten van burgemeesters en schepenen, omdat door hun toedoen 't boose venijn

van de anabaptisten zich niet breder verspreiden zou. Toch wilden ze de zaak niet op de spits drijven. Na overleg met hun Goese geloofsgenoten werd de samenkomst de volgende dag niet, zoals eerst voorzien, binnen de stad gehouden, maar juist buiten de poort. Een grote menigte woonde de twee predikaties bij en de magistraat, die toegezegd had geen geweld te zullen gebruiken, hield zich aan deze belofte.⁶⁴

Nog drie á vier maal, op verscheidene heiligendagen, werden deze preken herhaald, bij de oliemolen die buiten de stad, aan de weg naar 's-Heer Hendrikskinderen stond. Maar het nieuwtje was er blijkbaar af en het aantal toehoorders slonk. De Middelburgse hervormden trokken uiteindelijk de conclusie dat de inwoners van Goes niet stonden naer de kennisse van 't oprecht Woord Godts en bleven weg uit Zuid-Beveland.⁶⁵

Hadden de preken van de Middelburgers misschien toch meer gevolg gehad dan zij aanvankelijk dachten?

Het is opvallend dat Anthonis van Os, de pastoor van 's-Heer Hendrikskinderen, kort daarna seditieuze sermoenen hield in zijn kerk, irreverentelijk sprekende van de constitucie der heyliger kercke. En naar het scheen hield hij dergelijke preken ook elders op het platteland. Deze pastoor was reeds gevlucht toen hij in 1567 gezocht werd⁶⁶, maar zijn invloed was blijkbaar niet zomaar verdwenen. Nog in 1568 werd in 's-Heer Hendriks- kinderen een predikant, wesende een calvinist, verdreven.⁶⁷

Zoals van de Middelburgse kerk de stimulansen uitgingen over Bewesten Schelde, zo stond de hervormde gemeente van Zierikzee centraal bij de verspreiding van het calvinisme in Beoosten Schelde. De relatie met Haamstede laat zich het duidelijkst aanwijzen. Ook hier was het de plaatselijke pastoor, Cornelis Simonsz., die contacten onderhield met hervormden. Waarschijnlijk was Cornelis Simonsz. al jaren geleden met de hervorming in aanraking gekomen. Hij was tenslotte de man die Adriaan van Haamstede, na diens overgang tot de reformatie, omstreeks 1555 opvolgde als pastoor van het begijnhof te Zierikzee. Drie jaar later volgde zijn aanstelling als pastoor te Haamstede.⁶⁸

In ieder geval onderhield hij hartelijke relaties met de hervormde gemeente te Zierikzee. Persoonlijk leidde hij de Zierikzeese predikant Jacob Jorisz. Baselis de parochiekerk binnen toen deze, vergezeld van een groep Zierikzeeënaars⁶⁹, op 29 augustus in Haamstede aankwam om daar te preken. Er waren blijkbaar goede afspraken gemaakt: het kerkinterieur leed geen schade; Jacob Jorisz. beperkte zich tot het houden van een godsdienstoefening voor het talrijk opgekomen volk. Twee weken later, op 12 september, herhaalde dit gebeuren zich. Tegenover schout en schepenen, die protesteerden dat

64 Brief van burgemeesters en schepenen van Goes aan Filibert van Serooskerke, 30 september 1566, ARA Brussel, Aud., 330, fo 261-261vo.

65 Het hele verhaal ook bij GA Goes, SA, 686, fo 76v0-77. De aankomst van de Middelburgers wordt hier gedateerd op 27 september 1566.

66 RA Middelburg, Rek. I, 297, fo 36.

67 Ibidem. 298, fo 46vo.

68 Grijpink. Register (Schouwen), p. 40, 99; Jelsma, Adriaan van Haamstede, p. 17.

69 Onder hen bevonden zich Jan Kempez., Pieter Provoost, Jan Oudejans en Jan de houtzager. 265

de kerk op last van de rentmeester gesloten moest blijven, voerden de hervormden aan dat het preken toegelaten was door de landvoogdes, als er maar geen wapens aan te pas kwamen. En zie, zij waren, in tegenstelling tot de vorige keer, ditmaal zonder

wapens gekomen. De pastoor bevestigde de juistheid van de beweringen en zo legden schout en schepenen zich neer bij een tweede predikatie in de parochiekerk. Weer was een grote menigte aanwezig, want het was juist weekmarkt in Haamstede. Onder hen werd broeder Augustijn niet opgemerkt. Deze had vanaf de kansel in het dominicanessen- klooster Leliëndaal te Burgh de hervormde predikant Jacob Jorisz. tot een openbaar dispuut uitgedaagd. In deze provocatie had de Zierikzeese predikant de directe aanleiding tot de tweede preek gevonden.⁷⁰

Voortaan bestonden er ook in Haamstede twee partijen binnen de parochie. Cornelis Simonsz. droeg zijn hervormde overtuiging verder uit. Nog op Pasen 1567 deelde hij de hostie uit sonder selfs missen gedaan te hebben ofte die geconsacreert sijnde bij den anderen pastoor. Toen de grond hem te heet onder de voeten werd, in het begin van mei wellicht, nam hij de wijk naar Zierikzee.⁷¹

De andere pastoor, Andries Cornelisz., hield vast aan de katholieke leer. Schout en schepenen getuigden later van hem dat de hervormde factie hem zeer jegens heeft gestaen. Samen met enkele religieuzen had hij altijd de katholieke eredienst voortgezet.⁷²

De relaties van de hervormde gemeente van Zierikzee met gelijkgezinden op Tholen springen wat minder duidelijk in het oog. Op dit eiland vallen ook andere invloeden te constateren; de hervorming ging hier omstreeks 1566 een eigen weg. Nadat in 1534 een hervormingsgezinde kring in Poortvliet was ontdekt en bestraft,⁷³ horen we de volgende 30 jaar nauwelijks iets over hervormingsgezinde ontwikkelingen in dit gebied. Toch had de stad Tholen- een slechte naam in Brussel. De aansporing om bij de vernieuwing van de Wet slechts mensen aan te stellen die met geen enkele ketterij besmet waren, bereikte Tholen jaren eerder dan de overige Zeeuwse steden.⁷⁴

En herhaaldelijk duikt in de correspondentie tussen Madrid en de Nederlanden de zorg om Tholen op, dat als uitermate ketters werd aanzien.⁷⁵ Jarenlang aanslepende spanningen en ruzies tussen de magistraat en het kapittel hadden Tholen deze slechte faam bezorgd.

70 ARA Brussel, RvB, 126 (130), fo 3vo-5, 32-34.

71 Op 6 mei 1567 werd een onderzoek naar zijn handelen ingesteld, RA Middelburg, Rek. B, Acquiten, 15601. Jan den Drijver verklaarde op 29 oktober 1567 dat hij lange tijd geleden op bevel van de rentmeester, vruchteloos gepoogd had de pastoor gevangen te nemen, ARA Brussel, RvB, 126 (130), fo 36.

72 Ibidem, fo 33.

73 Zie hiervoor p. 95.

74 Emmanuel-Filibert van Savoye aan raadsheer Hondtzoct, voorjaar 1557, ARA Brussel, Aud., 809/34, ongefol. In Middelburg en Zierikzee is dit pas in augustus 1561 het geval, Aud. (Zendbrieven), 1715/1, nr. 172, 173.

75 Brief van koning Filips II aan de landvoogdes, 25 oktober 1564, ARA Brussel, Hs. verz., 166, fo 216. Id. aan Id., 17 oktober 1565, Van Gelder, Correspondance française, I, p. 100. Villavicenzio aan koning Filips II, 6 maart 1566, Archivo General de Simancas, Estado (Flandes), leg. 529, nr. 21.

Toch werd er in de jaren voorafgaand aan 1566 op het eiland Tholen nooit openlijk blijk gegeven van uitgesproken hervormingsgezindheid. Vrijwel zeker evenwel waren er hier en daar groepjes hervormden die heimelijk samenkwamen. Dat zou het geval geweest kunnen zijn in Tholen, Poortvliet en Sint-Maartensdijk. Niet zonder reden immers zal Gelein Jansz. d'Hoorne juist laatstgenoemde plaats als vluchtoord

uitgekozen hebben, toen Middelburg in 1560 voor hem minder veilig was.⁷⁶

Is het misschien mede aan het verblijf van deze Middelburgse predikant te danken dat Jan Versteech, de pastoor van het naburige Scherpenisse zich tot de hervorming wendde? Hij verzaakte zijn ambt en besteedde voortaan zijn krachten als predikant aan de verbreiding van de hervormde leer op het eiland⁷⁷, daarin bijgestaan door de plaatselijke schoolmeester Jaspar Erasmusz. van Vliet.

Voor de inrichting van het hervormd kerkelijk leven riepen zij de hulp in van een ervaren hervormd predikant. In Steenbergen verbleef Erasmus de wever. Als hij vereenzelvigd mag worden met Erasmus Top - en wij menen dat alles daarvoor pleit - dan had hij zijn sporen op dit gebied reeds verdiend.⁷⁸

Hem haalde de schoolmeester naar Scherpenisse en vanaf dat moment zou de nieuwe religie oft Calvinus leere op het eiland Tholen strikt georganiseerd worden.⁷⁹ Erasmus de wever, alias doctor Spoel, vestigde zich, evenals Jan Versteech zelf⁸⁰, in Sint-Maartensdijk. Zowel in Scherpenisse als in SintMaartensdijk werden de predikanten Jan Versteech en Erasmus Top voortaan bijgestaan door een groep personen die in de vonnissen aangeduid zijn als aalmoezeniers, diakenen en ouderlingen, een kerkenraad dus. Kwamen de hervormden aanvankelijk samen in particuliere huizen⁸¹, in november 1566 werd er in Sint-Maartensdijk ten behoeve van de nieuwe predikatie een schuur gehuurd.⁸²

Niet zonder betekenis is het feit dat verscheidene gemeenteleden hier banden hadden met Zierikzee. Jacob Anthonisz., jonggezel van Zierikzee, woonde in Sint-Maartensdijk bij de weduwe van Jacob Cornelisz., landmeter, maar had nog een huis in Zierikzee.⁸³ En Lieven Quirijnsz. had samen met zijn broer Willem, die als jonggezel bij hem op de boerderij in Sint-Maartensdijk

76 ARA Brussel, Aud., 796, fo 102. Zie hiervoor p. 182.

77 ARA Brussel, RvB, 155, fo 135vo; Marcus, Sententiën, p. 180. Dat hij inderdaad pastoor van Scherpenisse geweest is, maar zich nu zelf buiten de kerk had geplaatst, blijkt uit GA Tholen, RAZE, 5628, ongefol. (18 juni 1567) en RA Middelburg, Rek. II, 915, losse stukken.

78 Hiervoor p. 156. Vgl. Van Schelven, Kerkeradsprotocollen, p. 55 noot 1. Ook in Bergen op Zoom had hij gepreekt, Kleyntjes-Slootmans, Hervorming in Bergen op Zoom, p. 13.

79 Getuigenverklaring van Jan Dirksz., Claas Thonisz. en Pieter Cornelisz. voor schepenen van Scherpenisse, 23 mei 1568, ARA Den Haag, Aanwinsten eerste afdeling 1906, XLV/I, ongefol. Over Jaspar Erasmusz. en Erasmus de wever, ARA Brussel, RvB, 155, fo 135; Marcus, Sententiën, p. 177-179.

80 Hoewel Versteech sinds 1566 hier woonachtig was, moet hij toch als predikant van het nabijgelegen Scherpenisse beschouwd worden, RA Middelburg, Rek. I, 1185, fo 39vo.

81 Marcus, Sententiën, p. 179-181. Zie over de samenstelling van de kerkenraden hierna p. 282-283.

82 Deze schuur behoorde toe aan Maye, weduwe van Job, koopman, 17 november 1566, GA RAZE, 5290, fo 133vo.

83. RA Middelburg, Rek. II, 915, losse stukken; Rek. I, 1185, fo 28.

267

woonde, hun huis in die stad verkocht.⁸⁴

De predikant Jacob Baselis van Zierikzee liet van zijn kant in een brief aan schoolmeester Jaspar Erasmusz. duidelijk blijken dat hij voor sommige Thoolse hervormden een goede bekende was.⁸⁵

Was het misschien zo dat Sint-Maartensdijk en Scherpenisse bekend stonden als relatief veilige plaatsen, waarheen het in tijden van gevaar niet alleen voor een Middelburgs predikant, maar ook voor Zierikzeese jonggezellen goed vluchten was? Verwonderlijk zou dat niet zijn. Hier immers bevond men zich in het gebied waar de

prins van Oranje voogdij uitoefende voor zijn zoon Filips-Willem, als ambachtsheer. Willem van Oranje had zich reeds enkele jaren eerder openlijk uitgesproken voor een meer tolerante houding ten opzichte van vernieuwing in de religie.⁸⁶

Hier lag het kerngebied van het Thools calvinisme en van hieruit ook verspreidde de hervormde organisatie zich over het eiland.

In Poortvliet vonden de beide predikanten een vruchtbaar werkterrein. Wellicht was de luterie, die hier in 1534 aan het licht gekomen was, niet helemaal doodgebloed.⁸⁷ Het is vrijwel zeker dat Jan Versteech naar Poortvliet kwam op uitnodiging van de inwoners zelf. Jaspas Cornelisz. Block werd er door twee plaatsgenoten officieel van beschuldigd de predikant uit Scherpenisse gehaald te hebben.⁸⁸

Op 14 september kwam deze zo voor de eerste keer, vergezeld van een grote groep volgelingen - sommigen gewapend - naar Poortvliet en hield er een preek op het kerkhof vóór de kerkdeuren. De volgende samenkomsten hadden plaats onder de molenberg en op andere plaatsen. Uiteindelijk vond de gemeente onderdak in een schuur van Jacob Pietersz. 't Swaert.⁸⁹

Snel ontwikkelde deze gemeente zich. Vier ouderlingen ende diaecken die d'aelmoessen ontfangen ende gedistribueert hebben werden gekozen. Het waren prominente ambtsdragers, schepenen en (rooms-katholieke) kerkmeesters, die de hervormde gemeente van Poortvliet dienden.⁹⁰ Een reden te meer om te veronderstellen dat hier reeds langere tijd een kern

84 Ibidem, fo 26vo, 27vo.

85 groet se my zeere diemy wel kennen, 16 januari (1567), ARA Den Haag, Aanwinsten eerste afdeling 1906, XLV/I, ongefol.

86 Woltjer, Tussen vrijheidsstrijd en burgeroorlog, p. 30.

87 RA Middelburg, Rek. I, 1272, fo 4. Is Filips Cantsz., een van de hervormde kerkenraadsleden, misschien verwant met Cant Mathijsz., wiens naam in 1541 in verband gebracht werd met luterie? Fruin, De rekeningen, reg. nr. 791 (het stuk zelf is verloren).

88 Jan Cornelisz. Biersteker, chirurgijn, en Gerrit Huibrechtsz., herbergier, bij wie Jan Versteech en Jaspas Block een pot bier dronken vóór de eerste predikatie in Poortvliet, getuigden dit op 9 en 10 september 1567. Beiden herriepen na enkele weken hun woorden. Maar er worden zoveel redenen aangehaald om de onjuistheid van hun getuigenis aannemelijk te maken, dat de herroeping nog veel onwaarsachtiger aandoet, GA Tholen, RAZE, 5628, ongefol.; Ermerins, Eenige Zeeuwse Oudheden, VIII, p. 169-172. Jaspas Cornelisz. Block wordt vaak vermeld in het schepenregister van Poortvliet, zie GA Tholen, RAZE, 5627, fo 1 vo, 3, 18, 39vo, 57vo, 58 enz. Op 22 september 1570 was hij nog in leven, Ibidem, 5628, ongefol.

89 ARA Brussel, RvB, 126 (130), fo 53vo-54; RA Middelburg, Rek. II, 915 (tweede relaas van Jan Jansz.).

90 ARA Brussel, RvB, 126 (130), fo 54-54vo; Marcus, Sententiën, p. 178; GA Tholen, RAZE, 5627, fo 45, 48vo; 5628, ongefol. Zie verder p. 282.

268

van hervormingsgezindheid aanwezig geweest moet zijn. Een eigen predikant heeft de gemeente van Poortvliet waarschijnlijk niet gehad. Erasmus Top, de predikant van Sint-Maartensdijk, nam deze taak van Jan Versteech over. Toen de overheid omstreeks Pasen 1567 allerwege een eind probeerde te maken aan de openbare hervormde godsdienstoefeningen, richtte de baljuw van Poortvliet zich dan ook tot Erasmus de wever en deze antwoordde hem in naam van de Poortvlietse kerkenraad.⁹¹

De stad Tholen telde in 1566 eveneens hervormden binnen haar poorten. Wanneer het hier tot groepsvorming gekomen was, weten we niet. Deze kring kwam pas aan het licht toen ze betrokken raakte bij de Thoolse calvinistische organisatie op het eiland.

Op dezelfde wijze wellicht als in Poortvliet was het ook hier iemand van de plaatselijke hervormde groepering die Jan Versteech uitnodigde tot het houden van de eerste openbare prediking binnen de stad. Balten Huibrechtsz. haalde hem met dat doel in oktober naar Tholen. Omstreeks die tijd wellicht zullen ook de Thoolse hervormden zich naar het beproefde model georganiseerd hebben. Drie kerkenraadsleden kennen we: Cornelis Jacobsz. kuiper, Claas Pietersz. kleermaker en de genoemde Balten Huibrechtsz. barbier. Jan Dingemansz. fungeerde als koster. De Tholenaars hielden hun bijeenkomsten in een schuur buiten de stad. Het pleit voor de volwassenheid van deze gemeente dat zij zelf voorgangers kon leveren als er geen predikant van buiten beschikbaar was en dat ze ook in de politieke ontwikkelingen van de volgende maanden niet afzijdig bleef.⁹²

De "gheusenkercke", volwaardig alternatief voor de oude kerk

Nu de hervormden overal min of meer getolereerd konden samenkomen in zoutketen, schuren en meestoven, kon het kerkelijk leven zich ten volle ontplooien. De groepjes hervormden kregen de mogelijkheid uit te groeien tot goed functionerende gemeenten. Wat verstaan we onder een goed functionerende gemeente? Wij noemen enkele van haar kenmerken: de prediking van het Woord, de bediening van de sacramenten doop en avondmaal, de uitoefening van de tucht, de zorg voor minderbedeelden en het getuigenis. Dit alles dient te geschieden onder de verantwoordelijkheid van een kerkenraad. Al deze facetten vinden we terug in de bronnen.

Over de bronnen, die ons moeten toelaten het leven van de oudste hervormde gemeenten te reconstrueren, nog een enkele opmerking. Zelden zijn de sreegevens afkomstig uit kringen binnen de hervormde kerk zelf. Wij moeten ons vrijwel uitsluitend baseren op verklaringen door buitenstaanders afgelegd. Daardoor ontgaat ons stellig heel veel van wat er in de gemeenten leefde.

Avondmaalsvieringen zijn belangrijke indicatoren voor de volwassenheidsgraad van een kerkelijke gemeenschap. Slechts zij die belijdenis van hun

91 3 april 1567, GA Tholen, RAZE, 5628, ongefol.

92 ARA Brussel, RvB, 1, fo 3; 6, fo 394. Marcus, Sententiën, p. 234-235. Brief van Johannes Cauwegontius aan Jacob Schipman, 7 februari 1567, uitgegeven door Boenders, "Een bijdrage..." p. 32. Vgl. hierna p. 274 en 344.

geloof hadden afgelegd, kregen toegang tot het avondmaal, vaker het nachtmaal genoemd. In Middelburg ging dat als volgt⁹³: Eerst werd er een vergadering gehouden van al degenen die aan het avondmaal wensten deel te nemen. De voorganger riep de namen af en stelde ieder persoonlijk twee vragen. De eerste was van belijdende aard. Zo hoorde Noel Adriaansz. zich vragen of hij *gelooffde dat Christus gestorven was voor der menschen salicheyt enden ten darden daghe verresen is van der doot*.

Daarna werd een persoonlijk antwoord verwacht op de vraag *oft zij nyet en versaken de roomsche kercke, ende alle andere kercken dan henlieder kercke*. Na een dubbel ja-woord noteerde de secretaris van de vergadering - Mathijs Jansz. goudsmid en Hans de beeldsnijder worden als dusdanig vermeld⁹⁴ - de naam op een brieften of rolleken. Het ging hierbij in 1566 niet meer om een intiem kringetje van ingewijden. In de bijeenkomst gewijd aan belijdinghe ende versakinge ten huize van Bouwen Jansz., de makelaar, in de Korte Delft waren 200 à 300 mensen aanwezig.⁹⁵

De volgende dag vond dan het avondmaal plaats, waarbij de opgetekende namen door de predikant werden afgeroepen. Een drietal avondmaalsvieringen werden, voorzover

we weten, in Middelburg gevierd. Eén vond er plaats op Kerstmis 1566, de twee andere omtrent Lichtmis (2 februari) en na Halfvasten 1567 (9 maart).⁹⁶ De avondmaalsvieringen in Vlissingen, Veere en Zierikzee zullen wellicht op een gelijkaardige wijze verlopen zijn. Ook hier worden belijdenis en avondmaal meestal in één adem genoemd.⁹⁷

Tot volwaardige gemeenten waren de ons bekende hervormde gemeenschappen uitgegroeid. Rituelen rond geboorte, huwelijk en dood hadden een plaats gevonden binnen de nieuwe kerkelijke structuur. In Zierikzee en Middelburg werden verscheidene huwelijken gesloten. Zo was bv. de lakenkoopman Sebastiaan Claasz., broer van de Middelburgse burgemeester Adriaan Claasz., metten geusen ghetrauwet.⁹⁸ Ook Josyne Jans, de weduwe van Jan Jacobsz. in de Tumelare, hertrouwde kort daarop volgens de rite van de calvinistische secte.⁹⁹

Aan tal van kinderen in Zierikzee, Tholen, Koudekerke, Poortvliet, Sint-Maartensdijk, Vlissingen, Veere en Middelburg werd het sacrament van de doop toegediend. In Vlissingen ging het om kinderen van Carel Maartensz. en

93 Het onderstaande is hoofdzakelijk gebaseerd op het verslag dat Andries Coene, klerk van de rentmeester, gaf van de bijeenkomst die hij in opdracht als waarnemer had bijgewoond, Van Vloten, Onderzoek, p. 61-62.

94 Bekentenis van Jan de Lannoy de jonge (ca 1568), ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95. Jan de Lannoy maakte deel uit van de gemeente, raakte in gevangenschap en als gevolg van zijn ondervragingen kreeg de Raad van Beroerten talrijke namen van hervormden in handen.

95 Marcus, Sententiën, p. 212. Andries Coene telde er omtrent tweehonderd, vgl. noot 93.

96 Van Vloten, Onderzoek, p. 38, 62, 99, 100, 129, 154. Een van deze bijeenkomsten had wellicht plaats bij Salvador de la Palma, Marcus, a.w., p. 100; Nagtglas, De algemene kerkeraad, p. 4.

97 Vlissingen, Marcus, Sententiën, p. 103; Zierikzee, ARA Brussel, RvB, 126 (130), fo 136; Veere (najaar 1566). De belijdinge werd hier gedaan ten huize van Cornelis van Heussen, Ibidem, 126 (129), fo 104vo, 112vo.

98 ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95-98. Ook de dochter van Robert Massy wordt hier vermeld. Overigen blijven anoniem, RvB, 126 (130), fo 136.

99 ARA Brussel, GRM, eerste aanleg, 768.

270

Pieter Cornelisz. Cailla, in Sint-Maartensdijk werden kinderen van Lieven Quirijnsz. gedoopt, in Veere die van Cornelis van Heussen.¹⁰⁰

Onder de dopelingen van de Middelburgse gemeente treffen we de kinderen aan van Joos de trompetter, Maalvius de smid, Maarten Anthonisz. Huesen, vleeshouwer, maar ook van de koopman Jan de Villamonte, van Jacob Jansz. van der Meersche, Pieter Haecks schoonzoon, en van schepen Andries Jacob Oortsz. Als doopgetuigen voor laatstgenoemde traden mensen op uit dezelfde magistraatskring, de raadsleden Simon Jansz. van Rome en Vincent Laureisz. Ook bij de doop van de kinderen van de kuiper Jan Jacobsz. vervulden Vincent Laureisz. samen met schepen Andries Jacob Oortsz. deze taak en Jacob van der Goes, eveneens schepen, hief het kind van Cornelis de schilder ten doop.¹⁰¹

Begravenissen groeiden uit tot echte manifestaties, waarbij de predikant buiten voor het sterfhuis ten aanhore van een grote menigte een sermoen oft vermaninghe (hield), singende oick telcker reyse enighe sallmen. De complete breuk met het verleden kan niet duidelijker geïllustreerd worden. Geen luidende klokken, geen rituelen met liturgische gewaden en plechtige requiem-gezangen binnen gewijde muren begeleidden de begrafenis. Nee, een schrijnwerker op een stoel, omringd door een schare mensen, een eenvoudig woord, een simpele psalm op de stoep voor het huis. Zo

werden het kind en later de echtgenote van Jacob Jansz. van der Meersche begraven.¹⁰²

Zo ook de eerste echtgenote van Bastiaan Claasz., het kind van Andries Jacob Oortsz., de vrouw en het kind van Jan de Villamonte, Jan in de Tumelare, Jan Leunisz. en Simon Adriaansz., allen uit Middelburg.¹⁰³ De Thoolse oud-burgemeester en kerkmeester Jaspas Baltensz., die trouw de nieuwe predikaties had gevolgd, werd volgens zijn wens in 1566 ook metten guesen begraven.¹⁰⁴

In Zierikzee en Poortvliet werden eveneens begravinghe van dooden gedaen binnen de kring van de hervormden.¹⁰⁵

Dat van dergelijke manifestaties een sterk getuigenis uitging, spreekt voor zichzelf.

Over de volle breedte van het kerkelijk bedrijf bood de gheusenkercke zo een alternatief voor de oude kerk van Rome. Hoeveel verscheurdheid deze keuzemogelijkheid soms teweeg gebracht heeft in families en vriendenkringen kunnen we alleen maar vermoeden. Slechts heel sporadisch vangen we daarvan iets op. Zo werden er in Middelburg testamenten opgemaakt met de

100 Vlissingen, GA Vlissingen, SA, Mv. nr. 231, losse stukken; Marcus, Sententiën, p. 104. SintMaartensdijk, Ibidem, p.179-180. Veere, ARA Brussel, RvB, 126 (129) fo 112vo. Voor Tholen, Koudekerke (Marcus, a.w., p. 235 en 363), Zierikzee en Poortvliet (ARA Brussel, RvB, 126 (130), fo 136, 54vo) zijn geen namen bekend.

101 Van Vloten, Onderzoek, p. 101, 129, 154; ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95-98; GRM, eerste aanleg, 768. Jacob Jansz. van der Meersche zocht doopgetuigen binnen de familiekring: zijn zwager Cornelis Haeck en de echtgenote van zijn neef, Gelein Jolijt, RvB, 126 (128), fo 98. Rollema noemt Jolijt (verkeerdelijk) eenmaal een oom van Jacob Jansz., Van Vloten, a.w., p. 22.

102 Ibidem, p. 60-61.

103 ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95-98; Van Vloten, a.w., p. 121; Marcus, Sententiën, p. 63, 212.

104 GA Tholen, SA, kerkrekening 1566, fo 115.

105 ARA Brussel, RvB, 126 (130), fo 136, 54vo; Marcus, Sententiën, p. 234-235.

271

clausule dat de erflater metten geusen begraven wilde worden. Maar men voorzag dat de nabestaanden zich daartegen wel eens konden verzetten. Als zij inderdaad de wens van de overledene niet eerbiedigden, werden ze ontferd.¹⁰⁶

Het zal overigens niet uitsluitend om religieuze redenen geweest zijn dat de uitvoering van zo'n testament bij de erfgenamen weerstand kon oproepen. De legaten die de hervormde gemeente in dergelijke gevallen werden toegezegd, kwamen immers in mindering op de erfenis. Inderdaad, zonder geld kon ook de nieuwe kerk niet draaien. Naast dergelijke incidentele inkomsten, waren er de regelmatige bijdragen. Tijdens de predikaties ging iemand rond met de muts waarin de gaven werden verzameld. Zo ging dat in Koudekerke, maar in vrijwel alle gemeenten komen we ze tegen, de aalmoezeniers of armbezorgers, de diakenen en uitdelers. ¹⁰⁷

En daarmee is meteen aangegeven welke bestemming het opgehaalde geld grotendeels kreeg. Het werd uitgedeeld aan behoeftigen. Hoe deze uitdeling precies in zijn werk ging, blijkt niet duidelijk. Kregen deze mensen geld in handen, of werd er misschien, zoals in Utrecht, brood voor gebakken?¹⁰⁸

Hoe het ook zij, de ondersteuning van minder- bedeelden vormde een belangrijke post op de begroting. Een factor om rekening mee te houden: in oktober 1566 klaagden de Heilige-Geestmeesters van Zierikzee over de geringe opbrengst van hun collecte doordien die van de nieuwe religie in hare sermoenen colligeren.¹⁰⁹

Ook in Sint-Maartensdijk werden *bonnes sommes* door de gemeente opgebracht. Hier bestond blijkbaar een systeem van vaste bijdragen. Dignus Jansz. gaf wekelijks drie groot of twee stuivers. De opbrengst was bestemd voor het onderhoud van de predikant.¹¹⁰ Wellicht was dat ook in andere gemeenten gebruikelijk.

Aan gemeenteopbouw werd ook op een andere wijze zorg besteed. Het onderwijs was een machtig middel om mensen reeds in hun jeugd op de gewenste wijze te beïnvloeden. Herhaaldelijk trachtte predikant Jacob Jorisz. Baselis

106 Jan in de Tumelare (die) metten geusen begraeven werdt ex conditione exheredationis amicorum nisi per illos fuisset sepultus. Ook Simon Adriaansz., Jan Leunis en de echtgenote van Jan de Villamonte hebben willen begraeven wezen metten guesen ofte anders revoceerden zij het testament dat zij gemaect hadden, ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95-98.

107 Zierikzee (Marcus, Sententiën, p. 177, 178), Koudekerke (Ibidem, p. 363), Tholen (Ibidem, p. 234, 235), Arnemuiden (Ibidem, p. 106), Poortvliet (Ibidem, 178), Sint-Maartensdijk, Scherpenisse (Ibidem, p. 180-181) en Middelburg (Ibidem, p. 66; Van Vloten, a.w., p. 37, 70; ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95-98). De benaming "aalmoezenier" wordt in de vonnissen van de Raad van Beroerten in algemene zin gebruikt voor degene die tijdens de kerkdiensten de aalmoezen ophaalde, de collectant, en duidt niet noodzakelijk op het diakenambt. Zo werden Jacob Anthonisz. en Maarten Engel Jacobsz. uit Sint-Maartensdijk "ouderlingen en aalmoezeniers" genoemd, Marcus, Sententiën, p. 180. Vgl. ook Duke, *Reformation and Revolt*, p. 138-139.

108 Een uitdeling te Scherpenisse, Marcus, Sententiën, p. 181. Utrecht, Brugmans, "Utrechtsche kroniek", p. 48. Van Roosbroeck (Het wonderjaar, p. 11) vermeldt in verband met Antwerpen dat daar in 1566 geld werd uitgedeeld om tot regelmatige bijwoning der preek aan te zetten.

109 StrA, SA Zierikzee, voorl. nr. 92, fo 247.

110 Marcus, Sententiën, p. 180-181.

272

omstreeks januari 1567 daarom een geschikte schoolmeester naar Zierikzee te halen. In Jasper Erasmusz. van Vliet, schoolmeester te Scherpenisse, meende hij de juiste persoon gevonden te hebben. Deze was, zo getuigden ook schepenen van Scherpenisse, ten nauwste betrokken bij de nieuwe religie van Calvinus. De onderhandelingen liepen evenwel op niets uit, omdat Jasper een salariëring wenste die voor de Zierikzeese gemeente te hoog lag.¹¹¹

Predikanten waren de stimulerende krachten en kerkenraden de actiegroepen binnen het nieuwe kerkelijke bestel.¹¹²

Wie waren nu de Zeeuwse predikanten omstreeks 1566? Aan de wieg van de hervormde gemeenten stonden predikanten afkomstig uit het ambachtsmilieu. Geleijn Jansz. d'Hoorne, waarschijnlijk uit Dranouter afkomstig, was schrijnwerker, Erasmus Top uit Hondskoote wever en Adriaan Jeroensz. Obry, uit Lampernisse en voor het eerst in Veere vermeld in juni 1566, schoenmaker.¹¹³

Jacob Jorisz. Baselis tenslotte was waarschijnlijk passementwever.¹¹⁴

Allen waren afkomstig uit Vlaanderen, maar nog meer hadden ze gemeen: hun Engelse achtergrond. Geleijn en Erasmus waren beiden werkzaam op Walcheren met een officieel mandaat van de Londense vluchtelingengemeente.¹¹⁵

Adriaan Obry was in 1561 lid van deze Londense gemeente en in 1563 van die van Sandwich. Ook Erasmus Top, die blijkbaar niet lang in Vlissingen gediend heeft, treffen we in precies dezelfde jaren in de ledenlijsten van beide gemeenten aan.¹¹⁶

Vanaf september 1566 was hij weer werkzaam op Tholen.¹¹⁷ Ongetwijfeld heeft deze gemeenschappelijke Vlaams-Engelse achtergrond de samenwerking en de kleur van het oudste Zeeuwse predikantenbestand mede bepaald. Wellicht waren alle genoemde

predikanten, op dezelfde wijze als Erasmus Top, in de vluchtelingengemeente van Londen opgeleid voor hun ambt.¹¹⁸

De predikanten, komend uit Engeland, waren in het algemeen niet de minst radicale.¹¹⁹

Toen de gemeenten sinds de zomer 1566 in aantal en omvang sterk toenamen, kwamen mankracht te kort. Hulppredikanten werden ingeschakeld

111 ARA Den Haag, Aanwinsten eerste afdeling 1906, XLV/1.

112 De centrale plaats van de predikant wordt sterk onderlijnd bij Walzer, *The revolution of the Saints*, p. 115 e.v.

113 Beide Geleijn d' Hoornes die Decavele vermeldt (Dageraad, II, nr. 1196 en 1197), resp. afkomstig uit Brugge en Dranouter zijn identiek. Geleijn Jansz. d'Hoorne van Dranouter had een broer Jan (De Coussemaker, *Troubles religieux*, 1, p. 311). Ook de vader en de broer van de Brugse Geleijn heetten Jan. Slechts eenmaal, in een verklaring van baljuw Rollema, wordt Geleijn d'Hoorne een scrijwerker van Brugge genoemd (Van Vloten, *Onderzoek*, p. 3). Rollema was evenwel niet goed op de hoogte van de Middelburgse situatie. Misschien was Geleijn naar Middelburg gekomen na eerst in Brugge verbleven te hebben.

114 Kroniekje van Iman Poppe, uitgegeven bij Van de Velde, Tweehonderdjarig jubelfeest, bijlage K, p. 201. In april 1573 was hij reeds 9 à 10 jaar predikant, Koninklijk Huisarchief Den Haag, A 11, XIV, i, 12, fo 447; ARA Brussel, RvB, 126 (130), fo 1. Zie over hem hiervoor p. 199, noot 3.

115 Zie hiervoor p. 156.

116 Backhouse, "De Vlaamse vluchtelingenkerk", p. 99, 103, 111, 113; Kirk-Kirk, *Returns*, I, p. 273-274.

117 Zie hiervoor p. 267.

118 Braekman, "Theological training", p. 70-71.

119 Mack Crew. *Calvinist preaching*, p. 47.

273

om aan dit groeiproces het hoofd te kunnen bieden. In Middelburg was dat bijzonder nodig. Naast Samson Moreys, een timmerman, werden ook Salomon de houtzager en Benedictus den Engelsman als predikanten vermeld.¹²⁰ In de stad Tholen werden de taken verdeeld. Anthonie Pietersz., broer van schout Jan Pietersz., trad soms op als voorganger in de schure, wanneer de predikant verhinderd was. Ook Claas Pietersz. kleermaker fungeerde als voorlezer en leraar en toen er een dienst gehouden moest worden voor de begrafenis van seeker kindt, ging de barbier Balten Huibrechtsz. daarin voor. *Sy avant se deborde que d'avoir osé faire l'office de ministre*, luidt het verontwaardigd in de sententies van de Raad van Beroerten.¹²¹

Zeer belangrijk was dit leken-aandeel - voornamelijk ambachtslieden - in de prediking bij de oudste hervormde gemeenten. Deze hadden het voordeel gemakkelijker onopgemerkt te kunnen blijven. Daarbij kwam dat ze zelf in hun onderhoud konden voorzien en niet geheel ten laste van de gemeente kwamen. Vooral het laatste zal de reden geweest zijn dat de Vlissingse gemeente in 1563, toen ze een predikant nodig had, aan de Londense kerkenraad verzocht hen een ambachtsman te zenden.¹²²

120 Van Vloten, *Onderzoek*, p. 9; Marcus, *Sententiën*, p. 101, 212.

121 Marcus, *Sententiën*, p. 234-235; ARA Brussel, Aud., 809/34, ongefol.; RvB, 1, fo 3; 6, fo 394; Boenders, "Bijdrage", p. 32.

122 Hij moest immers bij voorkeur ook nog vrijgezel zijn, Van Schelven, *Kerkerandsprotocollen*, p. 436.

274

Een ander deel van de predikanten was afkomstig uit de rangen van de rooms-katholieke geestelijkheid. We maakten reeds kennis met de meesten onder hen. Reguliere geestelijken soms, die hun klooster hadden verlaten. In Koudekerke ontmoetten we Christoffel de monnik als minister ende leraer van de calvinisten. Anthonis Willemsz., een andere uitgetreden geestelijke, een norbertijn van de abdij van Middelburg ditmaal, werd ervan beschuldigd tenu escolle de la doctrine de Calvin.¹²³

Zijn medebroeder Nicolaas Jansz. Verbericht was eveneens van plan het Woordt Goidts te gaan prediken.¹²⁴ Vaker troffen we seculiere geestelijken, pastoors, aan die een hervormde leer waren toegedaan: Barend Donder, pastoor te Biggekerke, Hendrik van Os van de Sint-Pieterskathedraal in Middelburg, Jan Versteech in Scherpenisse en SintMaartensdijk, Jan van Miggrode in Veere, Anthonis van Os in 's-Heer Hendrikskinderen en Cornelis Simonsz. in Haamstede.

Dikwijls raakten deze geestelijken buiten het verband van de oude kerk. Soms gedwongen, soms ook uit vrije wil. En dan bood de hervormde organisatie het voor de hand liggend alternatief. We zien dat gebeuren in de meeste van bovenstaande gevallen. Wanneer evenwel een pastoor met zijn hervormingsgezinde overtuiging meende zijn weg te kunnen gaan binnen de kerk, was een aparte organisatie, een nieuwe kerk overbodig. Het meest sprekende voorbeeld hiervan troffen we in Haamstede aan. Daar onderhield Cornelis Simonsz. hartelijke relaties met de Zierikzeese hervormde gemeente. Toch bleef hijzelf zolang dat mogelijk bleek op zijn post. Een hervorming voltrok zich hier binnen het oude kader.¹²⁵

Maandenlang werd een hervormde leer in de parochiekerk van Haamstede verkondigd. Hetzelfde was wellicht het geval in 's-Heer Hendrikskinderen.¹²⁶

Ook in 1566 was de hervormingsbeweging dus breder dan de structuren van deze nieuwe kerk aangaven en bleef zij in de oude kerk eveneens vertegenwoordigd.

De plaats van de hervormden in de samenleving

De vraag, die ons aan het eind van dit hoofdstuk bezig houdt, is simpel: wie v, aren de hervormden die samenkwamen in deze nieuwe kerk? Welke personen verscholen zich achter de namen die ons zijn overgeleverd en welke plaats in de samenleving namen zij in? Het antwoord hierop is evenwel vrij complex. In alle rangen en standen van de maatschappij immers treffen we in 1566 en 1567 hervormden aan.¹²⁷

¹²³ Marcus, Sententiën, p. 99.

¹²⁴ Van Vloten, a.w., p. 7. Ook de kanunnik Jacob de la Coupe, afkomstig van Oudenaarde ging, zij het tijdelijk, het hervormde pad op. Zie over hem bijlage V.

¹²⁵ In Haamstede woonden volgens schout en schepenen geen consistorialisten (kerkenraadsleden), ARA Brussel, RvB, 126 (130), fo 33.

¹²⁶ Zie hiervoor p. 265.

¹²⁷ Zie voor het sociaal milieu waaruit de dopers recruteerden, hierna p. 293.

275

	hervormden	beelden- stormers	dopers	onbekend	totaal
Middelburg	202 (64%)	38 (12%)	33 (10%)	45 (14%)	318
Zierikzee	21 (45%)	-	22 (47%)	4 (9%)	47
Veere	21 (81%)	-	1 (4%)	4 (15%)	26
Vlissingen	16 (41%)	12 (30%)	5 (13%)	6 (15%)	39

Tabel 2: Verdeling nieuwgezinden in de handelssteden (1566-1572)¹²⁸

Om toch tot enig overzicht te komen, delen we hen in drie globale groepen in. In de eerste plaats waren de hervormden goed vertegenwoordigd in de handelswereld. Kooplieden vormden de spil van het economisch leven in de zeesteden. Uit hun midden kwamen ook de stedelijke bestuurders grotendeels voort. De economische en politieke elite van de Zeeuwse handelssteden vormt zo de eerste groep die wij in de hervormde gemeenten onderscheiden. Dat hun invloed verstrekkend was, spreekt voor zichzelf.

Een tweede groep hervormden kon niet direkt bogen op politieke of economische macht, op bezit of vermogen. De geestelijken, notarissen en schoolmeesters die onder anderen deel uitmaakten van deze categorie, dankten hun sociaal aanzien in eerste instantie aan een intellectueel overwicht. Moeilijker meetbaar, maar niet minder reëel. Tenslotte was daar de groep hervormde stedelingen, waarin de ambachtslieden overwogen. Bij gebrek aan bijkomende gegevens blijft deze categorie al te ongedifferentieerd. Zowel meester-timmerman Thomas Schooff, die drie knechts te werk stelde, als de arme schoenmaker die alleen in zijn werkplaats zwoegde, behoren ertoe. Tot deze groep rekenen we verder ook de lagere stedelijke bedienden, zoals de stadstrompetter en de stadsbode.

Laten wij nu eerst onze aandacht richten op de stad die de meeste gegevens opleverde: Middelburg. We telden hier 318 nieuwgezinden in het tijdvak 1566-1572 (tabel 2). Dat is ruim 11% van de volwassen bevolking. Tweehonderdtwee van hen, ongeveer 7%, waren in min of meerdere mate bij het hervormd kerkelijk leven betrokken. Het gaat hier dan niet alleen over de kern - zij die geloofsbelijdenis hadden afgelegd en aan het avondmaal hadden deelgenomen - maar ook over de rand van de gemeente: de Middelburgers van wie ons slechts wordt meegedeeld dat ze de kerkdiensten hadden bijgewoond. Ruim 88% van deze 202 personen is op grond van het bronnenmateriaal in te delen in bovengenoemde drie categorieën (tabel 3). 42% van hen behoorde tot de groep van economische en bestuurlijke machthebbers; 13% maakte deel uit van de intellectuele elite en 32% van de zeer diverse groep van de ambachtslieden. Wij wijzen er met nadruk op dat aan geen van deze getallen een

128 Twee personen zijn, vanwege tussentijdse verhuizingen, zowel in Middelburg als in Zierikzee meegeteld.

276

	groep I	groep II	groep III	onbekend	totaal
Middelburg	85 (42%)	27 (13%)	64 (32%)	24 (12%)	202
Zierikzee	9 (43%)	2 (10%)	8 (38%)	2 (10%)	21
Veere	5 (24%)	2 (10%)	13 (62%)	1 (5%)	21
Vlissingen	5 (31%)		8 (50%)	3 (18%)	16

Tabel 3: Sociale groepen binnen de hervormde gemeenten.

	groep I	groep II	groep III	onbekend	totaal
Middelburg	86 (36%)	27 (11%)	99 (41%)	26 (11%)	240
Vlissingen	5 (18%)	19 (68%)	4 (14%)	28	

Tabel 4: Sociale groepen binnen de hervormde gemeenten waarbij personen, uitsluitend beschuldigd van beeldenstormerij, meegerekend zijn.

absolute waarde toegekend mag worden; ze geven slechts, en dan waarschijnlijk nog gebrekkig, een orde van grootte aan. Stellig zijn er immers hervormden aan de aandacht van de vervolging ontsnapt en daardoor ook voor ons anoniem gebleven. Dat zal eerder voorgekomen zijn onder de vertegenwoordigers van groep III dan onder meer prominente figuren in de stedelijke samenleving. Duidelijk geïllustreerd vinden we dat, als we het aandeel van de vrouwen in deze hervormde gemeente bekijken. Onder de 202 ons bekend geworden hervormden bevinden zich 66 vrouwen. Zesenzestig procent van hen is thuis te brengen in groep I en II; 20% in groep III. Ondervraagde ooggetuigen hebben zich achteraf blijkbaar eerder de echtgenote van de burgemeester of notaris herinnerd dan de vrouw van de metselaar.¹²⁹

Waarschijnlijk gaan er ook kerkelijk meelevende hervormden schuil onder degenen tegen wie alleen maar de beschuldiging van beeldenbreking is geuit (tabel 2). Zouden we deze 38 beeldenstormers betrekken in onze groepsindeling, dan zou het aandeel van categorie III tot 41% stijgen en categorie I en II terugvallen tot resp. 36% en 11% (tabel 4). Het is evenwel duidelijk dat niet deze hele groep beeldenstormers zomaar bij de hervormde gemeente ingelijfd mag worden. Wel kunnen we concluderend vaststellen dat het aandeel van groep III in de gemeente van Middelburg vermoedelijk groter geweest is dan de 32% die wij in eerste instantie vooropstelden.

Om te achterhalen hoe normaal of hoe uitzonderlijk de samenstelling van de vervormde gemeente was, zouden wij deze eigenlijk moeten vergelijken met de

129. De overige 14% is op grond van de overgeleverde gegevens niet in een van deze categorieën onder te brengen.

277

samenstelling van de totale stadspopulatie. En eenzelfde noodzaak tot vergelijking geldt voor alle nog volgende vaststellingen inzake de hervormden. Hoe verhouden zich de specifieke hervormde cijfers tot die, welke betrekking hebben op de bevolking in het algemeen? De bronnen voor een dergelijke vergelijking zijn helaas niet voorhanden. Dat groep I en II binnen de hervormde gemeente oververtegenwoordigd waren, lijkt evenwel geen te gewaagde veronderstelling.

Naast het sociaal milieu waarin de hervormden verkeerden, was ook bezit een factor die hun positie in de stedelijke samenleving in zekere mate meebepaalde. Hoe rijk waren deze mensen? Een antwoord op deze vraag is maar bij benadering te geven. We kunnen slechts meedelen welke goederen bij hun arrestatie of vlucht ter confiscatie achterbleven. Dat er veel, vooral roerend goed, verdween voordat de deurwaarder arriveerde, is een duidelijke zaak. De voorbeelden van Pauwels Cornelisz., metselaar, wiens achtergelaten bezit slechts bleek te bestaan uit een oude ton en een vergeten schilderij en van het huis Westcappel in de Segeerstraat, waar alleen nog maar vier oude ladders te vinden waren¹³⁰, zijn geen uitzonderingen. In Vlissingen bleek dat nog het duidelijkst. Negentien van de vierentwintig gevluchte gezinshoofden lieten hier geen roerend goed achter.¹³¹

Bovendien is het lastig roerend goed op zijn juiste waarde te taxeren. In verband met terugkoop door de familie werden aangeslagen goederen meestal voor te lage prijs verkocht en het is vaak alleen de opbrengst van de verkoop die ons wordt meegedeeld.¹³²

Ook een enigszins verantwoorde vaststelling van de waarde van de geconfisqueerde

huizen is dikwijls niet mogelijk. In de eerste plaats daalden de huurprijzen - basis voor de berekening van de waarde van de huizen - zo sterk dat ze soms nog niet de helft van de huur in normale tijden bedroegen", en verder is er, wanneer de huizen bewoond bleven door het achtergebleven gezin, vaak geen huurwaarde meegedeeld. Onroerend goed, huizen en percelen grond, trachtte men voor vertrek naar elders van de hand te doen. Hoeveel van deze transacties in het duister gebleven zijn, ondanks pogingen van overheidswege om verdachte eigendomsoverdrachten op te sporen, is niet na te gaan.¹³³ Er was nog een

130 Zij hoorden toe aan de schaliedekker Mels Andriesz., eigenaar en bewoner van het huis, RA Middelburg, Rek II, 101, fo 77-78vo. Een sprekend voorbeeld van bedrieglijk handelen rondom de confiscatie van goederen te Steenvoorde in 1562, Decavele, Dageraad, I. p. 522-523.

131 Alleen de goederen van baljuw Jan Ypensz., van de burgemeestersweduwe Elisabeth Woutersdr. en van Willem Jansz. Cooman, spil van de hervormde gemeente, konden in beslag genomen worden, GA Vlissingen, SA, inv. nr. 291, reg. nr. 400; RA Middelburg, Rek. I. 465, fo 5vo-6. Over de goederen van Daniel de Voghel en Jacob Leunisz. zijn we niet ingelicht. Predikant Gelein Jansz. d'Horne die ook niets achterliet, wordt in de confiscatie- rekeningen vermeld bij de Middelburgers, Rek. I, 466, fo 44. Vgl. ook hierna p. 405.

132 Zo werden de goederen van Rochus Adriaansz. Hoffer uit Zierikzee geschat op 35 s. 10 gr. VI. en verkocht aan Adriaan en Leendert Hoffer voor 17 s. 7 gr. VI., RA Middelburg, Rek. II, 915, losse stukken.

133 L'on n'est venu offrir pour icelles (de huizen) la moictie du juste pris, brief van de hertog van Alva aan Filibert van Serooskerke, 7 juli 1568, Archivo General de Simancas, Secretarias Provinciales, libros, 1413, fo 388vo-389.

278

andere moeilijkheid om het volledig goederenbezit op het spoor te komen. Niet alle bezittingen van de hervormden lagen geconcentreerd. Vooral de kooplieden hadden hun belangen zeer verspreid. Zo bezat Pieter Haeck naast zijn Walcherse goederen ook een grote hoeve in Sint-Annaland, goederen in Holland, onder meer in Wassenaar en Den Haag, en in het Mechelse¹³⁵ en stuitte wij tijdens ons onderzoek bij toeval op bezittingen van Jacob Jansz. van der Meersche in Boekhoute en Bassevelde in het land van Waas.¹³⁶

Eén ding is zeker: geconfisqueerd bezit mag in geen geval gelijk gesteld worden met werkelijk bezit. Bouwen op dit drijfzand van onzekerheid en onvolledigheid om de vermogenspositie van de hervormden te reconstrueren, lijkt dan ook niet aangewezen. Schijnexactheid zou ons hier leiden naar het moeras van de irrealiteit.

Wel blijft daarmee de vraag onbeantwoord hoe de uitstraling van de hervormden mede bepaald werd door hun bezit. Hoe groot was de invloed die zij door middel van hun bezittingen uitoefenden in de samenleving?

Enig zicht krijgen wij hierop als we nagaan hoe zij hun vermogen hadden belegd. Voor een groot deel staken vermogenden hun geld in huizen en grond. Daarmee kwamen er afhankelijkheidsrelaties tot stand tussen hervormde bezitters enerzijds en hun pachters en huurders anderzijds. Tabel 5 geeft een overzicht van het aantal personen dat aan hervormde eigenaars huur of pacht moest afdragen. Het wekt geen verwondering dat vrijwel alle bezitters terug te vinden zijn in de kring van kooplieden en magistraatspersonen.¹³⁷

Waren zij in de stedelijke samenleving reeds dominant vanwege hun bestuurs- en handelsaktiviteiten, dan werd hun vooraanstaande positie door deze intermenselijke afhankelijkheidsrelaties alleen nog maar beklemtoond.

Van de tweede categorie die wij bij de Middelburgse hervormden onderscheiden, is

aanzienlijk minder bekend. Niet door bezit en vermogen lieten zij zich opmerken, maar door hun intellectueel overwicht." Het prestige van iemand als Jason van Langemeersche, rector van de Latijnse school, en van verschillende notarissen - om van de geestelijken niet te spreken - zal niet gering geweest zijn. Zo was notaris Jan Cornelisz. van Campen tevens lid van de stedelijke Raad en bekleedde Bernard Wenneckens het ambt van ontvanger der armen.

134 Zie hierna p. 405.

135 RA Middelburg, Rek. II, 915, losse stukken; ARA Den Haag, Graf., rek. 4487, fo 117-119; Koninklijk Huisarchief Den Haag, A 11, XI, 9 1 (23 december 1567); Archivo General de Simancas, Secretarias Provinciales, libros, 1413, fo 55vo-56; ARA Brussel, Aud, 331, fo 315vo; RvB, 335, fo 208.

136 ARA Brussel, RvB, 248.

137 In categorie 1 treffen we te Middelburg in totaal 50 hervormde gezinshoofden aan. Voor zover onze inlichtingen strekken werd van 22 onder hen onroerend goed geconfisqueerd. Dertien van deze personen hadden een of meer huurders of pachters, RA Middelburg, Rek. I, 466.

138 De uitzondering is Jan Oudejans, wiens tweede vrouw drie huizen ten huwelijk meebracht, RA Middelburg, Ibidem. Zijn relaties met iemand als Jason Pratensis geven deze chirurgijn verder met recht een plaats in categorie II, Nagtglas, Levensberichten, 111, p. 435-436.

279

samenstelling van de totale stadspopulatie. En eenzelfde noodzaak tot vergelijking geldt voor alle nog volgende vaststellingen inzake de hervormden. Hoe verhouden zich de specifieke hervormde cijfers tot die, welke betrekking hebben op de bevolking in het algemeen? De bronnen voor een dergelijke vergelijking zijn helaas niet voorhanden. Dat groep I en II binnen de hervormde gemeente oververtegenwoordigd waren, lijkt evenwel geen te gewaagde veronderstelling..

Naast het sociaal milieu waarin de hervormden verkeerden, was ook bezit een factor die hun positie in de stedelijke samenleving in zekere mate meebepaalde. Hoe rijk waren deze mensen? Een antwoord op deze vraag is maar bij benadering te geven. We kunnen slechts medelen welke goederen bij hun arrestatie of vlucht ter confiscatie achterbleven. Dat er veel, vooral roerend goed, verdween voordat de deurwaarder arriveerde, is een duidelijke zaak. De voorbeelden van Pauwels Cornelisz., metselaar, wiens achtergelaten bezit slechts bleek te bestaan uit een oude ton en een vergeten schilderij en van het huis *Westcappel* in de Segeerstraat, waar alleen nog maar vier oude ladders te vinden waren¹³⁰ zijn geen uitzonderingen.

In Vlissingen bleek dat nog het duidelijkst. Negentien van de vierentwintig gevluchte gezinshoofden lieten hier geen roerend goed achter.¹³¹ Bovendien is het lastig roerend goed op zijn juiste waarde te taxeren. In verband met terugkoop door de familie werden aangeslagen goederen meestal voor te lage prijs verkocht en het is vaak alleen de opbrengst van de verkoop die ons wordt meegedeeld.¹³²

Ook een enigszins verantwoorde vaststelling van de waarde van de geconfisqueerde huizen is dikwijls niet mogelijk. In de eerste plaats daalden de huurprijzen - basis voor de berekening van de waarde van de huizen - zo sterk dat ze soms nog niet de helft van de huur in normale tijden bedroegen¹³³, en verder is er, wanneer de huizen bewoond bleven door het achtergebleven gezin, vaak geen huurwaarde meegedeeld. Onroerend goed, huizen en percelen grond, trachtte men voor vertrek naar elders van de hand te doen. Hoeveel van deze transacties in het duister gebleven zijn, ondanks pogingen van

overheidswege om verdachte eigendomsoverdrachten op te sporen, is niet na te gaan." Er was nog een

130 Zij hoorden toe aan de schalieliddekker Mels Andriesz., eigenaar en bewoner van het huis, RA Middelburg, Rek II, 101, fo 77-78vo. Een sprekend voorbeeld van bedrieglijk handelen rondom de confiscatie van goederen te Steenvoorde in 1562, Decavele, Dageraad, 1, p. 522-523.

131 Alleen de goederen van baljuw Jan Ypensz., van de burgemeestersweduwe Elisabeth Woutersdr. en van Willem Jansz. Cooman, spil van de hervormde gemeente, konden in beslag genomen worden, GA Vlissingen, SA, inv. nr. 291, reg. nr. 400; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 5vo-6. Over de goederen van Daniel de Voghel en Jacob Leunisz. zijn we niet ingelicht. Predikant Gelein Jansz. d'Horne die ook niets achterliet, wordt in de confiscatie- rekeningen vermeld bij de Middelburgers, Rek. I. 466, fo 44. Vgl. ook hierna p. 405.

132 Zo werden de goederen van Rochus Adriaansz. Hoffer uit Zierikzee geschat op 35 s. 10 gr. VI. en verkocht aan Adriaan en Leendert Hoffer voor 17 s. 7 gr. VI., RA Middelburg, Rek. II, 915, losse stukken.

133 L'on n'est venu offrir pour icelles (de huizen) la moictie du fitste pril, brief van de hertog van Alva aan Filibert van Serooskerke, 7 juli 1568, Archivo General de Simancas, Secretarias Provinciales, libros, 1413, fo 388vo-389.

278

Naam	sociale groep	huurders/pachters
Hugo Joosz.	I	33
Vincent Laureisz.	I	32
Jacob Jansz. van der Meersche	I	15
Pieter Haeck	I	14
Andries Jacob Oortsz.	I	13
Nicolaas Thuys	I	12
Simon Jansz. van Rome	I	7
Jan Oudejans	II	6
Jan de Hiniosa	I	5
Pieter Boreel	I	1
Sebastiaan Claasz.	I	1
Salvador de la Palma	I	1
Simon Jansz. in den Draeck	I	1
Lynken van de Perre	I	1
Guillaume Deynoot	II	1
Mathijs Jansz.	III	1
Tobias Anthonisz.	III	1

Tabel 5: Hervormden te Middelburg en hun huurders en pachters op Walcheren

Na hun wending tot het calvinisme namen velen uit deze categorie ook binnen het nieuwe kerkelijke kader een prominente plaats in. In de eerste plaats de geestelijken: Hendrik van Os, pastoor van de Sint-Pieterskathedraal, de norbertijner kanunniken Nicolaas Jansz. Verbericht en Anthonis Willemsz. zetten zich, evenals Christoffel de monnik, in voor het predycken van *'t Woordt Goidts*¹³⁹ op nieuwe wijze. Ook onder de notarissen treffen we zeer actieve medewerkers aan in de jonge hervormde gemeente. Jan van Campen bijvoorbeeld was boekhouder voor het driemiljoen-guldenproject. Guillaume Deynoot, afkomstig uit Gentse notariskringen, en Richard van de Varent moeten hier eveneens vermeld worden.¹⁴⁰

Hun inzet, als opsteller van akten, als lid van de nieuwe kerkenraad en als zangmeester, kwam het prestige van de hervormde gemeente zeker ten goede.

Groep III tenslotte is, zoals gezegd, zeer divers van samenstelling. Van 53 personen konden wij het beroep achterhalen. Samen bestrijken deze Middelburgse hervormden een breed gamma van professionele activiteit binnen de stad. De vier kleermakers en vijf schoenmakers springen er enigszins uit, maar verder hebben de overige 44 hervormden uit deze groep - samen 33 verschillende beroepen uitoefenend - meestal niet meer dan een enkele vertegenwoordiger in de meest diverse werkkringen, van kompasmaker tot ketelmaker, van blauwverver tot beeldsnijden'. Zeer ontoreikend zijn voorts de gegevens

139 Van Vloten, Onderzoek, p. 7.

140 Zie Bijlage V.

280

over deze bevolkingsgroep. Enigszins verantwoorde vaststellingen zijn op basis van het beschikbare bronnenmateriaal verder dan ook nauwelijks mogelijk.

Wanneer we naar de overige handelssteden kijken, valt terstond op dat het aantal bekend geworden nieuwgezinden hier veel kleiner is, omstreeks 2% van de volwassen bevolking. En het aantal hervormden bedroeg daarbij slechts een fractie, ongeveer een tiende van het Middelburgs getal (tabel 2). Vanwege dit kwantitatieve verschil lijkt het dan ook niet zinvol de Middelburgse cijfers rechtstreeks te vergelijken met die van Zierikzee, Veere en Vlissingen. We beperken ons daarom tot een globaal beeld van de sociale positie der hervormden in deze steden.

Op het eerste zicht lijkt er tussen de Middelburgse en Zierikzeese gemeente wel enige overeenkomst te bestaan.

Groep I is ook in de Schouwse stad min of meer in evenwicht met groep III (tabel 3). En groep II is ook hier markant vertegenwoordigd door de rector van de Latijnse school, Paschasius Oenius. Toch is er een fundamenteel verschil. Een zeker deel van de Zierikzeese magistraatsgroep woonde met het gezin wel de preken bij, maar was verder niet diepgaand betrokken bij het hervormd gemeentelven en keerde zich, toen de tijden veranderden, weer geruisloos af.¹⁴² Waar de Middelburgse hervormde magistraatsleden zich in het hart van de beweging bevonden, bleven hun Zierikzeese ambtgenoten waarschijnlijk aan de rand staan.

Ook de situatie te Veere vertoonde gelijke trekken met die te Middelburg. Hervormde kooplieden en magistraatsleden legden de verbinding tussen het economisch en politiek milieu enerzijds en de hervormde gemeente anderzijds¹⁴³ en de plaatselijke geestelijkheid, in de persoon van de voormalige pastoor nam mede de leiding in het hervormde gemeentelven. Het lijkt er wel op dat in Veere de ambachtslieden in de meerderheid waren. Datzelfde gold wellicht ook voor Vlissingen. Als wij hier de groep beeldenstormers integraal tot de hervormde gemeenschap zouden rekenen, zou hun overwicht zelfs zeer sterk zijn: tenminste 68% van alle bekende Vlissingse hervormden zou in dat geval in categorie III thuishoren (tabel 4). Het intellectueel milieu was, voor zover we weten, niet vertegenwoordigd bij de hervormden van deze stad. Wel treffen we in het hart van de gemeente enkele meervermogenen aan, die tenminste reeds sinds 1558 bij de hervormingsbeweging betrokken waren.¹⁴⁴

De 15 verdachte nieuwgezinden tenslotte die in Arnemuiden op de lijst stonden, hadden wellicht allen banden met de plaatselijke hervormde groepering. De rijkste

onder hen was waarschijnlijk de weduwe van Bastiaan Mathijsz. Poole, die naast vijf huizen ook eigenares was van een zoutkeet. Het was in deze keet dat de hervormde kring, vermoedelijk grotendeels uit ambachtslieden bestaand¹⁴⁵, samenkwam.

141 We telden drie kuipers, droogscheerders, smeden en timmerlieden en twee metselaars. kousmakers en vendumeesters. De overige 26 beroepen hadden ieder één vertegenwoordiger.

142 Zie hierna p. 326.

143 Vgl. ook hierna p. 324.

144 Zie over Willem Jansz. Cooman en Elisabeth Woutersdr. Bijlage V.

145 Negen van de 15 personen zijn op grond van hun beroep in dit milieu te situeren. Zie Bijlage V.

281

Schaars zijn de gegevens aangaande de recrutering van de hervormden op het platteland. Alleen over de Thoolse gemeenten valt iets naders te zeggen. Maar ook hier kennen we slechts diegenen die zich op enigerlei wijze in de kijker hadden geplaatst: voorgangers, kerkenraadsleden of gewapende begeleiders van de predikant. Een volledig beeld van deze kerkelijke gemeenten krijgen we daarmee dus niet.

Waar moeten we nu de ons bekende hervormden in het geheel van de Thoolse samenleving situeren? Horen zij thuis in het milieu van de mensen met aanzien, van plaatselijke bestuurders en van de economisch sterkeren, de grote boeren? Of waren de hervormde kernleden juist meer afkomstig uit de kring van kleine boeren, ambachtslieden en arbeiders?

De meest frappante situatie treffen we aan in Poortvliet. Hier, waar geen hervormd predikant woonachtig was, had het calvinisme een belangrijke machtspositie verworven. Vier kerkenraadsleden kennen we. Drie van hen bekleedden belangrijke functies binnen de dorpsgemeenschap. Pieter Cornelisz. den Tijt was Heilig Geestmeester, Vincent Marinusz. kerkmeester en schepen en Jacob Lodewijksz. kerkmeester en substituut-baljuw.¹⁴⁶

Allen waren boeren en bezaten grond, soms veel grond, zoals Jacob Lodewijksz., die ruim 100 gemeten in eigendom bezat.¹⁴⁷

Hij had evenals Vincent Marinusz. een span trekpaarden op stal en ook dat was van groot belang in een landbouwsamenleving. Andere boeren, niet beschikkend over (dure) paarden, waren

immers voor het ploegen afhankelijk van de paardenbezitters. Bovendien, en dit is zeer opmerkelijk, hadden deze drie boeren samen alle aandelen van de plaatselijke meestroof in handen en daarmee dus ook de controle over de meekrapverwerking.¹⁴⁸

Ook op andere wijze blijkt de uitstraling van deze boeren-notabelen. Zo liep Pieter Cornelisz. den Tijt, in grondbezit de kleinste van de drie, rond in een zwart lakense tabbaard, die na zijn dood verkocht werd voor dezelfde prijs als een paard of twee koeien.¹⁴⁹ En Crijntje, zijn echtgenote, ging soms gekleed in satijn en damast.¹⁵⁰

In Scherpenisse en Sint-Maartensdijk lijkt de calvinistische inbreng in de dorpsamenleving minder zwaar door te wegen. Ook in ieder van deze dorpen zaten twee boeren in de kerkenraad: Dirk Victorsz. en Lieven Quirijnsz. in Sint-Maartensdijk, Adriaan Domisz. en Jan Marinusz. de Bode in

146 ARA Brussel, RvB, 126 (130) fo 54-54vo; Marcus, Sententiën, p. 178; GA Tholen, RAZE, 5627, fo 45. 48vo; 5628, ongefol. Van de sociale positie van Filips Cantsz. weten we niet veel. Naast zijn woonhuis bezat hij nog een klein huisje, RA Middelburg, Rek. II, 915, losse stukken.

147 Op Tholen is een gemet gelijk aan 0,39 ha (Bloois gemet).

148 Vincent en Pieter bezaten ieder 1/4 deel, Jacob de andere helft. Bronnen aangaande ambten en bezit van genoemde personen: zie Bijlage V.

149 RA Middelburg, Rek. II, 915, tweede relaas van Jan Jansz., fo llvo, 20-20vo.

150 Ibidem fo 12. De prijzen voor satijn en damast varieerden van 6 tot 10 s. Vl. (36 tot 60 stuivers) per el. De prijzen van andere stoffen overschreden zelden 8 stuivers per el, volgens de goedereninventaris van stoffenhandelaar Simon Jansz. van Rome te Middelburg, RA Middelburg, Rek. II, 101, fo 18-21.

282

Scherpenisse. Maar voor zover wij weten bekleedde geen van hen een ambt in (oude) kerk of dorpssamenleving en over het algemeen bezaten ze ook minder grond dan hun geloofsgenoten uit Poortvliet; wel had ook Lieven Quirijnsz. een span paarden op stal. Naast boeren vervulden een barbier, een timmerman en een winkelier functies in deze hervormde gemeenten. Misschien is deze grotere spreiding te danken aan beide predikanten. In Scherpenisse stond Jan Versteech als voormalig pastoor in contact met alle bevolkingsgroepen in zijn oude parochie. In Sint-Maartensdijk omringde Erasmus Top zich blijkbaar graag met jongeren. Zowel Jacob Anthonisz., kerkenraadslid, als Cornelis Cornelisz. Zoutevisch en Willem Quirijnsz. worden jonggezel genoemd. Cornelis en Willem maakten deel uit van het gewapend geleide dat de predikant bij zijn tochten over het eiland vergezelde.¹⁵¹

Ook de stad Tholen dient hier ter sprake te komen. Zij leunde in deze samenhang eerder aan bij de plattelandsgemeenten dan bij de handelssteden die hiervoor behandeld werden. Er ligt immers een wereld van verschil tussen de Thoolse magistraat die voor 70 á 80% uit analfabeten bestond¹⁵² en de stedelijke elite van Zierikzee en Middelburg, die vaak een zorgvuldige opvoeding had genoten. Anderzijds onderscheidde Cornelis Jansz. van Bergen, boer en burgemeester van Tholen in 1570, zich met zijn vijf koeien, een os en twee paarden in niets van zijn ambtgenoten in de omliggende dorpen.¹⁵³

Van de hervormde gemeente van Tholen zijn ons alleen de meest prominente leden bekend. Allereerst de kerkenraad: naast een enkele boer, bestond deze verder uit een kuiper, een kleermaker en een barbier.¹⁵⁴

Enkele namen van kerkgangers, zonder functie binnen de hervormde gemeente, zijn eveneens overgeleverd: burgemeester Cornelis Cornelisz., oud-burgemeester J aspar Baltensz. en schepen Gijsbrecht Jansz., allen kerkmeesters, woonden trouw de preken bij.¹⁵⁵

Ook de stadssecretaris Pieter Rezen, in wiens schuur gepreekt werd, was daar soms aanwezig, evenals burgemeester Cornelis Jansz. van Bergen.¹⁵⁶ Het is dus duidelijk dat we ook in de stad Tholen zowel bestuurders als bestuurden aantreffen in hervormde kerkelijke rangen.

Hoewel de inlichtingen over de vier hervormde gemeenten op het eiland Tholen verre van volledig zijn, bestaan er voldoende aanknopingspunten om te concluderen dat de hervormden ook op dit eiland, zoals in de handelssteden, rekruteerden uit alle bevolkingslagen.

¹⁵¹ Marcus, Sententiën, p. 179.

¹⁵² Zie hiervoor p. 165.

¹⁵³ RA Middelburg, Rek. II, 916, losse stukken.

¹⁵⁴ Zie Bijlage III.

¹⁵⁵ GA Tholen, kerkrekeningen 1566-1567. fo 122. Zie verder hierna p. 324.

156 ARA Brussel, RvB, 6, fo 379-380, 398.
283

XI De dopers (ca.1560-ca.1568)

De doperse gemeenten voor 1566

De tumultueuze gebeurtenissen die in het jaar 1566 plaatsvonden lieten ook de andere tak van het protestantisme, de dopers, niet onberoerd. De religieuze eenheid die de maatschappij naar buiten toe steeds vertoond had, was door het optreden van de hervormden definitief doorbroken. Ook protestanten hielden voortaan hun bijeenkomsten in het openbaar. Daarmee waren ook de dopers in een nieuwe situatie beland. Aarzelend volgden zij hier en daar het hervormde voorbeeld. Terwijl in Middelburg op zondag 25 augustus in de twee parochiekerken van West- en Noordmonster, de Sint-Maartenskerk en de Sint-Pieterskathedraal op hervormde wijze werd gepreekt, verstoutten ook zij zich een openbare predikatie te houden binnen sekeren hoff.¹

In Zierikzee preekte Hendrik met den cromme voet van Arnhem op 20 en 21 september in het openbaar op de Zelke voor veel toehoorders, onder wie de hervormde predikant. Bovendien werden in deze maand juist buiten de stad nog tenminste tweemaal doperse preken gehouden.²

Doperse openbare predikaties: dat was ongesien ende ongehoort een dinck.³ Hoe was immers de situatie vóór 1566? Gedurende de laatste decennia waren de dopers steeds in de verborgenheid gebleven. De vijandige houding van sommige autoriteiten, voor wie anabaptisten, mennonisten of hoe zij door de tijdgenoten ook genoemd werden als de meest verfoeilijke sekte gold, dwong hen tot zo'n clandestien leven. Daarbij kozen de dopers ook zelf bewust voor een levenshouding die de zondige buitenwereld zoveel mogelijk buitensloot. Deze onnaspeurbaarheid maakt het zeer moeilijk een juist zicht op hun groei en verspreiding te krijgen. Desondanks treft ons de opvallende uitbreiding die de doperse gezindheid reeds in de eerste helft van de jaren zestig genomen had.

De omstandigheden waren dan ook vrij gunstig geweest. De weerzin van velen, ook vele autoriteiten, tegen de vervolgingen had de dopers veel kansen gegeven. Daarbij was een strikt toezicht op de bevolking in de jaren voorafgaand aan 1566 verre van gemakkelijk. In juli 1564 reisde de stadhouder van rentmeester Filibert van Serooskerke gedurende enkele dagen het platteland van Walcheren rond om in iedere parochie te vernemen naar inwijkelingen ter cause op de dorpen in Walcheren zeer veel vremde luyden waeren commen wonen.³

Verscheidene malen ook horen wij de klacht dat personen die om

¹ Van Vloten, Onderzoek, p. 256.

² ARA Brussel, RvB, 126 (130), fo 135vo, 170vo; RA Middelburg, Verz. De Vos, 91; Hs. verz., 1100, fo 3. Hier wordt de predikant Paulus van Arnhem genoemd; Van de Velde, Tweehonderd jarig jubelfeest, Bijlage L, p. 202.

³ Valerius, Proba Fidei (1634), p. 73. Vgl. noot 71.

geloofsredenen waren gevlucht, weer terugkeerden.⁵ Temidden van deze migratiebewegingen viel het de dopers gemakkelijker zich onopgemerkt te bewegen. Zoals de Goesenaar Joos Joosz. in één jaar tijd ondermeer gewoond had in Antwerpen, Middelburg, Arnemuiden en Gent, voor hij in 1559 in Veere arriveerde', zo verbleef Jan Jansz. Grendel, afkomstig uit Kortrijk, achtereenvolgens in Biezelinghe, Kloetinge en Kapelle, alvorens zich in Goes te vestigen, waar de

brandstapel zijn deel zou worden.⁷

De gegevens die de vervolgingen van 1567-1569 ons opleveren, vormen de voornaamste bron van onze kennis van het dopers leven in de voorafgaande jaren. Hieruit valt op te maken dat deze vorm van protestantisme zich, behalve in Zierikzee en Middelburg, vóór 1566 ook in verscheidene andere plaatsen gevestigd had. Dat was op Walcheren het geval in Vlissingen, Veere, Domburg en Westkapelle, op Zuid-Beveland in Goes en de streek van Nisse/Heinkenszand en in het noorden in Brouwershaven, Haamstede, misschien in Nieuwerkerk, en verder in Bommenede en Sommelsdijk.⁸ We laten deze kernen van dopers leven eerst de revue passeren.

De gemeente van Middelburg nam een centrale plaats in binnen het doperdom in Zeeland. Dat blijkt, zoals hierna aan de orde zal komen, uit haar (vermoedelijke) omvang en uit haar talrijke banden met andere gemeenten. Tot november 1562 was de chirurgijn Gillis Mathijsz. haar voorganger. Hij was een uitermate actief man: ook na zijn arrestatie bleef hij, tijdens zijn twee jaar durende gevangenschap, de gemeente leiden.⁹

Het was ook deze Middelburgse chirurgijn die omstreeks 1560 zo ijverig in Vlissingen in de weer was, dat de hervormde gemeente van die stad verontrust naar Londen schreef over de invloed van deze "verleider".¹⁰

De Vlissingse dopers bleven verder in de schaduw tot 1567. Toen werd bekend dat hun voorganger, de tasmaker Hendrik Alewijnsz., ook regelmatig predikaties hield op het Walcherse platteland.¹¹

Maar verder weten we zeer weinig over de gemeente zelf. Ook de Veerse dopers hielden zich, na de moeilijke tijden die ze omstreeks 1560 hadden doorgemaakt¹², zeer stil. In het verborgene leefde de gemeente voort en, afgezien van een doopbediening omstreeks 1565¹³, vernemen we niets van haar activiteiten.

4 RA Middelburg, Rek. I, 294, fo 45.

5 Brief van de landvoogdes aan Zierikzee, 22 november 1561, ARA Brussel, Aud., 327, fo 123124. Id. aan Filips II, 22 juli 1565, Theissen, *Correspondance française*, I, p. 55. Bisschop De Castro aan de landvoogdes, 3 februari 1566, ARA Brussel, Aud. (Zendbrieven), 1718/2, ongefol.

6 GA Veere, RAZE, 355a, losse stukken. Zie hiervoor p. 129 en 167.

7 In tegenstelling tot Joos Joosz. verbleef hij evenwel lange tijd in genoemde plaatsen, RA Middelburg, Rek. I, 555, fo 17vo. Zie over hem Abelman, "Voorboden", p. 28.

8 Zie over Nieuwerkerk in 1558, hiervoor p. 130. Van deze doperse gemeente wordt in de daaropvolgende jaren evenwel niets meer vernomen.

9 Zie hierna p. 294.

10 Vgl. hiervoor p. 157.

11 RA Middelburg, Rek. I, 297, fo 37vo, 39.

12 Zie hiervoor p. 128.

13 Zie hierna p. 299.

Een andere kern van dopers leven op Walcheren vóór 1566 tenslotte treffen we aan in de streek van Domburg en Westkapelle. Beide smalsteden behoorden tot het gebied van de heer van Veere. Toen de commissie-Coebel in 1560 Zeeland bezocht, stond er slechts één verdachte uit Westkapelle op de lijst:

Eustaas Quinten de glasmaker. Coebel achtte hem weinig schuldig. Dopers in Westkapelle of Domburg waren hem - en ons - niet bekend.¹⁴

Twee jaar later was de situatie in Domburg evenwel zodanig dat ingrijpen in de ogen

van de Brusselse overheid dringend geboden was. Door de voogden van de minderjarige heer van Veere waarschijnlijk geïnformeerd over de groei van de doperse beweging, zond de centrale regering in januari 1563 Jean d'Auxtruyes en Lieven Biese, raadsheren in de Grote Raad van Mechelen, naar Domburg om alle verdachten die zij konden opsporen te arresteren. Velen sloegen bij hun komst op de vlucht. Ondanks de intensieve klopjacht waar twaalf personen aan deelnamen, kon alleen de kleermaker Marcus Boye gevangengenomen worden, een week later gevolgd door Cathelijne Laureisdr., die in Westkapelle verbleef en herdoopt bleek te zijn. Uiteindelijk werden 20 à 30 personen gedagvaard.¹⁵

Omdat er geen goede gevangenisruimte beschikbaar was, werden ze naar Middelburg overgebracht, tot opluchting wellicht van de plaatselijke schepenen, die in het geheel geen raad wisten met een dergelijk geval.¹⁶

Enkele maanden later kwam Lieven Biese nogmaals terug naar Walcheren om, samen met de bisschoppelijk vertegenwoordiger Thomas van Merevoirt, de magistraat bij te staan in de gerechtelijke procedure.¹⁷

Tijdens zijn verblijf - hij was op dat moment in Westkapelle - vernam hij dat twee voortvluchtige vrouwen zich bij de pastoor van Domburg gemeld hadden, bereid hun dwalingen te herroepen.

De schepenen van Domburg stonden duidelijk aan de kant van de teruggekeerden, toen ze Biese verzochten het rekest om vergiffenis, dat de vrouwen hadden laten opstellen, in Brussel te steunen. Deze immers waren te arm om zelf verdere stappen te kunnen ondernemen.¹⁸

Inderdaad, het klimaat in Domburg was mild voor lieden met een andere godsdienstige overtuiging. De Domburgse magistraat vond dat dit zaken waren ons verstant te boven gaende.

14 Lijst van verdachten, ARA Brussel, Aud., 796, fo 102-105. Brief van Coebel aan de landvoogdes, 19 december 1560, Ibidem, 326, fo 301-301vo. Eustace vervoerde op vraag van Cornelis de glasmaker vanuit Antwerpen verboden boeken naar Vlissingen. Vgl. hiervoor p. 151 en 155. Kort voor 5 februari 1561 verzocht hij om vrijlating uit de gevangenis, ARA Brussel, Aud., 326, fo 38, 50.

15 ARA Brussel, Aud. (Zendbrieven), 1678/2, nr. 1064. Instructie voor de commissie d.d.21 januari 1563, Aud., 796, p. 169-170. De dienaars van de rentmeester in Walcheren waren aangevuld met personen uit Middelburg, Vlissingen, Arnemuiden en Veere. Rekeningposten in deze zaak, RA Middelburg, Rek. I, 282, to 73-74. Op fo 74 wordt eenmaal een foutieve datum - februari 1561 stilo curie (1562, n.s.) - genoemd, door Pekelharing ("Bijdragen", p. 273) overgenomen.

16 Zie hiervoor p. 165.

17 Opdracht van landvoogdes Margaretha aan Biese, 29 maart 1563, ARA Brussel, Aud., 328, fo 29.

18 Het rapport dat Biese over zijn werkzaamheden opstelde, dateert van na 5 mei 1563, ARA Brussel, Aud., 1191/10, losse stukken.

En wat hen nog zwaarder woog wellicht, berechting zou in zo'n kleine plaats, vanwege de talrijke verwantschappen, ook voor henzelf wel eens niet zonder gevolgen kunnen blijven.¹⁹ Liever hielden burgemeester en schepenen zich afzijdig en met succes wisten ze een jarenlange vortragingstaktiek bij de gerechtelijke procedure toe te passen.²⁰

Het is voorstelbaar dat ook de geestelijkheid, in de persoon van Arend Stacens, een aandeel heeft gehad in de snelle groei van de doperse beweging. In 1565 gaf het Hof van Holland

opdracht tot een onderzoek naar leer en leven van deze Domburgse kapelaan. Informaties werden zowel in Westkapelle als in Domburg ingewonnen. Het resultaat hiervan is ons evenwel niet bekend.²¹

Na de Brusselse interventie van 1563, die vluchten en arrestaties meebracht, was het doperdom in Domburg en omstreken zeker niet dood. Integendeel, jaren later waren er nog kinderen ongedoopt.²²

Ook op Zuid-Beveland woonden dopers. In Goes bestond omstreeks 1560 een groepering die ook contacten had met andere gemeenten. Vrijwel niets weten we verder van deze Goese dopers.²³ Het was een vreemdeling, een Vlaming, die in 1562 de doperse aanwezigheid in deze stad in het licht stelde. Jan Jansz. Grendel, naar zijn geboortestad ook Hans van Kortrijk genoemd²⁴, werd op 9 februari 1562 gearresteerd op verdenking van ketterij. Lang duurde zijn gevangenschap en weinig kwamen zijn ondervragers van hem te weten.

Ondanks marteling noemde hij geen namen. De bisschop van Middelburg, zijn vicaris-generaal Jan van Strijen, deken van het kapittel van Zierikzee, en de plaatselijke pastoor Clemens van Dale konden hem ook niet bewegen tot herroepen van zijn annabaptisterie, sacramentisterie ende anders. Seggende dat hij gesproecken heeft, dat blijft gesproecken en zo kon Jan Grendel uiteindelijk de brandstapel niet ontgaan. Op 30 januari 1563 werd hij voor het stadhuis geëxecuteerd.²⁵

Hij was niet de enige verdachte. Enkele dagen voor zijn arrestatie was Mayken Adriaansdr. al gevangen genomen. Ook zij werd door de bisschop verhoord. Maar zij hoefde de lijdensweg die Jan moest gaan niet te volgen. Haar echtgenoot, de timmerman Marinus Germaansz., zelf ook ver-

19 Zie hiervoor p. 165, noot 24.

20 De correspondentie met Brusselse autoriteiten over deze zaak sleepte aan tot maart 1565, ARA Brussel, Aud. (Zendbrieven), 1678/3, losse stukken; Aud., 329, fo 50-52. Vergelijk de methoden die de schepencollege van Middelburg in deze jaren toepaste (p. 165), evenals die van Domburg in 1568 (ARA Brussel, Aud., 333, fo 34; RvB, 1, fo 228): men weigerde recht te spreken zolang het schepencollege niet voltallig was.

21 RA Middelburg, Rek. I, 295, fo 49. Een onderzoek in het archief van het Hof (ARA Den Haag) bracht geen verdere gegevens aan het licht.

22 Vgl hierna p. 437.

23 Zie hiervoor p. 136.

24 In 1568 werd een Joost Grendel blauwverver uit Menen (kwartier van Kortrijk) verbannen door de Raad van Beroerten, ARA Brussel, RvB, 19, fo 169, 170, 171; Rek. 18.837 fo 41vo; Verheyden, Liste, nr. 5087.

25 RA Middelburg, Rek. I, 555, fo 8-8vo, 17-18; 557, fo 3-3vo, 19vo-20; GA Goes, RAZE, 1571, fo 128; Abelman, "Voorboden", p. 28-29 (hier luidt de executiedatum 31 januari); Romer, "Een auto-da-fé te Goes".

dacht, bevrijdde haar uit de gevangenis.²⁶

Ook op de kleermaker Claas Pauwelsz. rustte verdenking en waarschijnlijk terecht. Zijn zuster Mayken zal notaris Cornelis Jansz. Mels immers niet zonder reden hebben verzocht ambtelijk vast te leggen dat Claas, naar het oordeel van getuigen, een goed katholiek was.²⁷

Of deze drie personen overigens tot de dopers gerekend moeten worden, is niet helemaal duidelijk. Wel is het zeker dat er in Goes dopers bleven voortleven. De Middelburger Valerius, met wie we hierna nog nader kennis zullen maken, preekte in 1566 niet op eigen initiatief in Goes; hij werd daartoe uitgenodigd door een in die stad

wonende geestverwante. En uit het feit dat de hervormde gemeente van Goes dit incident zo hoog opnam dat ze zelfs assistentie verzocht van de Middelburgse hervormden om het doperse kwaad te keren, mag afgeleid worden dat de doperse beweging ter plaatse door hen als een echte bedreiging beschouwd werd.²⁸ *Met de veele ende meenichfuldighe conventiculen ende heymelijcke vergaderinge* die in het begin van 1567 in Goes plaatsvonden, zullen dan ook wel mede doperse bijeenkomsten bedoeld zijn.²⁹

Het zwaartepunt van de doperse activiteiten op het platteland van Zuid-Beveland lag, voor zover wij weten, in de eerste helft van de jaren zestig in de streek van Nisse. In 1563 hield meester Filips, een chirurgijn, bijeenkomsten in zijn woonplaats Nisse en de omgeving daarvan, in 's-Heer Arendskerke en waarschijnlijk ook reeds in 's-Gravenpolder en Heinkenszand.³⁰ Onvermoeibaar zou hij daar nog jarenlang mee voortgaan.

In Zeeland Beoosten Schelde vormde Zierikzee vanouds het dopers middelpunt. Deze gemeente ging rechtstreeks terug tot de jaren dertig³¹ en kende omstreeks 1560 een grote bloei, die in de volgende jaren blijkbaar niet verminderde, zoals op te maken valt uit de schaarse gegevens waarover we beschikken. Meerdere voorgangers leidden de vergaderingen van de gemeente.

Particuliere huizen, het huis van François Spierinck bijvoorbeeld, dienden als plaats van samenkomst. Wanneer een rondreizend oudste de gemeente bezocht, vond bediening van de doop plaats.³² Tot in 1569 klaagde de baljuw dat vele

26 RA Middelburg, Rek. I, 555, fo 7vo. Zij werden beiden op 20 maart 1562 voor tien jaar verbannen uit Holland en Zeeland, met confiscatie van goederen, Ibidem, fo 8vo-9; GA Goes, RAZE, 1571, fo 127vo. Verder enkele gegevens over dit echtpaar bij Abelman ("De voorboden", p. 25), die evenwel deze zaak nodeloos ingewikkeld maakte omdat hij geen rekening hield met de paasstyl die in de rentmeestersrekening gebruikt wordt.

27 23 januari 1562, GA Goes, RAZE, 2037, fo 20.

28 Zie p. 264.

29 Stedelijke ordonnantie, 2 januari 1567, GA Goes, SA, 686, fo 36vo. Vgl. ook p 436.

30 RA Middelburg, Rek. I, 283, fo 50. Dat hij in Nisse woonde blijkt uit Ibidem, 296, fo 46vo.

31 Zie hiervoor p. 124.

32 Tweede verhoor van Tanneke Hendriksdr., 29 augustus 1571, ARA Brussel, RvB, 41, fo 294- 294vo. Spierinck vluchtte volgens Tanneke naar Antwerpen. Hij moet waarschijnlijk vereenzelvigd worden met François Spierinck, een van de dienaars onder de veertig dopers die in juni 1566 te Antwerpen gedaagd werden, Vos, "Doopsgezinden te Antwerpen", p. 332; Marnef, Antwerpen, II, nr. 231.

290

kinderen ongedoopt bleven.³³

Ook in Brouwershaven bestond reeds in 1566 een doperse gemeenschap. Niet zonder reden zocht de Middelburgse doper Valerius in die plaats een toevlucht. Nadat hij zich tussen oktober 1566 en september 1567 in Brouwershaven gevestigd had, werd hij door de plaatselijke bevolking als een meester van de mennonisten erkend.³⁴

Een derde kern van dopers leven treffen we aan in het westen van het eiland Schouwen. Adriaan en Jan Huizez. - beide broers waren blind - verklaarden voor het gerecht van Zierikzee dat ze zich omstreeks 1564 van de kerk hadden afgewend, *nadat ze eenyge heretycke personen audientie* gegeven hadden. In hun huis, gelegen in de duinen, vonden daarna de bijeenkomsten van de Haamstedse dopers plaats.³⁵

Een uitzonderlijke plaats nam Bommenede in. Gelegen op hetzelfde eiland Schouwen behoorde het niettemin tot Voorne. Wie naar Bommenede vluchtte, was veilig voor de

vervolgingen van de rentmeester van Beoosten Schelde. Het verwondert dan ook niet dat deze plaats als zeer ketters beschouwd werd.³⁶

Sommelsdijk was een soortgelijk toevluchtsoord met dezelfde reputatie.³⁷ Zo werd Cornelis Lauwersz. in het jaar 1569 tweemaal gearresteerd omdat hij zich ingelaten had met die secte van Menno, eenmaal in Dirksland, eenmaal in Sommelsdijk.³⁸

De speciale ambtenaar, in 1560 aangesteld om in Sommelsdijk toezicht te houden op de ketterij, boekte op het eind van het jaar een eerste resultaat. Omstreeks november kon, na een uitgebreid onderzoek, met assistentie van de stadhouder van de rentmeester Beoosten Schelde een eerste doper gevangengenomen worden: Joon Jansz., een oudt cranck man, en reeds veertien jaar geleden herdoopt.³⁹

Wellicht was deze arrestatie de druppel die de emmer deed overlopen. Hoog immers waren de spanningen in Sommelsdijk reeds opgelopen. De inkwartiering van Spaanse soldaten die moesten wachten op overtocht bezorgde de bevolking veel overlast. In december kwam

³³ Zie hierna p. 438.

³⁴ Cunerus Petri, Den Schilt, fo 7. Dit werk van de Leuvense theoloog Cunerus Petri opent met een epistel gericht aan de Raad van Brouwershaven, het stadje waaruit hij zelf afkomstig was. Zijn informanten, die hem berichtten over plaatselijke toestanden, zullen dan ook in Brouwershaven gezocht moeten worden. Hij prijst de stadsbestuurders omdat ze onlangs een van die meesters (van de mennonisten) gevangen genomen hebben, met wie Valerius bedoeld zal zijn. Het drukprivilege van zijn werk dateert van 23 september 1567. Zie over dit theologisch geschrift en zijn auteur, Nissen, *De Katholieke polemie*, p.124-130. Valerius noemt nieuwjaarsdag 1568 de veertiende week van zijn gevangenschap, Voorreden Proha Fidel, bij Van Bragt, *Martelaarsspiegel*, II, p. 377. Vgl hierna noot 71. Over Cunerus Petri, NNBW. V, kol. 122.

³⁵ Vonnis van 28 september 1569, RA Middelburg, RAZE, 3847, fo 217; Rek. B, Acquitien, 15741, losse stukken.

³⁶ Zo bv. in de brieven uit Brussel aan Boussu van 20 januari 1568 en 21 februari 1568, "(Sommelsdijk, waar) tous sont hereticques et que pis est anabaptisten", ARA Brussel, Aud., 333, fo 7, 35-35vo.

³⁷ Zie hiervoor p. 131.

³⁸ Pekelharing, "Bijdragen", p. 302 (de rentmeestersrekening extra-ordinair van Beoosten-Schelde over 1569 is verloren); ARA Den Haag, Graf., rek. 3794, fo 3vo-4.

³⁹ RA Middelburg, Rek. I, 1061, fo 14vo-15; RAZE, 3847, fo 137vo.

291

Sommelsdijk in opstand tegen deze Spanjaarden. Snel werd het oproer bedwongen en een aantal inwoners gearresteerd. Onder hen bevond zich een herdoopte, Jacob Joosz.⁴⁰ Waarschijnlijk was hij de zoon van de reeds gevangenzittende doper. Niet alleen de naam, ook de Zuid-Bevelandse afkomst wijst in die richting. Joos Jansz. was geboren in Krabbendijke; Jacob Joosz. wordt van Goes genoemd.⁴¹

Vaak reeds had de rentmeester getracht laatstgenoemde gevangen te nemen. Nu zat hij dan eindelijk vast en het touwtrekken om zijn proces tussen rentmeester Jeronimus van Serooskerke en de Spaanse kapitein Diego Perez begon.⁴²

In Brussel was men van mening dat Jacob Joosz. eerder als herdoper dan als oproerling gestraft moest worden. De berechting zou dan ook in Zierikzee plaatsvinden, maar de executie diende in Sommelsdijk te geschieden, anderen ten exemple ende schreck.⁴³ Maar Jacob Joosz. forceerde een andere oplossing en ontsnapte, hoewel hij dag en nacht werd bewaakt, door de muur van het privaat, dat maar een halve steen dik was.⁴⁴ De zeven andere inwoners van Sommelsdijk, vanwege het oproer gevangen, vroegen vergiffenis in Brussel. Op advies van het Hof

van Holland werd hen dit toegestaan en met een boete kwamen allen vrij.⁴⁵ Inmiddels had voor Joos Jansz. geen genade gegolden. Hij was op 11 oktober 1561, na een gevangenschap die bijna een jaar had geduurd, op het schavot gestorven.⁴⁶ Al deze gebeurtenissen legden een zware druk op de doperse gemeente van Sommelsdijk. Zij hield zich de volgende jaren dan ook zeer stil. Dat ze evenwel actief bleef, zal later nog blijken.

Vrijwel zeker is deze opsomming van doperse gemeenten en groeperingen aan de vooravond van de beeldenstorm onvolledig. De doperse neiging tot wereldmijding maakt dat vele sporen voorgoed zijn uitgewist. Onze kennis blijft fragmentair en op vele vragen kan in het beste geval slechts een summier antwoord worden gegeven. Over de omvang van de gemeenten bijvoorbeeld tasten we vrijwel volledig in het duister. Het aantal arrestanten biedt ons daarbij geen enkele houvast; dat informeert ons immers eerder over de vervolgingsijver van de plaatselijke overheid dan over de grootte van de doperse groep. Wel is het duidelijk dat enkele stedelijke gemeenten omstreeks 1566 een

40 ARA Brussel, Aud., 327, fo 13, fo 35-35vo. De andere gearresteerden waren: Cornelis Pietersz. Coman, Willem Hendriksz. metselaar, Jan Goossensz. kleermaker, Lenaart Meesz., Adriaan Jacobsz. Dasscher, Cornelis Cornelisz. leerjongen en Jacob Pietersz., ARA Den Haag, Graf., rek. 4480, fo 19. Job Piersz. Ghijs werd ziek en Bet Aartsz. stierf voor het eind van de rechtszaak, HvH, 5690, fo 28vo.

41 RA Middelburg, RAZE, 3847, fo 137vo; ARA Brussel, Aud., 327, fo 33. Hij is waarschijnlijk dezelfde als Jacob Joosz., schoenmaker, die in 1556 te Goes werd gearresteerd. Zie hiervoor p. 134.

42 RA Middelburg, Rek. I, 1060, fo 18vo-19vo.

43 ARA Brussel, Aud., 327, fo 33-33vo.

44 RA Middelburg, Rek. I, 1060, fo 20.

45 ARA Den Haag, HvH, 381, fo 83; 5690, fo 28vo.

46 RA Middelburg, Rek. I, 1061, fo 14vo, 15. Van Bragt (Martelaarsspiegel, II, p. 30) stelt de datum van zijn executie verkeerdelijk op 1563.

292

niet onaanzienlijke omvang bereikt hadden. In Zierikzee wachtten reeds in 1558 vijftig personen op een rondreizend oudste, die de doop zou toedienen. Daardoor zou het aantal gedoopten in één klap tot 75 stijgen.⁴⁷ Bovendien dient men te bedenken dat de doop pas werd toegediend na een langdurige voorbereidingstijd.⁴⁸

Het aantal personen dat met de gemeente verbonden was, lag dus beduidend hoger. Volgens de telling van een overloper - goed op de hoogte, want hij was zelf ooit herdoopt - woonden er te Middelburg in 1565 meer dan 400 dopers. De Geheime Raad in Brussel stond tamelijk sceptisch tegenover deze opgave⁴⁹ en misschien wel terecht. Als dit getal correct was, zou maar liefst 7,5% van de totale Middelburgse bevolking (dat is 15% van de volwassenen) tot de dopers gerekend moeten worden en dat was wel zeer veel.⁵⁰

Vaak ging het om geringere aantallen. We herinneren ons dat er in Domburg in 1563 ongeveer 30 personen werden gedagvaard en in 1560 stonden op de verdachtenlijst van de Veeze baljuw 26 namen. Of dit allen dopers waren, is evenwel niet duidelijk.⁵¹

Vervolg: Het dopers gemeentelven

47 ARA Den Haag, HvH, 5654, fo 371vo.

48 Verheyden, "Doopsgezindheid", p. 129. Vgl. ook Decavele, Dageraad, p. 612, 613.

49 Brief van de landvoogdes aan koning Filips II, 25 april 1565, Theissen, *Correspondance francaise*, I, p. 34. Het antwoord van Filips II, d.d. 13 mei, *Ibidem*, p. 43.

50 In Antwerpen is voor diezelfde tijd het aantal dopers wel eens op 2000 geschat, ofwel 2% van de totale bevolking, Vos, "De doopsgezinden", p. 331. Vgl. daarentegen Marnef, Antwerpen,

p. 110: over de omvang van de Antwerpse broederschap tasten wij volledig in het duister. Zie ook de cijfers hiervoor, p. 276: slechts 33 namen van dopers zijn ons bekend, ofwel ca. 1% van de volwassen bevolking. In Friesland werden eveneens hoge aantallen genoemd. De gemeenten van Harlingen en Franeker zouden in 1566 resp. 300 en 400 leden geteld hebben, Woltjer, Friesland, p. 87.

293

NAMEN van Nieuwgezinden in Middelburg

De cijfers tussen [] bevatten gegevens betreffende:

- [1] beroep
- [2] verwantschap
- [3] huis- en of straatnaam
- [4] hervormingsgezinde activiteiten; D en C geven aan dat men in doperse, resp. hervormde, calvinistische kring verkeerde.
- [5] vlucht
- [6] gerechtelijke maatregelen RvB = Raad van Beroerten
- [7] geconfisceerd bezit a roerend goed; b onroerend goed; c boeken etc.
- [8] diversen
- [9] belangrijke bronnen

ARA = Algemeen rijksarchief

GA = Gemeente Archief

RA = Rijksarchief

RAZE = Rechterlijke archieven van de Zeeuwse Eilanden

SA = Stadsarchief

KOUDEKERKE

Cornelis van Stryen

[4] C, in zijn schuur werd gepreikt in 1567 [9] RA Middelburg, Rek. I, 297, fo 38vo.

Frans

[1] schoenmaker [4] befaemt gesproken le hebben seditieuse ende oproerighe woorden [6] gearresteerd 24 juli 1567; vrijgelaten bij gebrek aan bewijs [9] RA Middelburg, Rek. I, 297, fo 45vo.

Jacob Anthonisz.

[1] schoenmaker [4] C; in zijn huis werd gepreikt en gedoopt; zamelde aalmoezen in; beeldenstorm. [6] gearresteerd; in 1567 onder borgtocht ontslagen; weer gevangen; doodvonnis (ophanging) door schepenen van Middelburg op 2 mei 1569 [7] b. 2 huizen [8] stierf katholiek [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 141vo; Archivo General de Simancas, Secretarias Provinciales, libros, 1413, fo 326; RA Middelburg, Rek. I, 297, fo 30vo-31; 299, fo 22; Rek. II, 99, ongefol.; 102, fo 62vo; Marcus, Sententiën, p. 362-363; Van Vloten, Onderzoek, p. 54; Verheyden, Liste, nr. 230.

MIDDELBURG

Aalbrecht Jansz.

[1] timmerman [4] C; belijdenis, avondmaal, beeldenstorm [6] goederen onder borgtocht gesteld [8] wellicht identiek met Aalbrecht de timmerman die in 1569 als getuige voor Rollema te Brussel optrad [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96; 155, fo 43; ARA Den Haag, Graf., registers, 282b; RA Middelburg, Rek. II, 107.

Adam Jansz.

[1] lijndraaier [3] bij de Sint Pieterskathedraal [4] C; ouderling (oude kerkenraad),

belijdenis, avondmaal, beeldenstorm [5] gevlucht naar Great Yarmouth met zijn gezin [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] geen goederen [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128). fo 95; RA Middelburg, Rek. I, 466, fo 44; Rek II, 99, ongefol.; Van Vloten, Onderzoek, p. 63, 69, 89, 92-93, 106; Marcus, Sententiën, p. 68; "Aliens at Great Yarmouth", p. 292; Verheyden. Liste, nr. 5954.

Adam Simonsz. Stoop, afkomstig uit Aalst

[1] (wijn)koopman [4] C; *favorise les predicans* [5] gevlucht [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] a. 41b. 11 gr.; in Aalst werd geconfisqueerd 68 lb. 4 s. 4 d. (Art.) [8] rol in de aanslag op Walcheren [9] ARA Brussel, Rek. 18.774, fo 5-5vo; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 5; Van Vloten, Onderzoek, p. 146; Marcus, Sententiën, p. 100; Verheyden, Liste. nr. 6195, 9535; Id., "La Réforme à Alost", p. 1159; De Brouwer, "Bijdrage", p. 7, 12.

Adolf Symonet

[4] C; woonde preken bij in 1566 [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96vo.

De echtgenote van Adolf Symonet

[4] C; woonde preken bij [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128). fo 96vo.

Adolf le Clercq

[1] (wijn)koopman [2] zoon van Olivier le Clercq [4] C; woonde preken bij in 1566-1567 [6] verkreeg pardon van de bisschop op 14 september 1570 [7] bezit onder borgtocht gesteld [8] vele nieuwe tijdinge uytgevende [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 143; Hs. verz., 3634bis, losse stukken; Van Vloten, Onderzoek, p. 162, 174; Sneller-Unger, Bronnen, p. 513.

De echtgenote van Adolf le Clercq

[4] C; woonde preken bij [9] Van Vloten, Onderzoek, p. 174.

Adriaan

[1] passementwever [3] in de Kerkstraat [4] beeldenstorm [5] gevlucht [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] geen goederen [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 137; RA Middelburg, Rek. I, 466, fo 44; Rek. II, 99, ongefol.; Marcus, Sententiën, p. 100; Verheyden, Liste, nr. 3234.

Adriaan

[4] in 1569 lid van de doperse gemeente te Middelburg? [8] Hans Marinusz. van Oosten groet hem in zijn afscheidsbrief [9] Van Braght, Martelaarsspiegel, II, p. 406.

Adriaen Baltensz.

[2] broer van Frans? [4] C; woonde preken bij [9] Van Vloten, onderzoek, p 101

Adriaan Bartelmeusz.

[1] graanhandelaar? [5] van heresie fugityff [7] zijn goederen. waaronder graan te Goes, verkocht. De opbrengst van het graan bedroeg 31 s. 1 gr. Hij was eigenaar voor 1/3 deel. [9] RA Middelburg, Rek. I, 560, fo 30vo.

Adriaan Claasz.

[1] burgemeester in 1566 [2] broer van Bastiaan Claasz.; gehuwd met Jacobyne

Laureisdr.[3] `t Blauw Leeuwken oft anders `t Wapen van Brugge in de Lange Delft. [4] trad niet op tegen beeldenbrekers [5] gevlucht (naar Emden?); gezin bleef achter [6] verbannen op 20 december 1569 [7] a. 10 lb. 2 s. 6 gr., gebruikt door de echtgenote; b. huis idem, ververij buiten de Lange Vielepoort [8] moedigde de beeldenbrekers aan [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 143; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 14; 466, fo 43vo; Van Vloten, Onderzoek, p. 125; Marcus, Sententiën, p. 210; Verheyden, Liste, nr. 1443; Schilling, Kirchenratsprotocolle. p. 461-462.

Adriaan Jacob Joosz.

[1] burgemeester in 1566 [4] volgens bisschop De Castro onbetrouwbaar [6] gevangen na 26 augustus 1568. Bevel tot vrijlating op borgtocht 28 juli 1569 [9] ARA Brussel, Aud., 809/33, losse stukken; Rek. 18.394, fo 32-32vo, 37-37vo; Koninklijk Huisarchief Den Haag, A 11. XI, 9, II, fo 116; Verheyden, Liste, nr. 5807.

Adriaan de Proost

[1] raad en auditeur van de graaf van Buren [4] volgens bisschop De Castro onbetrouwbaar (1566/1567) [6] onderzoek ingesteld; geen resultaat [8] tevergeefs tot schepen voorgedragen van 1564-1568 [9] ARA Brussel, Aud., 809/33. losse stukken; De Stoppelaar, Inventaris, nr. 2432.

Adriaan Willemsz.

[4] C; woonde preken bij [9] Van Vloten, Onderzoek, p. 101.

Adriana Adriaansdr.

[2] gehuwd met Michiel van den Eynde [6] verkreeg pardon van de bisschop op 16 oktober 1570 [9] ARA Brussel, Hse verz. 3634bis, losse stukken.

Adriaanken

[2] echtgenote van Hans van Zwol [4] C; woonde preken bij; beeldenstorm [6] Op 18 mei 1569 door schepenen van Middelburg verbannen voor 40 jaar [8] maakte de kerk van Sint-Maarten schoon na de beeldenstorm opdat daar gepreekt kon worden. [9] RA Middelburg, Hs. verz., 866, p. 33; Pekelharing, "Bijdragen", p. 313

Andries Jacob Oortsz., de jonge (lange Andries)

[1] lakenkoopman, schepen in 1566 [2] gehuwd met Willemijne Arendsdr. [3] De Gouden Arend in de Lange Delft [4] C; belijdenis, avondmaal, lid nieuwe kerkenraad, liet kind dopen en begraven [5] gevlucht kort voor 1 september 1567 [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] a. 18 lb. 10 s. 11 gr.; b. huis, 54 G 249 R land, renten 27 lb. 6 s. 8 gr.; c. boeken o.w. Novum Testamentum secundum Erasmiun, Gnapheus, Der zieken troost. Tactus du veil Testament; Meditationes Domini Augustini. Erasmus apophetegmatum [8] contactpersoon tussen magistraat en hervormden [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128). fo 95vo, 96, 98; RA Middelburg. Rek. I, 465. fo 4; 466, fo 13, 58vo; Rek. II, 99, ongefol.; 100, fo 3vo; 101, fo 7; 113; Van Vloten, Onderzoek, (o.m.) p. 99, 101, 140, 162; Marcus, Sententiën, p. 64; Verheyden, Liste, nr. 5805, 7892; Van Gelder, Gegevens, 1, p. 57.5-577.

Andries Jansz.

[1] schaliedekker [4] beeldenstorm te Middelburg en elders [6] verbannen op 17 augustus 1568 [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 137; Marcus, Sententiën, p. 102.

Andries Jansz. Brabander (alias in `t Vosken)

[1] schepen in 1567 [4] C; woonde preken bij; toonde zich in 1567 weer katholiek [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96vo; Van Vloten, Onderzoek, (o.m.) p. 10, 39, 56, 101.

Andries Jansz. Brabander, dochter van

[4] C; belijdenis, avondmaal [9] ARA Brussel. RvB, 126 (128). fo 96.

Andries Jansz. Brabander, echtgenote van

[4] C; belijdenis, avondmaal [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96.

Anne Hugedr. Favoilla

[2] weduwe van Francesco Favoilla; moeder van Hugo, Baptista en Lucretia [3] in de Duve op de Dam [4] C; belijdenis. avondmaal; in haar pakhuys en huis werd geprekeet; liet wellicht ketterse boeken naar Sevilla zenden [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96; Archivo General de Simancas, Secretarias Provinciales, libros, 1413, fo 218-218vo, 326; De Smidt, Geëxtendeerde Sententiën, V, p. 111; Van der Haeghen-Lenger, Bibliotheca Belgica. III, p. 9.

Anneke Jans, geboren te Woerden

[4] D; herdoopt [6] doodvonnis (verbranding) door schepenen van Middelburg op 3 december 1571 [8] toonde zich tijdens de herhaalde onderwijzing door theologen hertneckich ende obstinaet. [9] RA Middelburg, Aanwinsten 1960, nr. 17 sub 27; Hs. verz., 866, p. 306; Pekelharing, "Bijdragen", p. 315.

Antheunis

[1] schoolmeester [6] door burgemeester en schepenen de stad uitgezet in 1567 [7] geen goederen [8] identiek met Anthonis Willemsz.? [9] RA Middelburg, Rek. II, 101, fo 84vo; Van Vloten, Onderzoek, p. 205.

Anthonis van den Bossche

[8] werd betaald door de kerkenraad van Middelburg om Haecks vloot van voedsel te voorzien [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 97.

Anthonis Coppins, uit Moerbeke (Vlaanderen)

[2] broer van Lieven [4] D; actief bij het bevrijden van gevangenen in augustus 1566 [5] gevlucht [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] a. verkocht voor 77 lb. 18 s. 10 gr. De helft was van Lieven

Anthonis Jacobsz. (soms Jansz.)

[1] schoenmaker [4] C; preken, belijdenis, avondmaal, beeldenstorm [6] doodvonnis (ophanging) door schepenen van Middelburg op 15 juni 1570 [7] a. van cleender importantie [8] stierf katholiek [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 143; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 13vo; Rek. II, 99, ongef. ; Marcus, Sententiën, p. 391; Verheyden, Liste, nr. 5817.

De echtgenote van Anthonis Jacobsz.

[6] gevangen samen met haar man [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 143.

Anthonis Willemsz., uit `s-Hertogenbosch

[1] kanunnik van de O.L.V.-abdij, **kapelaan te Westkapelle** [4] C; gaf geloofsonder-richt [5] gevlucht [6] verbannen op 17 augustus 1568 [8] nam deel aan de ravitaillering van Haecks schepen [9] ARA Brussel, RvB, 155. fo 137; Marcus, Sententiën, p. 99; [Van Mieris], Naauwkeurig Verhaal, p. 10; Verheyden, Liste, nr. 12.004.

Arend Jansz. Boom (alias van Genuechten)

[1] burgemeester in 1555, 1557, 1560; raad in 1567 [2] schoonvader van Andries Jacob Oortsz.; ook vader van Johanna, schooljuffrouw te Veere? [4] C; woonde preken bij, doch keerde terug tot katholicisme [8] prinsgezind in 1567 [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 97; Van Vloten, Onderzoek, (o.m.) p. 11, 23, 139, 175; Kesteloo, "Arend Jansz. Boom".

De echtgenote van Arend Jansz. Boom

[4] C; woonde preken bij [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 97.

Balten Simonsz.

[1] smid [4] beeldenstorm; stierf evenwel katholiek. [6] doodvonnis (ophanging) door schepenen van Middelburg op 15 juni 1570 [7] Nullus habet [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 143; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 13vo; Hs. verz., 866, p. 33-34; Marcus, Sententiën, p. 389; Verheyden, Liste, nr. 9635.

Barbe

[1] vroedvrouw [3] in de Gortstraat [4] D; assisteerde bij de bevalling van Michiel Gerritsz.'s oudste dochters (ca 1564). [5] zou in 1571 gevlucht zijn naar Gdansk [9] ARA Brussel, RvB, 41, fo 242.

Bartholomeus Claas Domisz.

[1] lid van de schutterij [2] broer van burgemeester Pieter Claas Domisz. [4] C; preken; belijdenis en avondmaal [8] onderhield relaties tussen hervormden en stadhuis [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95vo, 96; Van Vloten, Onderzoek, (o.m.) p. 63, 101, 159, 172.

Bartholomeus Gillisz.

[1] schoenmaker [5] gevlucht vanwege de religie [7] geen goederen [9] RA Middelburg. Rek. II. 101, fo 85vo; Van Vloten, Onderzoek, p. 205.

De zoon van Bartholomeus Gillisz.

[5] gevlucht vanwege de religie [7] geen goederen [9] Van Vloten, Onderzoek. p. 205.

Bastiaan Aartsz.

[1] kleermaker [3] in de Geere [4] beeldenstorm [5] gevlucht [7] geen goederen [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95; RA Middelburg, Rek. II, 101, fo 86.

Bastiaan Cornelisz. alias Dagge, geboren te Oostkapelle

[4] D; herdoopt [6] doodvonnis (verbranding) door schepenen van Middelburg op 2 mei 1569 [9] RA Middelburg, Aanwinsten 1960, nr. 17 sub 27; Hs. verz., 866, p. 305; Pekelharing, "Bijdragen", p. 311-312.

Benedictus den Engelsman

[3] in de Coninghinne van Ingelant in de Lange Delft [4] C; beeldenstorm, fungeerde ook als ministre et dogmatiseur [5] gevlucht [6] verbannen op 20 december 1569 [7] a. 10 lb. 5 s. 11,5 gr. [8] rol in de aanslag op Walcheren [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 143; RA Middelburg, Rek. 1, 465, fo 7; Marcus, Sententiën. p. 212; Van Vloten. Onderzoek, p. 117; Verheyden, Liste, nr. 3194.

Bernard Geertsz. van Lochem

[1] wijnverkoper, beleder van het schuttersgilde [3] in de Granaatappel [4] C; woon-de preken bij. [8] betrokken bij de aanslag op Walcheren [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 137; Van Vloten, Onderzoek, p. 170, 174; Sneller-Unger, Bronnen, p. 521.

De echtgenote van Bernard Geertsz.

[4] C; woonde preken bij [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 137.

Bernard Jansz.

[1] kleermaker [2] gehuwd met Margaretha [4] beeldenstorm [5] gevlucht naar Norwich/ Great Yarmouth met zijn vrouw [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] geen goederen [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 137; RA Middelburg, Rek. I, 466, fo 44; Rek. II, 99, ongefol.; Marcus, Sententiën, p. 101; "Aliens at Great Yarmouth", p. 292; Moens, The Walloon church, p. 211; Verheyden, Liste, nr. 5978.

Bernard Wennekens, geboren in Friesland

[1] rector van de Latijnse school van 1547-1559; daarna procureur en notaris; ontvanger van de armen in 1568 [2] gehuwd met Tanneke [4] C; woonde preken bij [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 97; Aud.. 809/33, losse stukken; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 12; Van Vloten, Onderzoek, p. 175; Voegler, "Geschiedenis", p. 223-224, 245.

De dochter van Bernard Wennekens

[4] C; woonde preken bij [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 97.

Bouwen Adriaansz.

[1] droogscheerder [4] beeldenstorm [5] gevlucht [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] geen goederen [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 137; RA Middelburg. Rek. 1. 466. Fo 44; rek. II 99, ongefo; Sententiën 101; Verheyden, Liste nr. 35

Bouwen Jansz.

[3] in De Cleene Cogge [4] verdacht [7] goederen onder borgtocht gesteld [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 143.

Bouwen Jansz. (de Makelaar)

[1] wijnhandelaar [3] in de Korte Delft [4] C; in zijn huis bijeenkomsten [5] gevlucht [6] verbannen op 20 december 1569 [7] a. verkocht voor 24 lb. 9 s. 4 gr. [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 143; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 6vo; Rek. II, 112; Marcus, Sententiën, p. 212; Sneller-Unger, Bronnen, p. 513; Verheyden, Liste, nr. 3046.

Catharina Haeck

[2] ongehuwd; dochter van Pieter [4] C; woonde preken bij met haar broer Cornelis [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 97vo; Van der Aa, Biographisch woordenboek, p.

40; NNBW, III, kol. 523.

Cathelvna Adriaans-dr.

[2] gehuwd met Nicolaas Thuys; dochter van Adriaan Duvelaer [4] C; belijdenis en avondmaal [8] gestorven voor 2 maart 1568 [9] ARA Brussel, RvB. 126 (128), fo 96; Archivo General de Simancas. Secretarias Provinciales, libros, 1413, fo 216; Van Vloten, Onderzoek, p. 61.

Christoffel (de monnik)

[1] ordegeestelijke [4] C; preekte in het huis van Jacob Anthonisz. te Koudekerke in 1567 [9] RA Middelburg, Rek. 1, 297, fo 30vo; Marcus. Sententiën, p. 362;

Claas

[1] smid [2] gehuwd met Tanneke [3] de Kaerssnuyter in de Giststraat [4] C; woonde preken bij; beeldenstorm [5] gevlucht naar Norwich / Great Yarmouth met zijn gezin. [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] b. huis en smidse [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95; 155, fo 137vo; Aud., 809/33, ongefol.; RA Middelburg, Rek. I, 466, fo 40vo; Rek. II, 99; "Aliens at Great Yarmouth", p. 293; Marcus, Sententiën, p. 69; Van Vloten, Onderzoek, p. 102, 204; Moens, The Walloon church, p. 213; Verheyden, Liste, nr. 3523.

Claas Govertsz.

[4] C; woonde preken bij [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96vo.

Claas (Jansz.?)

[1] kuiper [3] in het Kerkstraatje [4] C; woonde preken bij; beeldenstorm [5] gevlucht (met zijn gezin naar Great Yarmouth in 1567?) [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] a. 2 lb. 1 s. 9 gr. [9] ARA Brussel, Aud., 809/33, losse stukken; RA Middelburg, Rek. I. 465, fo 2vo; 466, fo 44; Rek. II, 101, fo 80-80vo; Marcus, Sententiën, p. 69; Van Vloten, Onderzoek, p. 102; "Aliens at Great Yarmouth", p. 291; Verheyden, Liste, nr. 2443; Van Gelder, Gegevens, II, p. 178.

Claas Joosz.

[1] Vendumeester. Woonde preken bij; zong tijdens begrafenis mee [9] ARA Brussel RvB 126.

Clara Arends Borslap, van Halmale

[2] echtgenote van Jan de Hiniosa [4] C: belijdenis en avondmaal [5] vluchtte naar Duisburg, later wonend te Keulen. [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96; Van Vloten. Onderzoek, p. 11. 61. 63; Kesteloo. "Stadsrekeningen", p. 113; Nagtglas, Levensberichten, 1I. p. 387.

Collaart Putmans

[1] koper van oude kleren [3] op de Wal [4] beeldenstorm [5] gevlucht [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] a. geen; b. huis en hof [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 137; RA Middelburg, Rek. I, 466, fo 43; Rek. II, 101, fo 86; 102, fo 62; Marcus, Sententiën, p. 101; Van Vloten, Onderzoek, p. 206; Verheyden, Liste, nr. 8499.

Cornelia Jansdr.

[6] gearresteerd op 17 maart 1568? zat gevangen in mei 1568; proces voorbereid door

de commissarissen [8] de Raad van Beroerten drong aan op geseling [9] ARA Brussel, RvB, 1, fo 230; Archivo General de Simancas, Secretarias Provinciales, libros, 1413, fo 326.

Cornelis

[3] in de Harpe [4] C; woonde preken bij [9] Van Vloten, Onderzoek, p. 174.

Cornelis Antheunisz.

[1] graanhandelaar? [5] van heresie fugityff [7] goederen, waaronder graan te Goes, verkocht. De opbrengst van het graan bedroeg 31 s. 1 gr. Hij was eigenaar voor 1/3 deel [9] RA Middelburg, Rek. 1, 560. fo 30vo

Cornelis Barbier (Cornelis de Schilder)

[1J schilder [2] gehuwd met Jacquemijne; zijn zoon Frans voortvluchtig [4] C; belijdenis en avondmaal; liet zijn kind dopen; beeldenstorm (ook te Zoetendale) [6] gearresteerd op 17 maart 1568? Doodvonnis (ophanging) door schepenen van Middelburg op 2 mei 1569. [7] a. geen [8] Jacob van der Goes hield zijn kind, genaamd Susanna in 't pachuus ten doop. Cornelis stierf katholiek. [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96, 98; Archivo General de Simancas, Secretarias Provinciales, libros, 1413, fo 326; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 13vo; Marcus, Sententiën, p. 363; Van Vloten, Onderzoek, p. 69, 130; Verheyden, Liste, nr. 394.

Cornelis Byte

[1] timmerman [6] gedaagd voor de Raad van Beroerten op 7 december (1570?) [8] hij moest hier zijn attestatie van verzoening met de kerk overleggen [9] ARA Brussel, RvB, 18, fo 198; Verheyden, Liste, nr. 1101.

Cornelis Fransz.

[1] bakker; lid van de schutterij [3] in 't Gulden Verken in de Korte Delft [8] prins-gezind in 1567; weigerde te waken met schutters die de katholieke kerk wilden voorstaan [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 93, 94.

Cornelis Haeck

Zoon van Pieter Haerk gehuwd met Francijntie, dochter van mr. Adriaan Cornelisz. Van Campen [4] wonde preken bij; hield het kind van zijn zuster ten doop [5] op 13 januari 1568 aanwezig in Middelburg [8] Studeerde in 1559 rechten aan de universiteit van Padua. [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 97vo; RA Middelburg, Rek. II, 101, fo Ivo; NNBW III, kol. 523; Den Tex, "Nederlandse studenten", nr. 72; Van Vloten, Onderzoek, p. 22.

Cornelis Jansz. van Eversdijk (alias den bour)

[1] beleder van het schuttersgilde; H. Geestmeester [4] C; woonde preken bij [8] speelde rol in de aanslag op Walcheren in 1567 [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96vo; Van Vloten, Onderzoek, p. 64-66, 170, 174.

Cornelis de Jonge

[1] maliënkoldermaker, haakmaker [4] C; belijdenis en avondmaal; beeldenstorm [6] gearresteerd op 17 maart 1568? Doodvonnis (ophanging) door schepenen van Middelburg op 2 mei 1569 [7] a. verkocht voor 14 lbo 16 s. 6 gr. [8] stierf katholiek. [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96; 155, fo 137; Archivo General de Simancas,

Secretarias Provinciales, libros, 1413, fo 326; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 10vo; Rek. 11, 99, ongefol.; Marcus, Sententiën, p. 363; Verheyden, Liste, nr. 2701.

De echtgenote van Cornelis de Jonge

[4] C; belijdenis en avondmaal [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96.

Cornelis Willeboordsz. (de Hollander)

[1] schoenmaker [4] C: beeldenstorm te Middelburg en elders [5] gevlucht [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] a. geen [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 137; RA Middelburg, Rek. T. 466, fo 44; Rek. II, 101, fo 85vo; Marcus, Sententiën, p. 99, 101; Van Vloten, Onderzoek, p. 205; Verheyden, Liste, nr. 11.952.

De echtgenote van Crijn

[3] in de Lange Viele [4] C; belijdenis en avondmaal [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96.

David Zomer (Somer), geboren te Veere

[1] (wijn)koopman [2] broer van Hendrik Zomer uit Veere [4] C; woonde preken bij [5] was voordien vertrokken naar La Rochelle (in 1567); teruggekeerd naar Middelburg begin juli 1570; weer gevlucht kort voor hij op bevel van Alva gearresteerd zou worden [6] goederen onder borgtocht gesteld; verkreeg absolutie van de bisschop in augustus 1570 [7] goederen geïnventariseerd [8] verwant met David Somer, koopman te Edinburgh? [9] ARA Brussel, RvB, 36, losse stukken; 126 (128), fo 96vo; 155, fo 143; ARA Den Haag, Graf., registers, 282b; Aanwinsten eerste afd., 1906, XLV 3; GA Veere, SA, voort. nr. 1387, fo 2vo; Drost, Documents, I, nr. 285; Lynch, Edinburgh, p. 284.

De echtgenote van David Zomer

[4] C; woonde preken bij [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96vo.

Dirk

[1] kleermaker [5] gevlucht ter cause van de religie ende oproer [9] Van Vloten, onderzoek p. 205.

Dirk Goossens, uit Breda

[1] glasmaker [4] beeldenstorm op diverse plaatsen (o.m. klooster Zoetendale) [6] op 10 december 1568 veroordeeld door schepenen van Middelburg tot geseling, kerkelijke boetedoening en verbanning voor 50 jaar [7] geen goederen [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95; RA Middelburg, Rek. I, 298, fo 21vo-22vo; Rek. II, 101, fo 85; Hs. verz., 866. p. 29; Pekelharing, "Bijdragen", p. 305.

Dirk Jansz. van Mechelen

[1] schrijnwerkersknecht [2] zoon van meester Jan, barbier; broer van Frans Jansz.?; knecht van Thomas Schooff [4] beeldenstorm te Middelburg en elders [5] gevlucht [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] geen goederen [9] RA Middelburg, Rek. I, 466, fo 44; Rek. II, 99, ongefol.; Unger, Bronnen, 1, p. 540; Marcus, Sententiën, p. 102; Verheyden, Liste, nr. 6002.

Dirk Pietersz.

[1] metselaar [3] bij de Seispoort [4] C; belijdenis en avondmaal; beeldenstorm [5]

gevlucht [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] geen goederen [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95; 155. fo 137; RA Middelburg, Rek. I, 466, fo 44; Rek. II. 101, fo 85vo; Marcus, Sententiën, p. 101; Van Vloten, Onderzoek, p. 205; Verheyden, Liste, nr. 8250.

Dirk de Vriese

[1] (wijn)koopman [2] verwant met Hugo Joosz.? [4] C; woonde preken bij; peter bij de doop van Jan Jacobsz.'s kinderen [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 97, 98; Kesteloo, "Stadsrekeningen (1550-1600)", p. 48; Drost, Documents. I, in voce.

Dominicus

[1] glasmaker [4] C; belijdenis en avondmaal [5] gevlucht [7] a. huisraad; b. geen huis [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96; RA Middelburg, Rek. 1, 465, fo 12vo; Rek. II, 101, fo 74vo-75vo; Van Vloten, Onderzoek, p. 205; Van Gelder, Gegevens, II, p. 148.

Emerentia van Goirle

[2] echtgenote van Salvador de la Palma [4] C; belijdenis en avondmaal [5] gevlucht naar Londen met haar gezin [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96; Jelsma-Boersma, Acta, p. 131, 353; Kirk-Kirk, Returns, I, p. 433.

Ewout Jansz.

[2] zijn zoon heette Jan Ewoutsz. [3] De Gouden But in de Gortstraat [4] D; voorganger [5] gevlucht [6] gedaagd voor schepenbank van Middelburg op 18 mei 1568; verbannen op 25 oktober 1568 [7] b. huis, 7,5 G. 47 R. land [9] RA Middelburg, Rek. I, 466, fo 37vo, 61; Rek. II, 100, fo 14; Pekelharing, "Bijdragen", p. 304.

Felix

[1] schrijnwerker [3] op de Wal [4] beeldenstorm te Middelburg en elders [5] gevlucht [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] geen goederen [9] RA Middelburg, Rek. I.466. fo 44; Rek. II. 99, ongef. Marcus Sententiën p.102 Verheyden, Liste

Filips Dregge, geboren te Gent

[1] schoenmaker [4] D; had zich bevonden op verdachte plaatsen [6] gevangen in 1568; op 28 juli 1569 door schepenen van Middelburg voor 50 jaar verbannen [8] was reeds uit Vlaanderen gebannen vanwege hulp bij ontsnapping van Lowys Bauwens, dooper te Ieper [9] RA Middelburg, Rek. L 298, fo 28-28vo; Pekelharing, "Bijdragen", p. 313.

Filips van Wissekerke

[2] zoon van Gillis van Wissekerke en Maria van Kats [4] C; ondertekenaar van het Smeekschrift [5] op 15 februari 1568 door de Raad van Vlaanderen veroordeeld [7] goederen geconfisqueerd [8] verbleef te Middelburg van september 1567 tot zijn dood (ca. 21 september 1568) [9] zie hiervoor p. 205, noot 36.

Francois Jacobsz.

[6] gearresteerd op 17 maart 1568? zat gevangen in mei; proces voorbereid door de commissarissen [9] ARA Brussel, RvB, 1, fo 230; Archivo General de Simancas. Secretarias Provinciales, libros, 1413, fo 326.

Frans, alias Cromhals

[1] kramer [3] Den Engel in de Geere [4] beeldenstorm [5] gevlucht [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] b. huis [9] RA Middelburg, Rek. I, 466, fo 44; Rek. II, 100, fo 13vo; 102. fo 63; 114; Marcus, Sententiën, p. 69; Van Vloten, Onderzoek, p. 102, 163; Verheyden, Liste, nr. 2409.

Frans van Aarschot

[4] zong schandaleuse liedekens [6] veroordeeld door schepenen van Middelburg tot eerlijke betering op 11 januari 1569 [9] Pekelharing, "Bijdragen", p. 305.

Frans Andriesz.

[1] kleermaker [4] C; woonde preken bij; beeldenstorm [5] gevlucht naar Norwich met zijn gezin in 1567 [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] geen goederen [9] ARA Brussel, Aud., 809/33, losse stukken; RA Middelburg, Rek. I, 466, fo 44; Rek. II, 101, fo 85; Marcus, Sententiën, p. 69; Van Vloten, Onderzoek, p. 102. 155; Moens, The Walloon church, p. 207; Verheyden, Liste, nr. 180..

Frans Baltensz.

[1] (wijn)handelaar [2] broer van Adriaan Baltensz.? [4] C; woonde preken bij [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96vo; Sneller-Unger, Bronnen, p. 515; Van Vloten, Onderzoek, p. 101.

Frans Cornelisz.

[1] schilder [2] zoon van Cornelis Barbier [4] beeldenstorm te Middelburg en elders [5] gevlucht [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] geen goederen [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128). fo 95vo; RA Middelburg, Rek. I, 466, fo 44; Rek. II, 101, fo 86; Marcus, Sententiën, p. 101; Van Vloten, Onderzoek, p. 130. 163, 176; Verheyden, Liste, nr. 1754.

Frans Courts

[4] C; sectaire; bij em logeerde Adriaan Obry (door tussenkomst van Willem van Domburg) [9] Marcus. Sententiën, p. 233.

Frans Jansz, van Mechelen

[1] schrijnwerker [2] broer van Dirk Jansz. van Mechelen? [3] op de Wal [4] beeldenstorm in Middelburg en elders [5] gevlucht [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] geen goederen [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95vo; RA Middelburg, Rek. I, 466, fo 44; Rek. II, 99, ongefol.; 101, fo 86; Marcus. Sententiën, p. 101; Verheyden, Liste, nr. 6008.

Geert

[1] barbier, beleder van het schuttersgilde [2] identiek met Geertken in den apotheek? [4] C; woonde preken bij; weigerde (schutters)lnis te doen [8] rol in de aanslag op Walcheren in 1567 [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96vo; Aud., 809/33, ongefol.; Van Vloten, Onderzoek, p. 162. 170. 172, 175.

Geert Jansz. Duynherder, geboren te Tongerlo

[4] D; herdoopt [6] gearresteerd voor 25 juni 1568; doodvonnis (verbranding) door schepenen van Middelburg op 9 februari 1569 [9] RA Middelburg, Rek. I, 298, fo 24vo-25; 299, fo 20; Hs. verz., 866. p. 304-305; Aanwinsten 1960, nr. 17 sub 27;

Pekelharing, "Bijdragen". p. 305-306; Van Braght, Martelaarsspiegel, II, p. 389.

Geert Lenaartsz.

[1] kleermaker [3] tegenover het gasthuis [4] C; belijdenis en avondmaal [9] ARA Brussel. RvB, 126 (128), fo 96vo; Van Vloten, Onderzoek, p. 88.

Geert Staassens

[1] hovenier [2] woonde bij Cornelis de lantaarnmaker [3] in de Korte Gortstraat [4] tweede beeldenstorm (oktober 1566) [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 89.

Geertgen

[2] waarschijnlijk echtgenote van Hans Marinusz. van Oosten [4] D; lid van de doperse gemeente in 1569? [9] Van Braght. Martelaarsspiegel, II, p. 406.

Geertken

[1] (apotheker) [2] identiek met Geert, barbier? [3] in de apotheek achter Westmonster [4] C; belijdenis en avondmaal [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96.

Geertruida Pietersdr.

[2] gehuwd met Geleijn Jolijt [4] C; woonde preken bij; hield kind van Jacob Jansz. van der Meersche ten doop. [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 97vo; Aud., 1177/17, ongef. ; Nagtglas, Levensberichten, II, p. 488-490.

Geleijn Bouwensz.

[4] C; woonde preken bij [5] gevlucht [8] capitaine pour le prince d'Orange [9] Van Vloten, Onderzoek, p. 162, 174; Drost, Documents, I, p. 345, 357-358, 407, 419; NNBW VI, kol. 178; De Mey, Watergeuzen, p. 88, 94, 111.

Geleyn Jansz. Geboren te Veere

[1] Kruier [4] beeldenstorm [6] doodvonnis (ophanging) door schepenen van Middelburg op 9 februari 1569 [7] geen goederen [8] was door Pauwels Christoffelsz. gehuurd om te stormen [9] RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 13; Pekelharing, "Bijdragen", p. 306-307.

Geleijn Jansz. d'Horne (Van Doorre, Muelenaers) uit Dranouter

[1] schrijnwerker [2] gehuwd met Catharina; broer van Jan d'Horne [3] woonde te Vlissingen [4] C; predikant, centrale figuur in het hervormd gemeentelven te Middelburg sinds 1559. Ook predikant te Vlissingen in 1566; beeldenstorm aldaar [5] gevlucht naar Norwich / Great Yarmouth met zijn gezin [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] geen goederen [9] RA Middelburg, Rek. I, 466, fo 44; Rek. II, 101, fo 85; Marcus, Sententiën., p. 62-63; Van Vloten, Onderzoek, passim.; NNBW IV, kol. 782-783; Decavele, Dageraad, 11, nr. 1196, 1197; "Aliens at Great Yarmouth", p. 293; Verheyden, Liste, nr. 11013; Boxhorn, Chroniick, 1, p. 169; Van Schelven, Kerkeradsprotocollen, (o.m.) p. 191, 200. 229, 263; De Coussemaker, Trouhles religieux, I, p. 311.

Geleijn Jolijt

[1] koopman in specerijen en wijn [2] gehuwd met Geertruida Pietersdr. Neef van Jacob Jansz. van der Meersche [4] C; woonde preken bij; beeldenstorm [5] gevlucht na mei 1568 [6] verbannen op 20 december 1569 [7] a. 50 lb. (in gebruik bij zijn vrouw);

b. bewoonde een huis van Jacob Jansz. van der Meerssche [8] rol in de aan-slag op Walcheren [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128). fo 97vo; Aud., 1177/17. ongefol.; RA Middelburg, Rek. T. 465, fo 14; 466, fo 9; Marcus. Sententiën, p. 211; Van Vloten, Onderzoek, p. 22, 23, 101, 155, 162, 175; Drost. Documents. T. in voce: Nagtglas, Levensberichten, I1, p. 488-490; Verheyden, Liste, nr. 6273.

Gerrit, geboren te Arnhem.

[1] schrijnwerkersknecht [2] in dienst bij Melis Jansz. [4] beeldenstorm te Middelburg en elders [5] gevlucht [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] geen goederen [9] RA Middelburg, Rek. T. 466, fo 44; Rek. II, 99, ongefol.; Marcus, Sententiën, p. 102; Verheyden, Liste, nr. 4796, 10051.

Gerrit Coelemey

[4] lid van de doperse gemeente in 1569? [8] Hans Marinusz. van Oosten groet hem in zijn afscheidsbrief [9] Van Braght, Martelaarsspiegel, 11, p. 406.

Gerrit Hendriksz., geboren in Denekamp

[1] kleermaker [4] hield zijn Pasen niet in 1571 [6] veroordeeld door schepenen van Middelburg tot eerlijke betering op 26 april 1571 [9] Pekelharing, "Bijdragen", p. 315.

Gillis Hendriksz., uit Utrecht

[4] zong schandaleuse liedekens [6] veroordeeld door schepenen van Middelburg tot eerlijke betering op 11 januari 1569 [9] Pekelharing, "Bijdragen", p. 305.

Goncal de la Palma

[6] zijn goederen onder borgtocht gesteld, terzake van de voorleden troebelen, ARA Brussel RvB 155.

Guillaume Deynoot, afkomstig van Gent

[1] notaris [2] zijn vader was notaris te Gent; wellicht verwant met Adriaan, Janneken en mr. Lieven Deynoot (van Gent), lidmaten van de Londense vluchtelingengemeente in 1571 [3] in het Lombardstraatje [4] C; woonde preken bij; maakte bij diverse gelegenheden akten op voor de hervormden; beeldenstorm [6] doodvonnis (ont-hoofding) door burgemeesters en schepenen van Middelburg op 28 november 1569. [7] a. geschat op 60 lb. 1 s. 8 gr. (bij zijn vrouw in gebruik); b. 2 huizen [8] keerde voor zijn dood terug tot de katholieke kerk. [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96vo; Geheime Raad, registers, 673, fo 101vo; Koninklijk Huisarchief Den Haag, A 11, XI, 9, 11, fo 129; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 13vo; Rek. II, 101, fo Ivo; 114; Marcus, Sententiën, p. 379-381; Van Vloten. Onderzoek, passim; Verheyden. Liste, nr. 3868; Jelsma-Boersma, Act-a, (o.m.) nr. 731. 856.

Guillaume de la Fosse

[2] gehuwd met de weduwe van Rijk, de stadsomroeper; verwant met de Doornikse familie De la Fosse? [4] C; kerkenraadslid? Onderhield betrekkingen met andere gemeenten [5] gevlucht [6] verbannen op 27 mei 1568. [7] geen goederen [8] rol in de aanslag op Walcheren [9] RA Middelburg. Rek. I, 466. fo 44; Rek. II, 101, fo 85; Marcus, Sententiën, p. 67; Van Vloten, Onderzoek. p. 98-99, 146-147, 154. 161; Hocquet, Tournai et ie Tournais (Pièces justificatives). p. 297. 348, 386; Verheyden. Liste, nr. 2761.

Hans

[1] kuiper [3] In 't gulden peert op de Wal [4] beeldenstorm [5] gevlucht [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] geen goederen [9] RA Middelburg, Rek. I, 466, fo 44; Rek. II, 101, fo 86; Marcus, Sententiën, p. 101; Verheyden, Liste, nr. 5797.

Hans (soms Jan)

[1] beeldsnijder, antiëksnijder. [3] achter de Sint-Pieterskathedraal [4] C; lid van de oude kerkenraad; in zijn huis bijeenkomsten; beeldenstorm [5] gevlucht [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] geen goederen [8] te Middelburg drie Hans-de-beeldsnijders vermeld: Hans van Mechelen, Hans van der Vliet, Hans Allewijns [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95; 155, fo 137; RA Middelburg, Rek. I, 466, fo 44vo; Rek. II, 101, fo 85vo; Marcus, Sententiën, p. 68-69; Van Vloten, Onderzoek, p. 98, 102, 161, 232; Kesteloo, "Stadsrekeningen", p. 6. 39, 41; Verheyden, Liste, nr. 509, 6203.

Hans, alias Cock

[1] kleermaker [4] beeldenstorm [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128). fo 95.

Hans, geboren in het land van Gulik

[1] schrijnwerkersknecht [2] knecht van Thomas Schooff [4] beeldenstorm te Middelburg en elders [5] gevlucht [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] geen goederen [9] RA Middelburg, Rek. I, 466, fo 44vo; Rek. II, 99, ongefol.; Marcus, Sententiën, p. 99; Verheyden, Liste, nr. 2571.

Hans Baron (Broon)

[1] kuiper [4] beeldenstorm [5] gevlucht [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] geen goederen [9] RA Middelburg, Rek. I, 466, fo 44vo; Rek. II, 99, ongefol.; Marcus, Sententiën, p. 99; Verheyden, Liste, nr. 2571.

Hans Hendriksz.

[1] busmaker [4] C?; in zijn huis conventikelen? [6] gevangen, reeds lang voor 13 juli 1570 [7] goederen van nulle valeur [8] stierf (katholiek) voordat zijn proces was voleindigd (kort voor 13 juli 1570) [9] ARA Den Haag, Aanwinsten eerste afdeling, 1906, XLV, 3.

Hans (Jan) Marinusz. van Oosten, geboren te Bergen op Zoom

[1] wagenmaker [2] zijn echtgenote heette waarschijnlijk Geertgen; zijn zuster was Mayken Marinusdr. [4] D; herdoopt [6] doodvonnis (verbranding) door schepenen van Middelburg op 9 februari 1569 [9] RA Middelburg, Aanwinsten 1960, nr. 17 sub 27; Hs. verz., 866, p. 305; Pekelharing, "Bijdragen", p. 306; Van Braght, Martelaarspiegel, II, p. 405-406; Fox. "De ouders" (1990), kol 8-10.

Hans Ponselaer

[1] waard in de Groene Poorte [4] C; woonde preken bij; in zijn herberg vaak - vergaderingen [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 97; RA Middelburg, Rek. I, 296, fo 25.

Hans (Jan) van Zwol, van Hertvelt, alias lange Hans

[1] kleermaker [2] gehuwd met Adriaanken [4] C; woonde preken bij; bode van de kerkenraad; beeldenstorm (ook in oktober) [5] gevlucht [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] geen goederen [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 90, 95; RA Middelburg, Rek. I, 466, fo 44vo; Rek. II, 101, fo 85; Marcus, Sententiën, p. 68; Unger, Bronnen, 1, p.

539; Van Vloten, Onderzoek, p. 69, 96, 99, 155, 161, 163; Verheyden, Liste, nr. 11520.

Hansken van Leuven

[1] zoutmeter [2] gehuwd met Neelken? [4] beeldenstorm [5] gevlucht (naar Great Yarmouth?) [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] geen goederen [9] RA Middelburg, Rek. I, 466, fo 44; Rek. II, 99, ongefol.; Marcus, Sententiën, p. 101; Van Vloten, Onderzoek, p. 205; Verheyden, Liste, nr. 11098; "Aliens at Great Yarmouth", p. 293.

Hendrik

[1] hoenderman (poelier?) [3] in de Lange Viele [4] beeldenstorm [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95.

Hendrik

[2] gehuwd met Mayken? [4] lid van de doperse gemeente in 1569? [8] Hans Marinusz. van Oosten groet hem in zijn afscheidsbrief [9] Van Braght, Martelaarspiegel, II, p. 406.

Hendrik Bernardsz., alias Hondepype

[1] cruyenier, schepen in 1562-1563 [4] C; woonde preken bij [8] zeer gestudeert ende andere geïnstrueert in de Schriften [9] ARA Brussel Aud. 809/33 losse stukken; Van Vloten Onderzoek p. 175

Hendrik Jacobsz.

[2] zoon van Jacob Evertsz. [4] beeldenstorm [5] gevlucht [6] verbannen op 27 mei 1568 [9] Marcus, Sententiën, p. 68; Verheyden, Liste, nr. 4431.

Hendrik Jansz., alias Steltman.

[1] koper van oude kleren [4] beeldenstorm [5] gevlucht [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] geen goederen [8] gaande met een stelt [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95; RA Middelburg, Rek. I. 466, fo 44; Rek. II, 99, ongefol.; Marcus, Sententiën, p. 69; Van Vloten, Onderzoek, p. 69. 90, 163; Unger, Bronnen, I, p. 539; Verheyden, Liste, nr. 6024, 6030.

Hendrik Meyer

[3] in de Segeerstraat [4] C: preek in zijn pakhuis te Veere gehouden [6] in de gevangenis van Middelburg gestorven [7] a. 2301b.; b. huizen en erven te Middelburg en Veere [9] ARA Brussel, RvB, 126 (129), fo 101vo; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 14vo; Rek. II, 100. fo 15; 113; Ermerins. Eenige Zeeuwsche Oudheden, V. p. 120.

Hendrik van Os

[1] pastoor van Sint-Pieterskathedraal [4] C; predikant; zwoer op 25 augustus 1566 in 't openbaar katholicisme af [5] gevlucht [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] geen goederen [9] RA Middelburg, Rek. I. 466, fo 44; Rek. II, 99, ongefol.; Marcus. Sententiën, p. 99; Van Vloten, Onderzoek, p. 255-256; Verheyden, Liste, nr. 10837. 11226.

Hendrik Woutersz.

[1] koopman [4] C; woonde preken bij [5] verbleef in december 1569 in La Rochelle

[9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 97: Aud., 809/33. losse stukken; Van Vloten. Onderzoek, p. 175; Drost, Documents, I, nr. 305; Sneller-Unger, Bronnen, p. 541.

Hugo Jansz.

[1] stadsbode [4] C; sinds 1561/1562 lid van de hervormde gemeente; afgesneden vanwege kwaad leven, woonde in 1566 weer preken bij; belijdenis en avondmaal [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96; Van Vloten, Onderzoek, p. 11, 63, 129, 161, 175.

Hugo Joosz.

[1] koopman; tesorier van de stad, schepen [3] in de Noordstraat [4] C; woonde preken bij; soms kerkenraad bij hem gehouden [5] gevlucht naar Norwich [6] verbannen op 27 mei 1568. [7] a. aanvankelijk gebruikt door gezin; b. 2 huizen, pakhuis. 83 G. 100 R. land. renten 41b. 33 s. 9 gr. [8] Gelein d'Hoome en Pieter Datheen logeerden bij hem [9] ARA Brussel, RvB. 126 (128). fo 96vo; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 11vo; 466, fo 33; Rek. II, 99. ongefol.: 101. fo 50vo-53vo; 102, fo 31; Marcus, Sententiën, p. 66; Van Vloten, Onderzoek, p. 10-11, 88, 102, 173; Drost, Documents, I, nr. 158, 169; Moens, The Walloon church, p. 35; Verheyden, Liste, nr. 6261; Van Gelder, Gegevens, I. p. 578.

De echtgenote van Hugo Joosz.

[4] C; woonde preken bij 191 ARA Brussel, RvB, 126 (128). fo 96vo; RA Middelburg.

Huibert

[4] lid van de doperse gemeente in 1569? [8] Hans Marinusz. van Oosten groet hem in zijn afscheidsbrief [9] Van Braght, Martelaarsspiegel, II, p. 406.

Ide

[4] lid van de doperse gemeente in 1569? [8] Hans Marinusz. van Oosten groet haar in zijn afscheidsbrief [9] Van Braght, Martelaarsspiegel, 11. p. 406.

Ide, echtgenoot van

[4] lid van de doperse gemeente in 1569? [8] Hans Marinusz. van Oosten groet hem in zijn afscheidsbrief [9] Van Braght, Martelaarsspiegel, II, p. 406.

Isabeau Haeck

[2] dochter van Pieter; echtgenote van Jacob Jansz. van der Meersche [4] C; belijdenis en avondmaal; begraven op hervormde wijze [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96; 348, fo 147; Marcus. Sententiën. p. 63; Van Vloten, Onderzoek, p. 39.

Isabeau Vierling

[2] echtgenote van Joris van Steynemolen; dochter van Andries Vierling [4] C; woonde preken bij [9] ARA Brussel, RvB. 126 (128), fo 96; GA Bergen op Zoom, Stadssecretarie, 5200, fo 154-155; Van Vloten, Onderzoek, p. 175, 188.

Isabelle

[1] pottenverkoopster [5] gevlucht vanwege de religie [7] geen goederen [9] RA Middelburg, Rek. II, 101, fo 86; Van Vloten, Onderzoek, p. 206.

Jacob

[1] timmerman [2] jonggezel [3] bij de Augustijnen [4] C; woonde preken bij; beeldenstorm [5] gevlucht [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] geen goederen [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 137; Aud., 809/33, losse stukken; RA Middelburg, Rek. I, 466, fo 44; Rek. II, 101, fo 85; Marcus, Sententiën, p. 62; Van Vloten, Onderzoek, p. 163; Verheyden, Liste, nr. 3646.

Jacob Andriesz.

[1] vendumeester [4] zong mee tijdens geuzenbegrafenis [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo. 97.

Jacob (de) la Coupe, geboren te Oudenaarde

[1] kanunnik O.L.V.-abdij [4] verliet de abdij in 1566; hield het enige tijd met de protestanten [8] keerde na enige tijd terug en werd later een der Gorcumse martelaren. Zijn broer Adriaan was pastoor van de Voorkerk. [9] Miraeus, Ordinis Praemonstrantensis Chronicum, p. 201-202; Nagtglas, Levensberichten, 11, p. 778; Van den Elsen, "Nog iets over de martelaren", p. 416.

Jacob Evertsz. alias Coppeslot

[1] slotenmaker [3] in 's-Gravenstraat [4] C; belijdenis en avondmaal: lid van de kerkenraad?: beeldenstorm 151 eevlucht [61] verbannen op 27 mei 1568 [71] goederen door achtergelatenen gebruikt [8] rol in overval op Walcheren [9] ARA Brussel RvB.126. (128), fo 95; RA Middelburg. Rek. I. 465, fo 11vo; Rek. II, 101, fo 71-72; Marcus, Sententiën, p. 68; Van Vloten, Onderzoek, p. 74, 89, 90, 147, 204; Verheyden, Liste, nr. 4433; Van Gelder, Gegevens. 11, p. 167.

Jacob van der Goes

[1] schepen [4] C; woonde preken bij; hief het kind van Cornelis Barbier ten doop. [5] gevlucht naar Duitsland na juni 1567: onderweg gearresteerd [7] goederen onder borgtocht gesteld [8] afgevaardigd door de Wet van Middelburg naar Rammekens in maart 1567 [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96vo, 98; 155, fo 143; Van Vloten, Onderzoek, p. 11, 20, 238.

De echtgenote van Jacob van der Goes

[4] C; woonde preken bij [9] ARA Brussel. RvB, 126 (128), fo 96vo; Van Vloten. Onderzoek, p. 88, 175.

De moeder van Jacob van der Goes

[4] C; woonde preken bij [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96vo.

Jacob Jansz. van der Meersche

[2] gehuwd met Isabeau, dochter van Pieter Haeck; neef van Gelein Jolijt [3] De Gouden Leeuw in de Lange Delft [4] C; lid nieuwe kerkenraad; liet kind dopen en begraven; onderhield relaties niet andere gemeenten. [5] gevlucht [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] a. geschat op 8 lb. 11 gr.; b. 8 huizen, 3 pakhuizen, 13 G. 116 R. land, renten 44 lb. 15 s. [8] belangrijke rol in aanslag op Walcheren; in zijn huis ook veel vergaderingen [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95vo; 348, fo 147; RA Middelburg, Rek. T. 466, fo 9-12, 58; Rek. 11, 99, ongefol.; 101, fo 1-4; 102, fo 10; Marcus. Sententiën, p. 63-64; Van Vloten, Onderzoek, passim; Verheyden, Liste, nr. 6166, 10632; Van Gelder, Gegevens, 1, p. 397-399.

Jacob Jorisz.

[1] kuiper [3] `t Ossenhoofd in de Lange Delft [4] C; woonde preken bij; beeldenstorm [5] gevlucht na 12 juli 1567 naar Frankenthal, waar hij ook stierf [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] a. 21 lb. 7 s. 8 gr.; b. huis [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95; 155. fo 137; Aud., 809/33, losse stukken: RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 4vo; 466, fo 38; Rek. 11, 84; 101, fo 25vo-29vo; Rek. B, Acquiten, 24312; Marcus, Sententiën, p. 69; Verheyden, Liste, nr. 6311.

De echtgenote van Jacob Jorisz; (kuiper)

[4] C; belijdenis en avondmaal [5] volgde haar man naar Frankenthal [9] ARA Brussel, RvB. 126 (128). fo 96; RA Middelburg, Rek. I, 466, fo 39;

Jacob de Questere, de Quartiermeestere, van Brugge

[1] koopman; kwartiermeester van de stad [2] schoonzoon van Pieter de la Dale; verwant met Matheus de Questere, notaris te Brugge, die in 1568-1.570 diaken was in de Italiaanse kerk te Londen? [3] Het Vliegende Hert op de Dam aan de noordzijde [4] C; belijdenis en avondmaal; lid van de nieuwe kerkenraad; beeldenstorm [5] gevlucht [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] a. 8 lb. 6 s. 1,5 gr.; b. huis [8] speelde rol in de aanslag op Walcheren [9] ARA Brussel, RvB. 126 (128), fo 95-95vo; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 7vo; 466, fo 43; Rek. II, 100, fo 7vo; 101, fo 85; Marcus, Sententiën, p. 68; Unger. Bronnen, I, p. 539; Van Vloten, Onderzoek, p. 41, 61, 102, 106, 129, 154, 215; Sneller-Unger, Bronnen. p. 545; Boersma, Vluchtig voorbeeld, p. 74; Verheyden, Liste, nr. 3291.

Jacob Wit

[4] lid van de doperse gemeente in 1569? [8] Hans Marinusz. van Oosten groet hem in zijn afscheidsbrief [9] Van Braght, Martelaarsspiegel, 11, p. 406.

Jacobyne Laureisdr.

[2] echtgenote van Adriaan Claasz. [4] C: woonde preken bij [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 97vo.

Jacquemijne

[2] echtgenote van Cornelis Barbier [4] C; belijdenis en avondmaal; liet kind dopen [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96, 98.

Jacques Adriaansz., geboren te Antwerpen

[1] schoenmaker [4] verzuimde zijn paasplicht in 1571 [6] veroordeeld door schepen van Middelburg tot eerlijke betering op 26 april 1571 [9] Pekelharing, "Bijdragen". p. 315.

Jacques Foy

[1] schipper? [4] C; zangmeester; belijdenis en avondmaal [7] goederen in beslag genomen [8] dezelfde als schipper Jacques Foy van Rotterdam, die wijn vervoerde voor (o.m.) David Zomer en Hugo Joosz.? [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96; 155, fo 143; Aud., 809/33, ongefol.; Van Vloten, Onderzoek, p. 72; Sneller-Unger, Bronnen, p. 520.

De echtgenote van Jacques Foy

[4] C; belijdenis en avondmaal [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96.

Jacques Wijnrich (Zwijndrecht)

[1] waterklerk van de Vijf Ambachten [4] C; woonde preken bij [6] gevangen, daarna op borgtocht vrijgelaten [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96vo; 155, fo 143; RA Middelburg, Rek. II, 102, fo ivo.

De echtgenote van Jacques Wijnrich. (Zwijndrecht)

[4] C; woonde preken bij [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96vo.

Jan Anthonisz. de Bruyne

[1] blauwverver [3] in de Lange Viele [4] C; belijdenis en avondmaal [6] doodvonnis (vuur) door de Raad van Beroerten op 1 april 1572 [8] na aanvankelijke verzoening met de katholieke kerk opnieuw hervormd [9] ARA Brussel, RvB, 6, fo 396; 126 (128), fo 96; Van Vloten, Onderzoek, p. 63; Verheyden, Liste, nr. 2234.

De echtgenote van Jan Anthonisz. de Bruyne

[4] C; belijdenis en avondmaal [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96.

De schoonmoeder van Jan Anthonisz. de Bruyne

[4] C; belijdenis en avondmaal [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96.

De knecht van Jan Anthonisz. de Bruyne

[4] nam deel aan de beeldenstorm [9] Van Vloten, Onderzoek, p. 69. Jan Arendsz. [1] koopman; zoutzieder [4] C; woonde preken bij [9] ARA Brussel, And.. 809/33, losse stukken; Van Vloten, Onderzoek, p. 162, 175.

De zuster van Jan Basten (Baston)

[4] C; woonde preken bij [8] Jan Basten was een (wijn)koopman te Middelburg [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96vo.

De zwager van Jan Basten (Boston)

[4] C; woonde preken bij [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96vo: Drost. Documents. I, p. 218.

Jan (Hans) van den Bogaerde

[1] (wijn)koopman [2] broer van Pieter [3] in de Sint Pietersstraat (Sepyerstraat) [4] C; woonde preken bij [5] gevlucht [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] a. roerend goed; b. huis [8] rol in de aanslag op Walcheren [9] RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 12vo; 466, fo 39; Rek. II, 99, ongefol.; 100, fo 14; 101, fo 60-62vo; Marcus, Sententiën, p. 66-67; Van Vloten, Onderzoek, p. 119, 145, 152, 174; Verheyden, Liste, nr. 10324; Van Gelden, Gegevens, 1, p. 482-484.

Jan Cornelisz.

[1] droogscheerder [4] C; woonde preken bij; beeldenstorm [5] gevlucht naar Norwich met zijn gezin [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] geen goederen [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95; Aud., 809/33, losse stukken; RA Middelburg, Rek. II, 101, fo 85; Van Vloten, Onderzoek, p. 69, 90, 102, 155, 163; Moens, The Walloon church, p. 209; Verheyden. Liste, nr. 1769.

Jan Cornelisz.

[1] barbier [2] vader van Frans en Dirk Jansz. van Mechelen? [4] C; woonde preken bij [7] geen goederen [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 137; Aud., 809/33, losse stukken; RA Middelburg, Rek. I.466, fo 44vo; Rek. II, 99, ongefol.; Verheyden, Liste, nr. 2073.

Jan Cornelisz. van Campen

[1] raad; notaris [2] zijn dochter Tanneke was meter bij doop van twee kinderen [3] Sint Jan op de Dam aan de noordzijde [4] C; woonde preken bij; stelde akten op voor hervormden; boekhouder voor het driemiljoen-guldenproject [5] gevlucht na 30 juni 1567; gezin bleef achter [6] verbannen op 20 december 1569 [7] a. 9 Ib. 16 s. 6 gr.; b. huis [8] onderhield contacten tussen stadhuis en hervormde gemeente [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96vo; 126 (129), fo 103; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 13vo; Rek. II, 100, fo 8-8vo; Marcus, Sententiën, p. 210; Van Vloten, Onderzoek, p. 11, 99, 115, 238; Verheyden, Liste, nr. 10219.

Jan Cornelisz. van Campen, echtgenote van

[4] C; woonde preken bij [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96vo.

Jan van Ende

[1] metselaar [5] uit de stad vertrokken vanwege de religie [7] geen goederen [9] RA Middelburg, Rek. II, 101, fo 85; Van Vloten, Onderzoek, p. 205.

Jan Franksz.

[6] gedaagd voor de Raad van Beroerten op 7 december (1570?). [8] moest zijn attestatie van verzoening met de kerk voorleggen; identiek met Jan Francois droog-scheerder? (hiervoor pag. 183) [9] ARA Brussel, RvB, 18, fo 198; Verheyden, Liste, nr. 4646.

Jan Happaert, mr.

[1] schoolmeester, rederijker [6] door de Wet van Middelburg uit de stad gezet in 1567. [7] geen goederen [8] maakte spelen voor de rederijkerskamer [9] RA Middelburg, Rek. II, 101, fo 84vo; Van Vloten, Onderzoek, p. 205; Kesteloo, "Stadsrekeningen (1550-1600)", p. 70; Meertens, Letterkundig leven, p. 79-80.

Jan de Hiniosa, (Niosa, Mosa, Hinnegosse)

[1] koopman, consul van de Spaanse natie van Andalusië, schepen en raad [2] gehuwd met Clara Arends Borslap [3] in de Giststraat [4] C; belijdenis en avondmaal [5] gevlucht naar Keulen (na 2 augustus 1567) [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] a. 16 lb. 8 gr.: b. 3 huizen, 5 G. 95 R. land, renten 11 Ib. [8] onderhield de contacten van stadswege met de hervormden; d' Hoorne at vaak bij hem [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 137; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 4; 466, fo 31, 60vo; Rek. II, 99, ongefol.; 100, fo 12vo; 101, fo 47-48; 102, fo 30; Marcus, Sententiën, p. 65; Van Vloten, Onderzoek, p. 11, 34, 99, 103, 174, 223, 241; Sneller-Unger, Bronnen, p. 495; Van Roosbroeck, Emigranten, p. 139; Verheyden, Liste, nr. 3155; Van Gelder, Gegevens, 1, p. 578; Nagtglas, Levensberichten, I, p. 387.

Jan Jacobsz.

[2] gehuwd met Josyne Jansdr. [3] in de Tuymelaere [4] C; begraven volgens

hervormde ritus [8] zijn testament (met legaten voor de geuzen) opgesteld door Guillaume Deynoot [9] ARA Brussel, l.;vB, 126 (128), fo 96, 98; GRM, eerste aanleg, 768; Van Vloten, Onderzoek, p. 89, 1\$8.

Jan Jacobsz.

[4] D; [6] door schepenen van Middelburg op 23 mei 1569 veroordeeld tot eerlijke betering. 10 s. VI. en de gerechtskosten [8] keerde terug tot de katholieke kerk [9] RA Middelburg, Hs. verz., 866, p. 306.

Jan Jacobsz.

[1] kuiper [2] gehuwd met Neelken [4] C; liet twee kinderen tegelijk dopen; beeldenstorm [5] gevlucht [7] a. verkocht voor 17 s. 11 gr.; b. geen [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95, 98; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 5; Rek. II, 101, fo 81-81vo; Van Gelden, Gegevens, II, p. 178.

502

Jan Jaene

(1) opperkerk van de rentmeester [4] woonde (ambtshalve?) preken bij [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 97.

Jan Jansz. Geers

[1] bakker [4] D; [6] veroordeeld door schepenen van Middelburg tot boete en eerlijke betering op 18 mei 1569 [8] had berouw [9] Pekelharing, "Bijdragen", p. 286.

Jan Jansz. d'Hoorne, uit Dranouter

[1] wolkamer [2] broer van Gelein [4] C; kerkenraadslid? [5] gevlucht in 1567 (naar Norwich?) [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] geen goederen [8] onderhield relaties met andere gemeenten en met de prins; was in 1561 in Londen. in 1563 te Sandwich woonachtig [9] RA Middelburg, Rek. I, 466, fo 44; Rek. II, 101, fo 85; Marcus, Sententiën, p. 63; Van Vloten, Onderzoek, p. 98, 129, 154, 160, 165; Backhouse, "De Vlaamse vluchtelingenkerk" (I), p. 89, 101, 107; (II), p. 251; Kirk-Kirk, Returns, I, p. 275; De Coussemaker, Troubles, I, p. 311; Moens, The Walloon church, p. 211.

Jan Jansz. Vogels

[1] schoolmeester [6] door de wet van Middelburg in 1567 uit de stad gezet [7] geen goederen? [9] RA Middelburg, Rek. II, 101, fo 85; Van Vloten, Onderzoek, p. 205.

Jan de Lannoy (de jonge)

[2] zoon van Jan de Lannoy (de oude) [4] C; belijdenis en avondmaal; beeldenstorm onder meer te Zoetendale [5] gevlucht tijdens de instructie van zijn proces [6] zat gevangen in september 1567; Raad van Beroerten drong aan op voortzetting proces op 24 mei 1568; op borgtocht vrijgelaten [7] a. zijn vader stond borg met 66 lb. 13 s. [8] rol in de overval op Walcheren; actief bij de Watergeuzen [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95, 96-96vo, 98; Aud., 1177/17, losse stukken; Archivo General de Simancas, Secretarias Provinciales, libros, 1413, fo 326; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 16; Van Vloten, Onderzoek, p. 69-70; De Mey, Watergeuzen, p. 324.

Jan Lemmens, mr.

[4] C; preken gevolgd ende ooc de Catolicque kercke [9] ARA Brussel, RvB, 126

(128), fo 97; Van Vloten, Onderzoek, p. 175.

De echtgenote van Jan Lemmens

[4] C; preken bijgewoond [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 97.

Jan Leunisz.

[1] wijnkoopman [4] C; begraven in 1567 volgens hervormde rite [8] medestander van Pieter Haeck; zeer oproerig in de zaecken [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95vo, 98; Van Vloten, Onderzoek, p. 129, 158, 172, 186, 218; Sneller-Unger, Bronnen, p. 495.

Jan Mahieux

[1] schottelman [3] op de hoek van de Lange Viele [4] C; woonde preken bij [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 97,

De knecht van Jan Mahieux

[1] stoeldraaier [4] beeldenstorm [9] Van Vloten, Onderzoek, p. 69.

Jan Melisz. (Malisse, Matijsz.)

[4] beeldenstorm te Middelburg en elders [6] verbannen op 17 augustus 1568 [5] gevlucht [7] geen goederen [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 137; RA Middelburg, Rek. 1, 466, fo 44vo; Rek. II, 99, ongefol.; Marcus, Sententiën, p. 99; Verheyden, Liste, nr. 7292.

Jan (Hans) Melsz. Zwane ('Zwane de Wol')

[1] kleermaker [4] beeldenstorm [5] gevlucht [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] geen goederen [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95; RA Middelburg, Rek. I, 466, fo 45; Marcus, Sententiën, p. 99; Unger, Bronnen, L p. 539; Verheyden, Liste, nr. 3851.

Jan Oudejans

[1] chirurgijn [2] zijn eerste vrouw Adriana Pratensis werd begraven op 28 januari 1565; zijn tweede vrouw was Josyne, weduwe van Jan Pietersz., chirurgijn [3] woonde eerst te Zierikzee, op de Melkmarkt; sinds Kerstmis 1566 te Middelburg. in de Korte Delft [4] C; vergezelde Jacob Jorisz. ter predikatie naar Haamstede; huwde in de hervormde kerk (tweede huwelijk) [5] gevlucht naar Londen [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] b. 7 huizen [9] ARA Brussel, RvB, 126 (130), fo 32; RA Middelburg, Rek. 1, 466, fo 42; Rek. II, 100, fo 9vo-10; 114; 915, losse stukken; Marcus, Sententiën, p. 100; Kirk-Kirk, Returns, II, p. 134; Verheyden, Liste, nr. 261, 5911; Jelsma-Boersma, Act-a, p. 138, 186, 199. 200; De Vos, De vroedschap, p. 244.

Jan van de Perre uit Mechelen

[1] (wijn)koopman [2] gehuwd met Tanneke [3] in de Keizer aan de zuidzijde van de haven [4] C; lid van de nieuwe kerkenraad; belijdenis en avondmaal [5] gevlucht naar Great Yarmouth met zijn gezin [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] a. 17 lb. 16 s.; b. huis en erf [8] onderhield contacten met Antwerpen, Gent e.a. gemeenten [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95vo, 96; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 5; 466, fo 40; Rek. II, 99, ongefol; 101, fo 67-68vo; 102, fo 41; Marcus, Sententiën, p. 67; Drost, Documents, 1, nr. 175, 176; Sneller-Unger, Bronnen, p. 501; Van Vloten, Onderzoek, p. 9, 15, 70, 98, 108, 218; "Aliens at Great Yarmouth", p. 291; Verheyden, Liste, nr.

10461; Van Gelder, Gegevens, 1, p. 577; NNBW V. kol. 483; Nagtglas, Levensberichten, III, p. 371.

Jan Pietersz., alias Lebben, van Moerbeke

[1] graanhandelaar? [5] van *heresie fugityff* [7] goederen, waaronder graan te Goes, verkocht; de opbrengst van het graan bedroeg 31 s. 1 gr. Hij was eigenaar voor' 1/3 deel [9] RA Middelburg, Rek. I, 560, fo 30vo.

Jan Rochusz.

[1] kleermaker [3] in `s-Gravenstraat [4] beeldenstorm [5] gevlucht naar Norwich met zijn gezin [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] geen goederen [9] ARA Brussel, RvB. 155, fo 137; RA Middelburg, Rek. 1, 466, fo 44vo; Rek. II, 101, fo 85vo; Marcus, Sententiën, p. 101; Van Vloten, Onderzoek p. 205; Moens, The Walloon church, p. 214; Verheyden, Liste, nr. 8724.

Jan Sebastiaansz.

[1] apotheker [2] vrijgezel; zoon van Sebastiaan Claasz. [4] C; woonde preken bij; beeldenstorm te Middelburg en elders [5] gevlucht [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] geen goederen [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 97; RA Middelburg, Rek. 1, 466, fo 44vo; Rek. 11. 99. ongefol.: Marcus, Sententiën, p. 102; Van Vloten, Onderzoek, p. 88. 162; Verheyden, Liste, nr. 9174.

Jan van Veur(?)

[4] verkocht verboden boeken [6] veroordeeld door schepenen van Middelburg op 26 mei 1569 tot eerlijke betering; zijn boeken verbrand. [9] RA Middelburg, Aan-winsten 1960, nr. 17 sub 27: Pekelharing, "Bijdragen". p. 313.

Jan de Villamonte

[1] (wijn)koopman [3] aan de zuidzijde van de Dam [4] C; woonde preken bij; liet kind dopen; begroef zijn vrouw en kind volgens calvinistische ritus [5] gevlucht; zijn gezin bleef achter [6] verbannen op 20 december 1569 [7] a. 84 lbo 18 s. 6 gr.; b. 3 huizen [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128). fo 98; 155, fo 143; RA Middelburg, Rek. L 465, fo 14; Rek. 11, 100, fo 7vo: 114; Marcus, Sententiën, p. 212; Van Vloten, Onderzoek, p. 101, 174; Sneller-Unger, Bronnen, p. 501; Verheyden, Liste, nr. 11670.

Jan de Villamonte, echtgenote van

[4] C; liet kind dopen; werd begraven op hervormde wijze [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 98.

Janna Pels

[2] echtgenote van Matheus de makelaar [6] proces tegen haar terzake van de voorleden troebelen. [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 143.

Jason van Langemeersche, geboren te Ieper

[1] rector van de Latijnse school sinds 1 oktober 1559 [2] gehuwd met Agniete de Lepine [4] C; woonde preken bij [6] afgezet op 27 september 1567 [8] diende daarna nog bij provisie; legde op 24 juni 1569 zijn betrekking neer; op 10 juli trad zijn opvolger in dienst [9] ARA Brussel, Aud.. 809/33, losse stukken; Aud. (Zendbrieven), 171812, losse stukken; RA Middelburg, Hs. verz., 847b, p. 27; Van Heel,

"Archivalia", p. 409; Van Vloten, Onderzoek. p. 175; De Stoppelaar, Inventaris, nr. 2510; Voegler, "Geschiedenis", p. 224-228, 245-246, 357. 361; Kesteloo, "Stadsrekeningen (1550-1600)", p. 87-88; 's Gravezande, Tweede eeuwgedachtenis, p. 478-479; Wouters-Abels, Nieuw en ongesien, I. p. 594; NBWB IX. kol.442-444; NNBW II, kol. 761.

Jaspar

[1] kleermaker [4] verdacht [6] gevangen genomen door de baljuw op bevel van Alva (begin juli 1570) [8] de baljuw moest informaties inwinnen [9] ARA Den Haag, Aanwinsten eerste afdeling, 1906, XLV, 3.

Jeronimus

[1] schoolmeester [3] in de Lange Viele [6] door de Wet van Middelburg uit de stad gezet in 1567 [7] geen goederen [9] RA Middelburg, Rek. II, 101, fo 85vo; Van Vloten, Onderzoek, p. 205.

Joachim Stuetelinck

[1] (wijn)koopman [3] in De Vliegende Draak op de Dam [4] C; woonde preken bij; assisteerde de kerkenraad [5] gevlucht; gezin bleef aanvankelijk achter; vertrok later ook [6] verbannen op 23 december 1569 [7] a. geschat op 24 lb. 12 s.; b. huis [8] in maart 1567 gewapend aan de zijde van de rebellen te Antwerpen? [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96vo; RA Middelburg, Rek. I, 465. fo 14; 466, fo 43vo; Marcus. Sententiën, p. 211; Van Vloten, Onderzoek, p. 162, 174; Sneller-Unger. Bronnen, p. 525; Verheyden, Liste, nr. 9488; vgl. hiervoor p. 363, noot 125.

De echtgenote van Joachim Stuetelinck

[4] C; woonde preken bij [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96vo.

Joos, de tromper, 'trompille'

[1] stadstrompetter [4] C; liet zijn kind begraven volgens hervormde ritus; beeldenstorm [5] gevlucht [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] geen goederen [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 143; RA Middelburg, Rek. I. 466, fo 44vo; Rek. II, 99, ongefol.; Marcus. Sententiën, p. 69; Van Vloten. Onderzoek. p. 101, 163, 176; Verheyden, Liste, nr. 1925, 3638.

Joos Jansz. Scryver (Scermer)

[1] timmerman [2] gehuwd met Maria of Margaretha [3] bij de augustijnen [4] beeldenstorm [5] gevlucht naar Great Yarmouth met zijn gezin [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] geen goederen [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 143; RA Middelburg. Rek. I, 466, fo 44vo; Rek. II, 101, fo 85; Marcus, Sententiën, p. 100; Unger, Bronnen, T. p. 540; Van Vloten, Onderzoek, p. 163, 205; "Aliens at Great Yarmouth", p. 292; Verheyden, Liste, nr. 6058.

Joos Foortsz.

[1] (wijn)koopman [4] C; woonde preken bij [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 97; Sneller-Unger, Bronnen. p. 513.

De echtgenote van Joos Foortsz.

[4] C; woonde preken bij [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 97.

Joost

[4] D; aanwezig bij de doop van Michiel Gerritsz. [8] overleden in 1571 [9] ARA Brussel, RvB, 41, fo 242.

Joost Leunisz.

[1] timmerman [2] echtgenoot van Neelken Willemsdr. [3] ca. 1564 te Middelburg in het Augustijnenstraatje; in 1571 te Veere [4] D: [8] in zijn huis te Middelburg werden de twee oudste kinderen van Michiel Gerritsz. geboren [9] ARA Brussel, RvB, 41, fo 242.

Joris Jansz. van Brugge

[1] kramer [4] beeldenstorm [5] gevlucht naar Norwich met zijn gezin in 1567 [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] geen goederen [9] RA Middelburg, Rek. II, 101, fo 86; Marcus, Sententiën, p.101; Unger, Bronnen, I, p. 540; Van Vloten, Onderzoek, p. 206; Verheyden, Liste, nr. 6060; Moens, The Walloon church, p. 211.

Joris van Steynemolen

[1] ontvanger van de Walcheree wateringhen [2] gehuwd met Isabeau Vierling; werkte ook in zakelijk opzicht samen met Haeck. [4] C; woonde preken bij; hooft van de geuzen na vertrek van Pieter Haeck [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96vo; Van Vloten, Onderzoek, p. 79, 115. 140, 175, 188, 189.

Josyne; echtgenote van Jan Oudejans

[2] weduwe van Jan Pietersz., chirurgijn [4] C; huwde in de hervormde kerk [5] gevlucht met haar echtgenoot [9] zie Jan Oudejans

Josyne Jansdr., van Kapelle

[6] verkreeg pardon van de bisschop op 24 oktober 1570 [9] ARA Brussel, Hs. verz.. 3634bis, losse stukken.

Josyne Jansdr.

[2] eerst gehuwd met Jan Jacobsz. (in de Tumelaere); hertrouwde met Maarten Anthonisz. Huesen [4] C: belijdenis en avondmaal [6] gevangen, in 1567 onder borgtocht vrijgelaten [8] eenmaal verkeerdelijk genoemd Josyne Pier Heine [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96: 155. fo 143: GRM, eerste aanleg, 768.

Josynken

[2] dochter van Servaas Ghijbels [4] C: belijdenis en avondmaal [9] ARA Brussel, RvB. 126 (128), fo 96vo, 97.

Lambrecht

[1] schrijnwerkersknecht [2] in dienst bij Melis Jansz. [4] beeldenstorm te Middelburg en elders [5] gevlucht [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] geen goederen [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 137: RA Middelburg, Rek. I, 466, fo 44vo; Rek. II, 99, ongefol.; Marcus, Sententiën, p. 99; Verheyden, Liste, nr. 4398, 6488.

Lambrecht Lucasz. Schillinck

[1] bakmeester, proost van de O.L.V.-abdij [4] kocht in 1566 te Antwerpen de Confessio Antwerpiensis [9] ARA Brussel, RvB, 29, ongefol.

Leunis Gerritsz.

[2] gehuwd met Margriete die in Emden verbleef [4] C; lid van de gemeente van Geleïn d' Hoorne [8] Over zijn huwelijksproblemen schrijft d' Hoorne aan de kerkenraad van Emden (1562) [9] Schilling, Kirchenratsprotocolle, p. 144-145, 254.

Leunken

[3] in Den Armen Duvel [4] C; meter bij de doop van het kind van Jan Jacobsz. [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 98.

Lieven

[1] schoenmaker [3] in de Korte Delft [4] C; ouderling [5] gevlucht [6] verbannen op 17 augustus 1568. [7] geen goederen [8] rol in de aanslag op Walcheren [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95; RA Middelburg, Rek. I, 466, fo 44vo; Marcus, Sententiën, p. 101; Verheyden, Liste, nr. 9067.

Lieven

[4] lid van de doperse gemeente te Middelburg in 1569? [8] Hans Marinusz. van Oosten groet hem in zijn afscheidsbrief [9] Van Braght, Martelaarsspiegel, II, p. 406.

Lieven Coppins, uit Moerbeke (Vlaanderen)

[2] broer van Anthonis [4] D; actief bij het bevrijden van gevangenen in augustus 1566 [5] gevlucht [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] a. 77 lb. 18 s. 10 gr. (de helft was van Anthonis) [9] RA Middelburg, Rek. I, 465, fo ivo; Marcus. Sententiën, p. 99-100; Verheyden, Liste, nr. 1704.

Lodewijk Lodewijksz.

[1] kuiper [4] beeldenstorm [5] gevlucht [6] verbannen op 7 augustus 1568 [7] geen goederen [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 137; RA Middelburg, Rek. I, 466, fo 44vo; Rek. II, 101, fo 85; Marcus, Sententiën, p. 101; Verheyden, Liste, nr. 7140.

Lucretia Favoilla

[2] dochter van Anne Hugesdr. Favoilla [4] C; belijdenis, avondmaal [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96; Van der Haeghen-Lenger, Bibliotheca Belgica, III, p. 9.

Lynken van de Perre

[2] weduwe [4] C: belijdenis en avondmaal; in haar huis bijeenkomsten. [5] gevlucht [6] verbannen op 26 april 1570 [7] b. huis en boomgaard [9] ARA Brussel. RvB, 126 (128), fo 96; RA Middelburg, Rek. II, 102. fo 63vo: 114; Marcus, Sententiën, p. 232-233; Van Vloten, Onderzoek, p. 63; Nagtglas, Levenberichten, III, p. 371; Verheyden, Liste, nr. 10462, 11243.

De dochter van Lynken van de Perre

[4] C; belijdenis en avondmaal [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96.

Lysken Waelensdr.

[6] gedaagd voor de Raad van Beroerten op 7 december (1570?) [8] zij moest hier haar attestatie van verzoening met de kerk overleggen [9] ARA Brussel, RvB, 18, fo 198; Verheyden, Liste, nr. 11796.

Maalvius

[1] smid [4] C; woonde preken bij; liet kind dopen. [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 97.

Maarten

[1] wever [5] gevlucht vanwege de religie [7] geen goederen [9] RA Middelburg. Rek. II, 101, fo 86; Van Vloten, Onderzoek, p. 206.

Maarten Anthonisz. Huesen

[1] vleeshouwer [4] C; gehuwd met Josyne Jansdr. volgens calvinistische ritus. [8] de bisschop eiste in 1567 dat zij de samenleving zouden beeindigen. [9] ARA Brussel, GRM, eerste aanleg, 768.

Maarten Gillisz.

[1] kleermaker [4] D; niet herdoopt; zijn kind ongedoopt [6] gearresteerd te Middelburg; advies gevraagd aan de Grote Raad van Mechelen op 13 april 1570 [8] hij toonde berouw [9] ARA Brussel, GRM, registers, 149, fo 163-165.

Marinus Bartelmeusz. Brand

[4] hervormde sympathieën? [6] ter bank verwezen door schepenen van Middelburg op 7 februari 1569. [8] een Marinus Brand was tussen 1570-1572 actief als kapitein bij de Watergeuzen [9] Pekelharing, "Bijdragen", p. 305; De Mey, Watergeuzen, p. 94, 156.

Marinus Claasz. van Reimerswaal

[1] voormalig koster van de Westmonsterkerk [4] actief in de tweede beeldenstorm [6] 6 jaar verbannen uit Zeeland (na eerlijke betering) door schepenen van Middelburg op 23 juni 1567 [8] eenmaal genoemd Marinus Jansz. zager. Vgl. hiervoor p. 381 [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128). fo 89vo; RA Middelburg, Aanwinsten 1960, nr. 17 sub 27; Van Vloten. Onderzoek, p. 68, 86, 232.

Matheus

[1] knape van de lakensnijders [4] C; woonde preken bij [9] Van Vloten, Onderzoek, p. 88.

De echtgenote van Matheus

[4] C; woonde preken bij [9] Van Vloten, Onderzoek. p. 88.

Matheus Jansz.

[1] schoenmaker [4] C; woonde preken bij; beeldenstorm [7] a. verkocht voor 14 s. 10 gr. [9] ARA Brussel. RvB, 155, fo 143; Aud., 809/33, ongefol.; RA Middelburg. Rek. 1, 465, fo 7; Van Vloten. Onderzoek. p. 69, 102.

Mathijs Jansz.

[1] goudsmid [3] De Drie Schabellen op de Burg [4] C; ouderling [5] gevlucht [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] b. 2 huizen, tuintje [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95- 95vo; 155, fo 137; RA Middelburg, Rek. T. 466, fo 41; Rek. II, 99, ongefol.; 101, fo 63vo; Marcus, Sententiën, p. 69; Van Vloten, Onderzoek, p. 9, 63, 98, 129; Verheyden, Liste, nr. 6072.

Mayken

[1] wasvrouw [3] in een straatje. geheten Jaffa [4] D; was aanwezig bij de doop van Michiel Gerritsz. [9] ARA Brussel, RvB, 41, fo 241vo.

Manken

[2] gehuwd met Hendrik? [4] lid van de doperse gemeente te Middelburg in 1569? [8] Hans Marinusz. van Oosten groet haar in zijn afscheidsbrief. Identiek met Mayken de wasvrouw? [9] Van Braght. Martelaarsspiegel, II, p. 406.

Melis (Mets) Andriesz.

[1] schaliedekker [3] *Westcappel* in de Segeerstraat [4] C; diaken; beeldenstorm (ook te Zoetendale). [5] gevlucht [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] a. goederen vervreemd; b. huis en erf. [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95; 155, fo 137; RA Middelburg, Rek. T. 465, fo 11vo; 466, fo 4lvo; Rek. II, 99, ongefol.; 101, fo 78-78vo; 102, fo 49; Marcus, Sententiën, p. 67; Van Vloten, Onderzoek, p. 69, 90, 98, 106. 129; Verheyden, Liste, nr. 186; Van Gelder, Gegevens, II, p. 142.

Meis Jacobsz.

[4] D? [6] op 11 december 1570 verwezen ter bank [9] Pekelharing, "Bijdragen", p. 315.

Michiel Gerritsz., geboren in Frankrijk

[1] linnenwever [2] tweede huwelijk (te Zierikzee) met Trysken (weduwe van Valerius?) [4] D; herdoopt te Middelburg ca 1562; bezat verboden boeken [6] doodvonnis (verbranding) op 1 oktober 1571 te Breda [8] verhuisde van Middelburg naar Zierikzee, waar hij tot 1570 woonde [9] ARA Brussel, RvB, 41, fo 241-242vo; Sloomans, "Verhoren", I, p. 34-35; Van Braght, Martelaarsspiegel, II, p. 604.

De (eerste) echtgenote van Michiel Gerritsz.

[4] D; [8] gestorven vóór 1570 te Zierikzee, aldaar begraven door verwanten, nl. Jacques en Helias Jansz. [9] ARA Brussel, RvB, 41, fo 242.

Neelken

[2] echtgenote van Jan Jacobsz., kuiper [4] C; liet twee kinderen dopen in de geuzenkerk [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 98.

Neelken Willemsdr.

[2] echtgenote van Joost Leunisz. [3] in het Augustijnenstraatje te Middelburg (ca. 1564) [4] D; [8] in haar huis werden de twee oudste kinderen van haar zwager Michiel Gerritsz. geboren; woonde omstreeks 1571 in Veere [9] ARA Brussel, RvB, 41, fo 242.

Nicolaas Jansz. Verbericht, van Mechelen

[1] kanunnik van de O.L.V.-abdij [4] C; ging over naar calvinisme, wilde predikant worden; beeldenstorm [5] gevlucht [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] geen goederen [9] RA Middelburg, Rek. I, 466, fo 44vo; Rek. II, 99, ongefol.; Marcus, Sententiën, p. 99; Van Vloten, Onderzoek, p. 7; Verheyden, Liste, nr. 6174; Van den Eisen, "Nog iets over de martelaren van `Gorcum", p. 417.

Nicolaas Simonsz.

[1] teemsmaker [3] bij de Noordpoort [4] C; kerkenraadslid? beeldenstorm [5] gevlucht; zijn vrouw bleef achter in armoede [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] b. huis (bewoond door zijn vrouw) [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95; Aud., 809/33. losse stukken; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo l ivo; 466, fo 41vo; Rek. II, 99, ongefol.; 101, fo 69; Marcus, Sententiën, p. 69; Van Vloten, Onderzoek, p. 10, 129, 176; Verheyden. Liste, nr. 9631; Van Gelder, Gegevens, II, p. 180.

Nicolaas Thuys

[1] wijnhandelaar; kiezer van de Wet [2] gehuwd neet Cathelyna Adriaan Duvelaersdr. (overleden voor 2 maart 1568); hertrouwd kort daarna met Mallcy (Mayke?) [3] Raven.-stein in de Lange Delft [4] C; avondmaal; lid nieuwe kerkenraad; peter bij doop van kind van Andries Jacob Oortsz. [5] gevlucht naar Norwich in 1567 met zijn gezin; sinds 1570 in Great Yarmouth. [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] a. 66 lb. 12 s.. 62 lb. aan wijn; b. 6 huizen. 26 G. 111 R. land, 8 lb. renten [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95vo-96; 155, fo 137vo; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 2; 466, fo 19; Rek. II, 101, fo 31-37; 108; Marcus, Sententiën, p. 65 - 66; Van Vloten, Onderzoek, p. 9, 10, 37, 61, 108: "Aliens at Great Yarmouth", p. 293; Moens, The Walloon church, p. 215; Verheyden, Liste, nr. 4911, 9851; Van Gelder, Gegevens, I, p. 482 - 484.

Nicolaas Vaillant

[1] wijnhandelaar [4] C: woonde preken bij [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96vo; Drost, Document., I, nr. 136, 233; Sneller-Unger, Bronnen, p. 495.

De dochter van Nicolaas Vaillant

[4] C; woonde preken bij [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96vo.

De echtgenote van Nicolaas Vaillant

[4] C; woonde preken bij [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96vo

Noel Adriaansz., geboren te Bergen op Zoom

[1] ketelmaker [3] `t Bruine Cruce in de Lange Delft [4] C; belijdenis en avondmaal; in zijn huis bijeenkomsten; beeldenstorm? [5] naar Brussel gevoerd voor 23 maart 1569 en daar op 19 september 1569 opgehangen [7] a. geschat op 381b., gebruikt door gezin; b. huis [8] meldde zichzelf bij de onderzoekscommissie in september 1567 met betuiging van spijt; is inderdaad katholiek gestorven [9] ARA Brussel, RvB, 15, fo 232 - 232vo; 126 (128), fo 96; Koninklijk Huisarchief Den Haag, A 11, XI, 9, II, fo 121; RA Middelburg, Rek. I. 465. fo 13; Marcus, Sententiën, p. 371- 373; Van Vloten. Onderzoek, p. 62-63; Verheyden. Le martyrologe Bruxellois, p. 99; Verheyden, Liste, ur. 47.

Olivier Corbeau

[1] (wijn)koopman [2] zwager van Pieter de la Dale [4] C; avondmaal; lid van nieuwe kerkenraad [5] gevlucht [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] a. verkocht voor 2 lb. 13 s. 10 gr. [8] identiek met Olivier Corbeau die in 1567 uit Rijsel naar Norwich vluchtte en in 1568 lid was van de Waalse gemeente? [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95vo-96; 155, fo 137vo; RA Middelburg, Rek. T. 465, fo 7vo; Marcus, Sententiën, p. 67; Van Vloten, Onderzoek, p. 9, 15, 37-38, 98, 108; Sneller-Unger, Bronnen, p. 501; Moens, The Walloon church, p. 154; Verheyden, Liste, nr. 1707.

Otte Wabbe

[1] wielmaker [4] D; niet herdoopt; zijn kind ongedoopt [6] gearresteerd te Middelburg; advies gevraagd aan de Grote Raad van Mechelen op 13 april 1570 [8] hij toonde berouw [9] ARA Brussel. GRM, registers, 149, fo 163-165.

Pauwels Christoffelsz., van Brussel, in de Trechter

[1] brandewijnverkoper [3] In de gouden trechter in de Segeerstraat [4] C; ouderling; beeldenstorm (organisatie); [5] gevlucht [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] a. 16 s. 9 gr. b. huis [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95. 96; 155, fo 137vo; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 5vo; 466, fo 40; Rek. II, 99, ongefol.; 101, fo 76-76vo; Marcus, Sententiën, p.67; Van Vloten, Onderzoek, p. 9, 54, 63, 106, 165; Pekelharing, "Bijdragen", p. 87; Verheyden, Liste. nr. 1413.

De echtgenote van Pauwels Christoffelsz.

[4] C; belijdenis en avondmaal [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96.

Pauwels Cornelisz.

[1] metselaar [2] gehuwd met Cornelia [3] op de Nieuwe Haven [4] C; woonde preken bij; beeldenstorm [5] gevlucht naar Great Yarmouth met zijn vrouw in 1567 [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] a. *van cleender importantie* (vervreemd); b. huis [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95; 155, fo 137vo; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 11vo; 466, fo 41; Rek. II, 99, ongefol.; 101. fo 77-77vo; Marcus, Sententiën, p. 69; Van Vloten, Onderzoek, p. 102, 130; Verheyden, Liste, nr. 1777; "Aliens at Great Yarmouth", p. 293; Van Gelder, Gegevens, II, p. 144.

Pauwels van de Perre, uit Mechelen

[1] (wijn)koopman [2] broer van Jan; poorter sinds 1566 [4] C; woonde preken bij [5] op 24 maart 1568 nog aanwezig in Middelburg [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 97; RA Middelburg, Rek. II, 101, fo 68vo; Drost, Documents, I, nr. 175, 176, 262; Nagtglas, Levensberichten, II, p. 370-371.

Pieter

[1] schoenlapper [5] vertrokken vanwege de religie [7] geen goederen [9] RA Middelburg. Rek. II, 101, fo 86; Van Vloten. Onderzoek, p. 206.

Pieter Bartelmeusz.

[1] droogscheerder [4] C: deelnemer avondmaal [9] Van Vloten, Onderzoek, p. 63.

Pieter van den Bogaerde, van Mechelen

[1] (wijn)koopman [2] broer van Jan [3] in de drie Koningen, in de Korte Delft [4] C; woonde preken bij; lid van hervormde delegatie op 't stadhuis [5] gevlucht [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] a. tijdig verkocht; b. huis [8] zeer militant geusgezind; rol in de aanslag op Walcheren [9] ARA Brussel, RvB. 155, fo 137vo; RA Middelburg. Rek. I, 465, fo 12vo; 466. fo 38vo; Rek. II. 101, fo 64-65vo; Marcus, Sententiën, p. 66; Van Vloten, Onderzoek, p. 72, 138-139. 155. 158, 167, 174, 212; Sneller-Unger, Bronnen, p. 549; Verheyden, Liste, nr. 10323.

Pieter Boreel

[1] koopman in vette waren, lid van de schutterij [2] gehuwd met Catharina Joosse van Reimerswaal [3] in de Grote Valck, op de Dam [4] C; lid oude en nieuwe kerkenraad:

ontvanger en scriba; beeldenstorm [5] gevlucht met zijn gezin naar Norwich in 1567; stierf in 1568. [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] a. 8 lb. 4 s. 7 gr.; b. 2 huizen [8] rol in aanslag op Walcheren; gevangen te Grevelingen (1567?) op beschuldiging van beeldenbreking binnen Middelburg, maar vrijgelaten. [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95-95vo; 155, fo 137vo; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 2; 466, fo 39vo; Rek. II, 99, ongefol.; 101, fo 72vo-73vo; Marcus, Sententiën, p. 67; Van Vloten, Onderzoek p. 9, 72, 106, 167, 175; Nagtglas. Levensberichten, I, p. 55-56; Moens, The Walloon church, p. 208; Verheyden, Liste, nr. 890; Van Gelder, Gegevens, I, p. 434; De Schrevel, "Troubles religieux", p. 235, 238.

Pieter Claasz.

[1] kleermaker [4] C; belijdenis en avondmaal [6] doodvonnis (onthoofding) door schepenen van Middelburg op 28 november 1569 [7] *nullus habet* [8] keerde voor zijn dood naar de katholieke kerk terug. [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 143; Koninklijk Huisarchief Den Haag, A 11, XI, 9, II, fo 129; Marcus, Sententiën, p. 381-382; Pekelharing, "Bijdragen", p. 313-314; Verheyden, Liste, nr. 1476.

Pieter Cornelisz.

[1] droogscheerder [3] in Sint Joos, in de Lange Delft [4] C; belijdenis en avondmaal: beeldenstorm op vele plaatsen op Walcheren [6] doodvonnis (ophanging) door schepenen van Middelburg op 9 februari 1569 [7] a. verkocht; b. huis [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96; 155, fo 137vo; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 10vo; Rek. II, 100, fo 14vo-15; 102, fo 95; Pekelharing, "Bijdragen", p. 307-309.

Pieter (de) la Dale, Nadael

[1] (wijn)koopman [2] schoonvader van Jacob de Questere: zwager van Olivier Corbeau [4] C: woonde preken hij [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 97; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 7vo; Sneller-Unger, Bronnen, p. 505.

Pieter Druyn

[1] schoolmeester [4] hervormde sympathieën [6] door de Wet van Middelburg uit de stad gezet in 1567 [7] geen [9] RA Middelburg, Rek. II, 101, fo 84vo; Van Vloten, Onderzoek, p. 205.

Pieter Haeck

[1] baljuw van 1553 tot 1565: gemachtigde van de prins van Oranje in de Staten van Zeeland (vanaf 1562); stierf voor 11 maart 1568 [2] gehuwd met Johanna Weytsen (zuster van Quinten Weytsen). Zij was overleden in 1566. [3] De Hel tegenover het stadhuis [4] C; hoofd van de nieuwe kerkenraad; zijn huis was centrum van hervormd kerkelijk leven. [5] gevlucht; kinderen bleven achter [6] verbannen door schepenen van Middelburg op 6 oktober 1567 [7] a. 78 lb. 15 s. 10 gr. (geschat); b. 6 huizen, 1 blekerij, 23 G. 29 R. land. 1 hofstede te Sint-Annaland (58 G. 25 R.), renten en cijnsen 91 lb. 19 s. 11 gr.; verder goederen buiten Zeeland [8] had de leiding van de aanslag op Walcheren; zijn zoon Jacob studeerde in 1567 te Genève [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95vo; 348; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 8; 466, fo 2, 57, 71; 1185, fo 2; Rek. II, 99, ongefol.; 100, fo 1; 915, losse stukken; Marcus, Sententiën, p. 280-281; Van Vloten, Onderzoek, passim; Nagtglas, Levensberichten, II, p. 317; Fruin, Het archief van prelaat en edelen, p. 175; Verheyden, Giste, nr. 5155, 5156; Van Gelder, Gegevens, II, p. 229-231; NNBW III, kol. 522-523; De Vries van Heekelingen, Genève, 1, p. 46.

Pieter de Hiniosa

[2] zoon van Jan de Hiniosa [5] vluchtte met zijn moeder naar Duisburg [9] Van Vloten, Onderzoek, p. 11; Nagtglas, Levensberichten, II, p. 387.

Pieter Jansz.

[1] kleermaker [4] C? [7] geen goederen [9] RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 13vo.

Pieter Jobsz.

[1] (wijn)handelaar [4] C; woonde preken bij [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96vo; Drost, Documents, I, nr. 385, 395, 409; Sneller-Unger, Bronnen, p. 549.

Pieter- Lambrechtsz.

[1] chirurgijn [3] buiten de Noorddampoort [4] beeldenstorm [6] gearresteerd op 17 maart 1568? doodvonnis (verbranding) door schepenen van Middelburg op 2 mei 1569. [7] geen goederen [8] zijn gezin bleef in armoede achter [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 141vo; Archivo General de Simancas, Secretarias Provinciales, libros, 1413, fo 326; RA Middelburg, Rek. T. 465, fo 13; Marcus, Sententiën, p. 363-364; Van Vloten. Onderzoek, p. 181; Verheyden, Liste, nr. 6501.

Pieter de la Palmt] (de jonge?)

[1] (wijn)koopman, schepen in 1564-1565 [2] Hij was wellicht een generatiegenoot van Marcus en Salvador, zonen van Pieter de la Patina (de oude) [4] C: woonde preken bij [8] een attestatie van zijn (R.K.)rechtgelovigheid dateert van 13 augustus 1567 [9] ARA Brussel. Aud.. 809/33, losse stukken; Van Vloten, Onderzoek, p. 174, 214; Sneller-Unger, Bronnen, p. 499; Nagtglas. Levensberichten. III, p. 334; Fagel, "De Spaanse kooplieden".

Pieter Symonet

[1] (wijn)koopman [2] zoon van Pieter Symonet [3] in de Zalm, in de Giststraat [4] C; belijdenis en avondmaal; soms hervormd gedeputeerde op 't stadhuis [5] gevlucht [6] verbannen op 26 april 1570 [7] a. 52 lb. 2 s. 7 gr.: b. huis [8] zijn schoonzoon Roland Mareschal woonde in La Rochelle [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96; 155, fo 143; RA Middelburg, Rek. T. 465, fo 6vo; Marcus, Sententiën, p. 232-233; Van Vloten, Onderzoek, p. 72, 101, 174; Sneller-Unger, Bronnen, p. 495; Drost, Documents, I, in voce; Verheyden, Liste, nr. 9269, 9619.

De echtgenote van Pieter Symonet

[4] C; belijdenis en avondmaal [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96.

De echtgenote van Pieter Thomasz.

[1] Pieter was schaliedekker [6] gedaagd vanwege de beroerten [7] van geringe waarde [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 143.

Pieterella Willeboordsdr.

[2] gehuwd met Vincent Laureisz. [4] C; belijdenis en avondmaal [5] op 7 maart 1568 aanwezig in Middelburg [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96, 346, 349; Archivo General de Simancas, Secretarias Provinciales, libros, 1413, fo 218-218vo; Marcus, Sententiën, p. 64-65.

Reinier de la Dauvre

[1] (wijn)koopman [4] C; avondmaal gevierd; bijeenkomsten in zijn huis gehouden [5] gevlucht [6] verbannen op 20 december 1569 [7] a. 19 lb. 11 s. 7,5 gr. [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 143; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 7; Marcus, Sententiën, p. 211; Sneller-Unger. Bronnen, p. 495; Verheyden. Liste, nr. 2754.

De echtgenote van Reinier de la Dauvre

[4] C; avondmaal [9] Marcus, Sententiën, p. 211

Richard van de Varent

[1] notaris [4] C; lid van nieuwe kerkenraad; zangmeester voor de Nederlandse psalmen [5] gevlucht naar Norwich met zijn gezin [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] geen goederen [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95vo; RA Middelburg, Rek. I, 466, fo 44vo; Rek. II, 101, fo 85; Unger, Bronnen, 1, p. 539; Marcus, Sententiën, p. 69; Moens, The Walloon church, p. 215; Verheyden, Liste, nr. 10708.

Robert Massy

[4] C; woonde preken bij; zijn dochter trouwde in de geuzenkerk [9] ARA Brussel, RvB. 126 (128). fo 96vo.

De dochter van Robert Massy

[4] C; trouwde in de geuzenkerk [9] ARA Brussel, RvB. 126 (128), fo 96vo.

De echtgenote van Robert Massy

[4] C; woonde preken bij; haar dochter trouwde in de geuzenkerk [9] ARA Brussel, RvB. 126 (128). fo 96vo.

Rut Jansz.

[1] smid [3] in 's Gravenstraat [4] beeldenstorm [5] gevlucht; het gezin (4 kinderen) bleef achter in armoede [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] a. in gebruik bij gezin; b. huurde een huis van de weduwe van Bastiaan Mathijsz. Poole [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 137vo; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 12; Rek. II, 99, ongefol.; 101, fo 79; Marcus, Sententiën, p. 101; Van Vloten, Onderzoek, p. 205; Verheyden, Liste, nr. 3527; Van Gelder, Gegevens, II, p. 165.

Salomon

[1] houtzager [4] C; trad na 1566 mede op als predikant; beeldenstorm [5] gevlucht [6] verbannen op 17 augustus 1568 [9] ARA Brussel, RvB. 155, fo 137vo; Marcus, Sententiën, p. 101; Van Vloten. Onderzoek, p. 206; Verheyden, Liste, nr. 2671.

Salvador

[1] kompasmaker [4] C; woonde preken bij [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 97.

Salvador de la Palma

[1] (wijn)koopman [2] gehuwd met Emerentia van Goirle [3] in de Sint-Pietersstraat [4] C; lid van de nieuwe kerkenraad; in zijn huis vergaderingen [5] gevlucht naar Londen met zijn gezin [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] a. 14 lh. 1 s. 4 gr.; b. 2 huizen [8] betrokken bij de overval op Walcheren [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95vo, 96; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 2vo; Rek. II, 99, ongefol.; Marcus, Sententiën, p. 100; Van Vloten, Onderzoek, p. 101, 146. 162, 174; Sneller-Unger,

Bronnen, p. 499; Nagtglas, Levensberichten, II, p. 335; Verheyden, Liste, nr. 2807; Kirk-Kirk, Returns, I, p. 433; II, p. 29.

Samson Moreys

[1] timmerman [3] in de Groen Bursse, op de Markt [4] C; ouderling; hulppredikant sinds 1566; beeldenstorm [5] gevlucht [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] a. geen; b. huis en erf [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95-95vo; RA Middelburg, Rek. I, 297, fo 38; 466, fo 41vo; Rek. II, 99, ongefol.; 100, fo ivo; 101 fo 85vo; 102, fo 57; Marcus, Sententiën, p. 69; Van Vloten, Onderzoek, p. 9, 106, 128-130, 155, 162; Verheyden, Liste, nr. 7710.

Sander

[1] kousmaker [3] in de Witte Leeuw [4] C; woonde preken bij [7] b. huurde zijn huis van Jacob Jansz. van der Meersche [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96vo; RA Middelburg, Rek. I. 466, fo 9vo.

De echtgenote van Sander (de kousmaker)

[4] C; woonde preken bij [9] ARA Brussel. RvB, 126 (128), fo 96vo.

Sander

[1] schoenmaker [3] buiten de Dampoort [4] beeldenstorm [5] gevlucht [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] geen goederen [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 137vo; RA Middelburg, Rek. I, 466, fo 44vo; Rek. II, 99, ongefol.; Unger, Bronnen, I, p. 540; Marcus, Sententiën, p. 101; Verheyden, Liste, nr. 6631, 11539.

Sara

[2] weduwe van Rein, de makelaar [4] C: avondmaal; in haar huis vergaderingen [5] gevlucht [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] geen goederen [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96vo; 155. fo 137vo; RA Middelburg, Rek. T. 466, fo 44vo; Rek. II, 101, fo 85; Marcus, Sententiën, p. 101; Verheyden, Liste, nr. 1858, 8961.

Sebastiaan Claasz.

[1] lakenkoopman [2] broer van burgemeester Adriaan Claasz. [3] in Antwerpen of de Grote Willecommen, in de Lange Delft [4] C; lid van nieuwe kerkenraad; zijn vrouw begraven op hervormde wijze; hertrouwd op dezelfde manier met de weduwe van Hendrik Jansz. van Raamsdonck [5] gevlucht; zijn vrouw bleef achter [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] a. 7 1b. 3 s. 3 gr.; b. 2 huizen [8] betrokken bij aanslag op Walcheren [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95vo, 97; RA Middelburg, Rek. I. 465. fo 4vo; 466. fo 40vo; Rek. II, 99. ongefol.; 101, fo 57vo-58; Marcus, Sententiën, p. 68; Van Vloten, Onderzoek, p. 67, 74, 89, 121, 161, 174; Verheyden, Liste, nr. 1479; Van Gelder, Gegevens, I, p. 400.

De echtgenote van Sebastiaan Claasz.

[4] C; huwde in 1566/1567 op hervormde wijze [9] ARA Brussel. RvB, 126 (128). fo 97.

Servaas Ghijbels

[1] deurwaarder [4] C; woonde preken bij [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 97.

Servaas Ghijbels, echtgenote van

[4] C; woonde preken bij [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 97.

Simon Adriaans,.

[1] smid [4] C; kwam als hervormd gedelegeerde op het stadhuis; begraven volgens calvinistische ritus [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 98; Van Vloten, Onderzoek, p. 72, 89.

Simon Jansz. in den Draeck

[1] apotheker, kiezer van de Wet; schutterijlid [3] in den Draak, in de Korte Delft [4] C; belijdenis en avondmaal; lid van de nieuwe kerkenraad [5] gevlucht; zijn onmondige kinderen bleven achter [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] a. 15 lb. 4 s. 10 gr.; b. 2 huizen en hof [8] betrokken bij de aanslag op Walcheren [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128). fo 95vo, 96; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 3vo, 4vo; 466, fo 38; Rek. II, 101, fo 45-46vo; Marcus, Sententiën, p. 66; Van Vloten, Onderzoek, p. 11, 61, 63, 72, 170, 172, 174; Verheyden, Liste, nr. 6109; Van Gelder, Gegevens, I, p. 532.

De echtgenote van Simon Jansz. in den Draeck

[4] C; belijdenis en avondmaal [9] Van Vloten. Onderzoek, p. 61.

Simon Jansz. van Rome

[I] raad en schepen: handelaar in stoffen [3] in 't Schaeck, in de Lange Delft [4] C: lid nieuwe kerkenraad: peter bij de doop van een kind van Andries Jacob Oortsz.

[5] gevlucht naar Norwich met zijn gezin. [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] a. 651b. 1 s. 7 gr.; b. 2 huizen. 12 G. 261 R. land: c. boeken: Psalterium in 't Duytsche, de Groote Evangelische Peerle van den jare 1528, Catechismus uyt 't Hoogduits (1566), Drie ghetijden van den herlegghen sacramente metten jaerghetijde. [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128). fo 95vo, 96; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo ivo: 466, fo 59vo; Rek. II, 101. fo 14vo-22: Marcus, Sententiën, p. 64-65; Van Vloten, Onderzoek, p. 10, 61, 63, 220, 223; Moens, The Walloon church, p. 211; Verheyden, Liste, nr. 11290; Van Gelder, Gegevens, I, p. 564-567.

De echtgenote van Simon Jansz. van Rome

[4] C; belijdenis en avondmaal [5] gevlucht naar Norwich [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128). fo 96; Moens, The Walloon church, p. 211; Marcus, Sententiën, p. 65.

Simon van der Meulen

[1] bakker [3] op de Dam [4] C; woonde preken bij [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 97; Van Vloten, Onderzoek, p. 101. 174.

De echtgenote van Simon van der Meulen

[4] C; woonde preken bij [5] op 22 maart 1568 aanwezig in Middelburg [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 97; RA Middelburg, Rek. 11, 101, fo 73vo.

Tanneke

[2] echtgenote van Jan van de Perre [4] C; belijdenis en avondmaal [5] gevlucht naar Great Yarmouth [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96; "Aliens at Great Yarmouth", p. 291.

Tanneke

[2] jongste dochter van Jan Cornelisz. van Campen [4] C; meter bij doop van twee kinderen van Jan Jacobsz., kuiper [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 98.

Tanneke

[1] vroedvrouw [2] echtgenote van Bernard Wennekens [4] C; woonde preken bij [9] Van Vloten, Onderzoek, p. 175; Voegler, "Geschiedenis", p. 224.

Thomas Jansz. Broedere

[1] apotheker; schutterskoning [3] in de Korte Delft [4] C; woonde preken bij; weigerde mis te doen bij de schutters [8] betrokken bij de aanslag op Walcheren; actief bij de Watergeuzen? [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 93vo, 97vo; Aud., 809/33, losse stukken: Van Vloten, Onderzoek. p. 170, 172, 174: De Mey, Watergeuzen, p. 325.

Thomas Schooff

[1] schrijnwerker [4] C; woonde preken bij; hield het kind van Jan Jacobsz., kuiper, ten doop [8] zijn drie knechten waren betrokken bij de beeldenstorm; hij zelf getuig-de in 1569 ten gunste van Rollema in Brussel [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96vo, 98: RA Middelburg. Rek. II, 107; Marcus, Sententiën, p. 99; Verheyden, Liste, nr. 9080 (evenwel niet hij doch zijn knechts zijn door de Raad van Beroerten veroordeeld)

Tobias Anthonisz.

[1] bakker [2] gehuwd met Anna [3] in de Costerstraat oft Vlasmarkt [5] gevlucht (naar Great Yarmouth) met zijn gezin [6] verbannen op onbekende datum (zijn vonnis ontbreekt) [7] a. 21b. 18 s. 8 gr.; b. 2 huizen, bakkerij [9] RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 5; 466, fo 42vo; Rek. II, 101, fo 83; 102, fo 54; Van Vloten, Onderzoek, p. 206; "Aliens at Great Yarmouth", p. 292; Van Gelder, Gegevens, II, p. 95.

Valerius van Geneff

[1] schoolmeester; koopman in linnen [2] gehuwd (met Trysken?) in 1563 [4] D; herdoopt te Gent in 1562; predikte te Goes, platteland, Brouwershaven [6] gearresteerd te Brouwershaven eind september 1567; opgehangen aldaar waarschijnlijk kort na 13 november 1568 [7] geen goederen [8] woonde in 1564 gedurende een half jaar te Zierikzee; sinds 1567 te Brouwershaven [9] Koninklijk Huisarchief Den Haag, A 11, XI, 9, II, fo 73; RA Middelburg, Rek. II, 101. fo 85; zie verder hiervoor p. 291, 301-303.

Vincent Laureisz.

[1] koopman (soms juwelier), raad [2] gehuwd met Pieterella, dochter van Willeboord Jacobsz. [3] De Kroon in de Lange Delft [4] C; lid van nieuwe kerkenraad; peter voor kinderen van Andries Jacob Oortsz. en Jan Jacobsz. [5] gevlucht naar Keulen [6] verbannen op 27 mei 1568 [7] a. 731b. 2 s. 4 gr.; b. huis, 77 G. 124 R. land, renten 541b. 19 s. 9 gr. [8] betrokken bij de aanslag op Walcheren [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 95vo, 98; 155, fo 137vo; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 2; Rek. II, 99, ongefol.; 101, fo 37vo-44; 102, fo 21; Marcus, Sententiën, p. 64-65; Van Vloten, Onderzoek, p. 10, 63, 70, 142-143, 151; De Smidt, Geëxtendeerde Sententiën, V, p. 341; Rahlenbeck, "Les bannis", p. 77; Verheyden. Liste, nr. 6574; Van Gelder, Gegevens, I, p. 400-402.

Willem van Domburg

[1] notaris [2] bevriend met Adriaan Obry [4] C; woonde preken bij; ook disputatie met de dopers [5] gevlucht [6] verbannen op 26 april 1570 [7] a. verkocht voor 9 lb. 10 s. 4 gr. [9] RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 14; Marcus, Sententiën, p. 233; Verheyden, Liste, nr. 4038, 10774.

Willem Lievensz. (Leunisz.)

[1] stoelenmaker [4] beeldenstorm te Middelburg en elders [5] gevlucht [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] geen goederen [8] diende bij de Watergeuzen [9] ARA Brussel, RvB, 155, fo 137vo; RA Middelburg, Rek. I, 466, fo 44vo; Rek. II, 99, ongefol.; Marcus, Sententiën. p. 102; Nagtglas, Levensberichten, III. p.82; De Mey. Watergeuzen, p. 162. 324; Verheyden, Liste, nr. 7114; NNBW VIII, kol. 1043.

Willem Robrechtsz., alias Compaterken

[1] kousmaker [4] C; belijdenis en avondmaal; beeldenstorm [5] gevlucht [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] roerend goed verkocht [8] betrokken bij aanslag op Walcheren [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96vo, 97vo; RA Middelburg, Rek. I, 465, fo 10; Rek. II, 101, fo 70; Marcus, Sententiën, p. 101; Van Vloten, Onderzoek. p. 88, 205; Verheyden, Liste, nr. 8705; Van Gelder, Gegevens, II, p. 64.

De echtgenote van Willem Robrechtsz.

[4] C; belijdenis en avondmaal [9] ARA Brussel, RvB 126 (128), fo 96vo

Willem Vispaen, geboren te Petegem (Vlaanderen)

[1] tapijtwever [4] had zijn Pasen in 1571 niet gehouden [6] op 26 april 1571 veroordeeld tot gaan ten H.Sacrament (na biecht) [9] Pekelharing, "Bijdragen", p. 315.

Willemijne Arendsdz.

[2] echtgenote van Andries Jacob Oortsz. de jonge [4] C; belijdenis, avondmaal, liet kind dopen en begraven [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo 96; Van Vloten, Onderzoek. p. 63.

Wouter

[1] kleermaker [4] D; [8] voor 1571 verhuisd naar Dordrecht [9] ARA Brussel, RvB, 41, fo 277; Slootmans, "Verhoren", 11. p. 28.

De echtgenote van Wouter

[4] D; [8] voor 1571 verhuisd naar Dordrecht [9] ARA Brussel, RvB, 41, fo 277; Slootmans, "Verhoren". 11, p. 28.

Wouter Bartelmeusz.

[1] schoenmaker [4] C; belijdenis en avondmaal; beeldenstorm [5] gevlucht; gezin bleef achter [6] verbannen op 17 augustus 1568 [7] a. in gebruik bij gi ken bij aanslag op Walcheren [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fc Middelburg, Rek. I, 465, fo 11vo; Rek. II, 101, fo 82-82vo; Marcus, Se Verheyden, Liste, nr. 414; Van Gelder, Gegevens; II, p. 73.

Wouter Bartelmeusz., echtgenote van

[4] C; belijdenis en avondmaal [9] ARA Brussel, RvB, 126 (128), fo

Wouter Jansz.

[1] vlaskoper [3] in de Costerstraat [4] C; belijdenis en avondmaal; kerkenraadslid? [5] gevlucht [6] verbannen op 20 december 1569 [7] a. 18 lb. 15 s. Brussel, RvB, 126 (128), fo 96; 155, fo 143; RA Middelburg, Rek. Marcus. Sententiën, p. 212; Van Vloten, Onderzoek, p. 162; Ve nr. 4641, 6122.

Zacharias Willemsz.

[1] schoolmeester [4] hervormde sympathieën [6] door Wet van Mid uitgezet in 1567 [9] RA Middelburg, Rek. 11, 101, fo 84vo; Van Vlo. p. 205.

BUITEN MIDDELBURG

Aaltgen Jansdr.

[2] echtgenote van Simon Dirksz., stoeldraaier uit Den Haag [4] D; her vonnis (verbranding) door schepenen van Middelburg op 2 mei Middelburg, Rek. I, 299, fo 23; Rek. II, 85, fo 16; Aanwinsten 19 Hs.verz. 866, p. 305; Pekelharing, "Bijdragen", p. 312.

Mayken Jans, geboren te Middelburg

[2] weduwe van Frans Laureisz. [4] D; herdoopt [6] doodvonnis (vel schepenen van Middelburg op 2 mei 1569 [9] RA Middelburg, Rek. I, II, 85, fo 16; Hs. verz., 866, p. 305; Aanwinsten 1960, nr. 17 sub 2 "Bijdragen", p. 303, 312.